

5

1983

létünk

**társadalom
tudomány
kultúra**

létünk

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

XIII. évfolyam, 5. szám, 1983. szeptember—október

*„Nem az emberek tudata az, amely létüket,
hanem megfordítva, társadalmi létük az,
amely tudatukat meghatározza.”*

Karl Marx: A politikai gazdaságtan bírálatához
Előszó, 1859.

Forum Könyvkiadó, Újvidék

Szerkesztő bizottság

Árokszállási Borza Gyöngyi szerkesztő
Ing. Bacsí Sándor
Bózsó István
Fehér Kálmán
Fejős I. István
Gabrić-Molnár Irén magiszter
Dr. Györe Kornél főszerkesztő-helyettes
Illés Lajos műszaki szerkesztő
Dr. Matkovic József

Borislav Martin magiszter
Dr. Rehák László fő- és felelős szerkesztő
Szilágyi Gábor
Dr. Szórád György
Dr. Tóth Lajos
Dr. Várady Tibor

Szerkesztői tanács

Apró László
Dr. Balla Ferenc
Borza József
Csonti János
Dr. Gyüre István
Földessy László
Franc Lajos
Gere Terézia
Gutási Miklós
Dr. Jankovics József
Kelemen Dezső
Dr. Božidar Kovaček
Borislav Martin magiszter
Dr. Mirnic József

Vladimir Popin
Dr. Rehák László
Szilágyi Gábor
Szirovica Antal
Dr. Teleki György
Tóth István, a tanács elnöke
Dr. Vajda József
Zrilić Ilona

Szerkesztőségi titkár
Terényi Zsófia

A fedőlapot

Sáfrány Imre és Szilágyi Gábor tervezte

Készült a Forum nyomdájában, Újvidéken

A szám kéziratának leadási ideje augusztus 30.

Megjelent 1983. november 15-én.

YU ISSN 0350-4158

TARTALOM

<i>Rajcsán István</i>	Az AVNOJ II. ülészakának és a Vajdasági Tartományi Népfel- szabadító Bizottság megalakulásának 40. évfordulója 757
<i>Halász Imre</i>	Minőségi változásokra van szükség a társadalmi újratermelés min- den területén 770
<i>Móra András</i>	Adalékok a gazdaságfejlesztés hatékonyságának tanulmányozásához Vajdaságban, II. rész 780
<i>Rehák László</i>	Törekvések Leninnek Marxal való szembeállítására 805
<i>Szenes György</i>	A helyi közösség alkotmányjogi helyzete és fejlettségi szintje 815
<i>Klein Rudolf</i>	Lakáskultúra, II. rész 824
<i>Mészáros Katalin</i>	Néhány speciális egészségértékű programozási modellszerkezet és meg- oldási eljárás 854
<i>Sepsey Csaba— Molnár S. Verona</i>	Egy húspari termelési terv elkészítése a matematikai programozás eszközeivel 865
* * *	Oktatási reformunk tanulságai — kerekasztal-beszélgetés 874
	<i>Dokumentum</i>
* * *	Hosszú távú gazdaságstabilizációs programunk határozatai 893
	<i>Szimpozium</i>
<i>Laki László</i>	Tudományos tanácskozás Marx halálának 100. évfordulója alkal- mából 929
	<i>Nemzetközi szemle</i>
<i>Lovás István</i>	Az UNCTAD belgrádi értekezletéről 935
<i>Tóth László</i>	Angola sajátos útja 945
	<i>Könyv- és folyóiratszemle</i>
<i>Tóth Lajos</i>	Szélfegyverek a társadalmi válságról (Josip Županov: Marginalije o društvenoj krizi) 956
<i>Rehák László</i>	Marx regényesített életrajza (Szerebrjakova, Galina: Karl Marks — Romansirana biografija) 961
<i>Seregély Tünde</i>	Dr. Susánszky János: A racionalizálás módszertana 964
<i>Melnár S. Verona</i>	Többszintű tervezés dekompozíciós módszerekkel (Sorade Sorad: Višenivosko planiranje u poslovnom sistemu primenom metoda de- kompozicije) 966
<i>Cservenák Róbert</i>	Deryck Cooke: A zene nyelve 968
<i>Sebők Zoltán</i>	A Likum bemutatkozó számáról 972

Rajcsán István

AZ AVNOJ II. ÜLÉSSZAKÁNAK ÉS A VAJDASÁGI
TARTOMÁNYI NÉPFELSZABADÍTÓ BIZOTTSÁG
MEGALAKULÁSÁNAK 40. ÉVFORDULÓJA*

Elvtársnők és Elvtársak!

Hazánk munkásosztálya, dolgozói és polgárai, nemzetei és nemzetiségei az idén ünneplik az új szocialista Jugoszlávia megalakításának és építésének jelentős dátumát, az AVNOJ, 1943. november 29-éről 30-ára virradóra, Jajce városában megtartott II. ülészakának 40. évfordulóját. A leigázott Európa szívében, a fasizmus ellen vívott áradó harcok közepette szabad területen történelmi ülészakát tartotta az ösztöni, forradalmi nemzetgyűlés, lerakta és megszilárdította a demokratikus, föderatív, független, szocialista Jugoszláviának, Tito Jugoszláviájának alapjait.

A Vajdasági Tartományi Népfelzabadító Bizottság megalakítása negyven évvel ezelőtti megalakítása történelmi esemény volt, amely az AVNOJ II. ülészakának előestéjén kifejezte a Vajdaság területén élő nemzeteknek és nemzetiségeknek azt a szilárd elhatározását, hogy egész Jugoszlávia népével együtt a végső győzelemig harcolnak a megszállók és a hazai árulók ellen, hogy szabad és egyenjogú népek föderatív közösségében kivívják szociális és nemzeti szabadságukat. A Vajdasági Tartományi Népfelzabadító Bizottság megalakítása a tartomány területén vívott népfelzabadító harc és forradalmi megmozdulások fejlődésére, az autonóm Vajdaság kiépítésére és Vajdaságnak a forradalom teremtette föderatív Jugoszlávia alkotóelemeként betöltött szerepére nézve messzeható jelentőségű, óriási lépés volt. Vajdaság hosszú éves történetében először új népi hatalom született. Olyan, amelyet dolgozóinak minden rétege, az itt élő nemzetek és nemzetiségek mindegyike egyaránt támogat.

Az AVNOJ I. és II. ülészaka között Jugoszlávia talaján forradalmi változások történtek. Megerősödött a népfelzabadító hadsereg, a nép fegyveres ereje, amely felszabadítási céloktól vezérelt fegyveres akciókkal minden kétséget kizárva bizonyítja, hogy a Jugoszlávia területén élő nép

*A szerző beszámolóját idejekorán szerkesztőségünk rendelkezésére bocsátotta, amelyet mint a VSZAT Képviselőháza elnöke, a Ház 1983. október 20-i díszülésén terjesztette elő.

közvetlen és a történelem folyamán kifejezett igényeinek hiteles képviselője. A munkásosztály, a parasztság és az összes többi hazaszerető erő jellegzetes demokratikus frontja antifasiszta platformon alakult ki. Az új forradalmi hatalomnak, a politikai és más antifasiszta szervezeteknek a szerveként létrejöttek a népfelszabadító bizottságok, mind a felszabadított, mind a megszállt területen. Megkezdődött, a nemzetek és a történelmi területi egységek öngazgatása önálló alakításának folyamata. A környezet adottságai szerint a JKP egységes stratégiája keretében megalakulnak a felszabadító harc és a népi hatalom katonai és más szervei. Titónak az össznépi felkelésre, a tömegek forradalmi harcára vonatkozó stratégiája óriási eredményeket hozott, és megteremtette az AVNOJ II. ülésén való döntés szociális és politikai feltételeit. Határozatot hoztak a legfelsőbb törvényhozási szerv és a legfelsőbb hatalom ideiglenes szervei végrehajtó bizottságainak megalakításáról, az emigráns kormány jogfosztásáról, Jugoszlávia föderatív elvek szerinti felépítéséről, a Népfelszabadító Hadsereghez intézett elismerésről és köszönetnyilvánításról, a Jugoszlávia marsallja cím bevezetéséről, az AVNOJ Végrehajtó Bizottsága és a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg, valamint a Jugoszláv Partizánegységek Főparancsnoksága által kiadott okmányok jóváhagyásáról — és mindez tulajdonképpen a népfelszabadító háború vívmányainak politikai és jogi körvonalazását és intézményesítését jelenti.

Elvtársnők és Elvtársak!

Az AVNOJ II. ülészakán hozott határozatok megerősítették a Jugoszláv Kommunista Pártnak a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos általános álláspontját, a nemzetiségi kérdésnek a teljes egyenjogúság alapján történő megoldását. Befejeződött a föderatív alapokra épített új forradalmi állami közösség forradalmi népi hatalmának létrehozási folyamata, s vele párhuzamosan a régi Jugoszlávia társadalmi-jogi rendszerével való forradalmi szakítás. Így a szó valódi, történelmi értelmében új hatalmi rend alakult ki, amely a Jugoszlávia területén élő nemzetek és nemzetiségek számára külön-külön és mindegyikük számára együttesen is olyan távlatokat nyitott a szociális és nemzeti fejlődés előtt, amilyenekre eddig még nem volt példa.

A Jugoszlávia föderatív elvek alapján való felépítéséről szóló határozatban külön bekezdésként szerepel a következő: „A Jugoszlávia területén élő nemzetiségi kisebbségeknek biztosítani fogjuk a nemzeteket megillető jogokat.” A nemzeti kisebbségek helyzetének ez a meghatározása történelmi irányvétel, amelynek vonalán létrejönnek azok a gazdasági, politikai és kulturális feltételek, amelyek között nemzetiséggé fejlődnek, a Jugoszlávia területén élő nemzetekkel mindenben egyenjogúvá válnak.

Az AVNOJ II. ülészakán hozott határozatok alkotmányozó jelentőségűek, s egyben szilárd alapot és határozott lépést jelentenek az új Jugoszláviának, valamint függetlenségének és egyenjogúságának nemzetközi téren való elismerése felé vezető bonyolult, súlyos de sikeres úton. E határozatok ugyanakkor a Jugoszlávia és a területén élő népek sorsáról való alkudozásra vonatkozó összes kísérlet határozott visszautasítását je-

lentik. Jugoszlávia népe és munkásosztálya saját kezébe vette sorsának irányítását. Ebből a történelmi állásfoglalásból nőtt ki az új Jugoszlávia függetlenségi és elnemkötelezettségi politikája. Ennek az álláspontnak az alapköveit a népfelszabadító háború és a fegyveres forradalom idején rakták le.

Ha ma visszatekintünk az AVNOJ és a Vajdasági Tartományi Népfelszabadító Bizottság megalakításáról szóló történelmi határozatra, első sorban azt kell elmondanunk, hogy Vajdaság autonómiája a jugoszláv föderatív közösség létrehozása egységes folyamatának részeként, a Vajdaságban vívott forradalmi harcok specifikus nemzeti és történelmi körülményei között fejlődött és alakult ki. Ezt a két folyamatot csak kölcsönös függőségükben érthetjük meg, így alakította őket a népfelszabadító háború és a jelenünkben, valóságunkban folyó szocialista forradalom.

Vajdaságban a népfelszabadító háború kiterjedése az össznépi felkelés első napjaitól kezdve tulajdonképpen annak a helyes politikának az eredménye, amellyel a JKP a nemzeti kérdést kezelte.

A JKP Tito elvtárrsal az élén a teljes nemzeti egyenjogúságért, a föderatív elvek érvényesítéséért, a demokratikus államformáért és politikai berendezésért harcolt; az osztály jellegű és a nemzetiségi kérdések megoldására olyan szociális és politikai koncepciót állapított meg, amely teljes kifejezésre juttatta Vajdaságnak, mint soknemzetiségű közösségnek és történelmi múltú tartománynak az érdekeit. Teljes joggal állíthatjuk, hogy Vajdaság területén a JKP szervezeteiben a Vajdaság önállóságáért és önrendelkezéséért folyó harc egységes és teljes egészet alkotó alapeszmeje az osztály jellegű forradalmi változásoknak, a nemzeti kérdés megoldására és az ország föderatív elvek szerinti átszervezésére irányuló törekvéseknek összességében 1935—1940 között alakult ki. Ez az alapeszme mind szélesebb körökben nyer támogatást, Bánát, Bácska, Szerémség szakszervezeti és munkásmozgalmi tevékenysége során a munkások és a falusi proletárok között, szerbek, horvátok, magyarok, szlovákok, románok, ruszinok és más vajdasági nemzetiségek között. Így a Vajdaság jövőbeli helyzetét meghatározó teljesen világos és egységes alapeszme, mint mindannyian tudjuk, a JKP 1940-ben megtartott VI. Vajdasági Tartományi Értekezlete álláspontjaiban jutott teljesen kifejezésre.

A JKP titói forradalmi stratégiája, amelyet a népfelszabadító háborúban és a szocialista forradalom idején a szocializmusért és a nemzeti felszabadításért folyó harcokban alkalmazott, itt, Vajdaságban is a nemzetiségi kérdés megoldása, a föderatív elvekre alapozott közösség kialakítása, nemzetaink és nemzetiségeink egyenjogúsága egyetlen helyes útjának bizonyult. A történelem a mi esetünkben is teljes mértékben igazolta Tito szavait, azokat, amelyekkel rámutatott a népfelszabadító háború és a nemzeti felszabadításért folyó harcok lényegének szoros összefüggésére.

„A népfelszabadító harc kifejezés pusztán közhely volna, sőt akár csalás is, ha általános jugoszláv jellegén kívül nem lett volna külön-külön minden nemzet számára nemzeti értelme is” ... és „ha a népfelszabadító harcnak nem lett volna meg az a tartalma, hogy Jugoszlávia összes né-

pének valóban szabadságot, egyenjogúságot és testvériséget hoz; ebben rejlik voltaképpen a népfelszabadító harc lényege” (Tito, a Proleter cikke, 1942 decembere).

A Kommunisták Pártja következetes stratégiai irányvétele és e stratégiának a nemzeti kérdésre, az új közösség szociális berendezésére és e berendezés politikai formájára vonatkozó pontosítása a Vajdaságban és ország-szerte vívott antifasiszta harc teljes frontján bebizonyította hatékonyságát. A népfelszabadító harc során a tartomány autonómiájáért vívott harc nem volt regionális kedvezményekre való törekvés, sem pedig helyi érdekű szűkkeblűség kifejezése. Ez az új Jugoszláviában Vajdaság minden nemzetének és nemzetiségének számára a közös élet és munka, a közös lét s a társadalmi haladás sorsdöntő kérdése volt és maradt. Ezért a népfelszabadító harc Vajdaságban felölelt minden nemzetet és nemzetiséget differenciálódást váltva ki bennük, s a közös feladat teljesítése, az antifasiszta harc és az új népi hatalom megteremtése végett besorozva őket nemzeti és közös vajdasági brigádokba, Vajdaság minden nemzete és nemzetisége fegyveres harcban nagy áldozatvállalással vívta ki mai szabadságunkat.

Vajdaság a fegyveres felkeléssel egyidejűleg kezdte a forradalmi hatalom szilárd alapjait építeni. Ezt az alapot a politikai szervezetekkel együtt a fegyveres erők és a népfelszabadító bizottságok alkották, amelyeknek katonai-politikai, eszmei és szervezeti összekapcsolását, vezető szerepe révén a JKP végezte, tömeges alapját pedig maga a felfegyverezett nép jelentette.

A történelemben ritkán fordul elő, hogy az ún. illegális hatalom, tulajdonképpen a népi hatalom, a nép szuverenitásának tényleges hordozója, az az egyedüli hatalom, amelyet a nép tiszteletben tart, véd és támogat, az ún. legális (megszálló) hatalomnak pedig sem tényleges hatalma, sem pedig hatása nincs.

1942 tavaszán Szerémség majdnem minden helységében népfelszabadító bizottságok alakultak mind a felszabadított, mind pedig a megszállt területen. Megalakult a Szerémségi Kerületi Népfelszabadító Bizottság is.

A partizánosztagokból és más katonai egységekből megalakultak a vajdasági brigádok mozgékony és nagy harci képességű egységei, továbbá a hadosztályok, s ezek országunk más részein is ténykednek a testvériséget és egységet terjesztve és szilárdítva, s hozzájárulva a vajdasági népfelszabadító mozgalomnak egész Jugoszlávia mozgalmával való egybekapcsolásához.

A JKP vezetésével a politikai szervezetek lesznek a nép megszállók és hazai árulók ellen irányuló teljes forradalmi tevékenységének és harcának eszmei és szervezési hordozói. 1942 végén Szerémségben megkezdődött a JKP Vajdasági Tartományi Bizottságának megújítása. Ezt a Jugoszláv Kommunisták Pártja Központi Bizottsága és Tito elvtárs személyesen is szorgalmazta. A JKP megújított Vajdasági Tartományi Bizottsága Jovan Veselinov tükárral az élén a vajdasági felszabadító mozgalom egyetlen szilárd egészben való összekapcsolódásának és egységének kifejezéséeként

kezdeményezte a Vajdasági Népfelszabadító Fővezérkarnak, a Vajdasági Tartományi Népfelszabadító Bizottságnak és a JKISZ Tartományi Bizottságának megújítását, valamint az Egyesült Vajdasági Antifasiszta Ifjúsági Szövetség és az Antifasiszta Nők Frontja Főbizottságának megalakítását. Így egységes folyamatban keletkeztek és újultak meg a politikai szervezetek és vezetőségük, a partizánosztatok és a nagyobb katonai egységek, a Vajdasági Népfelszabadító Hadsereg Fővezérkara, a népfelszabadító bizottságok és végül a legfelsőbb képviseleti szerv, a Vajdasági Tartományi Népfelszabadító Bizottság.

1943 sok tekintetben döntő fontosságú évnak számít, ismét kialakultak bizonyos, addig ideiglenesen megszakított párt-, katonai és egyéb kapcsolatok Szerémség, Bánát és Bácska között. Ezek a kapcsolatok megmaradnak, sőt hatni fognak mind szilárdabbá és egyenletesebbé téve az aránytalan mozgalmi fejlődést, és egységet biztosítva Vajdaság végleges felszabadításáig. Csődöt mondott a megszálló minden kísérlete, hogy Vajdaság megosztásával kiváltsa és felfokozza a nemzeti széthúzást, a nemzetek és a nemzetiségek egymás közötti gyűlöletét. És ugyanúgy megbukott minden Vajdaság iránti idegen igény. A nemzeti hegemónia viszonyaihoz visszavezető út véglegesen lezárult.

Történelmi tény ezek szerint, hogy a népfelszabadító harc folyamán az AVNOJ II. ülészakáig Vajdaságban az új népi hatalom szerveként fegyveres egységek és népfelszabadító bizottságok alakultak. Ezek a szervek — katonai és polgári, politikai és más szervezetek — által, közvetlen kapcsolatot teremtve a tartományi vezetőség és a főparancsnokság, valamint a JKP Központi Bizottsága között, továbbá az e szervek előtt vállalt felelősség, a boszniai, a szerbiai és a szlovéniai népfelszabadító mozgalommal létesített kapcsolat által, az egységes jugoszláv mozgalom részeként fejlődött Vajdaság népfelszabadító harca.

Elvtársnők és Elvtársak!

A Tartományi Vajdasági Népfelszabadító Bizottság a vajdasági munkásosztály és Vajdaság minden nemzete és nemzetisége, minden hazafia készségének és harcának eredményeként jött létre azért, hogy a Jugoszlávia nemzeteivel együtt vívott közös forradalmi harcban kívánják szociális és nemzeti felszabadulásukat, hogy e demokratikus szerv által kifejezzék a forradalom tüzeiben született új föderatív Jugoszláviában a szabadság, az egyenjogúság, a testvériség és egység iránt érzett vágyukat és törekvésüket.

A Tartományi Vajdasági Népfelszabadító Bizottság 1943. október 22-én kiadott első önálló kiáltványát a Vajdaság területén levő összes népfelszabadító bizottsághoz intézte. Hangsúlyozta benne, mennyire fontos a népi hatalom szerveinek az ország felszabadításáért vívott harcban való további összekapcsolódása. A kiáltvány értelmében a Vajdasági Tartományi Népfelszabadító Bizottságnak, mint a leendő autonóm tartomány legfelsőbb igazgatási szervének a népfelszabadító bizottságok egységes egészében külön helyet kell elfoglalnia. Ez elvszerűen és világosan meg-

határozta a Vajdasági Tartományi Népfelszabadító Bizottságnak a tartomány néphatalmi rendszerében elfoglalt helyzetét és helyét.

A Vajdasági Népfelszabadító Bizottság megalakításának jelentőségét Stevan Doronjski tíz évvel ezelőtti, hasonló alkalomkor kimondott szavaival hangsúlyozhatjuk:

„A Vajdasági Tartományi Népfelszabadító Bizottság megalakításával és ünnepélyes kihirdetésével befejeződik a tartományi autonómia és öngazgatás politikai-képviselési, katonai és társadalmi-politikai szerveinek intézményes kiépítése. E szerveket a vajdasági felszabadító mozgalom belső erői a következetes képviselési elv szerint alkották meg, és később jóváhagyja és támogatja őket a jugoszláv népfelszabadító harc katonai-politikai központja is. A tartományi autonómia szervei megalakításuktól kezdve közvetlen kapcsolatba kerülnek a Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottságával, a Népfelszabadító Hadsereg és a Jugoszláv Partizán Egységek Főparancsnokságával, a Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanáccsal és végrehajtó bizottságával, illetve a Nemzeti Felszabadító Bizottsággal, a SKOJ, a Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetség Központi Bizottságával, az Egyesült Jugoszláv Antifasiszta Ifjúsági Szövetség Központi Bizottságával, valamint az Antifasiszta Nők Frontjával, és ezek utasításaival, s a további fejlődés szükségleteivel, a vajdasági és a teljes jugoszláv népfelszabadító harc kibontakozásával összhangban tevékenykednek.”

A Vajdasági Tartományi Népfelszabadító Bizottság létrehozásának időszakától az ország felszabadításáig, majd a Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság, mint a tartományi népi hatalom legmagasabb rangú szerve, a Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács és a Nemzeti Felszabadító Bizottság közvetlen vezetésével a néphatalom további kiépítésére fordította erejét, és teljesítette e szervek határozatait. A Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság annak érdekében, hogy biztosítsa a népfelszabadító harc céljainak népi támogatását — a vajdasági nemzetek és nemzetiségek kölcsönös bizalmának fokozásául a JKP politikája érdekében mozgósítva őket — feladatainak keretében megoldotta az emberek munkájával és életével kapcsolatos létfontosságú szociális, oktatási, művelődési és egyéb tevékenységek megszervezését. Ebben rejlik Vajdaság e legfelsőbb képviselési testülete tevékenységének tartós és történelmi értéke, e testület munkája támaszt és keretet adott a jugoszláviai autonóm Vajdaságban alakuló népi, öngazgatási hatalom kiépítésének.

Elvtársnők és Elvtársak!

Alig néhány nappal az AVNOJ jajcei II. történelmi ülészaka után a JKP Vajdasági Tartományi Bizottsága Vajdaság népeitől fordulva üdvözli a szabad, népi, demokratikus és föderatív Jugoszláviának, a szabadság és a népek testvéri Jugoszláviájának megalakítását jelentő határozatokat.

Vitathatatlan, hogy a szabad és testvéri Jugoszlávia megteremtése igaz törekvése és igénye mind a harcosoknak, mind a Vajdaság összes nemzetiségéből toborzódott hazafiaknak.

Vajdaság népe lelkesedve fogadta az AVNOJ II. ülészakának határozatait, mert bennük a szociális és a nemzeti kérdés megoldását, annak az elhatározásnak a kifejezését látták, hogy megalakuljon a szabad és egyenjogú nemzetek és nemzetiségek szilárd, megbonthatatlan forradalomban született új közössége, a szövetségi közösség, a demokratikus Jugoszlávia.

Az AVNOJ határozatai nyomán a tartományi mozgalom a JKP egységes stratégiájának keretében újabb mért hódított. Noha a határozatok nem közvetlenül Vajdaságról szóltak, elvi választ adtak a Vajdaságnak az új Jugoszláviában való jövőbeli helyzetére vonatkozó lényeges kérdésekre.

Az autonómiának mint a jugoszláv szövetség integrális részének koncepciója Tito 1944 márciusában elhangzott ismert szavaiban jut kifejezésre:

„Egyes vidékekről, például Vajdaságból és máshonnan gyakran megkérdezik, hogy mi lesz az illető tartománnyal. Lesz-e nekik is autonómiájuk, vagy pedig valamilyen más szövetségi egységhez fognak tartozni... Erre a kérdésre mi ma csak ezt felelhetjük: Vajdaság mint minden más erre törekvő terület kétségkívül megkapja a legszélesebb körű autonómiát, de az autonómia kérdése és az, hogy az illető tartomány melyik szövetségi egységhez fog kapcsolódni, magától a néptől, illetve képviselőitől függ akkor, amikor a háború után a végleges államberendezésről fogunk dönteni.”

Az ország felszabadítása után, az AVNOJ által meghatározott alapon épülő közösségünkre nézve rendkívül jelentős határozatok meghozatalának idején, Újvidéken, 1945. július 31-én megtartották a Vajdasági Népképviselői Szkupstinát, és megválasztották a Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság új összetételű Szkupstináját. Ez képviselte a vajdasági legfelsőbb törvényhozási és végrehajtó hatalmat. Ez a minden tekintetben reprezentatív összetétel hozza meg a határozatot Vajdaságnak mint autonóm tartománynak a szövetségi Szerbiához való csatlakozásáról, és Vajdaság Autonóm Tartomány Népszkupstinájaként alakul meg... A Szerb Népfelszabadító Antifasiszta Szkupstina ülésén elfogadott csatlakozási határozatot az AVNOJ III. ülészaka is megerősítette.

Vajdaság autonómiája a népfelszabadító harcban és a szocialista forradalomban, nemzeti és nemzetiségi fegyveres harcának és szuverén határozatának eredményeként jött létre, és négy évtizedes fejlődése folyamán bebizonyította öngazgatású, szocialista rendszerünkben képviselt tartós értékét. Vajdaság autonómiája, a szövetség alkotóelemeként és a Szerb Szocialista Köztársaság alkotórészeként tartósan beépült Tito Jugoszláviájába, az egyenjogú nemzetek és nemzetiségek és köztársaságaik és tartományaik öngazgatású szocialista szövetségi közösségébe. Ez a tartomány munkásosztálya, nemzeti és nemzetiségi által vívott forradalmi harc történelmi vívmánya, olyan vívmány, amelyet a JKP zászlaja alatt fegyverrel harcoltunk ki.

Vajdaság autonómiájának fejlődése a háború befejezése után az 1968. évi alkotmánymódosításokig fokozatos fejlődés volt, de a társadalom centralisztikus bürokratikus hatásának nyomására stagnált is. A szocialista öngazgatás fejlődése azonban eldöntötte az autonómia lényegét és jellegét, amely messzemenően meghaladta a történelemben ismert hagyományos burzsoá és etatikus felfogást és gyakorlatot.

Ma már állíthatjuk, hogy a tartomány öngazgatáson alapuló teljes fejlődése hozzájárult a vajdasági nemzetek egymás közötti viszonyának és kölcsönös nemzeti bizalmának megszilárdításához. Ez manapság egyik fő jellemzője Vajdaság SZAT-nak, az egyenjogú nemzetek és nemzetiségek többnemzetiségű közösségének, s egyben a VKSZ és a vajdasági dolgozók hozzájárulása a nemzetiségi kérdésnek Tito Jugoszláviájában való megoldásához.

Az 1974. évi alkotmányok a szocialista öngazgatás elért fokával és történelmi szerepükkel összhangban megszabták a szocialista köztársaságok és autonóm tartományok helyzetét, jogait és felelősségét. Ezek az alkotmányok megszilárdították az autonómia történelmi, forradalmi és az AVNOJ ülésszakán lefektetett alapjait. A VSZAT Alkotmánya, Vajdaság történetének első alkotmánya a vajdasági munkásosztály és minden vajdasági nemzet és nemzetiség közös érdekét, de mindegyiknek külön érdekét is kifejezi, ez pedig az, hogy az öngazgatású, szocialista közösség, a JSZSZK és az SZSZK tartós egységében, teljes egyenjogúságban éljünk.

A VSZAT Alkotmánya értelmében Vajdaság dolgozói, nemzetei és nemzetiségei szuverén jogaikat Vajdaság Szocialista Autonóm Tartományban valósítják meg, meghatározott szuverén jogokat pedig a Szerb Szocialista Köztársaságban gyakorolnak, ha azt a köztársaság, mint egész, dolgozóinak, nemzeteinek és nemzetiségeinek közös érdekében a Szerb SZK Alkotmánya megállapítja. Vajdaság Szocialista Autonóm Tartomány a köztársaságok és az autonóm tartományok megegyezése, valamint a köztársaságoknak és az autonóm tartományoknak a saját fejlődésükért és az egész szocialista közösség fejlődéséért viselt felelőssége elve alapján, a föderáció szerves elemeként, részt vesz a föderációban való döntéshozatalban.

Ennek alapján felelősségteljesen részt vettünk a JSZSZK és az SZSZK együvé tartozásának kialakításában, s ezt tesszük következetesen a jövőben is.

Elvtársnők és Elvtársak!

Jugoszlávia és keretében Vajdaság egy nem egész emberöltő alatt egyetlen agrárvidékből iparilag erős, anyagi javakban és emberi lehetőségekben gazdag közösséggé fejlődött. Az államosítás és az agrárreform megszüntette az osztálykizsákmányolás létjogosultságát. Az 1948-as politikai és gazdasági zárlat alól a munkásosztály évszázados törekvését: „A gyár a munkásoké” elvet megvalósítva szabadultunk fel. A munkásöngazgatás bevezetésének történelmi jelentőségű cselekedete megmozgatta a dolgozók hatalmas alkotóerejét és jövőjük kovácsává tette őket. A

gazdaságfejlesztés, a korszerű gyáripar és mezőgazdaság kialakítása a szocialista öngazgatás fejlődésének és a társult termelők milliói öngazgatási döntéshozatalának az eredménye. Jugoszlávia dolgozói kezükbe vették sorsuk irányítását.

Az el nem kötelezett politika és a szocialista öngazgatás, a jugoszláv szocialista forradalom e két lényeges vívmánya többé nem csupán egy ország politikájának sajátossága, hanem az emberiség leghaladóbb eszméinek kifejezőjévé, tapasztalatává és ihletőjévé vált. Mindazt, amit eddig elértünk, saját munkánknak köszönve és a saját erőnkre való támaszkodással értük el. Ezt ilyen körülmények közepette is el kell mondani, nehogy a jelenlegi nehézségeink miatt megfeledkezzünk fejlődésünk egészének áttekintéséről.

Jugoszlávia hosszú távú gazdaságstabilizációs programja révén, amelynek készítésében és konkretizálásában a VSZAT Képviselőháza is részt vett, a gazdasági válságból való kiút pozitív programját sikerült megalkotnunk, s olyan pillért sikerült építenünk, amely stabilizálja a KSZ és minden dolgozó egységét.

Jelenleg minden közösségben, a társult munkában, a községekben és a tartományokban egyaránt közvetlenül kell meghatározni az önerőre való támaszkodás politikáját, amely mindig forradalmunk alapelve volt.

Az utóbbi tíz évben Vajdaságban erős gyáripart létesítettünk. Most az a fő kérdés, hogyan lehet teljes mértékben kihasználni ezeket az óriási lehetőségeket. Ettől függ Vajdaság egész gazdasági továbbfejlődése. E szempontból minél előbb megoldást kell találnunk arra, hogy mind a vajdasági, mind a jugoszláviai közös érdekek alapján teljes mértékben mozgósítsuk és használjék tegyük mindazokat a lehetőségeket, amelyekkel tartományunk társult munkája rendelkezik. Ez nálunk az élelmiszer-gazdaság, s ezzel magyarázható, hogy a hosszú távú program célkitűzéseinek következetes megvalósításáért harcolva olyan erősen követeljük egyenrangú gazdasági helyzetét. Mezőgazdaságunkban a bezárkózottság és a kizárólag a hazai piac felé fordulás miatt már évek óta nem tapasztalható előrehaladás. A nemzetközi árucserébe a mezőgazdasági termékek kivitelével való bekapcsolódástól kezdetét veszi mezőgazdaságunk termelékenységének és gazdaságosságának világmércékkel való mérése. Ebben rejlik a vajdasági és az egész jugoszláv mezőgazdaság esélye. Készek és képesek vagyunk rá, hogy e kihívást elfogadjuk.

Természetesen az önerőnkre való támaszkodás politikája és gyakorlata nem önelégültség, nem az egyes társultmunka-szervezetek vagy körzetek, illetve a tartomány keretébe való bezárkózás. A gazdasági nehézségeket nem gyűrhetjük le közös erőfeszítések, közös akció nélkül. A munka- s eszköztársítás az önerőre való támaszkodás eszköze. Legfőbb ideje, hogy ezt magunkévá tegyük, és éljünk vele.

Az önerőre való támaszkodás politikája nem a megszilárdítások és a korlátozások politikája, de következetességet követel annak az elvnek a tiszteletben tartásakor, hogy csak a megteremtettet szabad elkölteni. Fő célunk tehát az, hogy a termelékenység és a gazdaságosság fokozásával

minél többet teremtsünk. Ezt a gazdasági serkentés valamennyi formájának erősítésével érhetjük el.

A társult munkában az öngazgatás anyagi alapjának erősítése, valamint azon elv következetes betartása, hogy a társult munka által megteremtett eszközökről a társult termelőknek vagy küldötteiknek kell döntést hozniuk — a gazdaságszilárdítás és az öngazgatás továbbfejlődésének kulcskérdése. Ennek alapján határozhatjuk el magunkat azoktól, akik a társult munka nevében és helyette döntenek a többletmunkáról. A szocialista öngazgatás politikai rendszere működésének bíráló értékelésekor mindig az alapvető társadalmi-gazdasági viszonyokból, mindig abból kell kiindulni, hogy a munkásosztály közvetlenül és a küldöttrendszer alapján milyen fokon ura munkafeltételeinek, -eszközeinek és -eredményeinek. Másfajta hozzáállás többpártrendszerhez vagy politikai rendszerünk etatikus-bürokratikus felülvizsgálásához vezetne. Az ilyen hozzáállást határozottan vissza kell utasítanunk.

Indokoltan és joggal beszélünk arról, hogy az egész jugoszláv gazdasági területen hiányos a társult munka egybekapcsolódása, hogy gyakori az elzárkózás és gazdasági elszigetelődés jelensége, hogy országos szinten, valamint a köztársaságok és a tartományok között is lassan érvényesülnek a közös érdekek. Az utóbbi időben azonban a föderáció szintjén előirányzott közös politika lassú ütemű kialakítása és hiányosságai indokolt bírálatának leple alatt a föderatív rendszernek, a nemzetek és a nemzetiségek, köztársaságai és autonóm tartományaik egyenjogúságának a bírálatára való törekvés jelentkezik. Ez lényegében az AVNOJ elvei helytállóságának kétségbe vonása, illetve a szóban forgó elvek etatista, bürokrata vagy unitarista korlátozására való törekvés. Jugoszláviában a szocialista forradalom már kiértékelte ezeket a törekvéseket, s ezt most is meg fogja tenni.

Forradalmunk egész fejlődése során ellenforradalmi kísérletek célpontja volt. Az ilyen kísérletekkel szembehelyezkedve sohasem voltunk megalkuvók, sohasem lanyhult a reakciós ideológia és politikai ambíciók elleni eszmei-politikai harc. Erre nem kerülhet sor most sem, amikor az egyének és az egyes csoportok szocializmus- és öngazgatásellenes törekvései mind gyakoribbak, amikor mindenhol erősödik az oppozíciós, de különösen a nacionalizmuson alapuló összefogás. A vajdasági kommunistáknak és dolgozóknak, nemzeteknek és nemzetiségeknek az elmúlt negyven év során szerzett forradalmi tapasztalata csak megerősít bennünket abban a meggyőződésünkben, hogy a bármilyen nacionalizmussal szembeni határozott ellenállás az a feltétel, amely nélkül Vajdaságban nem beszélhetünk stabil politikai helyzetről, testvériségről és egységről. Ezért ebben a harcban nem torpanhatunk meg.

A kiéleződött gazdasági nehézségek közepette dolgozóink kivételesen érzékenyen és bíráló szellemben, öntudatosan viszonyulnak mindennemű kiváltsághoz, de elsősorban a munka nélkül való jövedelemszerzés és a társadalmi tulajdonnal való felelőtlen magatartás, a foglalkoztatási lehetőségekkel való visszaélés stb. jelenségéhez. Másrészt viszont a gazda-

sági ingadozás jó táptalaja az önző, csoporttulajdonosi magatartásnak, a máról holnapra gazdálkodásnak.

Ezek a jelenségek gyakran felháborodást váltanak ki a közvéleményben. A Kommunista Szövetségnek, de különösen a Szocialista Szövetségnek és a Szakszervezetnek széles fronton kell harcot indítania ezek ellen a jelenségek ellen, mozgósítania kell minden öngazgatási szervet, a közvéleményt és a hivatalos szerveket. Ez egyebek között a jó politikai hangulatnak, a KSZ és a KSZ cselekvőképessége iránti bizalomnak az előfeltétele is. Forradalmunk mindig szilárd kitartással és következetességgel viszonyult szocialista társadalmunk erkölcsi értékeihez. Ma is ezt a viszonyulást kell kialakítani.

Nehézségeink nem jelentéktelenek, mindenki érzi terhüket. Ugyanakkor azonban minden dolgozónk kivételes politikai érettségről és áldozatkészségről tesz tanúbizonyságot. Az alapvető feladatunk az, hogy ezt az érettséget és készséget a helyzet változtatására való törekvéssé, cselekvőképessé alakítsuk át, hogy fokozatosan feltárjuk a gazdasági nehézségekből kivehető út közös és egyéni távlatait. Távlatok nélkül nem nyerhetjük el a dolgozók tömeges támogatását, márpedig az egyedüli távlat a gazdasági érdekeltségnek mint a termelésben foglalkoztatott dolgozók és az öngazgatási döntéshozatal fő mozgató erejének a fokozása.

Az ifjú nemzedék előtt is távlatot kell nyitnunk olyan gyakorlati intézkedésekkel és akciókkal, amelyek a gazdasági eredményekhez vezető tevékenységekben való foglalkoztatást biztosítják. Meg kell teremtenünk annak társadalmi feltételeit, hogy a fiatalok alkotó ereje kifejezésre jusson. Az ifjúság egy részében a munkábaállási lehetőségek és az öngazgatási távlatok tekintetében kialakult bizonytalanság érzését sürgősen konkrét intézkedésekkel kell leküzdenünk. Felelőségünk e tekintetben történelmi jelentőségű.

A hosszú távú gazdaságzilárdítási programban kijelölt feladatok megvalósítása minden tekintetben forradalmi lépés a szocialista öngazgatás fejlesztése terén. Itt nem csak az elvétett gazdasági lépések, a gazdasági melléfogások kiigazításáról van szó — bár ezt is meg kell tennünk, mégpedig erélyesebben, mint eddig bármikor — s legkevésbé van arról szó, ahogyan ezt egyesek fel szeretnék tüntetni, hogy téves politikát folytatunk, aminek az öngazgatás és az öngazgatási gazdasági és politikai rendszer az oka. Itt egy közepesen fejlett ország társadalmi-gazdasági rendszerének a szocialista öngazgatás, a társult termelők uralma, a teljes nemzeti egyenjogúság alapján való kiépítéséről van szó. Ezen az úton korábban sem volt példamutatónk. Tapasztalatainkat néha nagy nehézségek árán, a saját hibáinkon okulva szereztük, de mindig a végsőkig kritikus szemmel tekintettünk tévedéseinkre. Fennmaradásunkat és továbbfejlődésünket minden nehéz helyzetben a JKSZ-nek az a képessége is elősegítette, hogy mozgósítsa a tömegeket, változtasson a dolgokon. Ehhez azonban az is hozzájárult, hogy a nép is részt vett a forradalmi fejlődésért vívott harcban.

Elvtársnők és Elvtársak!

Munkásmozgalmunk a JKP-vel és Titóval az élen győzött a népfel-szabadító háborúban és a szocialista forradalomban, s létrehozta szocialista öngazgatású társadalmunkat, mert programjában és akciója során mindig a jugoszláv munkásosztály, valamennyi nemzet és nemzetiség létfontosságú társadalmi és nemzeti érdekeit tartotta szem előtt.

A munkásosztály társadalmi helyzetének és politikai jogainak, valamint a nemzeti egyenjogúságnak, a testvériség és egység megvalósításának égető kérdései nem maradtak válasz nélkül. Ezeknek a kérdéseknek a megoldását nem halasztottuk más, jobb időre. Jugoszláviában a forradalmi mozgalomra mindig az egységes program és az egységes akció volt jellemző. Éppen ezért a JKP és a JK SZ az új Jugoszlávia történelmének legnehezebb időszakában is teljes és osztatlan támogatásra talált, mert a néptömegek óriási hányadának, így a vajdasági kommunistáknak és dolgozóknak, az itt élő nemzeteknek és nemzetiségeknek is a törekvéseit juttatta kifejezésre.

Ez a Tito vezetésével szerzett forradalmi tapasztalat most is, ezután is igazi útmutató a munkánkban.

Újvidék, 1983. október 21.

Rezime

40. godišnjica Drugog zasedanja AVNOJ-a i formiranja Pokrajinskog narodnooslobodilačkog odbora Vojvodine

Autor je svoj referat pročitao u svojstvu predsednika Skupštine SAPV na svečanoj sednici Skupštine SAPV održane 21. oktobra 1983. godine.

Autor u prvom delu svog izlaganja ističe istorijski značaj Drugog zasedanja AVNOJ-a kao rezultata revolucionarne borbe i ratovanja naroda i narodnosti Jugoslavije pod rukovodstvom KPJ na čelu sa drugom Titom. Ovaj istorijski značaj ističe se između ostaloga i u pravcu međunarodnog priznanja nove, demokratske, federativne i nezavisne Jugoslavije, ali takođe na polju socijalnog napretka cele zemlje i procesa konstituisanja nove revolucionarne vlasti i nove državne zajednice, izražavajući, između ostalog, i generalno opredeljenje KPJ u rešavanju nacionalnog pitanja.

U nastavku svog izlaganja autor ističe istorijske okolnosti i društvene činioce u procesu nastajanja autonomije Vojvodine kao izraz socijalnog i nacionalnog koncepta KPJ na čelu sa Titom za rešavanja klasnog i nacionalnog pitanja koje je u potpunosti izražavao i interese Vojvodine kao višenacionalne zajednice i istorijske pokrajine.

U završnom delu svog izlaganja autor se bavi postignutim rezultatima autonomne Vojvodine kao sastavnog dela Socijalističke Republike Srbije i konstitutivnog elementa naše federacije na društvenom, političkom i ekonomskom planu, na osnovu kojih narodi i narodnosti SAPV hvataju se ukoštac sa neposrednim teškoćama svrstani u jedinstveni front pregaoca cele naše samoupravne socijalističke, nezavisne i nesvrstane zajednice.

Summary

40th anniversary of the Second AVNOJ Meeting and of the Formation of Vojvodina's National Liberation Committee

The author (president of the parliament of APV) has read this report on the formal session of the Parliament of APV held the 21 of October 1983.

In the first part of the report the author points out the historical importance of the second meeting of AVNOJ as a result of revolutionary movement and struggle of the nation and nationalities of Yugoslavia under the leadership of the Communist League and Tito. This historical importance considers the international recognition of a new democratic, federal and independent Yugoslavia and also the social development of the country, the process of constituting a new revolutionary power, government and the general decision of the Communist League to solve the problem of nationalities.

Further on the author deals with the historical circumstances and social elements in the process of formation of Vojvodina's autonomy as a manifestation of social and national plan of the Communist League and its leader Tito in the realisation of class and national problems — of interest to the people of Vojvodina.

The final part deals with the achieved results of this Province as a constituent part of the Socialist Republic of Serbia and integral element of our federal society in social, political and economic sense, making a united front in solving the problems of our selfmanagement socialist independent and nonaligned society.

Halász Imre

MINŐSÉGI VÁLTOZÁSOKRA VAN SZÜKSÉG A TÁRSADALMI ÚJRATERMELÉS MINDEN TERÜLETÉN

Noha Jugoszlávia Európában a leggyorsabban fejlődő országok közé tartozott, társadalmi-gazdasági fejlődése nem volt azért zökkenőmentes. A hetvenes évek elején jelentkező zavaró körülmények 1980-ra már annyira megerősödtek, hogy nagyban lelassították az elmúlt öt éves terv megvalósítását. Ugyanezek a zavaró körülmények kérdéssé tették a jelenlegi öt éves tervünk teljesítését is.

Amikor a zavaró körülményekről beszélünk, akkor elsősorban a társult munka részesedésére gondolunk a megvalósított jövedelemből, amely csekély volt és nagyon lassan változott, míg a jövedelemből való kiválasztások az általános és közös fogyasztás fedezésére, valamint a személyi jövedelmek állandóan növekedtek, függetlenül a gazdaság jövedelmének az alakulásától. Külön problémát iképeztek a beruházások is, ahol a késés, valamint az előszámítások értékének állandó növekedése nagyban lecsökkentette a várt eredményeket.

Gazdaságunk szerkezetében egyes tevékenységi szintek között nincs meg az összhang. A nyersanyagbázis nincs eléggé kifejlesztve, a feldolgozó ipar túl is van fejlesztve, de nagyban függ a behozatali nyers- és alapanyagoktól, a szolgáltató tevékenység kellő fejlettsége viszont csak az elkövetkező időszakban várható.

E zavaró körülmények éveken át éreztették hatásukat, s kihatottak a társadalmi-gazdasági viszonyok minőségére és hatásosságára.

Nem fejlesztettük kellőképpen az öngazgatást sem. Szinte minden problémát szocializáltunk: beruházást, energiaszükségletet, nyers- és alapanyag-beszerezést, veszteségek lefedését. Bármilyen probléma jelentkezett is, a társult munka nem a saját újratermelésében kereste a megoldást, a munka- és eszköztársításban, hanem a társadalmi-politikai közösségek adminisztratív beavatkozásában. Ez óhatatlanul bezárkózottsághoz vezetett, s lehetetlenné tette az elfogadott elvek tiszteletben tartását és a kitűzött célok elérését.

A társult munkával szemben egyre tágult az állami szervek hatásköre. A társult munkának nem is nagyon volt más dolga, mint hogy végrehajt-

sa az adminisztratív intézkedéseket, amelyek az élet és a gazdaság minden részét szabályozták, s nem hagytak szabad teret az önkezdeményezésnek. Megszűnt a termelésre, a nagyobb jövedelemszerzésre való ösztönzés, mert nem a termelés fokozásával, hanem az árak emelésével lehetett nagyobb jövedelemhez jutni.

A termelés csökkent, de nem csak azokban az ágazatokban, amelyek függő viszonyban voltak és vannak a behozataii nyers- és alapanyagoktól, hanem azokban is, amelyek szinte teljes egészében hazai anyagból termelnek. Vajdaságban például már évek óta csökkentett kapacitással dolgozik a feldolgozó ipar egy része, mert nem tudunk elég cukorrépat, napraforgót, főzelékféléket és más növényeket termeszteni. Nem tenyészünk elegendő jószágot sem, pontosabban évről évre csökken a jószágállomány. A vágóhidak termelési kapacitásuk kihasználása céljából kénytelenek külföldről behozni a húst. Nem vagyunk képesek felvásárolni termelőinktől a tejet, gyümölcsöt vagy más terményt, a lakosság ellátását viszont külföldről behozott vagy más vidékekről beszerzett terményekkel biztosítjuk.

Nem szabad szem elől tévesztenünk a világgazdaság helyzetét sem, ahol szintén jelen vannak és voltak a fejlődésgátló körülmények. A világgazdaság zavaró körülményei pedig kihatással vannak a mi gazdaságunk alakulására is. A gazdaságunkban jelentkező problémák java részének mi magunk vagyunk az okai. Nem vettünk ugyanis figyelembe sok olyan jelenséget, amelyek a világpiacon már évekkal korábban előrevetítették mindazokat a problémákat, amelyek később nálunk is felütöttek a fejüket.

Természetesen nem lehet általánosítani, mert a zavaró körülmények ellenére is voltak és vannak olyan környezetek, olyan társultmunkaszervezetek, amelyek mind ez ideig komolyan vették feladataikat és odaadással végezték munkájukat.

Ez a kérdés nagyon összetett. Nem csak a termelőket lehet hibáztatni, mert nem csak a termelésben van a probléma. Az újratermelés minden részében megbomlott az összhang. Ezt kell helyreállítanunk. Ezt a feladatot, illetve ennek az útnak a kijelölését vállalta magára a szövetségi társadalmi tanácsok különbizottsága, mely nemrégiben a hosszú távú gazdaságzilárdítási programot kidolgozta, s amelyet a Szövetségi Képviselőház jóvá is hagyott.

A hosszú távú gazdaságzilárdítási program meghozatalával befejeződött egy fontos társadalmi munka, amely gazdaságunk és társadalmunk jelenlegi időszeri helyzetét és eddigi gyakorlatát mérte fel, és irányt szabott további tevékenységünknek a felgyülemlett társadalmi és gazdasági ellentmondások megoldására.

A programban foglalt változások olyan viszonyok létrehozását kezdeményezik, amelyekben a dolgozó mint egyén és mint társult dolgozó végre elfoglalhatja azt a helyét, amely az alkotmány értelmében meg is illeti, hogy teljes egészében rendelkezzen a megvalósított jövedelemmel és a társadalmi újratermeléssel. Ebből kiindulva a gazdaságzilárdításért ví-

vott harc egyben a dolgozók valóságos társadalmi hatalmáért és a társult munkában való felelősségéért vívott harc is. Ez arra ösztönzi a dolgozókat, hogy érdekeik növelésével párhuzamosan többet termeljenek, s minél nagyobb jövedelmet valósítsanak meg, csökkentsék a termelési költségeket, s arra törekedjenek, hogy minél jobban kifejlődjön a jövedelmi alapokra helyezett munka és eszköztársítás, s hogy kialakuljanak a közvetlen munkacsere reálisabb viszonyai.

Olyan minőségi változásokra van szükség, amelyek szinte teljes egészében a „saját erőnkre” való támaszkodást jelentik, ami elsősorban is a munka és a jövedelemszerzési viszonyok reáfirmálásában, valamint a termelési kapacitások és a munkaerő jobb és teljesebb kihasználásában nyilvánul meg. Hogy mindez megvalósuljon, mozgósítanunk kell a dolgozókat, s az egész munkásosztályt és a társadalom szubjektív tényezőit a program következetes megvalósítására.

Elsősorban azt kell megállapítanunk, hogy milyen úton és mennyi jövedelem folyik el a gazdaságból a dolgozók ellenőrzése nélkül. Ez nagyon fontos, mert ez ássa alá a társult dolgozók társadalmi-gazdasági helyzetét. Ugyanakkor az így kisajátított jövedelem alapján különféle adminisztratív intervenciós intézkedések jelennek meg, amelyek fékezik az öngazgatású társadalmi-gazdasági viszonyok további fejlődését.

Minőségi változásoknak kell bekövetkezniük a termelési kapacitások jobb kihasználása és a fizetőképesség javítása érdekében, mert e tényezők képezik további fejlődésünk előfeltételeit. Különösen fontos a termőföld minél jobb kihasználása és területe csökkentésének a megfékezése. Egy felmérés alapján az ipari létesítmények csak 70%-ban vannak kihasználva, s majd 600 000 ha földterület parlagon hever, moha a termőföldterület évről évre csökken. Vajdaság iparában szintén hasonló a helyzet, a mezőgazdaságban pedig évente majd 40 000 ha nincs megmunkálva, s a több mint 50 000 ha kiépített öntözőrendszeren alig 15 000 hektárt öntözünk.

A termelési szerkezet megváltoztatásában kiemelkedő helyet kap a mezőgazdaság, illetve az élelmiszer-termelés további fejlesztése. Feltételeket kell teremtenünk ahhoz, hogy ebben a gazdasági ágazatban is érvényesülhessenek a gazdasági törvényszerűségek. A mezőgazdasági termelés elsődleges feladata a hazai szükségletek kielégítése, valamint a fokozott kivitel lehetőségének megteremtése, ami serkentőleg hatna a gazdaság megszilárdítására. Társadalmi akciónk súlypontja az öngazgatási viszonyok, valamint a termelésben, a feldolgozásban és a forgalmazásban dolgozók társulásának fejlesztésén kell legyen. A figyelem a közös jövedelem megvalósítására, valamint az egyéni termelőknek az agráripari komplexumba való gyorsabb és teljesebb bekapcsolására összpontosul. Szükséges továbbá a tudományos kutatómunka minél szélesebb bekapcsolása és annak mind jobb kihasználása a fejlesztésben.

Meg kell teremtenünk a munka- és eszköztársítás feltételeit, s mindig szem előtt kell tartanunk a növekvő jövedelemtervezést és annak a megvalósítását. A munka- és eszköztársításnak a jövőben a gazdasági

szubjektumok viszonyulásában az egyik alapvető feltétellé kell válnia, mert csak így lehetséges a jelenlegi regionális és egyéb bezárkózás túlhaladása. Ezt a folyamatot hivatott meggyorsítani a gazdasági törvényszerűségek mind teljesebb affirmálása. Az öngazgatású társuláson, valamint a jövedelmi alapokon nyugvó munka- és eszkoztársítás útján, a közös érdekek érvényesítésével kell biztosítani a szilárdabb fejlődést, a nagyobb foglalkoztatottságot és a nagyobb jövedelmet.

A gazdaságzilárdítási politika megvalósításában elengedhetetlenül szükséges megteremteni az egységes jugoszláv piacról szóló alkotmányos feltételeket is. Az egységes gazdasági területen lehetőség nyílik a termelés és a fongalmazás kiterjesztésére, a magasabb fokú társulásra, és a gazdaságosabb termelésre. A devizapiac újbóli létrehozása is az egységes termelési feltételek megteremtésének egyik fő tényezője. Ugyanígy fontos tényező a dinárnak egyedüli fizetőeszközként való meghatározása is. Ez azért szükséges, hogy a társult munka a társulás további folyamataiban minél jobban kiküszöbölje a bezárkózottságot, hogy erősödjön a gazdasági törvényszerűségek hatása, és hogy megszűnjön az állami beavatkozás valamennyi fajtája a gazdaságba.

A jövedelemelosztásnak rendkívüli jelentősége van a bővített újratermelésben. Az akkumuláció hiánya megköveteli, hogy megfelelő mércéket dolgozzunk ki, amelyek a nagyobb jövedelem megvalósítására ösztönzik a dolgozókat. Meg kell szüntetni az általános és a közös fogyasztásnak, valamint a személyi jövedelemnek a megvalósított jövedelemtől független növekedését. A beruházások sem lehetnek nagyobbak a beruházó újratermelési képességénél. Más szóval a dolgozók helyének és szerepének teljes érvényesítésével kell megoldást találnunk a jövedelemszerzésben és -elosztásban az infláció okainak a kiküszöbölésére.

A gyakorlatban is alkalmaznunk kell az egyéni és a kollektív felelőség elveit. A küldöttrendszer funkcióinak teljesebb megvalósításával kiküszöbölhetjük az állami szervek közvetítő szerepét a társadalmi eszközök irányításából és a társadalmi összeném megteremtéséből.

Gazdaságunkat csak akkor szilárdíthatjuk meg, ha a jövőben minél többet termelünk, és csak annyit fogyasztunk, amennyit jövedelmünk megenged, figyelembe véve természetesen a bel- és külföldi hitelezőinkkel szemben vállalt kötelezettségeinket is, amelyeket maradéktalanul teljesítenünk kell.

Termelésfejlesztésünket terveznünk kell. A fejlesztési irányelvek meghatározásánál olyan mércéket kell alkalmaznunk, amelyek biztosítják a kiviteli irányultságot, a technikai és technológiai újdonságok alkalmazását, különös tekintettel a saját tudományunk és technológiánk alkalmazására, a természeti és társadalmi tartalékok ésszerűbb kihasználására, az energia- és nyersanyag-takarékos termelésre, a felhalmozási és újratermelési képesség növelésére, valamint a dolgozók élet- és munkakörülményeinek a javítására.

Szerkezeti változásokat kell eszközölnünk gazdaságunkban, hogy megközelítsük az iparilag fejlett országok jelenlegi gazdasági szerkezetét. Ez

elősegíti majd a jelenlegi aránytalanságok kiküszöbölését, kivitelünk gyorsabb növekedését, valamint a kisüzemi gazdaság, a szolgáltatások, a mezőgazdaság stb. fellendülését.

Ipari termelésünkben kiemelkedő helyzetet kell kapniuk az olyan ágazatoknak, amelyek a korszerű ipar alapjait képezik, úgy mint az energetika, a nyersanyagtermelés, a gyárpar, a hajóépítés és a vegyipar. Az ipar fejlesztésének a kivitel felé kell irányulnia, valamint a feldolgozó ipar és a termelés nagyobb tagoltságára.

A mezőgazdasági termelésnek a társadalmi viszonyok beható változtatásával a nagyobb terméshozamok elérését, a kivitel növelését, a jelenlegi termelési szerkezet megváltoztatását, a jószágtenyésztés fejlesztését és az intenzív kultúrák termelését kell céloznia.

Vajdaság hosszú távú tervének készítésekor nem feledkezhetünk meg a termelőeszközök jelenlegi fejlettségi szintjéről, anyagi és emberi lehetőségeinkről, valamint a tudomány, a technika, a technológia vívmányainak alkalmazásáról, a munka humanizálásáról stb.

A hosszú távú fejlesztési stratégia alapja továbbra is az energetika, a nyersanyag- és az élelemtermelés lesz. Ezekben az elképzeléseken alapul a fejlesztés legkedvezőbb összetevőinek kiválasztása. Csak azokban az ágazatokban kell gyorsabb fejlesztési ütemet terveznünk, amelyek a nagyobb kivitel, a behozatal pótlását és egész gazdaságunk iparosítását biztosíthatják. Nagy figyelmet érdemelnek az ipar serkentő ágazatai. Elsősorban azok a feldolgozó ágazatokat kell fejlesztenünk, amelyek magasabb értékű termékeket képesek előállítani és biztosítani tudják a tudomány és technológia alkalmazásával a hazai nyersanyag, különösképpen a mezőgazdasági termények magasabb fokú feldolgozását.

Fontos kérdés, hogy miként használjuk ki és fejlesztjük tovább azt, amit már megteremtettünk. Ezzel kapcsolatban várható a legélénkebb tevékenység a társult munkában, ahol felméréseket kell végezni a gazdasági helyzet elemzéséhez és a fejlődési lehetőségek megállapításához. Elemezni kell a munkaeszközök és a termelési lehetőségek kihasználását, értékelni kell az alkalmazott technológiát, és különösen fontos meghatározni azokat a góccokat a termelésben, amelyek esetleges megváltoztatásával, kibővítésével lehetőség nyílna a nagyobb termelékenységre, a nagyobb foglalkoztatottságra és a nagyobb jövedelem megvalósítására.

Éveken át komoly problémát okoz gazdaságunkban a külgazdasági kapcsolatok és ezen belül a kivitel és a behozatal alakulása. Csekély a kivitel részvétele gazdaságunk társadalmi össztermékében, sőt a velünk azonos fejlettségű országokhoz viszonyítva túl alacsony is. Nem elegendő a termeléshez szükséges behozatal fedezésére még akkor sem, ha az árukivitelén kívül minden más devizabevételt is erre fordítunk. Nemcsak a kivitel és a behozatal aránytalansága okoz gondot, hanem az is, hogy a kivitelünk túl lassan nő, s csak úgy tudjuk egyensúlyban tartani fizetési mérlegünket, hogy évek óta fékezünk a behozatalt.

A kivitel lassú növekedésében nemcsak a külső tényezők, de számos belföldi körülmény is közrejátszik: azon iparágak intenzív fejlődése,

amelyek behozatali nyers- és alapanyagoktól függenek, a gazdaság szerkezeti összetétele, a nyersanyagbázis fejlődésének lemaradása, egyes nyersanyagok árának lényeges növekedése, az élelmiszercikkek drágulása stb.

A kivitelre termelő munkaszervezeteink versenyképessége évek óta csökken. Ennek legfőbb oka a belföldi árak növekedése, a dinár és a dollár közötti árfolyam megromlása, a kivitel hitelezésének kisebb lehetősége, a rossz kölcsönfeltételek, a leszállítási idő be nem tartása és a nemzetközi szabványokba való be nem illeszkedés.

A külföldi hitelekkel a hiányos hazai akkumulációt akartuk pótolni. A mértéktelen eladósodással hatalmas teher hárult hazánk gazdaságára, ezért az utóbbi két évben kérdésessé vált a fizetőképességünk. A külföldi hitelek törlesztése össz devizabevételünk tetemes részét felemésztette. Hatalmas erőfeszítéseket kellett tennünk, hogy valamennyi adósságunkat időre vissza tudjuk fizetni. Kötelezettségaink teljesítése a behozatal csökkentésére kényszerített bennünket, ami az idén főleg a kőolaj, valamint más nyers- és alapanyag kisebb behozatalában nyilvánul meg. Adósságaink egy részét emellett sikerült átutemeznünk, illetve elodáztuk a kifizetésüket.

Egészen 1972-ig Vajdaság kereskedelmi mérlege pozitív volt, sőt egyes években a kivitel még nagyobb is volt a behozatalnál. Mivel a gazdaság szerkezeti alakulása egész hazánkban hasonló volt, így Vajdaságra is ugyanolyan körülmények jellemzőek a kivitel és a behozatal alakulásánál, mint az ország egyéb részeire. A behozatal gyorsabb ütemű növekedése először 1972-ben vezetett kereskedelmi mérleghiányhoz. Ez a mérleghiány 1980-ban elérte a jugoszláv mérleghiány 150%-át. Ehhez természetesen nagymértékben hozzájárult az energetikai válság is, illetve a kőolaj árának mértéktelen növekedése, amelyből Vajdaság sokkal többet fogyasztott, mint más területek, tekintettel arra, hogy nem rendelkezik más energetikai forrásokkal. A kivitel fékezte Vajdaság termékszerkezete is, mivel társadalmi összetermékünk majd 40%-át az élelmiszer teszi ki, amelynek legnagyobb része hazánkban kerül eladásra. Az agráripari komplexum a kivitelben alig 10%-kal vesz részt, mert az élelmiszer-kivitel részben fékezve, illetve zárolva van.

Az elkövetkező időszakban is külső fizetőképességünk visszaállítása lesz a legfőbb feladat. Ez egyben azt is jelenti, hogy jövőre még jobban kell növelnünk a kivitel, különösen a konvertibilis piacra irányulót. Ennek érdekében pedig minden erőnket a termelés növelésére, a termelési költségek csökkentésére, termelékenységünk növelésére, valamint a jobb munkaszervezésre és a versenyképesség fokozására kell összpontosítanunk.

Gazdaságpolitikai intézkedéseinkkel ösztönöznünk kell az újratermelési egységeknek a jövedelmi viszonyokon alapuló társulását, mert ezzel feltételeket teremtünk a közös devizaszerzéshez. Csakis így biztosíthatjuk adósságaink törlesztését és a szükséges anyagok behozatalát.

Külföldi adósságainkat elsősorban a saját kivitelünkkel megteremtett devizamennyiséggel kell fedeznünk, ez viszont megköveteli egész termelésünk átállítását, illetve a kivitel szorgalmazását. A gazdaság szerkeze-

téneek megváltoztatásakor különösen azokra a termelési ágazatokra kell nagy hangsúlyt fektetnünk, amelyek főleg hazai nyersanyagokat használnak termékeikhez és szabad kapacitásuk is van a termeléshez.

A kivitel alapvető hordozói a fém- és villamosipar, az élelmiszergyártás, de komoly részt kell vállalnia a kivitelből a vegyi, a textil- és a bőriparnak is.

Megkülönböztetett figyelmet kell szentelnünk a szolgáltatások kivitelének is, illetve az érdekeltek összefogásának és a külföldi piacon való egységes fellépésének.

Tekintettel a felsorolt problémákra, behozatalunk továbbra is csak akkora lehet, amekkorára a társultmunka-szervezetek saját kivitelükkel, vagy társulás útján közösen szerzett devizamennyiséggel eszközöket tudnak biztosítani, figyelembe véve természetesen a külföldi adósságok visszafizetését is.

A behozatalból elsősorban a kivitelre termelő gazdaság nyers- és alapanyag-szükségletét kell biztosítanunk, de a hazai piac jobb ellátottságára is gondolnunk kell. A magas külföldi visszafizetések ellenére is behozatalunk egy részét csak külföldi hitelekből tudjuk fedezni.

A felszerelések behozatalát továbbra is igyekszünk meggátolni. A fogyasztási cikkek behozatalánál azok az árucikkek élveznek elsőbbséget, amelyek a lakosság alapvető szükségleteit szolgálják.

A társadalmi újratermelés összhanghiánya a magas inflációban, a megbomlott áru- és pénzviszonyokban és a szerkezeti rendellenességekben jut leginkább kifejezésre. Mindez annak a következménye, hogy a fejlesztés hosszabb időn át a reális lehetőségek feletti fogyasztást serkentette. Ez idézte elő a minőségi gazdálkodás iránti érdeklődés lanygulását és termékeink versenyképességének a csökkenését is a külföldi piacon.

A felgyülemlett problémák kiküszöbölése érdekében egész társadalmunk hozzáállásán változtatnunk kell ahhoz, hogy valamennyiünk előtt világossá váljék: csak több munkával lehet többet elérni és csak annyit szabad fogyasztani, amennyit munkánkkal megteremtettünk.

Beruházási politikánkkal meg kell változtatnunk a bővített újratermelésben uralkodó viszonyokat és a beruházásokat akkora összegre kell korlátoznunk, amely reálisan bele tud illeszkedni a megvalósított akkumulációba. Külföldről pedig csak annyi póttakkumulációt kérhetünk, amennyit biztosan vissza is tudunk fizetni. Az önffinanszírozásnak, valamint az eszközök munka- és eszköztársítás útján történő biztosításának általános jelenséggé kell válnia. A folyamatban levő beruházások értékelésében gazdasági mércéket kell alkalmaznunk, de megfelelő szankciókat is, ha a beruházások nem hozzák meg a várt eredményt.

A beruházások megfelelő területi elosztásával lehetőség nyílna gazdaságunk szerkezetének megváltoztatására is és fokozhatnánk termékeink versenyképességét. Az „Inflációellenes program” szerint azok a beruházások, amelyeket az állóeszközök beszerzésére eszközölnék, nem lehetnek a társadalmi össztermék 25 százalékánál nagyobbak. Vajdaságban már évek óta szigorító intézkedések vannak érvényben, amelyek alapján a be-

ruházások részvétele a társadalmi össztételekben az 1980-as évi 32 százalékról 1984-re várhatóan 22 százalékra fog csökkenni.

A beruházási folyamatok ilyen irányú változtatásakor azonban rá kell mutatnunk arra is, hogy a beruházások további intenzív csökkenése miatt megtorpanhat a gazdaság korszerűsítése, de a szerkezeti változások és a foglalkoztatottság problémája is komolyabb méreteket ölthet. Ezért állandóan kísérnünk kell a beruházások ütemét, szerkezetét és hatását, hogy megfelelő intézkedésekkel azonnal kiküszöbölhessük az elferdüléseket.

A fogyasztás területén egyik legfontosabb feladatunk az általános és a közös fogyasztásra szánt eszközök csökkentése. Ennek pedig előfeltétele a jobb munkaszervezés a társadalmi tevékenységekben és öngazgatási érdekközösségekben, valamint az adminisztratív apparátus csökkentése. Szükség lesz továbbá az eszközélvezők jogainak felülvizsgálására és korlátozására, illetve a jövedelem szabta lehetőségekkel való összehangolására. Minden gazdaságon kívüli tevékenységnek annyit kell kapnia a gazdaság jövedelméből, amennyivel ő hozzájárult a jövedelem megvalósításához.

Szükség lesz majd a lakosság összjövedelmének külön megadóztatására is, figyelembe véve természetesen, hogy a megadóztatásnak nem szabad ellentétbe kerülnie a dolgozók gazdasági ösztönzésével. Ugyanígy a vagyoni megadóztatásának is nagyobb jelentőséget kell kapnia, de adóval kell terhelni minden olyan jövedelmet is, amely nem munkából származik.

A közeljövőben nagy fontosságot kap a munka szerinti javadalmazás mind a jövedelemnek a személyi jövedelmekre való elosztásában, mind pedig a társult munka anyagi alapjainak a kiszélesítésében. A dolgozó személyi jövedelmének a befektetett munkától, a munka eredményétől, a társult munka gazdálkodási eredményességétől kell függenie, figyelembe véve az élő és a holt munkát egyaránt.

A gazdasági rendszerünkben esedékes változások azt a célt szolgálják, hogy a dolgozók ösztönzése erősödjön. Jobban kell értékelni a termelőmunkát, valamint a nehezebb körülmények között végzett munkát. Megbeszélésekkel és megegyezésekkel is kell dolgozni a jövedelemelosztási mércéket, hogy az egyforma munkáért megközelítően egyforma személyi jövedelem is járjon, függetlenül attól, hogy milyen ágazatról van szó. E célból fontos, hogy gazdaságpolitikai intézkedésekkel ösztönözzük a gazdálkodási feltételek kiegyenlítését, valamint a jövedelemszerzést.

Noha a program a dolgozók és a munkásosztály hosszú távú érdekeit fejezi ki, mégsem szabad illúziókban ringatnunk magunkat, hogy a feladatok megvalósítása zökkenőmentes lesz. Komoly ellenállásra és erőfeszítésekre kell számítanunk, ha meg akarjuk változtatni a jelenlegi helyzetet. Az egyéni érdekek sokrétűsége a Programhoz való viszonyulásban is megnyilvánul majd. A Program megvalósítása mindenestre attól függ, hogy milyen szervezeten látunk hozzá feladatainkhoz. Minden mélyreható társadalmi változás előtt előkészületeket kell tenni, hogy megteremtjük a szubjektív erők politikai egységét. E tekintetben nagy fele-

lősség hárul a Dolgozó Nép Szocialista Szövetségén keresztül a Kommunista Szövetségre. Minden egyén, öngazgatási szervezet és közösség értékelését ezentúl a Program megvalósításához történő hozzáállásán keresztül végezzük majd.

Mivel a Program megvalósítása folyamán minden bizonytalanság ellenállás is jelentkezik majd, így a szocialista erőket okvetlenül be kell vonnunk a munkába. A Kommunista Szövetség nélkülözhetetlen szerepe mellett részt kell vállalnia a munkából a szakszervezetnek is. Meg kell jegyeznünk azt is, hogy bár az egyéni hozzájárulás és odaadás különösen fontos tényező, a hosszú távú program megvalósításáért folytatott harcban a legfontosabb a kollektív munka érvényesítése, valamint a kollektív és egyéni felelősség kidomborítása lesz.

A felsorolt feladatok és célok megvalósítása érdekében elengedhetetlenül szükséges a társult munka, a helyi közösségek, az érdekközösségek, valamint a társadalmi-politikai közösségek küldöttségeinek mozgósítása. Ezért minden dolgozó és polgár, de különösen a párttagok odaadására is szükség lesz. A küldöttrendszer funkcióinak teljesebb megvalósításán keresztül határozottabban meg kell változtatnunk az állam jelenlegi közvetítő szerepét, meg kell szüntetnünk a társadalmi tulajdont kisajátítók és a csoporttulajdonosok monopóliumát, valamint a dolgozók alkotmányos jogainak a kisajátítását.

Rezime

Na svim područjima društvene reprodukcije potrebne su kvalitativne izmene

Dosadašnji razvoj Jugoslavije je praćen brojnim problemima i protivrecnostima koje su u sadašnjoj fazi poprimitile ozbiljne razmere u sferi proizvodnje, razmene i potrošnje. Karakteristika sadašnjeg momenta je produbljivanje strukturnih neusklađenosti u materijalnoj proizvodnji, nesklad između realnog raspoloživog dohotka i potrošnje i neravnoteža ponude i tražnje na domaćem tržištu, što ima za posledicu stalnu nestabilnost u tokovima reprodukcije i rast inflacije. Posebno su izraženi problemi na sektoru spoljnotrgovinske razmene koji se manifestuju u još uvek nedovoljnom izvozu, visokom deficitu, zaduženosti i jačanju zavisnosti od inostranstva. Prisutna je ekstenzivnost u razvoju, uz potiskivanje kvalitetnih elemenata privređivanja. Sporo se ostvaruje jačanje uloge i položaj radnika u odlučivanju o tokovima društvene reprodukcije i raspodeli dohotka.

U cilju menjanja ovog stanja, donet je dugoročni program ekonomske stabilizacije koji predviđa kvalitetne promene u svim sferama društveno-ekonomskog života. Presudan uslov za ostvarivanja ovakvih promena je jačanje motivisanosti radnika za produktivniji i kreativan rad, za povećanje proizvodnje i produktivnosti rada, racionalnije poslovanje, štednju i dr. Aktivnosti i mere koje se predlažu Programom, treba da dovedu privredu na viši kvalitetniji nivo privređivanja i treba da obezbede da radnik u udruženom radu ovlada celokupnim procesom društvene reprodukcije.

Resumee

Auf allen Gebieten der gesellschaftlichen Reproduktion
sind qualitätliche Änderungen nötig

Die bisherige Entwicklung Jugoslawiens wurde mit zahlreichen Problemen und gegenseitigkeiten durchgeführt, die in der jetzigen Phase ernste Masse in der Sphäre der Produktion des Austausches und Verbrauchs, angenommen haben. Die Charakteristik der heutigen Zeit ist das Wachstum der strukturellen Ungleichmässigkeiten in der materiellen Produktion, Ungleichmässigkeiten in den reell vorhandenen Einkommen und dessen Verbrauch, sowie das nicht existierende Gleichgewicht zwischen Angebot und Nachfrage, auf den heimischen Markt, das zur Ungleichgewicht in den Vorgängen der Reproduktion und zum Wachsen der Inflation führt. Die Probleme im Gebiet des Aussenhandels, sind besonders schwer. Das kommt im noch immer ungenügendem Ausfuhr; im hohen Defizit; in der Verschuldung und in der Verstärkung der Abhängigkeit vom Ausland zum Ausdruck. Die Extensivität der Entwicklung steht fest und die Qualitätselemente der Wirtschaft sind in den Hintergrund gedrückt. Die Stärkung der Position der Arbeiter, bei der Entschlusbringung in der Sphäre der gesellschaftlichen Reproduktion, sowie in der Verteilung des Einkommens, entwickelt sich langsam.

Um diese Lage zu ändern, wurde der langfristige Programm der wirtschaftlichen Stabilisation vorgelegt, der qualitätliche Änderungen in allen Sphären des gesellschaftlich-wirtschaftlichen Lebens vorsieht. Entscheidende Bedingung zur Durchführung dieser Änderungen ist die Motivierung der Arbeiter zur produktiveren und kreativeren Arbeit; zur Erhöhung der Produktion und der Produktivität; rationellerer Geschäftsführung; Sparen usw. Die Aktivitäten und Massnahmen die im Programm vorgeschlagen sind, sollen die Wirtschaft auf höheren Nivo bringen und erreichen, dass die Arbeiter das ganze Prozess der gesellschaftlichen Reproduktion bewältigen.

Móra András

ADALÉKOK A GAZDASÁGFEJLESZTÉS
HATÉKONYSÁGÁNAK TANULMÁNYOZÁSÁHOZ
VAJDASÁGBAN

II. RÉSZ

SZERKEZETI VÁLTOZÁSOK ÉS AZ IPAROSÍTÁS DÖNTŐ
HATÁSA VAJDASÁG GAZDASÁGFEJLESZTÉSÉNEK
HATÉKONYSÁGÁRA

A társadalmi termék szerkezete

Vajdaság gazdaságának szerkezete az elmúlt időszakban számottevően megváltozott. Az *elsődleges* szektor részaránya a társadalmi össztermékben 1960 óta 45,6%-ról 25,4%-ra csökkent, miközben a *másodlagos* szektor termékének aránya 31,4-ről 45%-ra, a *harmadlagos* szektoré pedig 23-ről 29,6%-ra emelkedett.

Gazdasági ágak szerint tekintve a *mezőgazdaság* részaránya 44,4-ről 24,6%-ra esett, míg az *ipar* részesedése 22,2-ről 32,1%-ra növekedett. Ugyanakkor a *kisipar* egy helyben topog — részaránya 2,9 és 3,6% között ingadozik, újabban némi gyarapodási tendenciával. A harmadlagos tevékenységek sorából leggyorsabban a *kereskedelem* fejlődik: részesedése 12,4-ről 18,4%-ra emelkedett (26. tábl.).

VAJDASÁG SZAT TÁRSADALMI TERMÉKÉNEK SZERKEZETE
A GAZDASÁG SEKTORAI ÉS ÁGAZATAI SZERINT

26. táblázat

GAZDASÁG — ÖSSZESEN	1972. évi árak				1981. évi árak	
	1960.	1965.	1970.	1975.	1980.	1985.
	1	2	3	4	5	6
ELSŐDLEGES SEKTOR	45,6	36,2	30,9	30,1	25,4	25,9
MÁSODLAGOS SEKTOR	31,4	40,3	42,3	44,7	45,0	45,4
HARMADLAGOS SEKTOR	23,0	23,5	26,8	25,2	29,6	28,7

1	2	3	4	5	6	7
GYÁRIPAR	22,2	30,6	30,2	33,7	32,1	32,9
MEZŐGAZDASÁG	44,4	30,0	29,9	29,2	24,6	25,1
ERDÉSZET	0,5	0,5	0,4	0,3	0,3	0,3
VÍZGAZDASÁG	0,7	0,7	0,6	0,6	0,5	0,5
ÉPÍTŐIPAR	5,6	6,4	8,5	7,7	8,9	8,6
KÖZLEKEDÉS	5,7	5,8	6,5	6,1	7,0	6,9
KERESKEDELEM	12,4	13,9	16,3	15,5	18,4	17,8
VENDÉGLÁTÓIPAR	2,6	1,9	1,9	1,5	1,7	1,6
KISIPAR	3,6	2,9	3,2	3,0	3,4	3,3
KÖZMŰVEK	—	0,4	0,4	0,3	0,6	0,6
E G Y É B	2,3	1,9	2,1	2,1	2,5	2,4

ADATFORRÁS: Az 1972-es árakon számított évekre: A Szerb SÍ Statisztikai közlönye, 1175. szám. Az 1980. és 1985. évre a VSZAT társadalmi tervjavaslatának „Alapvető mutatószáma?” alapján.

Ezzel egyidejűleg megváltozott az ipari termelés szerkezete is (lásd a 27. és 28. táblázatot).

VSZAT IPARI ÖSSZTERMÉKÉNEK SZERKEZETE

27. táblázat

	jelzőszám	1970.	1975.	1980.
GYÁRIPAR — ÖSSZESEN		100,0	100,0	100,0
1	2	3	4	5
Villanyerő-gazdaság	101	0,7	0,4	0,5
Kőolaj- és földgázkitermelés	104	4,0	3,7	3,2
Kőolaj-feldolgozás	105	2,8	4,7	5,1
Vaskohászat	107	0,2	0,4	0,3
Színesfém-kitermelés	109	0,1	0,1	0,1
Színesfém-feldolgozás	110	0,1	0,1	0,1
Nemfémes ásványok feldolgozása	112	1,0	1,8	1,4
Fémfeldolgozás	113	10,0	10,8	9,5
Gépgyártás	114	3,9	5,2	5,3
Járműgyártás	115	3,2	4,2	3,4
Hajógyártás	116	0,9	0,9	0,9
Villamos gépek gyártása	117	4,6	4,3	5,1
Vegyipari alapanyagok gyártása	118	12,4	7,0	5,3
Vegyipari készítmények gyártása	119	3,8	3,8	5,0
Kő-, kavics- és homokkitermelés	120	0,6	0,4	0,7
Építőanyag-gyártás	121	7,0	5,8	4,7
Fűrésztelepek	122	0,5	0,5	0,4
Fafeldolgozás	123	2,9	4,0	3,6
Papírgyártás és feldolgozás	124	1,0	1,2	1,8
Szövetgyártás	125	5,0	4,1	2,8
Szővőipari készítmények gyártása	126	5,3	8,7	7,7
Bőr- és szőrmefeldolgozás	127	0,5	0,7	0,5
Lábbeli és rövidáru gyártása	128	1,7	1,5	2,0

1	2	3	4	5
Kaucsukfeldolgozás	129	0,6	0,6	0,8
Élelmiszeripar	130	18,0	19,5	23,7
Italgyártás	131	3,6	1,9	1,8
Takarmánygyártás	132	1,2	0,8	1,3
Dohánytermelés és feldolgozás	133	0,4	0,6	0,3
Nyomdaipar	134	3,0	2,2	2,2
Egyéb termékek gyártása	139	0,1	0,1	0,4

ADATFORRÁS: A TSI okmánytára.

A TERMELÉS SZERKEZETE ÉS A FOGLALKOZTATOTTAK SZÁMA
VAJDA SZÁZADAT GYÁRIPÁRÁBAN

28. táblázat

Nagyságrend			TEVÉKENYSÉG (ÖSSZESÍTVE)	1970.		1975.		1980.	
'80	'75	'70		Term.	Fogl.	Term.	Fogl.	Term.	Fogl.
1	2	1	Élelmiszeripar (Ital- és takar- mánygyártással)	22,8	21,4	22,2	21,6	26,8	21,0
2	1	2	Fém- és villamosipar	22,6	25,3	25,4	26,3	24,2	28,4
3	3	4	Szövőipar	10,3	19,3	12,8	18,8	10,5	16,2
4	4	3	Vegyipar	16,2	4,3	10,8	5,0	10,3	5,8
5	5	6	Kőolaj és földgáz	6,8	1,6	8,4	1,9	8,3	2,1
6	6	5	Építőanyag	8,1	6,7	6,7	6,7	5,8	5,8
—	—	—	Egyéb	13,2	21,4	13,7	19,7	14,1	20,7
ÖSSZESEN				100	100	100	100	100	100

ADATFORRÁS: 1970-re és 1975-re Vajdaság Statisztikai Évkönyve, 1979. 37. old. 1980-ra a TSI 81/64 számú Közleménye.

A társadalmi termék részaránya szerint 1980-ban a következő volt a sorrend:

(1) Az *élelmiszeripar* (malmozás, kenyér- és tésztagyárak, húsfeldolgozás és konzerválás, hal-, gyümölcs-, főzelékféle- és tejfeldolgozás, cukorgyártás és édesipar, étolajgyártás stb.) az ipari össztermelés 26,8%-át adta az ipari dolgozók 21%-át foglalkoztatva.

(2) A *fémipar* (fémfeldolgozás, mezőgazdasági és más gépek, felszerelések gyártása, vagonok előállítás és javítása, járműgyártás, hajókészítés, villamos gépek és készülékek termelése, kábelek, vezetékek gyártása stb.) részaránya 24,2%-os volt az ipari dolgozók 28,4%-ának foglalkoztatásával.

(3) A *szövőipar* (fonal-, cérna- és szövetgyártás, szövőipari késztermékek: kötöttáru, készruha előállítás stb.) teremtette elő az összetermék 10,5⁰/₀-át a foglalkoztatottak 16,2⁰/₀-ának alkalmazásával.

(4) A *vegyipar* (vegyi alapanyagok, műtrágyák, növényvédő szerek gyártása, műanyagok és műanyagfonalak, gyógyszerek és gyógyszeripari alapanyagok, festékek, lakkok és egyébek készítése) állította elő az ipari termék 10,3⁰/₀-át az össz dolgozók alig 5,8⁰/₀-ának foglalkoztatásával.

(5) A *kőolajipar* (kőolaj- és földgázkitermelés, olajszármazékok gyártása) részvétele az összetermelésben 8,3⁰/₀-ot tett ki, foglalkoztatottjainak aránya pedig 2,1⁰/₀-os volt.

(6) Az *építőanyagok gyártásából* (cementgyártás, téglá- és cserépegetés — az üveg- és kerámiagyártás nélkül) származott az ipari termék 5,8⁰/₀-a, s a foglalkoztatás aránya is pontosan ilyen volt.

(7) A *többi ipari ágazat* adta a gyáripar társadalmi termékének 14,1⁰/₀-át a dolgozók 20,7⁰/₀-ának alkalmazásával.

A jelentősebb ipari ágazatok, amelyeknek részaránya az ipari összetermelésben 1970 óta állandóan növekszik, a következők:

- *— élelmiszerek előállítása,
 - szövőipari késztermékek gyártása,
- *— gépgyártás,
- *— kőolajszármazékok előállítása,
- *— villamos gépek és készülékek termelése,
- *— vegyipari készítmények gyártása,²⁸
 - fafeldolgozás stb.

Figyelmet érdemel, hogy a felsorolt ágazatok nem mindegyike élvezett elsőbbséget a fejlesztésben (szövőipar és fafeldolgozás), s ezek kizárólag a foglalkoztatottak nagy koncentrációjának, a hagyományoknak és a piacnak köszönhetően növelhették részarányukat az ipari összetermelésben.

Az *energia-, a nyersanyag- és a munkaigényesség* különböző módon hatott a végbement változásokra. Minthogy Vajdaság energetikai és nyersanyag-erőforrásai korlátozottak, érdemes megfigyelni, hogyan alakul a tartomány iparának szerkezete az energia- és nyersanyagigény szempontjából. Ehhez az elemzéshez — Schäfer módszere alapján²⁹ — az ipari ágazatokat három csoportba soroljuk:

- a nyersanyagigényes,
- az energiaigényes és
- a munkaigényes ágazatok csoportjába.

Ezzel a módszerrel állítottuk össze a 29. táblázatot, amely az ipar összetételében végbement szerkezeti változásokat a fenti csoportok viszonylatában hasonlítja össze.

VAJIDASÁG GYÁRIPARÁNAK SZERKEZETE
AZ ENERGIA-, A NYERSANYAG- ÉS A MUNKAIGÉNYESSÉG
SZEMPONTJÁBÓL

29. táblázat

CSOPORT	ÁGAZATOK	RÉSZARÁNY		
		1970.	1975.	1980.
NYERSANYAGIGÉNYES	101, 104, 105, 110, 116, 124, 125, 127, 130, 131 132, 133	38,3	42,4	47,0
ENERGIAIGÉNYES	107, 109, 112, 118, 119, 120, 121, 122, 129	27,1	16,6	13,5
MUNKAIGÉNYES	113, 114, 115, 117, 123, 126, 128, 134	34,6	41,0	39,5
OSSZESEN		100,0	100,0	100,0

ADATFORRÁS: Kiszámítva a 27. táblázat alapján, Schäfer módszerének alkalmazásával.

A *nyersanyagigényes* ágazatok részaránya 38,3-ról 47%-ra növekedett. Ez az irányzat csupán annyiban kedvező, amennyiben a rendelkezésre álló nyersanyagok feldolgozására, végtermékké való átalakítására vonatkozik, noha még így is gondokat okozhat a nyersanyag-ellátásban, különösen a színesfémek esetében, a hajógyártásban stb. Az iparnak abban az ágazataiban viszont, amelyek saját nyersanyagbázisunkra támaszkodnak, például az élelmiszeriparban, mindenképpen támogatni kell ezt az irányvételt.

Az *energiaigényes* ágazatok részaránya 27,1-ről 13,5%-ra esett vissza, ami legfőképpen a vegyi alapanyagok és késztermékek gyártásában bekövetkezett visszaeséssel magyarázható (lásd a 27. táblázatot). Felhívjuk azonban a figyelmet, hogy itt viszonylagos arányokról van szó, ezenkívül időközben elkészült a nagy petrokémiai komplexum, amely a közeljövőben ismét növelni fogja ennek az ágazatnak a részarányát az össztermelésben.

A nyersanyag- és energiaigényes ágazatok különösen érzékenyek a rendszeres energia- és nyersanyag-ellátottságra, valamint az árviszonyok alakulására. Ezért nagyon sok szerző vizsgálja az okozati összefüggéseket a szerkezeti változások, valamint az energia- és nyersanyag-igényesség között.³⁰

A *munkaigényes* ágazatok csoportja 1970-ben 38,3, 1980-ban pedig 47%-át állította elő a társadalmi összterméknek. Ez kedvező irányzat, amely további támogatást érdemel. A munkaigényes ipari ágazatok viszonylag magas részaránya az ipari össztermelésben jó előfeltételeket nyújt a nyersanyag- és energiatakarékos ágazatok fejlődéséhez, valamint a foglalkoztatás további növeléséhez, amit Vajdaság iparpolitikájának megfogalmazásában feltétlenül szem előtt kell tartani.

Ezek szerint Vajdaság fejlesztésének hatékonysága a jövőben nagymér-

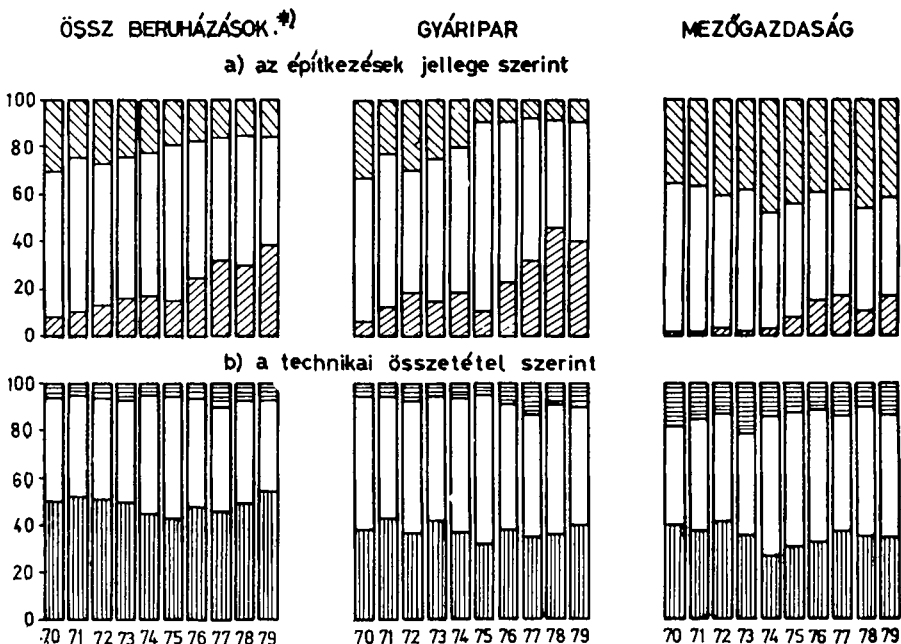
tétkben attól függ, hogy milyen egyensúlyt tudunk teremteni a munkaigényes, s egyúttal nyersanyag- és energiatakarékos ágazatok és tevékenységek javára a tartomány ipari szerkezetében.

Az ipar szerkezete a gazdaság társadalmi szektorában

Az 1970—1979-es időszakban megvalósított beruházások szerkezeti megoszlása igen érdekes jelenségekre utal (12. ábra):

— az építkezések jellegében erőteljes irányzatként jut kifejezésre az új kapacitások létesítése az új lokációkon, amelyeknek részaránya az össz beruházásokban tíz év alatt 7-ről 31%-ra növekedett; ugyanakkor fokozatosan csökken a felújítás, valamint a létesítmények és berendezések investíciós karbantartása (33-ról 15%-ra); állandóan növekszik tehát a drága új kapacitások részaránya, amelyeknek teljes kihasználása csak egy hosszabb időszakon belül érhető el;

12. ábra: A megvalósított beruházások szerkezete Vajdaságban 1970 és 1979 között (társadalmi szektor)

*) Beruházások a termelő és nem termelő tevékenységekbe

Jelmagyarázat:

cseré és karbantartás	egyéb beruházások
felújítás	felszerelés
új kapacitások	építkezési munkák

ADATFORRÁS: A SZSI Investíció c. közlönye az 1978—79. évre, és a TSI 80/283. számú Közleménye.

— a technikai összetétel elemzése az *építkezési munkálatok* magas részarányára utal; ez az arány 1975-ben volt a legalacsonyabb (42%), de azóta állandóan növekszik, s 1979-ben elérte az 55%-ot; a felszerelés részaránya 43 és 52% között mozog, ami nem tekinthető kielégítőnek;

— az *ipari beruházások* területén hasonló irányzatokkal találkozunk: az új lokációkon létesített új kapacitások részvételi aránya 6-ról 46%-ra emelkedett; a felújítás és investíciós karbantartás aránya 33-ról 8%-ra csökkent; az építkezési munkák költségeinek részaránya 32 és 42% között mozog.

A beruházások hatékonyságáról az új létesítmények szerkezeti megoszlása alapján a következőket állapíthatjuk meg:

— az új lokációkon kiépült új kapacitások növekvő részaránya kedvezően hat a felszerelés és a technológia korszerűsítésére, a termelői kapacitások széttelepítésére és az egyes körzetek arányosabb fejlődésére, de magában hordozza az építkezési idő és az üzembe helyezés elődázásának veszélyét, valamint a késlekedést a kapacitáshasznosítás tervezett fokának elérésében, ami gyakran idéz elő lemaradást az előirányzott termelés megvalósításában;

— a drága építkezésekre fordított beruházási eszközök magas részaránya régi problémája a jugoszláv beruházóknak³², aminek igen kedvezőtlen hatása van a termékek árára.

Az ipar szerkezete és a termékek kicserélése

Az ipar szerkezetének fejlődése és módosulása, valamint a termékek kicserélődése szintén hatással van az ipari termelés növekedésére, tehát ezek a változások szintén külön figyelmet érdemelnek, Vajdaságban azonban ezt a jelenséget még egyáltalán nem tanulmányoztuk.³³ Így csupán nagyon hiányos adatokkal rendelkezünk az új termékekről.³⁴ Az USA-ban Burns elemezett 17 ipari ágazatot ilyen szempontból egészen 1870-től kezdődően, s a felfedezett törvényszerűségek alapján igen érdekes megállapításokra jutott.³⁵

A termékek kicserélésének folyamata meggyorsítja az új termékek, vagy az új iparágak fejlődését. Világméretekben az iparfejlesztés, szoros összefüggésben a tudományos kutatómunka eredményeivel, egyre inkább közeledik az *automatizáció, a kemizáció, a mikrobiológiai folyamatok és a genetika* felé.³⁶

Az utóbbi évtized újabb lehetőségeket tárt fel a termelési folyamatok szabályozásában és automatizálásában. A nagy léptekkel fejlődő új ágazatok (főleg az USA-ban és Japánban) szoros kapcsolatban állnak a radioelektronikával, a komputerekkel, a világűri technikával, a mikroelektronikával és egyáltalán az elektronikai berendezésekkel. Az új *technika* részaránya a fémfeldolgozásban és a villamos iparban 1975 táján az USA-ban elérte az 50,3, Japánban a 48, a Német SZK-ban pedig a 27,3%-ot. (Vajdaságban viszont csak most van kialakulóban az ún. ERA

program — az Elektronika-Reguláció-Automatizáció programja — a szabadkai Sever keretében, s csupán nemrégiben készültek el az első számítógépes irányítású szerszámgépek prototípusai az adai Potisjében.)

A kemizáció területén a fejlődés továbbra is olyan irányú, hogy a természetes nyersanyagokat újabbnál újabb polimer anyagokkal váltják fel, s egyre nagyobb a vegyi-technológiai termelési folyamatok térhódítása. A teljesen új termékek (szerves vegyi anyagok, műgyanták, szintetikus gumik és fonalak, gyógyszeripari termékek, mosóporok, ipari gázok és mezőgazdasági vegyszerek) előállításának részaránya 1975-ben az USA vegyiparában elérte a 67,2, Japánban az 59,9, a Német SZK vegyiparában pedig a 49,1⁰/₀-ot. (Vajdaság vegyipara szintén jelentős előrehaladást ért el az új termékek gyártásának elsajátításában, de nem ismeretes, hogy akár egyetlen vajdasági találmányt is szabadalmaztattak, vagy más módon védelem alá helyeztek volna.)

Az új termékek vajdasági jegyzéke roppant szűkös. A statisztikusoknak 1970 óta csupán az alábbi új termékeket sikerült jegyzékbe foglalniuk Vajdaságban:³⁷

1970

- öntött síküveg,
- vászonkötésű szőnyegek.

1971

- termoizolációs üveg,
- kikézbcsítő járművek,
- meszes ammóniumnitrát,
- komplex műtrágyák.

1972

- csempelapok.

1973

- cseppfolyós gáz,
- faltól falig szőnyeg,
- proteintartalmú töménytakarmány.

1974

- nemesített kukoricatermékek.

1975

- készételek,
- szárazgáz,
- gépkocsiemelők,
- oldószer,
- fényezett papír,
- műanyaggal kevert gyapjúfonal.

1976

- beomal,
- gyógyhatású vitaminkeverékek,
- tapéták,
- nyersbenzin.

1977

- csapágyolaj,
- noduláris öntvények,
- PVC anyagok,
- gumiabroncsok felújítása.

A további évekre vonatkozóan nincs nyilvántartás.

A felsorolt 25 új termék a következő ipari ágazatokban készül:

— vegyipar	36 ⁰ / ₀
— élelmiszeripar	16 ⁰ / ₀
— szövőipar	12 ⁰ / ₀
— fémfeldolgozás	12 ⁰ / ₀
— nemfémek és építőanyagok gyártása	12 ⁰ / ₀
— egyéb ágazatok	18 ⁰ / ₀

A vegyipar részaránya kielégítő, de ugyanakkor az új technológia néhány másik ágazatában ez idő alatt egyáltalán nem történt előrelépés. Tekintettel a termékek cseréjének jelentőségére a technikai-technológiai fejlődés és a gazdálkodás hatékonysága szempontjából, ezt a kérdéskört mélyrehatóbban is vizsgálat alá kellene venni, de ez már meghaladná ennek a tanulmánynak a kereteit.

A foglalkoztatottság szerkezete

A vizsgált tízéves időszakban a foglalkoztatottak száma 394 ezerről 547 ezerre emelkedett. Ennek indexe 139.

30. táblázat

A DOLGOZÓK LÉTSZÁMA ÉS TEVÉKENYSÉGEK SZERINTI MEGOSZLÁSA A TÁRSADALMI SZÉKTORBAN (ÉVI ÁTLAGOKBAN SZÁMÍTVA)

(Kikerekítve 000 dolgozóra)

TEVÉKENYSÉGI ÁG	DOLGOZÓK SZÁMA			ÖSSZETÉTELE			INDEX 1980.
	1970.	1975.	1980. ¹	1970.	1975.	1980. ¹	1970.
1	2	3	4	5	6	7	8
ÖSSZESEN	394	469	547	100,0	100,0	100,0	139
GAZDASÁG	331	392	457	83,9	83,6	83,6	138
Ipar és bányászat	136	171	204	34,5	36,5	37,2	150
Mezőgazdaság és halászat	58	62	58	14,6	13,2	10,7	102
Erdészet	2	2	2	0,5	0,5	0,3	81

1	2	3	4	5	6	7	8
Vízgazdaság	2	2	2	0,5	0,5	0,4	81
Építőipar	36	41	48	9,0	8,7	8,8	136
Közlekedés és posta	27	30	37	6,9	6,5	6,8	136
Kereskedelem	39	49	55	9,8	10,4	10,1	141
Vendégforgalom	8	9	13	2,1	1,9	2,4	160
Kisipar	10	10	15	2,6	2,1	2,7	145
Lakásgazdálkodás és közművek	5	6	7	1,3	1,3	1,2	128
Pénzüntézetek és más szolgálatok	7	10	17	1,9	2,1	3,0	228
TÁRSADALMI TEVÉKENYSÉGEK	64	77	90	16,1	16,4	16,4	141
Közoktatás és művelődés	27	31	35	6,7	6,7	6,4	132
Egészségügyi és szociálisvédelem	19	24	28	4,9	5,1	5,2	146
Társadalmi-politikai közösségek és szervezetek	18	22	26	4,4	4,6	4,8	150

ADATFORRÁS: VSÉK—79, 37—38. old. és a TSI 81/64. számú Közleménye.
 1 — hónap végi helyzet

A 30. táblázat adatainak elemzése alapján a következő megállapításokra juthatunk (zárójelben utalunk az 1980/1970. évi indexre a táblázat utolsó oszlopa szerint):

— a foglalkoztatás a *társadalmi tevékenységekben* lendületesebben növekedett (141), mint a gazdaságban (138);

— a gazdaságon kívül legnagyobb arányban nőtt a foglalkoztatás a *társadalmi-politikai közösségekben és szervezetekben* (150) ezeken belül pedig mindenekelőtt a Társadalmi Könyvviteli Szolgálatban (191), az öngazgatási érdekközösségekben (171) és a társadalmi-politikai közösségekben (163), viszont átlagon aluli a növekedés a közigazgatási szervezetekben (138) és az igazságszolgáltatásban (126);

— a *gazdasági ágazatok* közül különösen magas fokú a foglalkoztatás növekedése az idegenforgalmi közvetítő irodákban (292), a bankokban (250), a tervező- és rokonintézetekben (235), a fejlesztési-kutatómunkában (231) és a biztosító intézetekben (182); a foglalkoztatottak létszámának csökkenésével a mezőgazdaságban (97), a vasúti közlekedésben (91) és a városi utasszállításban (86) találkozhatunk.

A *gyáripar* helyzetét külön elemezve a 30. táblázat adatai azt mutatják, hogy átlagon (150) felül a következő ágazatokban növekedett a foglalkoztatottság:

- *— kaucsukfeldolgozás (294),
- kő- és homokkitermelés (247),
- *— kőolajszármazékok gyártása (232),
- *— gépgyártás (231),
- *— takarmánygyártás (223),

- *— vegyi készítmények termelése (212),
- bőr- és szőrmefeldolgozás (201),
- *— villamos gépek és készülékek gyártása (188).

Másfelől az átlagosnál kisebb arányban szaporodott a dolgozók száma a következő ágazatokban:

- fűrésztelepek (105),
- fonal- és szövőipar (116),
- *— hajógyártás (118),
- nemfémek feldolgozása (121),
- szövőipari termékek előállítása (130),
- színesfémek feldolgozása (132).

A 30. táblázat adatai azt is elárulják, hogy a gyáriparban szüntelenül felfelé ível a foglalkoztatás, ami összhangban áll a tervszerű iparosítás-sal. Kedvezőtlen jelenség viszont a foglalkoztatás — igaz, csupán enyhe — fokozódása a gazdaságon kívüli tevékenységekben.

Mindezek alapján helyénvalónak ítéelhetjük meg a termelékeny foglalkoztatásra irányuló törekvéseket, valamint a másodlagos és harmadlagos szektor munkáslétszámának további növekedését. A foglalkoztatottak koncentrárlódásának fokozódása az elsőbbséget élvező ágazatokban (lásd a 28. táblázatot) egyik előfeltétele az előrehajtó ágazatok expanziójának, míg a dolgozók létszámának csökkenése a többi ágazatban (szövő- és bőripar stb.) azt jelzi, hogy ezek az elsőbbséget nem élvező, alacsony felhalmozású ágazatok fokozatosan visszaszorulnak az ipar szerkezetében. Ez természetesen lassú és hosszadalmas folyamat, hiszen ezzel egyidejűleg nagyszámú felszabaduló munkaerő, a szövőiparból elsősorban munkásnő elhelyezéséről kell gondoskodni.

A tanulmányozott tízéves időszakban számottevően megváltozott a foglalkoztatottak képzettségi összetétele is mind a gazdaságban, mind a gazdaságon kívül (31. táblázat).

31. táblázat

A FOGLALKOZTATOTTAK KÉPZETTSÉGI ÖSSZETÉTELE
A GAZDASÁGBAN ÉS A GAZDASÁGON KÍVÜL

(100-ra kerekítve)

KÉPZETTSÉG	1970.				1981.			
	Gazdaság		Nem gazdaság		Gazdaság		Nem gazdaság	
	(000)	%	(000)	%	(000)	%	(000)	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9
ÖSSZESEN	333,4	100	70,7	100	447,9	100	88,1	100
Szakképzetlen	99,6	29,9	10,5	14,9	71,9	16,1	9,0	10,3
Betanított	40,9	12,3	0,9	0,1	53,7	13,1	3,0	3,4
Alacsony szakk.	21,6	6,5	10,6	15,0	18,2	4,0	6,0	6,8
Szakképzett	100,7	30,1	2,8	4,0	155,1	34,7	4,8	5,4
Középszik. képz.	31,4	9,4	23,3	34,0	63,5	14,2	27,4	31,4
Magas szakk.	26,0	7,8	1,6	2,3	47,2	10,5	2,0	2,3

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Főiskolai képz.	5,9	1,8	10,0	14,1	16,6	3,7	16,6	18,9
Egyetemi képz.	7,2	2,2	11,0	15,6	16,1	3,6	15,4	17,4
Specialisták, magiszterek	*			*	0,3	0,1	2,7	3,1
Tudományok doktorai		*		*	0,1	0,0	0,8	1,0

ADATFORRÁS: VSEK—74, 96—98. o. és a Tartományi Munkaügyi Titkárság 81/120—221. számú okmányai (bizonyos eltérésekkel a 30. táblázathoz viszonyítva).

* Belefoglalva az egyetemi képzettségűek rovatába.

A szerkezeti változások értékelése

Vajdaság gazdaságának átalakulási folyamatát háromféle szempontból vettük vizsgálat alá: a társadalmi termék szerkezete (különös tekintettel az iparra, valamint az energia- és nyersanyag-igényességre), a beruházások szerkezete és a termékek kicserélődése, valamint a foglalkoztatás összetétele szempontjából. Nyilvánvaló, hogy a kialakult helyzet és a változások dinamikája között bonyodalmas okozati összefüggések állnak fenn. A különféle történések tünetjelenségei között ezek a szerkezeti változások is nagy hatással voltak az eddigi fejlődés hatékonyságának alakulására.

A gazdaságpolitika és a fejlesztési tervek az elmúlt időszakban egyaránt előtérbe helyezték az elsőbbséget élvező energetikai, ipari és háttérágazati fejlődést. Az erre irányuló számottevő befektetések állandóan a szerkezeti változások folyamatát erősítették. A társadalmi termék tetemes részét (egészen 40,6%-ig terjedően) fordítottuk beruházásokra. Ezt részint az is elősegítette, hogy könnyű volt hazai és külföldi hitelekhez jutni. Egyes időszakokban az évi inflációs ráta 2—4-szer nagyobb volt a szerződéses kamatlábaknál. Ezt az irányzatot csak még inkább fokozta a beruházási fogyasztás, amely túlságosan is nagyarányú volt a társadalmi össztermékhez képest. A termelési költségek 1976-ig átlagosan évi 6%-kal emelkedtek, míg 1977 és 1980 között ez a növekedési arány meghaladta a 20%-ot (az anyagi költségek növekedési rátája 1979/78-ban országos szinten 29,8, Vajdaságban pedig 31,2%-ot tett ki).³⁸ A beruházások révén azonban új munkahelyek nyíltak az iparban és más ágazatokban is, amelyek egyre több szolgáltatást igényeltek a bankoktól, az öngazgatási érdekközösségektől stb.

A beruházások kivitelezése általában jóval hosszabb időt igényelt a tervezettnél; a beruházási költségekből még mindig túl sokat fordítanak építkezésre; a kapacitásokat nem hasznosítják kielégítően. Mindez lényegesen csökkenti a fejlesztés hatékonyságát. Mindazáltal azonban létrejöttek a feltételek ahhoz, hogy a következő időszakban megfontolt akciókkal, kevesebb beruházással is számottevően javítsuk a gazdálkodás hatékonyságát.

Az iparosítás befolyása a gazdaságfejlesztés hatékonyságára Vajdaságban

Az iparnak, illetve a gazdaság iparosításának döntő hatása van a fejlődés egészére. Az iparosítás nem csupán a termelés és a termékek fejlesztésével mozdítja elő az általános gazdasági előrehaladást, hanem azáltal is, hogy az ipari tevékenységek magasabb fokú szervezettségével más tevékenységekben is javítja az általános helyzetet, vagyis közvetve erősíti az általános fellendülés folyamatát, ami láncreakció módjára kiterjed az egész gazdaságra, s ilyenformán serkenti a fejlődést.

Az egész háború utáni időszakban, de különösen 1970 óta jelentős szerkezeti változások következtek be tartományunk gazdaságában. A gazdaság- és fejlesztési politika nagy ösztönzést nyújtott az iparfejlesztéshez. Az ipar pedig ugyanakkor nagymértékben hozzájárult a gazdaságfejlesztés megvalósulásához, ami a társadalmi termék növekedésében, az aktív alapeszközök értékének emelkedésében és a foglalkoztatott dolgozók összetételének módosulásában egyaránt megmutatkozott. A gyáripar dinamikus fejlődését a 32. táblázat szemlélteti. A beruházási eszközök jelentékeny része került az iparba, mindenekelőtt a kiemelt fontosságú ágazatokba: az 1971—1975-ös időszakban 45,7, majd az 1976—1980-as években pedig 54,1⁰/₀.

32. táblázat

AZ IPARFEJLESZTÉS ÁLTALÁNOS ÁTTEKINTÉSE VAJDSÁGBAN

	1970.	1975.	1980. ¹
Munkaszervezetek száma	862	1 092	1 272
Dolgozók létszáma	141 870	176 996	199 076
Aktív alapeszközök (mill. din.)	9 257	41 081	144 603
Beruházások (mill. din.)	1 294	6 297	15 679 ²
A termelés indexe (1965 = 100)	124	189	275
Társadalmi termék (mill. din.)	4 855	18 577	55 899
Nettó termék (mill. din.)	4 248	16 418	49 015
Ipari termékek kivitele (mill. din.)	1 165	4 052	17 966 ³
Ipari termékek behozatala (mill. din.)	971	9 646	43 080 ³

ADATFORRÁS: VSÉK—79. 98. old., 1980-ra vonatkozóan pedig a TSI okmánytára.

¹ Előzetes adatok, kivéve a kivitelt és a behozatait.

² 1979-re vonatkozó adat.

³ Egy dollár = 27,30 dinár.

A gyáripar társadalmi termékének növekedése Vajdaságban 1970 óta (1971 és 1976 kivételével) mindig meghaladta az össz gazdaság társadalmi termékének növekedési ütemét. A foglalkoztatottak számának emelkedése (1976 kivételével) szintén erőteljesebb volt.

A hatékonyság parciális együttthatói, amelyeket előzőleg már megvizsgáltunk, ugyancsak arra utalnak, hogy az iparnak döntő hatása volt a gazdaság fejlődésére. Az ipar átlagosan hatékonyabban fejlődött az összgazdaságnál:

- a társadalmi újratermelésben,
- a társadalmi termék kialakításában az átlagosan felhasznált alap- és forgóeszközökhöz képest,
- az összbevétel alakulásában az elfogyasztott eszközökhöz viszonyítva,
- a munka termelékenységének növelésében.

A megvalósított társadalmi termékkel mérve a beruházási tevékenység ugyancsak erőteljesebb volt a gyáriparban. Az ipar tőkekoeficiense 1,31-szer nagyobb volt, mint az összgazdaságban.

Az ipari termelés növekedésének üteme évenként változott, s a megvalósított eredmények bizonyos egyenetlenségről tanúskodnak. Ez megmutatkozik az egyes ipari ágazatok egyenetlen fejlődésében is. Ennek következtében az ipari termelés szerkezete is folyamatosan változott. Vajdaság gazdasága, amely szerves részét képezi a jugoszláv gazdaságnak, nem függetleníthette magát ettől az egyenetlenségtől. A bekövetkezett szerkezeti változások időnként megbontották az egyensúlyt a gazdaság egyes ágai, s ezen belül az ipari ágazatok között. Egyes iparágak (pl. a vegyipar és a felszerelésgyártás) nem kielégítő fejlettsége a fejlődés bizonyos szakaszaiban gátat vetett a mezőgazdaság fejlesztésének. Az energetika és a nyersanyagbázis (vaskohászat, vegyi alapanyagok) fejlődésének egyenetlensége hosszan tartó hiányt idézett elő a villamos energia, az acéltermékek és a színesfémek tekintetében. Ily módon számottevő eltérés alakult ki egyes alap- és újratermelési anyagok előállításában és fogyasztásában. Ez mindenekelőtt azzal magyarázható, hogy nem hangoltuk össze kielégítően az egyes iparágak fejlődését.

Ha a fejlesztés hatékonyságának egyes mutatóit tartalmazó ábrákat összevetjük, akkor számos jellegzetességre bukkanunk (4., 5., 6. és 9. ábra):

- az értékmutatók mindkívül egyenetlenek, s nagyarányú a szóródás a középértékek körül;
- az értékmutatók az 1970—1975 közötti időszakban, néhol pedig még 1976-ban is csökkenő irányzatúak;
- 1976-tól kezdődően megszűnt az értékmutatók szélsőségesen nagyfokú szóródása;

— bizonyos értékek közül mindinkább megszilárdul az alap- és forgóeszközök kihasználásának hatékonyságát jelző mutatók trendje stb.

Mindezek a jellegzetességek, amelyeket a hatékonyság parciális mutatószámainak összevetésével tárhatunk fel, egyértelműen arra vallanak, hogy az elmúlt időszak valójában az *extenzív fejlődés* korszaka volt, amelyre különösen jellemző:

- a munka anyagi alapjának mennyiségi erősödése a végrehajtott erőteljes ütemű beruházások eredményeként;

- a gyáripar technikai kapacitásainak növekedése;
- a foglalkoztatottság erőteljes gyarapodása;
- a foglalkoztatottak képzettségi összetételének javulása; de épp így:
- a kapacitások összhanghiánya, ami számos ellentétet vezet: az egyik helyen nem kielégítő a termelőképeség, másutt viszont sok a szabad kapacitás a korszerű felszerelés gyarapodása folytán (pl. számos újonnan beszerzett NC gép kapacitását csak részben használják ki, miközben a már elavult, régi gépek másutt két-három váltásban dolgoznak);
- a nyers- és újratermelési anyagokkal való ellátás egyenetlensége;
- a munkaerő hiánya az egyik helyen, miközben másutt munkaerő-főlétszám alakul ki stb.

Mindennek következtében, bizonyos idő után, a felhalmozódott ellentmondások hatására az extenzív fejlődés egyre inkább *lelassul vagy teljesen megszűnik*, s tudatos ráhatással átalakul *intenzív fejlődéssé*. Ennek főbb jellemzői:

- az energia és nyersanyag ésszerű használata és fogyasztása;
- a megnövekedett létszámú foglalkoztatottak általános és szakmai képzettségének növelése;
- a kiépített termelő kapacitások javuló kihasználása;
- a tervezési és elemzési rendszer tökéletesítése, a munkaszervezetek irányításának korszerűsítése;
- a tudományos kutatómunka fellendülése; és
- az erőfeszítések tudatos összpontosítása a gazdálkodás és a fejlesztés hatékonyságának növelése érdekében.

Azt természetesen nem kell külön is hangsúlyoznunk, hogy a konkrét esetben, azaz Vajdaság gazdasági fejlődésében ez a két módszer nem *elkülönülten*, hanem *párhuzamosan* jelentkezik, az intenzív fejlődés jellemzőinek állandó és fokozatos erősödésével. Mindannak, ami az iparfejlesztésben történik, messzemenő hatása lesz az egész gazdaságra, s ilyenformán az ipar fejlődése rányomja bélyegét a tartomány teljes előrehaladására.

HOGYAN NOVELHETŐ A GAZDASÁGFEJLESZTÉS HATÉKONYSÁGA VAJDASÁGBAN

Tételes közellítés

A fejlesztéspolitikának mint a teljes egészet képező társadalmi-gazdasági politika összetevő részének az a feladata, hogy — a társadalmi szükségletek és a rendelkezésre álló erőforrások figyelembevételével — folyamatosan kijelölje a fejlődés legjobb lehetőségeit. A szelektálás alapvető mérése a fejlesztés hatékonysága. Az elért eredmények és a befek-

tetések arányát jelző hatékonyság fokát egy egész sor részmutató összevetése útján kapjuk meg, ezek ibonyodalmas kölcsönhatásai alapján.

$$\eta = \psi(\eta_{dr}, \eta_{\omega}, \eta_{e}, \eta_{\delta} \dots) = \varphi(\eta_{ek}, \eta_{t}, \eta_i, \eta_f, \eta_{\pi} \dots).$$

melyben:

- η_{dr} – a társadalmi újratermelés hatékonysága,
- η_{ω} – a szervezés hatékonysága,
- η_e – a nemzetközi munkamegosztás hatékonysága,
- η_{δ} – a szelektivitás hatékonysága,
- η_{ek} – a gazdasági hatékonyság,
- η_t – a technológiai hatékonyság,
- η_i – a beruházások hatékonysága
- η_f – a pénzügyi hatékonyság,
- η_{π} – a termelési hatékonyság.

A hatékonyságot tehát csak úgy növelhetjük, ha egy egész sor egymással összefüggő és kölcsönhatásban álló tényezőt javítunk, aminek eredményessége döntő módon meghatározza a teljes hatékonyság milyenségét és szintjét. A gazdaság, s ezen belül az ipar fejlesztésének hatékonyságát tehát Vajdaságban is csak úgy fokozhatjuk, ha szervezett munkát fejtünk ki a teljes hatékonyságot befolyásoló tényezők javítása érdekében.

A gazdasági és külön az ipari fejlesztés intenzitásának a következő időszakban döntő hatása lesz a társadalmi tenmék további növekedésére, a külgazdasági kapcsolatok, de különösen a kivitel erősödésére és minőségére, a foglalkoztatás növekedésére és más hasonlókra. Az iparfejlesztésre jelentékeny hatást fog gyakorolni a nemzetközi munkamegosztás azáltal, hogy az új gazdasági világrend eredményeként mennyiségileg és tartalmában is módosul a nemzetközi együttműködés. A nemzetközi árucseré tárgya fokozatosan áttevődik a szellemi szolgáltatások nyújtására és cseréjére. Erre az átszerveződésre, magától értetődően, nagy hatással lesz a hatékonyság és a versenyképesség. A kutatómunka és a fejlesztési funkciók bejáródottsága, a tudás és tapasztalat, amelyre a gazdasági szervezetek megszervezésében és irányításában teszünk szert az öngazgatási döntéshozatal feltételei között, a hatékonyság tényezőjévé, s ezáltal komparatív előnnyé válik. Ismeretes azonban, hogy egy-egy ilyen tényező nehezebben transzferálható mint a tőke, s ezért saját kádereink följeltesztésének ezen a téren elsőrendű jelentősége van.

Elemzéseink igazolják azt a hipotézist, hogy a gazdasági növekedés és a társadalmi előrehaladás legüdvösebb forrásai a technikai-technológiai fejlődés, a munka termelékenységének növekvő szintje és a hatékonyság fokozódása. A technológia transzferének és hatékonyságának jelentősége eközben állandóan növekszik, mégpedig az egységes jugoszláv piac keretein belül és a nemzetközi munkamegosztásban egyaránt. A ju-

goszláv — és a vajdasági — technológia transzferálásának egyre nagyobb lesz a jelentősége, ezért saját tapasztalataink alapján tovább kell bővítenünk az alternatív technológiák feldolgozásával, hozzáidomítva a fejlődő országok szükségleteihez és lehetőségeihez.

Az ipar szerkezeti változásainak hatékonysága nagymértékben függ a munka- és eszkoztársítás ütemétől és jellegétől, aminek célja a tenmelési és fejlesztési lehetőségek koordinált kiaknázása, területileg úgy elosztva, hogy biztosítsuk az arányos fejlődést.

A háttéripár és a „kisgazdaság” úgyszintén kihasználatlan lehetősége a hatékonyság növelésének. A külföldi tapasztalatok azt mutatják, hogy a kisebb ipari szervezetek gyakran életképesebbek és alkalmasabbak a megújulásra, mert rugalmasabban tudnak igazodni a piac követelményeihez. A mi gazdaságunkból viszont épp ez a rugalmasság hiányzik, hogy idejében alkalmazkodni tudjon a piaci feltételek egyre mozgalmassabb változásaihoz.

Előrehaladásunk sarkalatos kérdése tehát továbbra is az marad — az öngazgatási társadalmi-gazdasági viszonyok további elmélyítése mellett —, hogy milyen mértékben növelhetjük hatékonyságunkat, s ezen belül a társadalmi munka termelékenységét. A hatékonyság fokozásában nagy jelentősége van az energiával, a nyers- és újratemelési anyagokkal való takarékoságnak, hiszen erőforrásaink korlátozottak, s várhatóan egyre drágábbak lesznek. Az árak emelkedése és a szállítóktól való függőség kiéleződése meghatározóan hat majd a másodlagos változásokra, és elkerülhetetlenné teszi a magas fokú alkalmazkodást az újonnan előállt körülményekhez.

A hatékonyság és Vajdaság iparpolitikája

Vajdaság további iparosításának szándéka megköveteli iparpolitikánk egyre világosabb megfogalmazását.

Az iparpolitika része a gazdaságpolitikának; feladata, hogy összehangolja a fejlesztési célkitűzéseket, s hogy a lehetséges rendszerbeli megoldásokkal létrehozza előfeltételeit a kitűzött célok valóra váltásának.

Az iparpolitika általános célkitűzései közé tartozik az ipari termelés további növelése, a munka termelékenységének fokozása és a gazdálkodás hatékonyságának erősítése a versenyképesség, s következésképpen a jövedelem növelése érdekében, továbbá a nagyobb foglalkoztatás feltételeinek megteremtése, a regionális fejlesztés, a szerkezeti hozzáidomulás a nemzetközi munkamegosztáshoz — s mindez azzal a céllal, hogy minél magasabb fokon kielégítsük a szükségleteket és megerősítsük a társult munka anyagi bázisát.

Tartományunk iparpolitikájának különleges céljai, illetve előfeltételei közé sorolhatnánk a következőket:

— az öngazgatású társulás folyamatainak serkentése, s ezzel párhuzamosan a háttéripár és a „kisgazdaság” fejlesztése;

— a fejlesztési-kutatási funkciók erősítése a szelektált programok megvalósításában, a szakosítás és a kooperáció előmozdításával a nemzetközi munkamegosztásban;

— a hatékonyság és versenyképesség fokozása a nemzetközi munkamegosztásba való nagyobb méretű és eredményesebb bekapcsolódás érdekében;

— a kivitelre szánt felszerelés, berendezések és termékek előállításának olyan mérvű pénzellátása, hogy növeljük a hazai ipar nemzetközi versenyképességét;

— a vezető, alkotóképes, magas képzettségű káderek folyamatos továbbképzése, felfokozottabban figyelembe véve a korszerű ipar ilyen irányú igényeit;

— a tudományos kutatómunka eredményeinek nagyobb mérvű transzferálása a tenyésztésbe, fokozottabb erőfeszítéseket téve a tudományos kutatómunkában az energetikai, a nyersanyag-ellátási és az új ipar (elektronika, mikroprocesszorok stb.) fejlesztési problémáinak megoldása végett és a hazai technológia fejlesztése érdekében.³⁹

Az iparpolitika kialakítása a társadalmi-gazdasági fejlesztéspolitika keretein belül összetett feladat. Ebben a munkában a tudományos kutatómunkával foglalkozóknak, a gazdasági szakembereknek és az öngazdálkodási struktúrák képviselőinek egyaránt részt kell venniük.

A fejlett ipari államokban már az 1930-as években megtörténtek az első kísérletek a koherens iparpolitikai koncepciók megfogalmazására. Ma már az OECD csaknem valamennyi tagországa szabatosan megfogalmazott, vagy legalábbis kereteiben meghatározott iparpolitika alapján fejlesztési saját gyárniiparát.⁴⁰

A hatékonyság növelésének néhány lehetősége

Beruházások

A beruházások nyomán *extenzív fejlődés* alakul ki, ha csupán a termelés volumenét növeljük mindennemű minőségi változás nélkül, de *intenzív fejlődés* is létrejöhet, amennyiben a kapacitások bővítése összhangban áll a megváltoztatott technológiai folyamatokkal, tehát amikor az új kapacitás és felszerelés termelékenyebb a régivel. Az extenzív fejlődés szakaszában a kapacitások bővítésére irányuló befektetések ugyanakkor elősegítik a technikai-technológiai előrehaladást.

Úgy véljük azonban, hogy ezen a téren kizárólag *a hatékonyság növelése és a termékek minőségének javítása* jelentheti az igazi fejlődést. E tekintetben szem előtt tartjuk, hogy a másfajta beruházások (termékfejlesztési befektetések, kádereképzés, piacfejlesztés stb.) is kedvező hatással vannak a gazdaság növekedésére, s számottevően előmozdíthatják a hatékonyság fokozódását.

A beruházási tevékenység hatékonyságának növelése érdekében, kiváltképpen amikor intenzív fejlődésről van szó, meghatározott mércékre

van szükség a hatékonyság mérlegelése céljából, s meg kell szabni a minimális követelményeket is, mert csak így kerülhet sor szelektálásukra és társadalmi indokoltóságuk elismerésére. Ezekhez a mércékhez, amelyek egyúttal megállapodásos alapot nyújtanának a bankok ügyviteli politikájához, csakis öngazgatási módszerekkel juthatunk el. Az öngazgatási tervezés rendszerét és módszereit ily módon jól kiegészíthetnénk a hatékonyság világos, egyértelmű és gyakorlatilag jól alkalmazható mércéivel, ami megkönnyítené és minőségileg igényesebbé tenné a beruházási döntések meghozatalát. Ugyanez érvényes a szelektivitásra is: ez is nagyfontosságú tényezője a fejlesztés hatékonyságának.⁴¹

A jövőbeli fejlesztési stratégiában ezenfelül nagyobb súlyt kell fektetnünk a felhalmozás növelésére, ami többféle módon érhető el.

A beruházások hatékonyságának növelésére jó lehetőséget nyújt a kapacitások teljesebb kihasználása is, vagyis a meglévő alapeszközök átteresztő képességének fokozása. A termelési rendszer átteresztő képességét különféle műszaki és munkaszervezési intézkedésekkel, illetve változtatásokkal növelhetjük, amire a fémiparból szolgálunk példával:⁴²

- a termelés volumenének és szerkezetének módosítása,
- a termelőképeség hasznosítási fokának növelése,
- a technológia megváltoztatása,
- a kézi munka gépesítése,
- a szerszámok paramétereinek javítása,
- a meglévő gépek és berendezések korszerűsítése, a gépesítés fokának növelése,
- a megmunkálás pontossági és minőségi követelményeinek egyeztetése (az ún. „gazdaságos” minőség szintjéig),
- technológikus konstrukciók kidolgozása,
- a termelési rendszer kieséseinek csökkentése,
- a különféle szervezési intézkedések.

Kivitel

A kivitel növeléséhez vezethet:⁴³

— a *termékfejlesztés* erősítése a kiviteli áruválaszték gyarapítása céljából;

— a *megbízhatóság* növelése a minőség és a határidők betartása tekintetében, s a *korszerűség* elérése a termékek és a csomagolás formatervezésében;

— a termékek *állandó jelenléte* a külföldi piacon, nem pedig csak akkor, amikor árufeleslegünk, vagy devizahiányunk van;

— a *szervizműhelyek* megszervezése, s a gépek és berendezések tartalékalkatrészekkel való ellátása;

— a kiviteli irányvétel *tervezettsége* és állandósága, valamint intézkedések foganatosítása a kiviteli tervek teljesítése érdekében;

— a *marketing-konceptió* alkalmazása a külföldi piacon való fellépésben, annak minden elemével egyetemben (tekintélyszerzés, a vevők bizal-

mának elnyerése, a piaci információk biztosítása, tervezés, megvalósítás, ellenőrzés);

— az a törekvés, hogy a *árukievitel* mellett a *szolgáltatások*, a licen-cek, a know-how és egyéb szellemi termékek kiszállítását is lehetővé tegyünk (befektetési előtanulmányok, fejlesztési programok feldolgozása egyes országoknak, körzeteknek vagy cégeknek, kutatási szolgálatok, kiviteli marketing stb.);

— beruházási munkálatok végzése külföldön és *komplett berendezések* kiszállítása a mezőgazdaság, a vegyipar, az építőipar, a gépgyártás, a tanintézetek, az egészségügy stb. számára (mérnöki szolgáltatások elhelyezésével);

— *a közös beruházások*, amelyek leginkább az egyes technológiai eljárások teljes felszerelésének leszállításához kötődnek, s kiterjednek a pénzügyi együttműködésre is;

— együttes fellépés a *harmadik piacon*;

— egyéb formák: *a leasing*, *a mérnöki szolgáltatások* kivitele stb.

Ilyen alapokon újrafogalmazhatjuk egész kiviteli stratégiánkat, és kidolgozhatjuk a külfölddel való árucserre intenzív programját, főleg a fejlődő országok irányában, mert ezzel az energia- és nyersanyagellátás egész sor égető kérdése megoldható.

Jegyzetek

²⁸ A csillagok azt jelzik, hogy az adott ágazat szelektált programjai előnyt élveztek a fejlesztésben.

²⁹ Erich Schäfer: „Der Industriebetrieb — Industriebetriebslehre auf typologischer Grundlage.” Wesdeutscher Verlag. Köln und Oplagen, 1969., 101—114. old.

a) a *nyersanyagigényes* csoportba tartozik: a cigaretta, a margarin, a gépkocsi, a cipő, a készruha, a sajtolt szén, a kábelek és vezetékek gyártása, a hús és a színesfémek feldolgozása, a fűrésztelepek munkája, a kőolajszármazékok előállítása, a szerelvények készítése stb.

b) az *energiaigényes* ágazatok csoportja: alumíniumgyártás, vegyipari anyagok előállítása, kohók, üveg-, cement- és építőanyag-gyártás, továbbá a nemfémek ásványok feldolgozása, a forgácsolás nélküli megmunkálás stb.

c) a *munkaigényes* iparágak: öntödék, szerszám- és gépgyártás, finommechanika, látszeripar, bútorkészítés, cipő- és szövőipar, porcelángyártás, hangszer és játék előállítás, nyomdaipar, az egyedi és kis-sorozatú termelés stb.

³⁰ Yearbook of Industrial Statistics. Volume I — General Industrial Statistics. United Nations. New York, 1976. — számos országra vonatkozóan közli az ipar szerkezetét az energia- és nyersanyag-igényesség szempontjából. Az egyes országokra vonatkozó adatokat innen vettük át (össz gyáripar = 100):

ORSZÁG	IGÉNYESSÉG				
	Min. A	Mérsék. B	Közepes C	Nagy D	Maximális E
Dánia	40,1	9,8	17,4	21,6	11,1
Finnország	33,5	8,8	12,3	31,2	14,2
Magyarország	28,1	14,3	18,3	22,0	17,3
Német SZK	20,6	15,7	13,4	30,5	19,8
Japán	18,6	11,1	22,4	30,3	17,5
Jugoszlávia*	18,7	18,9	13,4	29,1	19,9
Vajdaság*	31,4	17,2	10,0	28,0	13,4

— fafeldolgozás, élelmiszer-, dohány-, ital-, bőr-, cipő- és nyomdaipar.

B — szövőipar, konfekció, bútóripár, finommechanika, gumiipar.

C — gép- és járműgyártás.

D — papír, villamos gépek, vegyipari készítmények, fémfeldolgozás.

E — üveggyártás, vaskohászat. kőolaj- és földgázfeldolgozás, cement- és építőanyaggyártás.

* — Kiszámítva a TSI-ben ilyen felosztás alapján. Az adatok 1979-re vonatkoznak.

³¹ A beruházások megvalósulása egybeesik a fizikai létrehozással, függetlenül a beruházási költségek fedezésének időpontjától.

³² Samoupravni društveno-ekonomski razvoj Jugoslavije 1974—1977. Az SZSI kiadványa. Belgrád, 1978. 86. l. Eszerint a gazdaság társadalmi szektorában az alapeszközök technikai szerkezete 1952-ben a következő volt: épületek — 65,3%, felszerelés — 33,7%, egyéb — 1%. Ezek az arányok 1975-re így módosultak: 51,5% — 46,3% — 2,2%, ami még mindig kedvezőtlen.

³³ Móra A.: Privredni razvoj Vojvodine od 1985. godine. A „Društveno-ekonomski razvoj Vojvodine” c. könyvből. 198—201. l.

³⁴ Ezt a kérdéskört külön tanulmányozni kellene, s megállapítani az alapvető összefüggéseket a gazdaság szerkezete és a termékek cserélése között. A Szerb SI 1978. évi kiadványa: „Samoupravni društveno-ekonomski razvoj Jugoslavije 1947—1977” a 116. oldalon megállapítja, hogy a masz-okban állandóan változik a termelési program, amit a változó piaci igények, de épp így az új technológiai eljárások és a korábbi nyersanyagok helyébe lépő újfajta anyagok egyaránt szükségsszerűvé tesznek. Eszerint 1976-ban egészében felhagytak a régi termékek 1,2%-ának előállításával, s újabb termékek meghonosításával az áru-féleségek száma 2%-kal emelkedett. Vajdaságra vonatkozóan nem rendelkezünk ilyen adatokkal. Nem ismerjük azoknak az „új” termékeknek a számát sem, amelyeket csupán az árak módosítása végett vettek nyilvántartásba, de voltaképpen nincs bennük semmi új. (Lásd a 37. jegyzetet is) T. Bandin „Razvojni procesi u privredni Vojvodine” c. művében, Szabadka, 1971., a 60. oldalon, valamint „Razvoj i razmeštaj industrijskog potencijala u SAP Vojvodini” c. munkájában (a „Društveno-ekonomski razvoj...” c. könyv 105. oldalán) a következőket írja: „... nagyon komoly, programba foglalt, tervszerű erőfeszítéseket kell tennünk avégett, hogy felhagyjunk a naggyázó, piaci-lag alacsonyán értékelt megmunkálással és anyagfeldolgozással. Ugyan-így fel kell gyorsítani az új termékek meghódítását, a hagyományos

készítmények gyártásának megszüntetését és az áruválaszték javítását”.

- ³⁵ A. F. Burns: „Production Trends in the U. S. Since 1970.” A National Bureau of Economic Research kiadványa. New York, 1950. (Idézve B. Gold szerint). Néhány főbb megállapítása:
— az új áruk piacra dobása korlátozza a korábbi hasonló árucikkek iránti keresletet;
— valamely ipari ágazat gyors expanziója a későbbi időszakban nagyon megnehezíti a szinten tartást;
— az egyik ágazat technikai-technológiai előrehaladása magával vonja a konkurens ágazatok lemaradását;
— az új termékek (vagy ágazatok) mindig vonzóak az addigi termékek (vagy ágazatok) erőforrásai számára, ami korlátozza további fejlődéseket stb.
- ³⁶ „Iparfejlesztés és iparpolitika”. Beszámoló a II. nemzetközi ipargazdasági konferenciáról. Budapest, 1980. 91—103. oldal.
- ³⁷ Az új termékek jegyzékét Vajdaságra vonatkozóan az 1979. évi Vajdasági Statisztikai Évkönyv, 103—107. oldala és a TSI: „Društveni i ekonomski razvoj SAP Vojvodine 1972—1976” c. kiadványa, 82. oldala alapján állítottuk össze.
- ³⁸ Jugoszláviára vonatkozóan kiszámítva a JSEK—80. 159. l., Vajdaságra vonatkozóan pedig a TSI 87. számú Közlönye, 13. oldala alapján.
- ³⁹ Josip Broz Tito elnök a JKSZ XI. kongresszusán elhangzott beszámolójában megállapította: „... mi túlságosan is a külföldi technológiától függő termelést helyeztük előtérbe, s olyasmit is exportáltunk, amit mi egyszerűbben előállíthatnánk. Elhatároztuk, hogy többek közt emiatt is megváltoztatjuk termelésünk szerkezetét, de ezt a határozatunkat sokkal vontatottabban valósítjuk meg, mint ahogy behatároztuk és tennünk kellene. Ilyen szempontból gyökeres változásokra van szükség termelési és beruházási irányvételünkben. És elmaradhatatlanul szükség van a hazai technológia ösztönzésére és fejlesztésére is”. (Referat i završna reč Predsednika Tita na XI kongresu SKJ. A Komunist kiadványa, Belgrád, 1978. 39. oldal.)
- ⁴⁰ Az OECD-tagországainak iparpolitikájában — országonként eltérően — ilyen célkitűzésekkel találkozunk:
— a magas szintű technológiával rendelkező iparágak támogatása (atomenergia, űrtechnika, elektronika stb.);
— hazai erőforrásokból származó olcsó energia előállítása és az ehhez szükséges felszerelés gyártása (biomassza, biogáz, napenergia stb.);
— a munkaigényes ágazatok támogatása a foglalkoztatás növelése céljából (pl. szövőipar);
— olyan iparágak fejlesztése, amelyek megrendeléseikkel más ágazatokat is foglalkoztatnak (gépkocsigyártás és más hasonló) stb.
Részletesebben lásd (1) „The Aims and Instruments of Industrial Policy. A Comparative Study”. OECD-kiadvány. Párizs, 1975. (2) Policies for Promoting Industrial Adaptation”. OECD-kiadvány. Párizs, 1976.
- ⁴¹ A szelektivitás által kifejezett fejlesztéspolitika, amely meghatározza a fejlesztési prioritásokat, része az általános társadalmi-gazdasági politikának. A szelekció által a rendelkezésre álló erőforrásokon alapuló fej-

lesztési szükségleteket részesítjük előnyben. (Figyelembe véve a nyersanyagellátási, káderbeli, pénzügyi stb. lehetőségeket.)

⁴² Móra A., Marić: „Povećanje propusne moći procesa rada bez novih ulaganja.” A Proizvodnja c. folyóirat 1981 márciusi száma, Belgrád. 28—32. old.

⁴³ Móra A. idézett műve. 608. old.

Rezime

Neki aspekti privrednog i industrijskog razvoja Vojvodine

II.

U ovom delu svojih istraživanja, autor se bavi problematikom strukturnih promena privrede Vojvodine i mogućnostima povećanja efikasnosti razvoja. Prikaz počinje strukturom društvenog proizvoda i promenama te strukture u pravcu povećanja učešća sekundarnog sektora i posebno industrije, u periodu između 1960—1980-e godine. Ukazuje se na znatan rast učešća industrije od 22,2% na 32,1%, kao i na uticaj takve promene na razvoj ukupne privrede i njene efikasnosti. Istovremeno je učešće poljoprivrede smanjeno sa 44,4% na 24,6%. Proces industrijalizacije, kao osnovna smernica ekonomske politike Pokrajine, je prema tome izrazit, što je posebno rezultat razvoja prehrambene, hemijske, tekstilne, metalno-prerađivačke, elektro-mašinske industrije i proizvoda finalnih proizvoda od drveta.

Autor ukazuje na sirovinsku, energetska i radnu intenzivnost industrijskih grana. Sirovinski intenzitet ima 47,5% a radni intenzitet 39,5% grana. Pri tome se vidi porast tih intenzivnosti u proteklom periodu, dok energetska intenzivnost opada.

U vezi sa strukturom industrije vidi se da učešće novih kapaciteta u investicijama, kao i učešće troškova građevinske izgradnje uveliko raste, dok učešće zamene i investicionog održavanja u znatnoj meri opada, u ukupnoj vrednosti investicija. Porast učešća novih kapaciteta pozitivno utiče — kaže autor — na podizanje nivoa savremenosti, opreme i tehnologije.

Razvoj je skopčan sa određenim procesom smenjivanja proizvoda i nove tehnike. Posebno se ističe formiranje „ERA” programa i računarom upravljanih alatnih mašina, kao i razvoj u oblasti hemizacije.

U pogledu strukture zaposlenosti, prikazuje se broj zaposlenih po oblastima, a posebno u industriji po granama. Rast zaposlenih u periodu 1970—1980. je 39%, u privredi 38% a u neprivredi 41%. U industriji je stopa rasta 150%.

Posebno se obrađuje uticaj industrijalizacije na efikasnost ukupnog razvoja privrede, te se konstatuje, da je industrija imala dominantan značaj na efikasniji razvoj privrede u celini.

Proučavajući karakteristike razvoja u celini, konstatovano je, da je protekli period bio period ekstenzivnog razvoja. Dalji ekstenzivni razvoj biće u narednom periodu usporen ili zaustavljen, jer dolazi intenzivna faza razvoja privrede, a posebno industrije. To će se postići putem racionalnije upotrebe energije i sirovina, boljeg korišćenja kapaciteta, usavršavanja planiranja i organizacije rada, intenziviranja poslovanja u celini.

Mogućnosti povećanja efikasnosti razvoja, posebno se obrađuju. Konstatuje se, da je povećanje efikasnosti, rezultat rada na poboljšanju faktora, koji utiču na efikasnost, te se ti faktori i prikazuju. Podvlači se, da su opšti ciljevi i ekonomske i posebno industrijske politike u povećanju ekonomičnosti i efikasnosti poslovanja uopšte, a naročito u podizanju produktivnosti rada. U specifičnim ciljevima ekonomske politike, skreće se pažnja, među ostalim i na unapređivanje razvoja prateće industrije i „male privrede“, jačanje razvojno-istraživačke delatnosti, povećanje konkurentne sposobnosti i dr.

Posebno se podvlači značaj investicija i izvoza za povećanje efikasnosti, te se skreće pažnja da je efikasnost, savremenost, selektivnost i dobra proučenost investicija, osnova za povećanje efikasnosti, putem porasta produktivnosti i akumulativnosti.

Ukazuje se na mogućnost povećanja izvoza putem poboljšanja kvaliteta, rokova isporuke, redovnog prisustva na inostranom tržištu, rada marketinga i drugih faktora, koji se nabrajaju.

Resumee

Einige Gesichtspunkte der wirtschaftlichen und industriellen Entwicklung von Vojvodina

II.

In diesem Teil seiner Untersuchungen, beschäftigt sich der Verfasser mit der Problematik der strukturellen Aenderungen der Wirtschaft von Vojvodina und mit den Möglichkeiten der Erhöhung der Effektivität der Entwicklung. Der Vortrag fängt mit der Struktur der Wirtschaft an, und mit den Aenderungen dieser Struktur, bezüglich der Zunahme der Beteiligung des zweiten Sektors und besonders der Industrie zwischen den Jahren 1960—1980. Es wird auf die bedeutende Erhöhung der Beteiligung der Industrie von 22,2% auf 32,1% hingewiesen, so wie auf die Wirkung dieses Prozesses auf die Entwicklung der gesamten Wirtschaft und deren Effektivität. Gleichzeitig hat die Beteiligung der Landwirtschaft von 44,4% auf 24,6% abgenommen. Der Prozess der Industrialisation, als grundlegende Direktive der Wirtschaftspolitik unseres Gebiets ist also feststehend usw. als Ergebnis der Entwicklung der Nahrungsmittel-, Chemieschen, Textil, Metallverarbeitender, Elektro-maschinen und Holzverarbeitender Industrie.

Der Verfasser weist auf die Rohstoff; Energie und Arbeitsintensivität der Industrie, hin. Die Arbeitsintensität ist in 39,5% der Zweige vorhanden. Dabei kann man das Wachsen der Intensitäten feststellen, die Beteiligung der Energieintensiven Zweigen nimmt jedoch ab.

In Hinsicht der Industriestruktur sieht man, dass die Beteiligung von neuen Kapazitäten sowie der Baukosten, in den Investitionen stark zunehmen, die Kosten der Erhaltung und des Austausches der bestehenden Kapazitäten haben aber abnehmende Tendenz. Das wirkt — sagt der Verfasser — positiv auf die Modernisierung und Productivität der Geräte und der Technologie.

Die Entwicklung ist mit den Aenderungsprozess der Produkte verbunden. Es wird besonders die Formierung des „ERA“ Programms und die Erzeugung von Computer-gesteuerten Arbeitsmaschinen bemerkt.

In Hinsicht der Struktur der Beschäftigten, wird die Zahl der Wirtschaftszweigen vorgebracht. Wachstum der Beschäftigten in der Periode 1970—1980 ist 39%, in der Wirtschaft 38%, der Ausserwirtschaftlichen Organisationen 41% und in der Industrie 50%.

Die Wirkung der Industrialisation auf die Effektivität der ganzen Wirtschaft wird besonders bearbeitet und festgestellt dass die Industrie dominanten Einfluss auf die Effektivität der ganzen Wirtschaft gehabt hat.

Es wird festgestellt dass die bisherige Entwicklungsperiode, die Periode der extensiven Entwicklung war, das liquidiert werden muss, und es muss die intensive Periode, für die ganze Wirtschaft und besonders für die Industrie kommen. Das wird durch rationellen Gebrauch der Rohstoffe und Energie, bessere Ausnützung der Kapazitäten, Vervollkommung der Planung und Organisation und Erhöhung der Effektivität der Geschäftsführung überhaupt, erzielt.

Die Möglichkeiten des Wachstums der Effektivität, werden besonders bearbeitet. Die Zunahme der Effektivität ist das Ergebnis der Verbesserung aller Faktoren, die sie beeinflussen. Die grundlegende Ziele der Wirtschaftspolitik sind das Wachstum der Effektivität und der Produktivität der Arbeit. Zwischen den spezifischen Faktoren wird auch auf die Entwicklung der Forschung, auf das Wachstum der Konkurrenzfähigkeit und auf die Entwicklung der „kleinen Wirtschaft“ hingewiesen.

Die Bedeutung der Investitionen, sowie des Ausfuhrs wird besonders untersucht und auf die Effektivität, Selektivität, Zeitgemässigkeit der Investitionen, als Grundlage der Effektivität der Wirtschaft, durch die Erhöhung der Produktivität und Akkumulation, hingewiesen.

Es wird auf die Möglichkeiten des Wachstums des Ausfuhrs hingewiesen, durch die Verbesserung des Warenqualitäts, der pünktlichen Lieferung, des Beiseins auf den Auslandsmärkten, der Arbeit des Marketings usw.

Rehák László

TÖREKVÉSEK LENINNEK MARXSZAL VALÓ SZEMBEÁLLÍTÁSÁRA

Napjaink kommunistaellenes megnyilvánulásai során gyakori eset, hogy Lenint szembeállítják Marxszal. Ez a törekvés valójában nem új keletű. Jelen volt már Lenin munkásságának a lelegején is. Ugyanis a cári Oroszország munkásmozgalmának egyik része, amely nem csatlakozott az orosz szociáldemokrata bolsevikok irányzatához, már annak idején megkérdőjelezte Lenin nézeteinek és politikai vonalvezetésének marxista megalapozottságát. Ez a ténykedés pedig, amely századunk elején az októberi forradalom indulásakor és a zsenge szovjet állam fennmaradásáért folytatott küzdelmek első éveiben tetőzött — Marx tanításának és életművének a II. Internacionálén belül leszűkített értelmezésén alapult.

Érveikben a jelenkori törekvések nem mutatnak nagy tartalmi változást. A kiindulópont Marx értelmezésének szubjektívizmusos kanonizált felfogása — függetlenül attól, hogy ez a Marx-tolmácsolás valóban ilyen megkövülten és alkotó összetevője nélkül van jelen az efféle bírálók tudatában, vagy egyszerűen tudatosan művelt kiindulóponttal jelentkezik az ilyen marxológus —, amit azután képtelenek és nem hajlandók összhangba hozni Lenin alkotó marxizmusával, a lenini életmű korszakalkotó elméleti és gyakorlati társadalmi forradalmi jelentőségével.

Kár, hogy kiadói tevékenységünk, publicisztikánk és a marxizmus tartalmi meghatározásaival foglalkozó tanulmányok nem ölelik fel a század eleji szembeszegülést Leninnel és az általa képviselt irányzattal. Mert az akkori eszmei és politikai harcok ismeretében sok mai megnyilatkozás — amely kétségbe vonja, hogy Lenin életműve Marx és Engels tevékenységén és művén alapul — szinte semmi újat sem mond, csak más a köntöse és a közvetlen indoklása.

Ami napjainkban némileg újabb, az az, hogy a Lenin-életműnek és a leninizmusnak nem a maga *valós* tartalmát állítja szembe a sajátos módon értelmezett marxi és engelsi életművel,¹ hanem a meghamisított és leegyszerűsített sztálinista pragmatikus revizionizmus Lenin-képet tár-

ják az olvasó elé, azt is nem egy esetben sajátos és önkényes módon fogva fel, és ezzel hadakoznak — Marxra hivatkozva — Lenin ellen.

Előre kell bocsátani Lenin életművének két korszakalkotó mozzanatát a marxi tanítás jelenkori általános térhódításában. Az egyik lényeges mozzanat Marx eredeti módszerének és tanításának, társadalomalakító forradalmi voltának a reaffirmálása Lenin életműve által. A másik pedig a frontáttörés a Marx és Engels életművének megkövesítésére tett törekvésekkel szemben. Ez akkor bontakozott ki, amikor eluralkodtak a reformista nézetek és a proletariátus tömegpártjai is gyakran háttérbe szorították Marx életművének forradalmi lényegét. Az ilyen fejlemények elleni szembeállítás, noha jelentős volt, de nem bizonyult eredményesnek. Igaz, nem Lenin volt az egyetlen személyiség, aki elítélte az akkori nézőpontokat, mércéket; „hivatalos” álláspontokat — gondoljunk például az „ortodoxok”: Georgij Valentyinovics Plehanov-Beltov, Wilhelm Liebknecht, Karl Kautsky, Rosa Luxemburg, Max Adler, Szabó Ervin, Dimitrije Tucović ellenszegüléseire —, de Lenin és az ő forradalmi tömegmozgalma nélkül nehezen jutott volna ki a marxizmus felfogása és az általa sugallt társadalmi tevékenység abból a hullámvölgyből, amelybe a századfordulón került. Lenin munkássága és ténykedése nélkül azonban nem indulhatott volna el a marxizmus világhódító útjára.

Az a történelmi determinizmus, amely elsősorban Marx és Engels életművének ökonomista vulgarizációja alapján a „beérett termelési viszonyok eljövetelet és a kérérlhetetlen társadalmi törvények kényszere alapján bekövetkező szocialista fordulatot várta,² valójában lefegyverezte a proletariátust és a vele szövetséges dolgozó tömegeket, lefokozta a forradalmi élcsapat szerepét. Ezekben a kérdésekben hozott kétségtelenül korszakalkotó fordulatot Lenin tevékenysége és életműve, reaffirmálta Marx és Engels tanításának és tevékenységének alapvető társadalomalakító forradalmi jelentőségét és értékét.

Ahhoz, hogy az eredeti marxi forradalmiságot kidomborítsa és felszínre hozza, az adott körülményekben Leninnek figyelembe kellett vennie az akkori nemzetközi helyzetet és a cári Oroszország adottságait, de feltétlenül tovább kellett fejlesztenie és konkretizálnia a proletariátus forradalmi élcsapat szerepének elméletét és gyakorlatát is. A proletárforradalom előkészítése és megvívása szempontjából tüzetes elemzés alá kellett vennie: az osztályszövetség ikérdéskörét, a forradalom kibontakozási lehetőségeit, a nemzeti és a gyarmati körülményekben; a szocialista forradalom megvívási formáját az akkori általános imperialista válság adottságaiban; a proletárdiktatúra kialakításának és továbbfejlesztésének módozatait, valamint oltalmazásának és továbbfejlesztésének módját stb.

1924-ben írt Lenin-tanulmányában a következőkkel indokolja Lukács György azt, hogy miért tartja „új fejlődési szakasznak a materialista dialektika történetében” Lenin életművét: „Lenin nemcsak helyreállította a marxi elmélet tisztaságát a vulgáris marxizmus laposságainak és torzításainak évtizedes uralma után, hanem magát a módszert is tovább-

fejlesztette, konkrétabbá és érettebbé tette. A kommunisták feladata most már az, hogy továbbmenjenek Lenin útján, de ez csak akkor sikerülhet nekik, ha úgy tudnak Leninhez kapcsolódni, ahogyan maga Lenin kapcsolódott Marxhoz. A leninizmus azt jelenti, hogy a történelmi materializmus elmélete még közelebb került a proletariátus napi harcainhoz, még gyakorlatibbá vált, mint ahogy ez Marx idejében lehetséges volt.”³

A másik meghatározó fontosságú körülmény Lenin életművében, amit szintén a múltban, de ma is igyekeznek szembeállítani Marxszal, az a módszerre vonatkozik. Mint Marx esetében, úgy Leninnél is a módszer a legtágabb értelemben értendő, mint a társadalmi adottságok és viszonyok elemzésének és a cselekvés irányításának módja.

A magukat kommunistaellenes közíróknak vallók között nemcsak elvétve, de még a marxisták között is akadnak olyanok, akik Lenint gyakorlatiaskodó forradalmárnak és eredményes államférfinak tartják. Ezt a körülményt Andrija Stojković a következőképpen jellemzi: „A marxizmus kifejezett bírálóihoz hasonlóan, az antropomarxizmus képviselői is Lenint rendszerint mint gyakorlati forradalmárt és államférfit tárgyalják, elméleti tevékenységét meg Marx korszakalkotó művének szerény lábjegyzeteként kezelik. Ezek el is vetik a leninizmust mint humanista irányzatot azáltal, hogy azonosítják a marxizmus és a szocializmus sztálinista deformálásával, magukat viszont az ifjú Marx humanista koncepciójának mai bajnokainak képzelik.”⁴

Arra vonatkozóan, hogy szinte divattá vált Nyugaton Lenin és Marx szembeállítása — olyan közíróra szinte felesleges is hivatkozni, mint Leszek Kolakowski, aki oxfordi All Souls College tanáraként üzletet csinál abból, hogy Lenint a totalitarizmus ideológusává kiáltja ki,⁵ — szolgáljon itt példaként Lefebvre modorossága, aki 1980-ban megjelent könyvében, Marx életművének időszerűségét hangsúlyozza, valószínűleg nem-dogmatikus voltát bizonyítandó többek között megállapítja: „Ma kénytelenek vagyunk ismételtén és nyíltan kimondani, hogy Lenin sok elgondolását Kautskytól vette át (különösképpen az agrárkérdéssel foglalkozó tanulmányából, az Agrarfrageból), de ezt később azzal pártolta, hogy támadta tanítóját és tanácsadóját.”⁶

Sajnos, a tények mást mondanak. Ugyanis annak idején nem volt szégyen Kautskytól tanulni. H. Lefebvre felfedezésnek szánt utalását megtoldhatjuk, hogy Lenin a nemzeti kérdés témaköréből is tanult. Az 1912—1914-es években, amikor a Lenin vezette Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt behatóan vitatja a nemzeti kérdést és részletezi álláspontját, amiben Lenin írásaival, beszámolóival és határozati javaslataival igen tevélegesen részt vesz, Lenin Kautskyra hivatkozik, polemikus megállapításait és az ausztro-marxistáknak a nemzeti kérdésre vonatkozó téves álláspontjait idézi. Lenin nyíltan és okkal támadja Kautsky álláspontját az I. világháború idején, következetlen politikai magatartása miatt. De ez még nem jelentett akadályt, hogy Kautsky — aki Engels halála után két évtizeden át a legnagyobb marxista tekintélynek számított —, a Szovjetunió újonnan megalakult Társadalomtudományi Aka-

démiájának tagjává válasszák Rosa Luxemburggal, Szabó Ervinnel és másokkal (1918). Kautsky útjai végleg 1919-ben ágaznak el a kommunista mozgalomtól, amikor szembehelyezkedik a Lenin vezette proletárforradalom módszereivel, közvetlen céljaival és kimutatja, hogy mennyire rabja egy előre elképzelt, a nyugat-európai polgári parlamentarizmus példájára épített mintának.

A XX. század elején, ha nem is elsőként és egyetlenként, de Lenin volt az, aki Marx valóságelméleti és a forradalmi cselekvésre vonatkozó módszerét a leghatékonyabban affirmálta. Nem mondható jelentéktelenség többek között Antonio Labriola tevékenysége sem, aki a Kommunista Párt kiáltványában dialektikáját és a történelmi materializmus felfogásának filozófiai-elméleti összetevőit hangsúlyozza, szembehelyezkedve Sorel és más deterministák felfogásával, akik vulgarizálták Marx és Engels életművét. Hasonlóan nagyjelentőségű Franz Mehring ez irányú munkássága (*Történelmi materializmusról; Kant és a szocializmus; Kant, Dietzgen, Mach; Történelmi materializmus* című könyve, valamint élete utolsó könyve, az 1918-ban Karl Marx életművéről írt átfogó tanulmány), amelyben sikeresen szembeszáll E. Bernstein, P. Kampfmeier és mások revizionista-reformista irányzatával, kimutatja Schopenhauer, Nietzsche és E. Hartmann filozófiájának reakciós voltát, erőteljesen szembeszegül az előretörő újkantianizmussal, affirmálva Marx módszerét a filozófia, a történelemtudomány és a szociológia terén.

Mégis Lenin az, aki a leghatékonyabban affirmálja Marx módszertanát általában, s ennek keretén belül a totalitás elvét. Még hozzá kettős vonatkozásában. Akkor is, amikor a valóság értelmezésének és a cselekvés előirányzásának módjáról van szó, de abban az esetben is, amikor Marx életművének felfogásáról van szó. Ezen az igazságon az sem változtat, hogy századunk második felében szaporodnak azok, akik szeretnék részben kétségbe vonni azt, hogy Lenin elméleti és forradalmi tevékenységében érdemlegesen jelen van a marxi totalitás elve, és Lenint úgy szeretnék jellemezni, mint pragmatikus gyakorlatiaszkodó cselekvőt, akinek elképzelései és intézkedései nem következetesek, átgondoltak, s ezért ellentmondóak is.

A már említett, 1924-ben írt tanulmányában Lukács foglalkozik Lenin életművének ellentmondásosságával, természetesen nem azért, hogy vitába szálljon a későbbi marxológusokkal, akik az említett módon törekednek majd Marxot és Lenint szembeállítani, hanem azért, hogy hangsúlyozza Lenin elméleti tevékenységének és gyakorlati cselekvésének dialektikáját. Ezzel kapcsolatban Lukács leszögezi: „... A mereven mechanikus gondolkodás számára, amely az opportunistákat és a polgári teoretikusokat jellemzi, az ilyen összekapcsolódások mindig megoldhatatlan ellentmondásnak látszanak.”

„A mereven mechanikus dialektikátlan gondolkodás nem tudja felfogni, hogy ezek az ellentmondások a jelenkor valóságosan létező ellentmondásai; hogy az Ok(b)P politikája, Lenin politikája csak annyiban ellent-

mondásos, amennyiben ezzel keres és talál dialektikusan helyes válaszokat saját társadalmi létének objektív ellentmondásaira.

Lenin politikájának elemzése ily módon mindig visszavezet minket a dialektikus módszer alapkérdéséhez. Egész életműve a marxi dialektika következetes alkalmazása a hatalmas átmeneti korszak szakadatlanul változó, mindig újat teremtő jelenségeire. De a dialektika nem valami-féle kész elmélet, amelyet mechanikusan lehet az élet jelenségeire alkalmazni, hanem csak *alkalmazásában és alkalmazása által* létezik. Lenin gyakorlata ily módon kibővítette, gazdagabbá tette és *elméletileg továbbfejlesztette* a dialektikus módszer Marxtól és Engelstől átvett örökségét.”

Lenin dialektikája számára lényeges volt, hogy mindig lényeges gyakorlati lépést és változást először elméletileg világítson meg, figyelembe véve a konkrét helyzetet, a hazai erőviszonyokat és a nemzetközi körülményeket. A forradalmi cselekvés elméleti megalapozottságának szentelt figyelem Lenin részéről azért korszakalkotó, mert a II. Internacionálé időszakáról van szó, amelyben térthődít Marx életművének elszegényesített felfogása. Eszerint Marx életművének elméleti-filozófiai útmutatásai háttérbe szorulnak, Marxtot pedig elsősorban közgazdasági tudósnak és a társadalmi törvényszerűségek felfedőjének tekintik. Példaként Garami Ernőre hivatkozunk, aki Kautsky *Marx gazdasági tanai* című könyvének fordítójaként az előszót így kezdi:⁸ „Marx Károly hatalmas szellemének két nagy alkotása maradt örökségül a mai szocialista nemzedékre. Az egyik alkotás a történelembölcselet, a másik a társadalmi gazdaságtan köréből való. Az egyik a történelmi materializmus, a másik a Marx-féle értékelmélet.”

Ebben az időszakban, amikor Marx lángelméjét dicsőítik a gazdaságtan terén és korszakalkotó jelentőségű felfedezéseit, a társadalmi folyamatok tolmácsolásában még mindig háttérbe szorulnak azok az elméleti-módszertani eredményei, amelyek nélkül nem jutott volna korszakalkotó felfedezésekre sem.

Figyelembe véve azt a meghatározó fontosságot, amelyet Lenin az elméleti megalapozásnak tulajdonított egész tevékenysége idején, s ezen belül a totalitás elvének, valóban siralmasnak hatnak azok az állítások, amelyek Lenin dialektikusságának fogyatékoságát azzal szeretnék bizonyítani, hogy kiragadva hivatkoznak arra a megállapítására és írására, amely a marxizmus három forrására és három összetevő részére vonatkozik. Az ilyen bírálók úgy állítják be, mintha Lenin mechanikusan részekre szabdalta volna a marxizmust. Pedig Lenin nagysága a valódi marxi módszer affirmálása terén abban van, hogy a gazdasági és társadalomelméleti hagyattal együtt, és vele egyenrangúan, Marx elméleti-módszertani és filozófiai eredményeit is figyelembe véve, Marx életművét a maga egészében, totalitásában reaffirmálja, olyan időszakban, amikor Marxtot sokan leszegényítve, determinista módon értelmezik.

Azok, akik Leninről hamis képet festenek és erőltetetten szembehelyezik Marxszal, nem hajlandók tudomásul venni, hogy Lenin egész életművét figyelembe kell venni, amikor dialektikáját vitatjuk, illetve igye-

keznek elvitatni, Lenin forradalmi mozgalma képtelen lett volna olyan nagy történelmi jelentőségű sikerekre, ha nem alapult volna Marx elméletén és metodikáján, valamint dialektikáján. Lenin megfogalmazásában különben sem az a lényeg, hogy a marxizmus „részekből” áll, hanem a hangsúly azon van, hogy „alkotórészek” képezik a marxizmust mint állandóan fejlődő egészet, totalitást. Dialektikus egységbe kapcsolva az elméletet és a gyakorlatot Lenin képes volt nemcsak tudományos meg látásaiban és a forradalmi társadalmi gyakorlat terén gazdagítani, fejleszteni a marxizmust, de a marxizmus módszertana területén is, ahogyan Lukács fogalmazta: „kibővíteni, gazdagítani és elméletileg továbbfejleszteni Marx és Engels örökségének dialektikus módszerét”.

Lenin dialektikus módszerével kapcsolatosan, természetesen nemcsak a totalitás elve lényeges, hanem a dialektika minden lényeges elvének a jelenléte és alkalmazása. Így például beszédes, hogyan fogalmazza meg Lenin a marxi módszer történelmiségét. Noha nem perdöntő, ki mit mond egy módszerről, hanem hogyan és milyen következetességgel alkalmazza azt, mégis érdemes idézni Lenint, hogyan fogalmazza ezt az elvet 1916-ban egy fiatal marxistához írt hosszabb levelében. Lenin Inesza Armandnak 1916. november 30-án keltezett levelében, amelyet Zürichből Clarensba ír, többek között kifejti:⁹ „A marxizmus egész szelleme, egész rendszere azt követeli, hogy minden tételt csak (α) történelmileg; (β) csak más tételekkel összefüggésben; (γ) csak konkrét történelmi tapasztalatokkal kapcsolatban vizsgáljunk.” Természetesen ennél a tömör fogalmazásnál figyelembe kell venni, hogy ezt magyarázó-oktató jelleggel közli Lenin, és nem fejt ki részletesen a témát, így fogalmazása sem abszolutizálható. Figyelembe kell venni, milyen alkalomból fogalmaz Lenin így és hogy levelezésében mint magyarázatot vázlatos tömörségre törekszik.

Újabban a magukat „autentikus marxistáknak” nevezők azt igyekeznek bizonygatni, hogy Lenin elméleti vizsgálódásaiban és cselekvésében nem teszi magáévá kellőképpen Marx tényleges nézeteit és módszereit. Az irányzat képviselői más irányzatokhoz tartókkal együtt, arra hivatkoznak, hogy Marx életművében módszertana a legmaradandóbb, az a mód, amellyel a meglevőt állandóan forradalmasítani lehet olyképpen, hogy azt meg lehessen haladni. Ebben — szerintük — Lenin állítólagos gyakorlatias eklektikussága miatt nemcsak messze lemarad Marx mögött, hanem meg is másítja azt. Az ilyen érvelés tüzetes vizsgálata kétségtelesen igazolja, hogy az ilyen elmélkedők — függetlenül az indítékuktól — nemcsak egy hamis, a sztálinisták által kanonizált Lenin-képpel, hanem az általuk kanonizált Marxszal is manipulálnak. Az ilyen, általuk hitelesnek vélt Marxból kiindulva azután képtelenek a valódi lenini életmű dialektikáját és a marxizmus valódi értékeit felfogni.

Az újabb keletű kísérletek folyamán gyakran találkozunk olyan törekvéssel, amely Lenint és Marxot filozófusként állítja szembe. Megjegyzendő, hogy noha Marx a filozófiai tudományok doktora volt, és élete végéig a szűkebb értelemben vett filozófia foglalkoztatta, sőt részben

művelte is, mégsem tartotta magát szakma szerinti filozófusnak. Lenin viszont teljes egészében felismerte a marxista filozófia fontosságát és a tudományos megismerésben betöltött nélkülözhetetlen szerepét. A maga részéről a filozófiát mint általános elméleti megalapozást és módszert nemcsak magáévé tette, de tovább is fejlesztette, anélkül, hogy magát szakma szerinti filozófusnak tekintette volna. Azok, akik vitatható és ki-munkálatlan részeket vélnek felfedni Lenin 1909-ben megjelent *Materializmus és empiriokritizmus* című könyvében, figyelmen kívül hagyják, hogy a szerző ezt politikai szükségletből írta.¹⁰ Ez a körülmény azután háttérbe szorítja a filozófia értelemben jelentősebb Lenin-szövegeket, amelyek a *Filozófiai füzetekben* jelentek meg irodalmi hagyatékából.

Ez utóbbi kötetből Lenin filozófia feldolgozásának beszédes példájá-ként idézzük azokat a jegyzeteket, melyeket Hegel: *Előadások a filozófia történetéről* c. műve kapcsán a dialektika fontosságáról készített:¹¹ „Az okos idealizmus közelebb áll az okos materializmushoz, mint a buta ma-terializmus. Dialektikus idealizmus — okos helyett; metafizikus, fejlet-len, holt, durva, mozdulatlan — buta helyett.” *A dialektika kérdéséhez* című 1915-ben írt kéziratröredékben Lenin többek között kifejti:¹² „A filozófiai idealizmus csak badarság a durva, egyszerű, metafizikus mate-rializmus nézőpontjából. Megfordítva, a *dialektikus* materializmus néző-pontjából a filozófiai idealizmus a megismerés egyik vonásának, oldalá-nak, síkjának *egyoldalú, túlzott, überschwengliches* (Dietzgen) kifejlesz-tése (felduzzasztása, felfúvása) abszolúttá, *elszakítva* az anyagtól, a ter-mészettől, istenítve. Az idealizmus papi maszlag. Helyes. De a filozófiai idealizmus („*helyesebben*” és „*czenkívvül*”) út a papi maszlaghoz a végte-lenül bonyolult (dialektikus) emberi megismerés egyik árnyalatán át.”

Nem kell tehát különösebb képzelőerő ahhoz, hogy az itt elmondottak-ból levonjuk a következtetést: Lenin és Marx szembeállítási kísérlete nemcsak Lenin, de Marx jelentőségének a meghamisítása is, s voltaképp-en az egész marxizmus ellen irányul.

Jegyzetek

¹ Az igyekezet, hogy Lenint és Marxot szembeállítsák kísértetiesen emlékeztet arra a helyzetre és gondolati konstrukcióna, amelyről Lenin *Materializmus és empiriokritizmus*, Kritikai jegyzetek egy reakciós filozófiáról című 1909-ben Moszkvában megjelent könyve II. fejezete 3. pontjában felvázol. Nevezetesen: „... Maohistáink minden baja onnan ered, hogy reakciós professzorok kijelentései alapján kezdtek beszélni a dialektikus materializmusról, holott nem ismerik *sem* a dialektikát, *sem* a materializmust.” (V. I. Lenin művei, 14. kötet; Szikra kiadás, Bu-dapest, 1954, 114. lap)

² Predrag Vranicki: *Historija marksizma* (harmadik kiadás, első könyv) Nap-nijed, Zagreb, 341 o. — V. I. Lenin 1915 május—júniusában írt hosz-

szabb tanulmánya A II. Internacionálé csödjé címmel, különösen a záró VIII. és IX. fejezetek. (V. I. Lenin művei, 21. kötet, Szikra kiadás, Budapest, 1951, 199. oldal és tovább.)

³ Lukács György: Lenin. Magvető, Budapest, 1970, 109—110. o.

⁴ Andrija B. Stojković utószava Ernest Fischer—Franz Marek: Šta je Lenin stvarno rekao (Minerva, Subotica—Beograd, 1970, 181—182. o.)

⁵ Lesek Kolakowski: Glavni tokovi marksizma. Tom II; Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1983, 605. o. és tovább.

⁶ Henri Lefebvre: Misao postala svetom. Treba li napustiti Marxa? Globus, Zagreb, 1981, 16. o.

⁷ Lukács György: Lenin. Magvető, Budapest, 1970, 108. és 109. o. — Megjegyzendő, hogy 1924-ben, amikor Lukács kifejti ezeket a megállapításait, még nem tudhatta, hogy Lenin „A logika tudományának”-nak konseptusában 1914 szeptember—decemberében ezt jegyzi le: „Röviden a dialektikát úgy határozhatjuk meg, mint az ellentétek egységéről szóló tanítást. Ezzel megragadjuk a dialektika magvát, de ez magyarázatokra és kifejtésre szorul.” Ezek a lejegyzések — melyeket később Filozófiai füzetek címen adnak ki, először 1929-ben jelentek meg nyomtatásban (V. I. Lenin összes művei, II. kiadás, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972, 184. o.)

⁸ Garami Ernő: Előszó a magyar kiadáshoz, megjelent Kautsky Károly: Marx gazdasági tanai, Népszerű ismertetés és magyarázat, II. magyar kiadás; Politzer-féle Könyvkiadó vállalat, Budapest, 1906, 11. oldal.

⁹ V. I. Lenin: A nemzeti kérdéstről. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1970. 242. oldal. (V. I. Lenin művei 35. kötet, Szikra kiadás, Budapest, 1956, 231. o.)

¹⁰ 1908. II. 7-én keltezett levelében, amelyet Lenin Genfből A. M. Gorkijnak küld Capri szigetére, tehát amikor már érlelődik benne az akkori empiriokriticisták elleni fellépés, a Proletarij lap témakörét tárva fel Gorkij előtt, együttműködésre buzdítva őt, Lenin, mint a lap főszerkesztője többek között ezt is közli: „A harmadik téma: a filozófia. Nagyon is tudatában vagyok képzetlenségemnek ezen a téren, s ez megakadályoz abban, hogy nyilvánosan fellépjek, de mint egyszerű marxista figyelmesen olvasom pártunk filozófusait, figyelmesen olvasom az empiriomonista Bogdanovot és empiriokritikus Bazarovot, Lunacsarszkijt meg a többieket — s *ők maguk* készítetnek arra, hogy *minden* rokonszenvennival *Plehanov felé* forduljak! Fizikai erő kell ahhoz, hogy valaki úgy ellentudjon állni az általános hangulatnak mint Plehanov! A taktikája hihetetlenül sekélyes és alávaló. De a filozófiában igaz ügyet védelmez. És a materializmus pártján vagyok ezekkel az „empiro”-stb.-kel, szemben.” (V. I. Lenin művei, 34. kötet, Szikra kiadás, Budapest, 1956, 385—386. lapig.)

Viszont figyelembe kell venni, akármennyire is óvatos Lenin saját szűkebb értelemben vett filozófiai felkészültségét illetően, úgy már 1899-ben írja és közli a neokantianizmus elleni tanulmányát „Még egyszer a realizálás elméletének kérdéséhez” (V. I. Lenin művei, 4. kötet, Szikra kiadás, Budapest, 1953, 68—88. l.) és 1908 áprilisában Marxizmus és revizionizmus című cikkében (V. I. Lenin művei, 15. kötet, Szikra kiadás, 1955, 17—28. lap) ezt a filozófiai témát újra tárgyalja. — Lenin 1906 nyarán megírja Egy egyszerű marxista meg-

jegyzései a filozófiáról c. munkáját (Három kéziratfüzetben) A. Bogdanov „Empiriomonizmus” (3. kiadás) című könyve megjelenése kapcsán (V. I. Lenin művei, 11. kötet, Szikra, Bp., 1954, 523. lap és 14. kötet, 393. lap) és a három füzetnyi kéziratot kiadni szándékozott még abban az évben. 1909-ben megjelent könyve írásakor, 1908 elején külön kéri a kéziratok megküldését és felhasználja aki nem adott munkáját.

Amikor már a genfi-és a londoni British Museum könyvtárában végzett tanulmányai alapján elkészült 1908 második felében Materializmus és empiriokriticismus, Kritikai jegyzetek egy reakciós filozófiáról című könyvének kézírata, nővérével, A. I. Jelizarovával folytatott levelezésében Lenin sürgeti könyve legális megjelenését Moszkvában, hangsúlyozva, hogy „nemcsak irodalmi, hanem komoly politikai kötelezettségek” is fűződnek könyve kiadásához. (V. I. Lenin művei, 14. kötet, Szikra kiadás, Budapest, 1954, 380. l.)

¹¹ V. I. Lenin összes művei. 29. kötet (Filozófiai füzetek); Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972, 227. o.

¹² V. I. Lenin idézett 29. kötetének kiadása, 300. oldal.

Rezime

Nastojanja da se Lenin suprotstavi Marksu

U radu se ukazuje da je već u vremenu pojave Leninove teoretske i praktične revolucionarne aktivnosti na preobražaj društva — prisutno je u redovima onih koji se deklarativno izjašnjavaju kao sledbenici Marksa nastojanje da osporavaju zasnovanost Leninovih pogleda i praktične društvene aktivnosti. Danas je takode i ovakvo nastojanje prisutno, iako se ono odvija u izmenjenim opštim društvenim uslovima a ovo suprotstavljanje karakteriše druga spoljna obeležja.

Autor zastupa stanovište da je životno delo Lenjina ne zaobilazno po svom značaju u procesu razvoja marksizma. Bez teoretskih i praktičnih rezultata koja se vezuju za Lenjina ne bi bio moguć današnji stepen razvijenosti marksizma kada socijalizam postaje svetski proces.

U radu se ukazuje na primere pokušaja suprotstavljanja Lenjina Marksu na opštim društvenim sadržajima, zatim na metodološkim pitanjima poimanja društvene stvarnosti svog vremena i u pogledu predviđanja društvene akcije na čijem čelu je bio Lenjin. U završnom delu svog izlaganja autor zastupa stanovište da bilo iz kojih pobuda se pokušava osporavati značaj životnog dela Lenjina i njega suprotstaviti Marksu, ujedno se radi i o pokušajima osporavanja samog Marksa i marksizma.

Summary

Attempts to Confront V. I. Lenin With Karl Marx

In this paper the author points out the fact that already at the beginning of V. I. Lenin's theoretical and practical revolutionary activity for social changes, in the works of the declared followers of Karl Marx an attempt is present

to challenge the justification of Lenin's theory and practical social activity. Even today, such attempts are present, though, under somewhat alternated social conditions, so these confrontations have different outer characteristics.

The author supports the viewpoint that the significance of the work of V. I. Lenin can not be overlooked when treating the process of the development of Marxism. Today, without the theoretical and practical results of Lenin's work today's level of the development of Marxism couldn't be possible, when socialism is becoming a world-wide process.

In this paper examples have been cited of different attempts to confront V. I. Lenin with Karl Marx on general social matters, then on methodological questions in comprehending the social reality of Lenin's time and also on foreseeing social action under Lenin's leadership. At the end of his paper the author supports the standpoint that whatever the motives are in attempting to challenge the importance of Lenin's work or in confronting him with Marx, it is at the same time an attempt to challenge Marx and the Marxian theory itself.

Szenes György

A HELYI KÖZÖSSÉG ALKOTMÁNYJOGI HELYZETE ÉS FEJLETTSÉGI SZINTJE

Szocialista öngazgatású társadalmi rendszerünkben történelmi szükségyszerűség volt a helyi közösségek megalakítása. Noha az utóbbi időben valamennyi fejlett országban valamiként csoportosították a lakosságot, a helyi közösségi rendszer elméleti alapjait mégis a szocialista öngazgatás vetette felszínre.

Elvitathatatlan, hogy a tmsz-okban egyesült kollektívák tagjainak elsődleges feladata az egymás közti és a szélesebb körű társadalmi viszonyok szocialista fejlesztése, ám szükségleteik és jogaik sokfélesége arra készíteti őket, hogy más módon, területi alapon is társuljanak. Ilyenek hazánkban a helyi közösségek, a községek, a tartományok, a köztársaságok és a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság. Ezeknek a közösségeknek, elsősorban pedig a helyi közösségeknek az a célja és feladata, hogy összefogással, közös munkával, valamint megegyezések és megállapodások útján megoldják a dolgozók és polgárok minden fontos kérdését. Ez a közösség természetesen megköveteli az érdekek pluralitása által kialakult ellentétek összehangolását is, amelyről a következőkben szólnunk.

A társadalom öngazgatói alapokon történő teljes integrációja majd akkor alakul ki teljes mértékben, ha a gazdasági és komplementáris tevékenységek társulásához és szövetkezéséhez a területi közösségek minden lakosának szövetsége is kapcsolódik. Tehát a társadalmi újratermelés egészének összhangja csak akkor alakulhat ki, tehát csak akkor teremődnek meg a kommunizmus magasabb fokára való áttérés alapjai.

Az 1963-as alkotmány értelmében a helyi közösség elsődleges feladata a lakosság közvetlen határozatképességének fejlesztése. Ezzel kialakult a lakosság lakóhelyenkénti közössége, mely határozatképes, de mint öngazgató közösség a hatalom szervezete, feljogosítványai és feladatköre nélkül. Ez az alkotmány a helyi közösség és a község egymás közti viszonyáról olyan képet adott, hogy a helyi közösség tulajdonképpen a község kirendeltsége volt. Nem határozta meg ugyanis a polgárok jogát, hogy a helyi közösségekben és delegációi által véleményt nyilvánítsanak minden határozatról, ami a község vagy a szélesebb politikai közösség

hatáskörébe tartozik. Az alkotmány szerint a községi alapszabályzat szabta meg a helyi közösség helyét, területét és működését.

A helyi közösség mai helyzetét az 1974-ben hozott új alkotmány alakította ki.

Az alkotmány 89. szakasza szerint a dolgozók hatalmukat, a tmaszokban, a helyi közösségekben, az öngazgatási érdekközösségekben és egyéb öngazgatói szervezetekben és közösségekben gyakorolják. A 114. szakasz szerint pedig a munkások és polgárok a helyi közösségekben határoznak közös érdekeik érvényesítéséről és közös szükségleteik kielégítéséről: a településrendezésről, a lakásproblémák megoldásáról, a közművesítésről, a szociális és gyermekvédelemről, a művelődésről, a test-edzésről, a fogyasztók érdekeinek védelméről, a honvédelemről, a társadalmi önvédelemről, valamint az élet és a munka egyéb területeiről.

Közös érdekek és szükségleteik kielégítése céljából — folytatja az alkotmány 114-es szakasza — a helyi közösségi dolgozók és polgárok öngazgatói megegyezések útján vagy másképpen összeköttetésbe kerülnek a társultmunka-szervezetekkel, öngazgatási érdekközösségekkel, egyéb szervezetekkel és közösségekkel a helyi közösség területén, és azon kívül, amelyeknek érdeke, illetve kötelessége, hogy részt vegyenek az érdekek és szükségletek kielégítésében.

Az alkotmány ugyanezen szakasza szerint a dolgozók részt vesznek a társadalmi munkák keresztülvételében és a közérdekű kérdésekkel kapcsolatos határozatok meghozatalában, a községekben és a szélesebb társadalmi-politikai közösségekben.

Az alkotmányhatározatokat azért ismertettük, hogy a továbbiakban tüzetes vizsgálat alá vehessük: meddig jutottunk a valóra váltásukban.

1980-ban Jugoszláviában 13 103, Vajdaság SZAT-ban pedig 589 helyi közösség működött. Községenként 11,2. Egy vajdasági helyi közösségben — az 1981-es összeírás szerint — átlag 3479 lakos élt. A helyi közösségek alapvető feladatához képest — a lakosság közvetlen öngazgatásának fejlesztése; a polgárok kommunális, szociális és egyéb közérdekű ügyeinek intézése; életszínvonaluk emelkedésének közvetlen befolyásolása — ez a lakosság szám túl nagyának tűnik, s arra mutat, hogy a meglevő helyi közösségek céljainak elérése kisebb lakóközösségek létrehozása útján fog megvalósulni, melyek a helyi közösségek fiókszervezeteként fognak működni.

A helyi közösségek területének meghatározása persze kimerítő és körültekintő kutatást követel, hogy a helyi közösség megfelelően feladatainak, hogy a területén lakó dolgozók és polgárok közösségévé válják, akik nemcsak a saját területi, hanem a szélesebb társadalmi-politikai közösség problémáinak megoldásán is fáradoznak.

A helyi közösség az öngazgatás sajátos intézményévé növeli ki magát, amelyben lehetőségek nyílnak arra, hogy a területén működő szervezetek egységes társadalmi rendszerben egyesüljenek.

A dolgozóknak mint fogyasztóknak és a szolgáltatások élvezőinek megszervezése, és a társultmunka-szervezetekkel, valamint a szolgáltatá-

sok nyújtóinak érdekeivel történő összehangolás természetesen még sok kívánni valót hagy maga után. Ezt a célt szolgálják az öngazgatási érdekközösségek, melyek a helyi közösséget képviselik a kommunális és egyéb komplementáris munkaszervezetek szerveiben, tervezésében és munkájában. Ugyanakkor kialakul az összekötetés a többi társult munkaszervezettel, elsősorban a kereskedelmi, valamint a közfogyasztási cékeket előállító munkaszervezetekkel.

A helyi közösség tehát nemcsak a kommunális rendszernek, hanem az egész öngazgatású társadalmi rendszernek is alapvető egységévé kell hogy váljék. Természetesen az ilyen fejlődés csak társadalmi-gazdasági rendszerünk egészének az előrehaladásával érhető el.

A helyi közösség társadalmi-gazdasági és szociális közösségünknek az a vetülete, amelyen az önálló, csoportos, területiális és közös társadalmi érdekek összehangolása és az egyes érdekellentétek feloldása kifejezésre juthat.

Edvard Kardelj A szocialista öngazgatás politikai rendszerének fejlődési irányai című művében megállapítja, hogy az öngazgatói érdekek pluralizmusa a társadalmi élet hat területén nyilvánul meg. Az érdekellentéteknek a társult munka területén, valamint a társadalmi tevékenységek területén való megnyilvánulása után a polgárok azon érdekei következnek, melyek lakóhelyi életfeltételeiket tükrözik vissza. Ez pedig a helyi közösségek területe.

A helyi közösség jelentőségét ennél jobban kifejezni nem lehet. Természetes, hogy az ilyen feladatok elvégzése csak az alkotmányos alapszeme színvonalán kifejtett helyi közösség munkájának lehet az eredménye.

A fejlettség mostani fokán, amikor a társult munka alapszervezetei a társadalmi reprodukció vonalán csak a kezdeti stádiumban vannak, amikor a szabad munkacsere alig kezdődött el, tehát az anyagi termelés és a komplementáris ténykedés alapszervezetei még távolról sem tudtak összehangolódni, ezek az ellentétek — az érdekek pluralizmusa — elsősorban a jövedelmi viszonyok, és egyéb öngazgatói viszonyok fejlődésében jutnak kifejezésre.

A gazdasági és komplementáris tevékenységek közötti ellentétek teljes mértékű kiküszöbölése a fejlettségnek csak az szintjén lesz lehetséges, amikor majd világosan kikristályosodnak azok a kritériumok, ismérvek, melyek lehetővé teszik annak a megállapítását, hogy ezek a „gazdaságon kívüli” tevékenységek milyen mértékben járulnak hozzá a használati értékek termeléséhez, és általánosan a gazdasági munkaszervezetek jövedelmének kialakításához. Az öngazgatási érdekközösségekben tömörült munkaszervezetek hozzájárulása mégis egyértelmű, bár a fejlettségünk mai fokán jelentőségük még nem mérhető. Nincs szükség azonban annak bizonyítására, hogy például a nevelőintézetek vagy az egészségügyi munkaszervezetek munkája elősegíti a gazdasági tevékenység fellendítését.

A helyi közösségekben tehát meg kell teremteni az egyenrangú öngazgatói megegyezéseknek és társadalmi megállapodásoknak a lehetőségét a

jövedelem azon részének kialakításáról és fogyasztásáról, amely a fenti, gazdaságon kívüli, de társadalmilag nélkülözhetetlen tevékenységek működését biztosítja. Ezáltal ugyanis kielégíthetők egyrészt a polgárok érdekei és szükségletei, másrészt pedig ezeknek a tevékenységeknek pozitív hatása a tenmelési szféra eredményeire is kihat.

Ezen feladat teljesítéséhez feltétlenül ki kell alakulnia a helyi közösség és a fent említett szférában működő munkaszervezetek közötti viszonyoknak: a megállapodás első, alapvető színhelye a helyi közösség kell hogy legyen.

Ez az elvitathatatlan tény még jobban kivilágosodik, ha a tervezésről szóló szövetségi törvényt, vagy a köztársaság és a Vajdaság hasonló dokumentumait vesszük figyelembe. A fenti törvény 89. szakasza szentint a helyi közösség tervének tartalmaznia kell azokat a célokat és feladatokat, melyek a közös kötelezettségek és a szükségletek kielégítéséhez szükséges eszközöket biztosítják (*településrendezés, lakásépítés, közművesítés, gyermek-, szociális és egészségvédelem, oktatás, művelődés, a fogyasztók védelme, környezetvédelem, honvédelem és társadalmi önvédelem*).

A fentiekből kitűnik, hogy a helyi közösség terve magában foglalja a társadalmi élet mindazon területeit, melyek a dolgozó ember szükségleteinek kielégítését szolgálják. Nyilvánvaló az is, hogy a helyi közösségnek, az öngazgatási érdekközösségeknek, valamint minden társultmunka-szervezetnek szoros együttműködést kell kiépítenie.

A Kommunista Szövetség XI. kongresszusa is aláhúzta annak jelentőségét, hogy a munkások és dolgozók jogai és kötelességei lényegében a társult munka alapszervezeteiben és a helyi közösségekben valósulnak meg. A rezolúció második részének harmadik pontjában ugyanis ez áll: „... hogy a dolgozó emberek és polgárok a helyi közösségekben, öngazgatási megegyezések és társadalmi megállapodások által, szoros kapcsolatot építenek ki a társult munka dolgozóival, az öngazgatási érdekközösségekkel és más társadalmi szubjektumokkal a közös programozás és a további fejlődés anyagi alapjainak megteremtése céljából... „A helyi közösség tehát az a fórum, ahol kialakul a társadalmi szükségletek és lehetőségek, minden polgár, valamint a társultmunka-szervezetek közössége.

A helyi közösség ennélfogva nem a polgárok gyűlése, hanem a társult munka minden tevékenységében működő szervezeteinek, a gazdasági és egyéb területeken működő szervezeteknek és dolgozóiknak, akik a helyi szövetség területén laknak különleges és sajátos közössége.

Fel kell azonban hívni a figyelmet arra, hogy a helyi közösségek kiépítése során még sok a fogyatékoság és számtalan akadály merül fel. Ezek a nehézségek és fogyatékoságok nem az egyéni és csoportos érdeellentétek hatására alakulnak ki, hanem objektív, örökölt és intézményes forrásaik, de a szegényes anyagi körülmények következményei is lehetnek.

Az első, legsúlyosabb körülményt már említettük. Nincsenek megfelelő kritériumaink annak kifejezésére, hogy mennyiben járulnak hozzá az

egyres tevékenységek a társadalom és az egyén szükségleteinek kielégítéséhez.

A másik öröklött nehézség, hogy nincsenek hiteles adataink a lakás-, a demográfiai, de még a földrajzi helyzetről sem az egyes helyi közösségeket illetően. Az eddigi statisztikai adatok ezekre a kérdésekre még nem adtak választ; az 1981-es összeírás is csak részleges adatokat szolgáltatott. Így érthető, hogy a társadalmi tevékenységekben működő munkaszervezetek csak részben tudnak az egyes helyi közösségeknek megfelelő tevékenységet kifejezni. Vonatkozik pedig ez elsősorban a városi helyi közösségekre, amelyeknek még a határai is bizonytalanok.

Az ilyen határok természetesen befolyásolják a lakói közösség kialakulását, miután nincs biztosítva, hogy közös lakóterületük és működési területük alapján közös érdekeik is teljes mértékben kifejezésre jussanak.

A harmadik ilyen nehézség a fentiekből következik. Még ha sikerül is a helyi közösségben alakított bizottságok, tanácsok, szervezetek, delegátusok és delegációk alapos munkájával, és főként a polgárgyűlések határozatainak értelmében kidolgozni a közös érdekeket és szükségleteket, azokon belül a prioritás sorrendjét, a költségek kvantifikációja és fedezése még akkor is nagy nehézségekbe ütközik.

A helyi közösség működésének pénzelése természetesen külön megoldást kíván. Mivel a helyi közösség a területén lakó dolgozók és polgárok közössége, természetesen, hogy közös szükségleteik kielégítése céljából a szükséges anyagi eszközöket az itt lakó dolgozók és polgárok, valamint azok a társultmunka-szervezetek kell hogy előteremtsék, ahol a lakosok dolgoznak. Ebből következik, hogy az itt lakók személyi hozzájárulása, valamint a munkaszervezetek hozzájárulása biztosítja a szükséges pénzeszközöket, hogy a helyi közösség elláthassa feladatát és kielégítse azokat a közös szükségleteket, amelyeket a közös munkával és közös meg-egyezőssel meghozott helyi közösségi terv irányoz elő.

A negyedik le nem becslendő nehézség, mely elsősorban intézményes jellegű, abból ered, hogy a társultmunka-szervezetek érdekkörüket sokkal szélesebb területen, sokszor az egész ország területére mérve alakították ki. Az ilyen érdekkialakítás, bizonyos szempontból helyes is. Nem helyes viszont, hogy ez a széles érdekkör terület háttérbe szorítja a helyi közösséggel szemben okvetlen kialakítandó közösséget, mely nemcsak dolgozói érdekeinek kielégítését, hanem a munkaszervezet fejlődését is befolyásolja. A helyi közösség elsődleges feladata:

— Az a fejlődés, amely a helyi közösség, ill. a lakosság minden működési területén, de elsősorban a terciális tevékenységekben végbemegy, melyek tervezésébe a helyi közösség bekapcsolódik, ám a működésükhöz nem kell a helyi közösség népességének külön hozzájárulása, mivel a társultmunka-szervezetek működése biztosítja a tevékenységek anyagi feltételeit és eredményeit.

— Az a fejlődés, mely a helyi közösségnek a társultmunka-szervezetek tervei-be való közvetlen befolyása által jön létre. Ez elsősorban a közmű-

vesztési, lakásgazdálkodási és egyéb társadalmi tevékenységek hatáskörébe tartozik.

— Az a fejlődés, mely a helyi közösségnek a társult munka érdekelt szervezeteivel való közvetlen együttműködésével jön létre, elsősorban a közművesztési és egyéb gazdaságon kívüli tevékenységekben, és amelyek pénzelése részben a tmasz-ok munka- és eszköztársítása révén, részben pedig a helyi közösség lakosainak hozzájárulásával megy végbe.

— Az a fejlődés, melyet saját erővel és eszközzel kell keresztülvinni, illetve közös munkával és önkéntes hozzájárulással.

A helyi közösség tehát az a sejt, ahol a társadalmi öngazgatás egysége teljes egészében kialakul. Sajnos, a társadalmi öngazgatási viszonyok eddigi fejlődése során még nem értük el a helyi közösség fent vázolt helyzetét. Ez a fejlődés a munkaszervezeti öngazgatás fejlődésével párhuzamosan fog végbemenni. A munka- és eszköztársítás, a szabad munkacsere kialakítása, a helyi közösségi közérdekek érvényesítése, a közös feladatok teljesítése — ezek a mérföldkövei szocialista öngazgatású társadalmunk további fejlődésének.

A helyi közösségeknek mint az öngazgatás, a termelés és fogyasztás egysége alapsejtjének tehát még nagyon sokat kell fejlődnie. Ennek a fejlődési folyamatnak pedig még nagyszámú akadályt kell leküzdenie. Elsősorban ki kell fejlődnie a lakóhely és a munkahely szerinti közös érdekek tudatának, de a közös érdekek és szükségletek kielégítéséhez, illetve az életkörülmények javításához szükséges eszközök előteremtése sem hanyagolható el. A helyi közösség működésének pénzelését voltaképpen a helyi közösségen belül kell biztosítani, és pedig a helyi közösség területén lakó dolgozóknak az adott társultmunka-alapszervezetek közszükségleti eszközeiben való részesedése által; a lakosság számára mért részesedésben a községi hozzájárulásokban, valamint végül, de nem utolsósorban a lakosság önkéntes hozzájárulása által. E célból egy olyan öngazgatói megegyezés szükséges, amely biztosítja a szükséges eszközök előteremtését, hogy mint azt Kardelj elvtárs mondta: „... a munkások, a dolgozók és polgárok összehangolják közvetlen anyagi és egyéb érdekeiket azon a területen, amelyen élnek”.

A helyi közösségről lévén szó, nem szabad figyelmen kívül hagyni a helyi közösség és a küldöttrendszer egymás közti viszonyát. Ennek a viszonyoknak hatása mindkét irányban pozitív kell hogy legyen. Egyrészt a társultmunka-szervezeteknek, öngazgatási érdekközösségeknek és más szervezeteknek a helyi közösségekbe irányított megbízottai által, másrészt pedig a helyi közösség delegátusai az öngazgatási érdekközösségekben, valamint a községben és a többi társadalmi-politikai szervezetekben hordozói ennek a két irányban ható viszonyoknak.

A helyi közösségben működő dolgozók és polgárok nem képeznek egyöntetű érdekrendszert. Ezért elképzelhető, hogy a küldöttrendszerhez is attól függően viszonyulnak, hogy valaki milyen művelődési szintet ért el, hogy milyen pozíciója van a társultmunka-szervezetben és a társadalmi-politikai szervezetben, de természetesen különböző álláspontok alakul-

hatnak lki a küldöttrendszer irányában a különböző helyi közösségekben, a falusi, városi vagy külvárosi helyi közösségekben is. Ezeknek a különbségeknek összehangolása a helyi közösségek egyik jelentős feladata.

A kommuna — Marx szavaival élve — „a munka gazdasági felszabadulásának végül is megtalált politikai módja”. A helyi közösség pedig a mai alkotmányjogi elképzelésünk szerint ennek a kommunának megjelenési formája.

Rezime

Ustavno-pravni položaj i postignuti razvojni nivo mesne zajednice

U članku se razmatra mesna zajednica, mesto ispoljavanja zajedništva stanovništva, koje stanuje na određenoj površini, ikao i odnos tako formirane mesne zajednice sa organizacijama udruženog rada, samoupravnim interesnim zajednicama opštinama i drugim društveno-političkim zajednicama. Priказuje se taj odnos, ikao što se predviđa ustavom, ikao i zamišli naših istaknutih mislilaca, te se ujedno ukazuje i na sadašnji nivo razvitka i na probleme koji postoje i ikoji se trebaju u narednom periodu rešiti, da bi mesna zajednica odgovarala u potpunosti organizacionoj osnovnoj zajednici stanovništva, ikako je to ustalom predviđeno.

U radu se ukazuje i na neophodno potreban ubrzani razvoj društveno-ekonomskih uslova za ispoljavanje delatnosti mesne zajednice, ikako je to predviđeno. Konstatuje se da je za to potrebno potpuno ispoljavanje udruživanja rada i sredstava u okviru reprodukcioniš skupina; razvoj slobodne razmene rada uz pronalaženje kriterija i merila za utvrđivanje uticaja tzv. „neprivrednih” društvenih delatnosti na proizvodnu delatnost i formiranje dohotka u osnovnim organizacijama udruženog rada u sferi materijalne proizvodnje, kao i formiranje svesti o opštem zajedništvu dugotrajnih interesa radnih ljudi i građana koji žive na određenoj teritoriji.

Povezivanje radnih ljudi i građana u mesnoj zajednici sa organizacijama udruženog rada i svim drugim zajednicama, je prvi uslov za razvijanje delatnosti mesne zajednice na očekivanom nivou. To se može postići — ikao što je to i ovde podvučeno — putem samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora o potrebama, ciljevima, zadacima, ikao i o načinu i putevima postizanja tih ciljeva, a u prvom redu o obezbeđivanju sredstava za postignuće tih ciljeva i zadataka.

U članku je međutim i rečeno, da postoje veoma velike poteškoće, ikoje otežavaju postizanje razvitka takve mesne zajednice. Pored već pomenutog nepostojanja kriterija i merila za učešće društvenih delatnosti u dohotku materijalne proizvodnje, kao nedovoljno razvijenog udruživanja rada i sredstava, ikoje je ikao i slobodna razmena rada, tek na začetku svoga razvitka, tu treba imati u vidu i činjenicu da ne postoje odgovarajući demografski ekonomski i čak i geografski podaci o postojećim mesnim zajednicama, pa se tako može postaviti i pitanje da li su teritorije postojećih mesnih zajednica tako postavljene da odgovaraju potrebama, da bi se zadovoljile ustavne postavke za delatnost mesnih zajednica.

Isto tako treba imati u vidu i postojeću nesigurnost, da se mogu obezbediti sredstva za sprovođenje zadataka i zadovoljenje interesa radnih ljudi i građana.

na na teritoriji mesne zajednice, čak iako su ti ciljevi interesi i zadaci kao rezultat rada stanovnika, delegata i delegacija i svih organizacionih oblika rada u mesnoj zajednici kao zajednički utvrđeni. Čak je i kvantifikacija potrebnih sredstava veoma orežana na sadašnjem stepenu našeg razvitka. Odnosi mesnih zajednica sa OUR-ima na svome terenu, a naročito sa OUR-ima, koji ne rade na teritoriji mesne zajednice ali čiji radnici delimično stanuju na teritoriji mesne zajednice, nisu postigli zadovoljavajući nivo. Interesna sfera tih OUR-a je na izgled mnogo šira nego mesna zajednica i prostire se često na teritoriju čitave naše zemlje, pa se zato problemi koji se javljaju u mesnoj zajednici bagateliziraju.

Na kraju se u članku skreće pažnja na odnose razvitka mesne zajednice i delegatskog sistema. I ovde se ukazuje na poteškoće koje postoje i koje treba prevazići.

Resumee

Verfassungsrechtliche Lage und errichtetes Entwicklungsnivo der Ortsgemeinschaften

Im Artikel wird die Ortsgemeinschaft — Ort der Offenbarung der Gemeinschaft der Einwohner — untersucht, die an bestimmter Fläche wohnnacht sind, sowie des Verhältnisses solcher Ortsgemeinschaft mit den Organisationen der vereinigten Arbeit, selbstverwalterischen Interessengemeinschaften und gesellschaftspolitischen Gemeinschaften. Es wird aufgezeichnet, wie diese Verhältnisse in der Verfassung vorgestellt, und nach den Berichten unserer ausgezeichneten Denken, vorgezeichnet worden sind und dabei unterstrichen, wie sich sie bisher entwickelt haben und welche Probleme dabei vorhanden sind, die in der kommenden Zeit gelöst werden müssen, um dass die Ortsgemeinschaft tatsächlich und vollkommen die grundlegende Gemeinschaft der Einwohner wird, wie es in der Verfassung vorgesehen wurde.

In der Arbeit wird auf die unentbehrliche Nötigkeit schnellerer Entwicklung der gesellschaftlich-ökonomischen selbstverwalterischen Verhältnissen hingewiesen, um dass sich die Aktivität der Ortsgemeinschaft entwickeln kann, wie es vorgesehen ist. Es wird festgestellt, dass zur solchen Entwicklung die volle Vereinigung der Arbeit und der Mittel in den Reproduktionsgemeinschaften; die Entwicklung des freien Arbeitsaustausches, so wie die Entdeckung der Kriterien und Maßstäben zur Messung der Beteiligung der Arbeit der sogenannten Ausserwirtschaftlichen Tätigkeiten, in der Erzeugung der Produkten und des Einkommens der Grundorganisationen der materiellen Arbeitssphäre nötig ist. Ebenso muss auch die Entwicklung des Bewusstseins über die Gemeinschaft der langfristigen Interessen der Arbeitenden und Bürger an bestimmter Fläche unbedingt erzielt werden.

Die Verbundenheit der Arbeitenden und Bürger in der Ortsgemeinschaft mit den Grundorganisationen der vereinigten Arbeit und mit allen anderen Gemeinschaften, ist die erste Bedingung der möglichen Entwicklung der Betätigung der Ortsgemeinschaft auf entsprechender Höhe. Das ist — wie in dem Artikel geschrieben ist — mit Hilfe der selbstverwalterischen Besprechungen und gesellschaftlichen Vereinbarungen, die die gemeinsamen Interessen und Ziele sowie die Methoden zur Erreichung dieser Ziele beinhalten.

Im Artikel, ist aber auch festgestellt, dass es viele Schwierigkeiten gibt, die die Erreichung solcher Tätigkeit der Ortsgemeinschaften stören. Neben den nichtbestehenden Kriterien und Maßstäben, zur Messung des Beitrages der „unwirtschaftlicher“ Tätigkeiten; die ungemäße Entwicklung der vereinigten Arbeit und Mittel die erst im Anfangsstadium ihrer Entwicklung sind, es gibt sogar keine genügende und sichere demografische und geografische Daten, über die bestehenden Ortsgemeinschaften und man kann daher die Frage stellen, ob die Territorien der bestehenden Ortsgemeinschaften dem Brauch der Einigung der Einwohner und daher auch dem Verfassungsvorstellungen entsprechen.

Man muss auch die ungewisse Möglichkeiten zur Besorgung der nötigen Finanzmittel zur Durchführung der Aufgaben im Auge behalten, die sich vor die Ortsgemeinschaften stellen, sogar wenn sie durch die Tätigkeit der Delegationen und anderer Organisationsformen klar festgestellt werden. Selbst die Quantifikation der nötigen Mittel ist schwierig auf dem heutigen Nivo unserer Entwicklung. Die Verhältnisse mit den Arbeitsgemeinschaften besonders mit denen, die nicht auf der Fläche der Ortsgemeinschaft notiert sind, aber ein Teil ihrer Arbeiter dort wohnt, sind noch überhaupt nicht genügend entwickelt. Die Interessensphäre dieser Arbeitsgemeinschaften erweitert sich oft auf die Fläche des ganzen Landes, und daher werden die Probleme der Ortsgemeinschaft bagatelisiert.

Am Ende, wird in dem Artikel auf die Verhältnisse der Entwicklung der Ortsgemeinschaft und des Delegiertensystems hingewiesen. Hier werden auch die überwiegenden Schwierigkeiten unterstrichen.

Klein Rudolf
LAKÁSKULTÚRA
II. RÉSZ

A SZABADKÁN VÉGZETT KUTATÁS EREDMÉNYEI

A lakáskultúra definíciója szerint a lakáskultúrát meghatározó változókat két csoportra oszthatjuk: a térbeli és a társadalmi változók csoportjára.

a) *A térbeli változók* a következők:

1. bútorzat
2. a helyiségek nagysága és egyéb jellemzői
3. a helyiségek száma
4. a lakás szervezési sémája
5. a lakás tájolása (keleti, déli, nyugati...)
6. hányadik emeleten van
7. kiépítési forma (családi ház, sorház, átmeneti típusok)
8. helyzete (elhelyezkedése a város kontextusában)
9. a közvetlen környezet jellemzői
10. a település jellemzői (nagysága, formája stb.)
11. a város jellemzői (nagysága, funkciója stb.)
12. a tájegység jellemzői (földrajzi, demográfiai stb.)

b) *A társadalmi változók* a következők:

1. a család szerkezete
2. a családtagok kora
3. a családtagok iskolai végzettsége
4. a családtagok foglalkozása
5. a család társadalmi helyzete
6. a családtagok osztály- és nemzetiségi hovatartozása
7. felekezeti hovatartozás

A változók e két csoportja bizonyos esetekben fedí egymást, azaz egyidejűleg tartalmaz térbeli és szociális elemeket is, s ezek általában a lakók múltjára vonatkoznak:

1. a szülőhely és a gyermekkor (a település, illetve a város nagysága és típusa, valamint építési formája)

2. hosszabb ideig tartó lakóhely (a település nagysága és típusa, építési formája)

3. a jelenlegi lakásba való költözés előtti lakáskörülmények.

A MINTAVÉTEL

A véletlen mintha vétele szempontjából ismerni kellene a szabadkai lakosságra vonatkozó fenti adatok jó részét. Sajnos, Szabadkán jelenleg senki ilyen vagy ezekhez hasonló adatokkal nem rendelkezik. Csak egyes térbeli változók állnak rendelkezésünkre, amelyek a részarányos mintavételt teszik lehetővé. Ezek a változók a következők:

- a) lakások száma helyi közösségenként
- b) a lakóhelyiségek száma
- c) a hasznos lakótér

a) *A lakások száma helyi közösségenként*

A városközpontban és a peremkerületekben többszintes társadalmi lakások vannak, melyekből olyan számot vettünk, amely megfelel az említett zónák lakásviszonyának, amint az a következő táblázatból is kitétnik:

1. sz. táblázat

A társadalmi lakások száma és százalékaránya a szabadkai központi és peremkerületi helyi közösségekben, valamint az említett zónákból a mintavételhez felhasznált lakások száma és százalékaránya

	Központi zóna		Peremterületek	
	Szám	%	Szám	%
társadalmi lakás				
a városban	2523	30	5994	70
a mintavételhez felhasznált lakás	45	32	95	68

b) *A lakóhelyiségek száma*

A mintavételhez vett lakásokat úgy választottuk meg, hogy az egy-, két- és háromszobás lakások aránya azonos legyen, mint a város egészében. Erről tanúskodik az alábbi táblázat is:

2. sz. táblázat

A szabadkai társadalmi lakások lakóhelyiségeinek száma és százalékarányos megoszlásuk, valamint a vizsgált lakások lakóhelyiségeinek száma és százalékarányos megoszlása

		1—1,5 szobás	2—2,5 szobás	3 vagy több szobás
a városban	szám	2825	4856	836
	%	32,80	57,10	8,91
a mintában	szám	45	82	13
	%	32,00	58,60	9,30

c) *A hasznos lakótér*

A hasznos lakótérre vonatkozó adatokkal csak a helyi közösségeket illetően rendelkezünk. A szabadkai társadalmi lakások hasznos lakóterének átlaga 52 m², ez azonban helyi közösségenként változó; minél újabb keletű a lakás, a hasznos lakótér annál nagyobb. A központi zónában az átlag 57,57 m², a régebbi kerületeknek a hatvanas években épült lakásai-ban viszont mindössze 46—53 m² között mozog.

Az elmondottakat ki kell még egészítenünk azzal, hogy a mintavételkor meg kell vizsgálnunk a központi, illetve peremkerületi azonos lakástípusok lakóinak ismérveit, amiből esetleg következtetni tudnánk arra, hogyan befolyásolja a lakás használatát annak lokációja. Kíváncsinos volna a lakók aszerinti vizsgálata is, hogy hosszabb vagy rövid ideje lakják-e a lakást. Ehhez közvetve juthatunk, a lakás felépítési dátumának ismeretében, azzal a megjegyzéssel, hogy a kettő nem vág szükségszerűen egybe.

A kérdőívek feldolgozása után jutottunk az egyes lakástípusokban élő családtagokra vonatkozó adatokhoz, melyeket a következő táblázatban mutatunk ki:

3. sz. táblázat

A családtagok száma, laksűrűség a lakásokban típusonként

Lakástípus	A családtagok száma a lakásban						A lakók száma lakástípusonként			
	jel szob. száma	alap-ter.	előford.	1	2	3	4	5	6	(átlag)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
A 3	80,3	13	—	—	3	7	1	2		4,15
B 2,5	71,4	20	—	2	2	14	1	—		3,90
C 2+eb.	64,5	11	—	—	3	6	1	—		4,00
D 2	62,0	44	1	1	14	25	3	—		3,64

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
E	2	61,5	7	—	—	3	4	—	—	3,57
F	1,5	52,2	5	—	1	3	1	—	—	2,80
G	1	45,1	16	4	5	5	2	—	—	2,06
H	1	35,1	8	1	1	3	2	1	—	3,13
I	garz.	28,3	16	4	5	5	2	—	—	2,31

A minta átlagos lakossűrűsége (a lakók száma lakásonként) — 2,55 — nem tér el lényegesen a szabadkai társadalmi tulajdonban levő lakások átlagától, ami 2,63. (Ez utóbbi adat az 1981. áprilisi népszámlálás prelimináris eredményeiből származik.)

A KUTATÁS EREDMÉNYEI

Tekintettel arra, hogy elemzéseinket az interakciós lakáselmélet szeltemében végezzük, a lakás szerkezetét (a lakás hasznos lakóterét, a helyiségek nagyságát és számát, az ajtók számát és elosztását, a helyiségek egymáshoz való viszonyát és egymásba kapcsolódását) azon kiindulópontok egyikének tekintjük, melyek meghatározzák a lakók viselkedését a lakásban, szélesebb értelemben pedig a lakáskultúrát is.

Az interakciós lakáselmélethez hasonlóan, mely a lakás és a lakó kölcsönhatását hirdeti, az egzisztenciális tér koncepciója a Jean Piaget pszichológiájából vett adaptációt veszi kiindulópontul, melyet két komponensre bont le: 1. az asszimilálódásra, amin a szervezet hatását kell érteni a környezetre, miközben a szervezet környezetét a maga szükségletei és elképzelései szerint alakítja át, valamint 2. az akkomodálódásra, vagyis a szervezet alkalmazkodására a környezet feltételeihez. A lakáskultúra szempontjából mindkét folyamat érdekes, de bennünket elsősorban az asszimilálódás érdekel, mivel ez a kulcsproblémája az egyén azonosulásának környezetével, s mivel erősebben azonosulunk azokkal a dolgokkal, melyek létrehozásában magunk is részt vettünk. Önmagunk életterének formálása is az asszimilálódás egyik alakja, ami megnyilvánulhat mind a családi ház építésében, mind pedig a lakók részvételében a társadalmi lakás kialakításában.

Elsőként a lakás problematikájával (nagyságával, a helyiségek számával, méreteivel és egyéb jellemzőivel) foglalkozunk; ezt követően elemezzük a lakásban való viselkedést, mint a térbeli adottságok), a lakás és környezete) következményét, majd a szociális tényezőket, végül pedig megvizsgáljuk a lakók vágyait, mint az említett adottságok eredményeit.

A helyiségek nagysága a lakók véleménye alapján

A helyiségek nagyságával kapcsolatban összesen 797 választ kaptunk. A kérdőívet úgy szerkesztettük meg, hogy a lakók négy kategória közül választhattak:

- a) a helyiség túl nagy
- b) megfelelő méretű
- c) a helyiség nagysága alig felel meg az igényeknek.
- d) a helyiség túl kicsi

Az 1. sz. szoba nagysága

Egyes helyiségek nagyságát előírások szabályozzák (pl. a hálószobáét, a gyerekszobáét), tekintet nélkül a lakás nagyságára. A nappali szoba területe a szabályok szerint egyenes arányban nő a lakás nagyságával, abból a feltevésből kiindulva, hogy a nagyobb lakásban több tagú család él, így az együtt-tartózkodáshoz nagyobb helyiségre van szükség. A kutatás ezzel szemben fordított eredményeket tárt fel.

A nagyobb lakásokban a lakók iközül 98 százaléka elégedett a 20,30 m² alapterületű nappali-hálószobával. A kisebb lakásokban ez az arány mindössze 80,76%. Ezzel arányosan a kisebb lakások lakóinak nagyobb hányada ugyanezt a szobát túl kicsinek találja. Ennek oka abban kereshető, hogy a kisebb lakásban ennek a szobának több funkciója van, mint a többi helyiségből állóban. Éppen ezért oda kellene hatni, hogy a helyiségek méretezésénél abszolút mércék helyett vegyék tekintetbe a lakás helyiségeinek számát; figyelembe kell venni, hogy a háromszobásnál kisebb lakások többségében a nappali egyúttal a hálószoba funkcióját is betölti. Ha tehát a lakás kisebb, nem volna szabad csökkenteni e szoba alapterületét, hanem éppen ellenkezőleg: növelni kellene, hiszen nem csupán a családtagok együttlétét szolgálja — mint a nagyobb lakások esetében, ahol minden lakónak megvan a maga egyéni lakótere —, hanem egyúttal a szülők mindennapi életéhez szükséges használati tárgyakat és berendezéseket is itt kell elhelyezni.

A 2. számú szoba nagysága

Ez a szoba az esetek többségében a gyerekszoba szerepét tölti be. A nagyobb lakásokban a 11,11 m² alapterülettel is elégedett a lakók 77, illetve 71 százaléka, a kisebb lakásokban viszont a megkérdezetteknek alig 47 százaléka nyilatkozott úgy, hogy elégedett e szoba méreteivel. A lakás nagysága tehát ebben az esetben is közrejátszik abban, mennyire elégedettek a lakók egy helyiség nagyságával (ebben az esetben 11,11 m²). Amennyiben e szoba alapterülete meghaladja a 16 m²-t, még a kisebb lakások lakóinak jelentős hányada is kielégítőnek találja.

A félszobák — technológiai okokból — minden lakásban azonos méretűek: 8,09 m². Az ezzel kapcsolatban kapott válaszok ismét megerősítik azt az állítást, hogy a lakás nagysága döntően meghatározza, mennyire elégedettek a lakók egy-egy helyiség méreteivel. Így a B típusú la-

kások lakóinak 33 százaléka megfelelő méretűnek, 19 százaléka alig kielégítőnek, 48 százaléka pedig túl kicsinek találja. Ugyanez a félszoba az F típusú (másfél szobás) lakások lakóinak egybehangzó véleménye (100%) szerint túl kicsi.

A konyha nagysága

A nagyobb lakások közül a C típusúnak a legkisebb alapterületű a konyhája — mindössze 8,11 m², ennek ellenére a lakók legnagyobb hányada (82%) úgy nyilatkozott, hogy megfelelő méretű, a nagyobb alapterületű konyhák ezzel szemben kevesebb pozitív értékelést kaptak. Ebben minden bizonnyal az is közrejátszik, hogy a C típusú lakások konyhájához — mint kiszélesített közlekedőtér — ebédlő is tartozik.

A G típusú lakások viszonylag nagy konyhája a másodlagos nappali szerepét is betölti. Mivel tényleges nappali nincs, így a lakás egyetlen szobája hálószoba is. Jellemző, hogy az adatgyűjtés során a 16 ilyen lakásban tett látogatásom alkalmával csak egy helyen vezettek be a szobába, minden más esetben a konyhában zajlott le a beszélgetés. A 9,82 m² alapterületű konyha a háromszobás lakások lakóinak véleménye szerint szűk, mivel nincs ebédlő része; ugyanezt az alapterületet a kisebb lakások lakói kielégítőnek találják. A konyhát is a helyiségek száma arányában kellene méretezni, azzal, hogy az egyszobás és garzonlakások konyhája sem lehetne túl kicsi. A 6,4 m² alapterületű konyha a H típusú lakások lakóinak véleménye szerint csak 38% arányában megfelelő, 50%-ában alig kielégítő, 12%-ában túl kicsi. Az I típusú lakások mindössze 3,9 m² alapterületű konyháját a lakók 27 százaléka megfelelőnek, 13%-a alig kielégítőnek, 60%-a pedig túl kicsinek találja. A konyhának tehát még a garzonlakás esetében sem volna szabad 6 m² alapterületűnél kisebbnek lennie.

A fürdőszoba nagysága

A B, D, E, F és G típusú lakások fürdőszobája azonos méretű. A lakók véleménye mégis megoszlik — ismét a lakás nagyságától függően. Az ezzel kapcsolatos válaszok megoszlása a következő: a nagyobb lakásokban (B és C típus) 55%, a kisebbekben ennél jóval magasabb (D = 74%, F = 80%, G = 75%) arányban találják megfelelőnek ugyanazt a méretű fürdőszobát. Ez a családtagok számával áll összefüggésben, mert az említett lakástípusoknál a családtagok számával arányosan oszlik meg a lakás helyiségeinek száma. A kisebb, túlszűfolt lakásokban (H és I típus) a 2,7, illetve 2,8 m² alapterületű fürdőszobát csak a megkérdezettek 25, illetve 27 százaléka találja megfelelőnek.

Az a következtetés kínálkozik, hogy a 4 m² alapterületűnél kisebb fürdőszoba még a legkisebb lakásokban sem nyer tetszést. Tekintet nélkül a családtagok számára, a mosógép, a kád, a mosdó és a W. C.-kagyló — aminek a fürdőszobában a helye — megközelítően 4 m² alapterületet igényel. A három és több szobás lakásokban az előírásoknak megfelelően

különálló W. C.-re van szükség. Jóllehet az előírások nem követelik meg, de ugyanez az igény megjelenik már a két és félszobás lakások esetében is.

Az ebédlő nagysága

Noha egyesek az A és B típusú lakások előszobáját ebédlőként használják, tényleges ebédlője csak a C típusú lakásnak van. Ezt a helyiséget a közlekedőtér kiszélesítésével alakították ki, és a lakók általában elégedettek vele, kivéve néhány speciális esetet, amikor például inkább zárt helyiséget igényelnének a felnőttek továbbtanulása miatt. Elégedetlenek ezzel szemben a lakók e helyiség méreteivel: csak 36 százalékuk találja megfelelőnek, 27 százalékuk alig kielégítőnek és ugyanilyen arányban kicsinek; a 6,88 m² hasznos alapterületű helyiségből négy ajtó nyílik. Egyes lakók kivették a 6. számú ajtót, mások eltávolították az egész falat, melyhez az említett ajtó tartozott. Ha a kiszélesített közlekedőtér csak valamivel tágasabb volna (a meglévő 2,2 m helyett legalább 2,7 m), az ebédlő másodlagos nappalikként is szolgálhatna. A lakók pedig éppen egy ilyen helyiségnek érzik hiányát.

Az előszoba (folyosó) nagysága

Az újabb szabadkai lakásépítésre az alagútzsalus építéstechnológia a jellemző. Ennek egyik (jóllehet nem szükségszerű!) velejárója az egész épület hosszán végighúzódnó középfal, aminek következménye, hogy a lakások előszobái folyosószerűen hosszúak és sötétek; nemcsak a nagyrészt kihasználhatatlan terület, hanem egyhangúságuk miatt is kiváltják a lakók elégedetlenségét. Indokolt volna felülbírálni a technológiai és ökonómiai érveket, ha nyilvánvaló, hogy csökkentik a drágán megfizetett lakás hasznos alapterületét.

Az A, B és D típusú lakások előszobája, illetve a folyosója kedvezőtlen értékelést kapott: a válaszok 75, 50, illetve 67 százalékában túlméretezettnek nyilvánítták. Az A és B típusú lakások közötti különbség onnan ered, hogy a B típusnál, mivel ez a lakás valamivel kisebb, az előszoba más funkciókat is átvehet, így például az ebédlőt, vagy a futó látogatók fogadását. Ha az A, illetve B típusú lakások előszobáját amennyire-annyira ki lehet használni, a D típusnál erre semmi lehetőség sincs, mivel jóval keskenyebb: ha bármilyen bútordarabot helyeznek el benne, ez megnehezíti a közlekedést. Amíg a gyerekek kicsik, itt játszanak, futkároznak, de ez gyenge vigasz az elveszített 8,3 m²-ért. Általában az 5 m² körüli alapterületű előszobákat, illetve folyosókat tartják a lakók a legmegfelelőbbnek. Így a C típusú lakás 5,46 m²-es előszobája a válaszok 82 százalékában, az E típusúé (4,28 m²) és az F típusúé (5,26 m²) minden megkérdezettnél, az I típusú lakás 4 m²-es előszobája pedig a válaszok 75 százalékában megfelelőnek minősült. A H típusú lakások előszobája valamivel nagyobb — 7,41 m² —, ez a helyiség azonban átveszi a nappali szoba funkcióinak jó részét, tekintettel arra, hogy megfelelő alakú, így ez az alapterület igazolt és kihasználható. Következtetésként levonható, hogy a megvilágítatlan előszoba vagy folyosó alapterületének

— amennyiben más célra nem használható — 4—5 m² alapterületűnek kellene lennie.

A terasz vagy erkély nagysága

Az A, B, D, F és G típusú lakásokhoz azonos (7,56 m²) alapterületű erkély tartozik, mely alapterület megfelelőnek bizonyult: a nagyobb lakások lakóinak 95—100 százaléka az ilyen erkélyt megfelelőnek találja. A kisebb lakások lakói egy részének (az E és a G típusú lakások lakóinak 27, illetve 14 százalékanak) az a véleménye, hogy túlméretezett, de a válaszok 70 százalékanál több a megfelelő mellett szól.

A C típusú lakások erkélye jóval kisebb: mindössze 3,3 m² alapterületű; ezt a lakók 36 százaléka megfelelőnek tartja, 27 százaléku alig ki-elégítőnek, 36 százaléku pedig túl kicsinek.

A éléskamra nagysága

A szabadkai társadalmi lakásokban az éléskamra alapterülete túl kicsi (0,4 m²), nem helyezhető el benne a mélyhűtő, ami pedig megvan a lakások többségén, s így jobb híján az előszobába vagy az erkélyre, esetleg valamelyik szobába szorul. A hatvanas évek prognózisa, miszerint a kész-ételek elterjedésével a konyha, de különösen az éléskamra veszíteni fog jelentőségéből, nem igazolódott be. Az emberek biztonságra törekednek, függetleníteni akarják magukat a piac élelmiszer-ellátási ingadozásaitól, ennek feltétele viszont a nagyobb éléskamra és a mélyhűtő. A tervezők tehát nem állhatják útját ennek.

A kamra nagysága

A lakáson belül csupán a C típusúakban van 1,5 m² alapterületű kamra a ritkábban használt tárgyak tárolására. Ilyen helyiség kialakítása a lakók egyhangú helyeslésével találkozott, alapterületét is mindannyian megfelelőnek tartják. Egyes lakásokhoz az alagsorban vagy a pincében elhelyezett kamra tartozik. Ezek általában 3—5 m² alapterületűek. Kevésbé népszerűek, mint a lakáson belüliek, de ahol nincs, hiányuk kifejezett elégedetlenséget vált ki.

A helyiségek száma a lakók véleménye alapján

A meghatározott számú helyiség iránti igény legnagyobb részben a lakásban élő családtagok számával arányos. Amikor a kapott válaszokat vizsgáljuk, ezt csak a laksűrűség adataival párhuzamosan tehetjük. Vannak ezzel szemben olyan helyiségek is, amelyek függetlenek a családtagok számától, mint amilyenek az ebédlő, a kamra, tehát amelyeket az egész család használ. Mégis Szabadkán elsősorban azok a helyiségek hiányoznak, melyek a lakás individuális szférájához tartoznak: hálószoba, gyerekszoba.

A nagyobb lakásokban, ahol a laksűrűség 4 körül van (A típusú: 4,15,

B: 3,90), a lakók 85 százaléka elégedett a helyiségek számával. A kisebb lakásokban ezzel szemben, ahol a laksűrűség 3 körüli (H típusú: 3,13, I: 2,31), a lakóknak csak 23, illetve 25 százaléka elégedett a helyiségek számával.

A helyiségek száma és a családtagok száma összefüggésében három szintet különböztethetünk meg:

a) A normális laksűrűség szintje, amikor minden egyes családtag egyéni lakástere mellett van egy „semleges” helyiség, mely nem képezi egyik családtag egzisztenciális terét sem (senki sem alszik benne). Az A, B és C típusú lakások esetében ilyen a nappali szoba, az ebédlő vagy a kiszélesített folyosó. A laksűrűség kapcsán el kell még mondani, hogy a lakók háromnegyed része elégedett a helyiségek számával, és hogy az igényelt helyiségek a lakás közös szférájába sorolhatók (ez általában az ebédlő, az éléskamra vagy a kamra).

b) A laksűrűség határérték-szintje, amikor minden családtag rendelkezik egyéni lakástérrel, de hiányzik a család közös tartózkodására szolgáló semleges terület (ezt részben a konyha pótolja, habár eredetileg más a funkciója), amelynek más rendeltetése nincs. Ezt a funkciót leggyakrabban a szülők hálószobája veszi át, mely ezáltal nappali-háló szobává alakul. Gyakoribb ez az utóbbi, amiről a tévékészülék elhelyezése is tanúskodik. Az ezen a laksűrűség-szinten élő lakók 60 százaléka elégedett a helyiségek számával. (Kutatásunkban ezt a szintet a D, E, F és G típusú lakásoknál találjuk.)

c) Zsúfolt laksűrűség, amikor az egyén individuális egzisztenciális lakástere sincs biztosítva. Ilyen eset például, ha az egyszobás lakásban kettőnél vagy éppenséggel háromnál több családtag él, mint a H típusú lakásokban. Ezen a szinten mindössze a lakók 25 százaléka elégedett a helyiségek számával.

A hiányzó helyiségek rendeltetése

Az, hogy a lakók mely helyiségeknek érzik hiányát, a lakás nagyságától és felszereltségétől függ. A túl kis lakásokban, ahol még az elsődleges lakásfunkciók zavartalansága sincs biztosítva, a lakók mindenképp a hálószoba hiányát érzik, ritkábban jelentkeznek a magasabb lakásfunkciók iránti igények. Csak az elsődleges lakásfunkciók (alvás, étkezés stb.) kielégítése után — amire a nagyobb lakások biztosítanak lehetőséget — jelentkeznek a magasabb lakásszükségletek, mint amilyen a család együttes tartózkodására, a vendégfogadásra szolgáló helyiség stb. Emellett, tekintet nélkül a lakás méretére úgyszólván minden lakásban hiányoznak a ritkábban használt tárgyak tárolására szolgáló területek, így ezek rendszerint az erkélyeken halmozódnak fel.

Feltételezhető tehát, hogy a helyiségek számának és a hasznos lakótérnek a növelése sem fogja kiküszöbölni az újabb helyiségek iránti igényt, esetleg csak csökken ez az igény, megváltozik a jellege, azaz jobbra a

terciális lakásfunkciókra és az *e* célokra szolgáló helyiségekre fog irányulni. Az a tény, hogy a lakók további helyiséget igényelnek, nem jelenti a tervező vagy a lakáelosztási rendszer egyértelmű elmarasztalását, kivéve ha ez az igény nem olyan helyiségekre vonatkozik, melyek egy társadalom általános felfogása szerint a normális életvitel természetes velejárói.

A helyiségek elrendezése

A helyiségek elrendezésének főleg a nagyobb lakásokban van jelentősége, a közlekedési tér növelése miatt.

Az építésszek a lakásrészeket bizonyos kritériumok alapján osztályozzák (éjszakai—nappali, egyéni—közös, nemzedékek szerint stb.), ami viszont a kisebb, de még a nagyobb lakások lakóinak sem mond sokat. Az építésszek a lakásokat elsősorban a helyiségek elrendezése szempontjából értékelik. A lakók számára, kiváltképpen a kis lakásokban sokkal lényegesebb szempont, hogy minél több berendezési tárgyat lehessen benne elhelyezni.

Szólunk meg még egy körülményről, amely papírforma szerint ki sem mutatható, a lakóknak azonban rendkívül sokat jelent. A zajra gondolunk, illetve annak elhárítására. A lépcsőházzal határos helyiségek alacsonyabb használati értékűek az elkerülhetetlen zajártalom miatt. A lépcsőház mentén tehát olyan helyiségeket kellene kialakítani, melyek nem alvásra szolgálnak — mindenekelőtt a fürdőszobát — még azon az áron is, ha ezzel a lakáson belüli kommunikáció romlik.

Az ajtók használata

Az ajtók használati módja a lakáskultúra rendkívül fontos tényezője. A tüntetően csukott ajtók az egyes lakrészek (tartalmi és funkcionális) szigorú különválasztásáról tanúskodnak. Az általában nyitva tartott ajtók arra engednek következtetni, hogy a tervező egyes válaszfalakat nyugodtan mellőzhetett volna, illetve legalább a közös lakórészben (nappali, ebédlő) nyitott teret alakíthatott volna ki.

Edward T. Hall, *The Hidden Dimension* című könyvében nagy teret szentel az egyéni tér és a mindent magába foglaló tér elkülönítésének. E cél elérésének fontos eszköze az ajtó. Az ajtó használata kultúránként és szubkultúránként változik. A nyugati civilizáció két végletét Hall szerint a németek és az angolok képviselik: a német kultúra hierarchikus jellegű, ami a lakóterrel kapcsolatos mezetekben is megnyilvánul... A súlyos ajtókat kedvelik, azokat általában csukva tartják. A nyitott ajtó a „slamposság” jele. Németországban gyakori felírat az ajtókon a Tilos a bemenet! (Kein Eintritt, Kein Eingang, Eintritt verboten). Az amerikai ajtók ezzel szemben — írja Hall — könnyűek, olcsók. A csukott ajtó —

jegyzi meg Hall — külön jelentéstartalmat hordoz: „dühös vagyok”, „ne zavarj”. Ha az amerikai nyitva tartja ajtaját, azt jelenti, hogy szívesen bocsátkozik társalgásba, akár otthon, akár a munkahelyén. A másik, már említett végletet az angolok jelentik, akik kis koruktól kezdve együtt élnek fiú-, illetve lánytestvéreikkel és nincs szükségük térbeli választókra ahhoz, hogy egyedül maradjanak; „barikádok” speciális rendszerét alakították ki és megszokták, hogy mások tiszteletben tartják ezeket a barikádokat. Az ajtóknak tehát náluk mellékszerep jut.

A szabadkai lakók egy része a nyitott, más része a csukott ajtó híve. Az ajtóhasználattal kapcsolatos vélemények még csoportra oszthatók: egyesek azt kifogásolják, hogy némely ajtó elhelyezése olyan, hogy megnehezíti a helyiség megfelelő használatát, illetve a közlekedést (ilyen például az A típusú lakás 7. számú ajtaja, mely nyitott helyzetben megnehezíti az előszoba és a konyha közötti kommunikációt), vagy pedig akadályozza a bútor elhelyezését. A megjegyzések másik csoportja, hogy egyes ajtók feleslegesek, például a konyha és a nappali között. Mivel ez utóbbi tulajdonképpen nappali-hálószoba funkcióját tölti be, sok benne a bútor, aminek elhelyezését az említett ajtó zavarja, ezért több lakásban befalazták. A megjegyzések harmadik csoportja a konyha és a terasz közti ajtót hiányolja; a tervezők a teraszt a nappali tartozékának tekintik, nem pedig udvarpótlónak, aminek így funkcionálisan a konyhához kellene csatlakoznia. A negyedik kifogás, hogy a tervezők az I típusú lakások konyhája és előszobája közé nem terveztek ajtót, abból az elgondolásból kiindulva, hogy — garzonlakásról lévén szó — a konyha nem főzésre szolgál, mivel a lakók házon kívül étkeznek.

A lakók véleménye az ablak nélküli fürdőszobáról

Tekintettel arra, hogy a vizsgált lakások fürdőszobái természetes világítás és természetes szellőzés nélküliek, nem mellékes kikérni ezzel kapcsolatban is a lakók véleményét.

Legfőbb zavaró körülményként a bepárasodást emelik ki a lakók, ami lakástípusonként, illetve házanként változó, és a szellőző berendezés típusával, vagy pedig karbantartásával áll összefüggésben. Így egyes lakásokban ez a kifogás csak a megkérdezettek 29 százalékánál jelentkezik, más helyen (egyébként ugyanolyan típusú, csak rosszul karbantartott szellőző berendezések esetében) a lakók 83 százaléka a rossz páraelvezetésre panaszkodik. A természetes világítás és a zártság inkább pszichikai természetű zavar, ami kevésbé függ a lakás adottságaitól, sokkal inkább a lakók beállítottságától. A természetes világítás hiányát átlagosan a lakók 24,20 százaléka, a zártságot 26 százaléka kifogásolja.

Következtetésként levonhatjuk, hogy a kifogások zöme a fizikai hiányosságokra vonatkozik, ezek megfelelő technológiával és lelkiismeretes karbantartással kiküszöbölhetők. Ami a zártság érzetét illeti, erre a la-

kók mintegy negyed része panaszkodik. Pszichikai zavarokról lévén szó, ez nehezebben hárítható el, de megfelelő építészeti megoldásokkal (több tükör, világosabb színek, jobb világítás) enyhíthető.

A mesterséges megvilágítású és szellőztetésű konyha építési lehetősége

Egyes országokban az előírások nem zárják ki olyan konyhák építését, melyek az épület magvában helyezkednek el, miáltal a homlokzati rész teljes egészében a háló- és nappali szobák számára használható fel, nagyobb variációlehetőséget biztosítva. A konyha, az ésszerűbb szerelvény-csatlakozások végett a fürdőszobával együtt az épület magvában nyer elhelyezést.

Érdekelte bennünket, mi a lakók véleménye az ilyen megoldásról, illetve hány százalékuk hajlandó mesterségesen megvilágított és szellőztetett konyhájú lakásban élni. Feltételeztük, hogy a lakás nagysága és a laksűrűség játszik döntő szerepet a válasz megfogalmazásában. Kérdésünk így hangzott: Elfogadnának-e olyan lakást, melynek konyhája mesterségesen lenne megvilágítva és szellőztetve, amennyiben a pára és a szag elvonása megfelelően volna megoldva, és ha ennek fejében egy szobával többhöz jutnának? (Az étkezőasztal természetes megvilágítású részen lenne elhelyezve.)

A normális és a határérték-laksűrűségű lakások (A—G típus) lakóinak 22,67 százaléka igenlő választ adott. A túlnépesült lakások (H és I típus) lakóinak 63,58 százaléka válaszolt igennel, tekintettel arra, hogy az egy szobátöbblet a laksűrűséget a határértékre szállítaná le. Hasonló felfogásról tanúskodnak a H típusú lakásokon végzett átépítések is, melyekben a konyhát gyerekszobává alakították, az étkezőasztalt pedig az előszobába helyezték. Az I típusú lakások konyhája az épület magvában helyezkedik el, de szellőző berendezés nélkül. Ezeknek a lakói is szívesebben választanának olyan lakást, melyben a konyha ablak nélküli, mint amelyekben egy szobával kevesebb van, még ha a konyha a ház homlokzati részén van is.

Az elmondottakból láthatjuk, hogy egyes esetekben (mindenekelőtt a túlnépes lakásokban) kisebb bajnak tartják a homlokzattól elválasztott konyhát, mint az egyéni lakástér hiányát. Ezek szerint lehetővé kellene tenni olyan alternatívát, hogy szükség esetén az értékesebb lakótér nyerjen elhelyezést a homlokzati részen — például a gyerekszoba —, a konyhát pedig az épület magvában helyezni el. A meglévő alapterületű lakások esetében (a normális és a határérték-laksűrűségnél) indokolt igény, hogy a konyha természetes világítású és szellőzésű legyen, mert — mint látni fogjuk — gyakran átveszi a nappali szoba funkcióját, elsősorban azokban a lakásokban, ahol az egyéni lakótér mellett hiányzik a nappali.

A CSALÁD MAGATARTÁSA A LAKÁSBAN

A lakók tevékenysége a lakóhelyiségekben

Az interakciós lakáselmélet és az egzisztenciális tér konceptusa értelmében elsősorban az foglalkoztatott bennünket, hogy az egyes lakástípusokban (a lakás nagysága és struktúrája szerint) hogyan és milyen tevékenység folyik) gyakoriság, milyen tevékenységek mely helyiségekben).

A lakók tevékenységét elsődleges tevékenységekre, házi munkákra és terciális tevékenységekre osztottuk. Az egyes tevékenységeknek meghatározott lakástér felel meg. A kérdőív megszerkesztésekor kerültük a szobák megnevezését (hálószoba, nappali stb.), ehelyett a szobákat sorszámoztuk, nehogy a szoba megnevezésével szuggeráljuk a feleletet. Vizsgálataink során mindhárom tevékenységfajta érintettük, de nem rendeltük alá e kategorizálásnak, mert az véleményünk szerint leszűkítette volna az eredményeket. A tevékenységek többsége egyértelműen besorolható: az alvás és a főzés az elsődleges; a varrás, foltozás, az olvasás, a tanulás, kézimunkázás, zenehallgatás, rádiózás, barkácsolás, játék és hobbi pedig a terciális tevékenységek csoportjába. Egyes tevékenységeknél ez a besorolás nem feltétlenül egyértelmű: a barkácsolás egyaránt jelentkezik a másodlagos és a harmadlagos (terciális) tevékenység kategóriájában is.

Elsődleges tevékenységek

Az alvás a legfontosabb elsődleges tevékenység; valójában az egyetlen, mely nem helyezhető kívül a lakáson. Az a körülmény, hogy hol alsznak az egyes családtagok, döntően meghatározza a lakás használatát.

Az A típusú lakás az egyetlen a vizsgált lakások közül, amelynek nem alvás céljaira szolgáló szobája is van, illetve amely szobát az esetek többségében nem hálószobaként veszik igénybe. (Más szóval ez az egyetlen lakástípus tekinthető normális laksűrűségűnek, a többiek vagy határértéknek, vagy túlnépesnek számítanak.) Az 1. sz. szoba az esetek 36 százalékában a szülők hálószobája, 7 százalékában gyerekszoba, vagyis mindössze az esetek 43 százalékában szolgál hálószobaként (később még meglátjuk, milyen tevékenységek folynak benne). A 2. sz. szoba az esetek 27 százalékában szolgál a szülők hálószobájaként, 53 százalékában gyerekszobaként használják, azaz 80% gyakorisággal hálószobaként szerepel. A 3. számú szoba az esetek 53 százalékában a szülők hálószobája, 40 százalékában gyerekszoba, vagyis a vizsgált esetek 76 százalékában szolgál hálószobaként.

A B típusú lakás 1. számú szobája 53 százalékos előfordulási arányban az apa, 47 százalékos arányban az anya hálószobája, az esetek 8 százalékában pedig gyerekszoba. A 2. számú szobát az esetek 41 százalékában az anya, 35 százalékában az apa használja hálószobaként. A különb-

ségek onnan erednek, hogy az anyák egy része a kisgyerekekkel alszik egy szobában, s ez esetben az apa az 1. számú szobában alszik. A 3. számú szoba az esetek 12 százalékában a szülők hálószobája (ez kis szoba: 2×4 méteres alapterülete következtében a kétszemélyes ágyat csak az egyik házastárs közelítheti meg oldalról — ha szekrényt is állítanak be —, a másik csak végről). A szülők nagy százaléka ezt a szobát a gyerekeknek engedi át.

A C típusú lakás 1. számú szobája leggyakrabban hálószobául szolgál a szülőknek (a férfiak esetében az érték 64, a feleségek esetében 55%, az imént elmondott okokból), csak az esetek 10 százalékában szolgál gyerekszobaként. A 2. számú szoba 90 százalékos gyakorisággal gyerekszoba, de 36 százalékos gyakorisággal a férj, 45 százalékos gyakorisággal a feleség használja hálószobaként. A kis gyerekek ugyanis gyakran együtt alszanak a szülőkkel, illetve gyermektelen házaspárok lakják a lakást (ezek a lakások újabbak, így itt sok fiatal házaspár él, általában kisgyerekekkel).

A D típusú lakásokban az 1. számú szobát az esetek 86 százalékában a szülők használják hálószobaként (az apa 87, az anya 85% gyakorisággal). A 2. számú szoba az esetek 92 százalékában gyerekszoba, amely ritkábban szolgál a szülők hálószobájául (a férfiak 13, a nők 15 százalékos gyakorisággal hálóznak benne). Az alacsony eltérés a férfiak és nők arányában onnan ered, hogy ezek régebbi lakások, a gyerekek sem olyan kicsik, hogy az anyáknak velük kellene aludniuk. A D típusú lakásokban lényeges különbség van az 1. és a 2. számú szoba alapterületében, így az 1. számú szoba rendszerint nappaliként, illetve nappali-hálószobaként szolgál, a 2. számú, jóval kisebb szoba pedig a gyerekszoba szerepét kapja.

Az E típusú lakásokban az 1. számú szoba minden esetben a szülők hálószobája, emellett, mint később látni fogjuk, átveszi a nappali funkcióját is. A 2. számú szoba mindenütt gyerekszoba. Ez a szoba felel meg leginkább rendeltetésének valamennyi vizsgált lakás szobái közül, ugyanis a két egymástól távolabb eső ablak lehetővé teszi, hogy megfelelő bútordarabokkal, vagy könnyű válaszfalal két részre osszák, ennek köszönhetően a gyerekek elkülöníthetők.

Az F típusú lakásokban a szülők minden esetben az 1. számú szobát használják hálószobaként; ez egyúttal a nappali is. A gyerekek leggyakrabban a 2. számú szobában alszanak (75%). A szoba szerény méretei (8 m²) következtében más módon nem is használható.

A G típusú lakások egyszobásak, így az egész család itt alszik. Az átlagos lakásrűség ezekben a lakásokban 2,06, amiből következik, hogy gyerekes családok is lakják. A gyerekek óvodás kornál nem idősebbek. Az E típusú lakások lakói gyakran elvált asszonyok, egy gyerekkel.

A H típusú, egyszobás lakások átlagos lakásrűsége 3,13 — ezek a lakások az esetek többségében túlzásúfoltak. A szülők minden esetben a szobában alszanak, az esetek 29 százalékában a gyerek a konyhában alszik, 14 százalékában pedig a konyhát építették át gyerekszobává. Eb-

ben az esetben a konyhai berendezést az előszobába helyezték át, ami az egyedüli lehetőség arra, hogy ez a lakás három-, illetve négytagú család számára elfogadható életfeltételeket biztosítson.

Az I típusú garzonlakások is túlsúlyosak: a lakásűrűség 2,31. Az esetek 7 százalékában a feleség az előszobában alszik; ez az egyetlen olyan helyiség, ahol a szobán kívül második fekvőhely helyezhető el.

Házi munkák

a) A mosás minden laktípusnál a fürdőszobában történik, ahol elhelyezhető a mosógép.

b) A ruha- és cipőtisztítást a folyosón, illetve az előszobában vagy a teraszon végzik.

c) A barkácsolás a házi munkák keretében is vizsgálható, amennyiben a mindennapos használati tárgyak javítását célozza, nem pedig hobbi-ként űzik. Mivel az előbbi a gyakoribb eset, a házi munkák keretében foglalkozunk vele.

A barkácsolás színhelye leggyakrabban a terasz, majd a konyha. Ezek az értékek lakástípusonként változnak. Így a D típusú lakásokban a terasz 65, a konyha 17, az 1. számú szoba 9, és 2. számú szoba pedig 4 százalékos gyakorisággal jelentkezik a barkácsolás színhelyeként. A B típusú lakásokban fordított a helyzet: az esetek 55 százalékában a konyhában, a teraszon 36, az 1. számú szobában pedig 9 százalékos gyakorisággal folyik barkácsolás. Azokban a lakásokban, melyeknek nincs teraszuk, a barkácsolás színhelye leggyakrabban a konyha és az előszoba. A megkérdezett férfiak 49,66 százaléka nyilatkozott úgy, hogy barkácsolni szokott.

d) A varrás, foltozás a barkácsoláshoz hasonlóan házi munkának tekinthető, amennyiben a család ruhatárának karbantartását célozza. Annál is inkább így kell kezelnünk, mert a munkaviszonyban lévő nők nagy többségének nem is igen van ideje a varrással mint hobbival foglalkozni.

Az A, B, D és G típusú lakások viszonylag nagy konyhái lehetővé teszik, hogy a varrás és foltozás itt folyjon, de hasonló (40% körüli) gyakorisággal szerepel az 1. számú szoba is. Amennyiben a konyha kisebb — a C, H és I típusú lakások esetében —, ezt a tevékenységet a szobába helyezik át (a H típusú lakásoknál 86%, az I típusúaknál 91%). Ez a tevékenység a nők válaszaiban 77,11 százalékos gyakorisággal szerepel.

Terciális tevékenységek

a) A férfiak munkavégzésének színhelye leggyakrabban az 1. számú szoba, és pedig az A, B és D típusú lakásoknál 80% körüli, a C típusúaknál 67 százalékos gyakorisággal. Ez utóbbi lakástípusnál a közlekedőtér kiszélesítésével kialakított ebédlő az esetek 17 százalékában szol-

gál munkavégzésre. A konyha, a viszonylag nagy konyhával rendelkező G típusú lakást kivéve (34%) a lakástípusok többségében 10—20 százalékos gyakorisággal szerepel a munkavégzés színhelyeként. A férfiak 43,24 százaléka nyilatkozott úgy, hogy a lakásban munkavégzéssel foglalkozik.

b) Olvasásra a férfiak leggyakrabban az 1. számú szobát használják. Az A típusú lakásoknál az arány 69%, a 2. számú szoba (ezekben a lakásokban rendszerint gyerekszoba) mindössze 6, a 3. számú pedig (általában hálószoba) 19 százalékos gyakorisággal fordul elő a válaszokban. A B típusú lakásokban ezt a tevékenységet leggyakrabban (89%) az 1. számú szobában végzik. A C típusú lakásokban is az 1. számú (nappali-háló) szoba szolgál olvasásra — 73 százalékos gyakorisággal —, az ebédlő pedig az esetek 18 százalékában. A D, E és F típusú lakásokban 85—100% közötti gyakorisággal az 1. számú szobát használják olvasásra. A G típusú lakások viszonylag nagy konyhája az esetek 12 százalékában szolgál olvasásra, a fennmaradt 88% esetében ezt a funkciót is a szoba veszi át. A H és I típusú lakásokban az olvasás színhelye 14—17 százalékos gyakorisággal az előszoba, mely átveszi a nappali szoba bizonyos funkcióit is, a többi esetben erre is a szoba szolgál. A megkérdezett férfiak 77,13 százaléka nyilatkozott úgy, hogy újságot, folyóiratot, könyvet szokott olvasni. Ez az arány a nagyobb (A, B, C és D típusú) lakások esetében magasabb: 90—100%, a kisebb lakásokban alacsonyabb: 38—50%.

Az olvasás tekintetében a nők hasonlóképpen nyilatkoztak, mint a férfiak, némi eltérések azonban vannak:

1. A nők gyakrabban olvasnak a 2. számú szobában; az rendszerint a gyerekszoba, ahol a nők többet tartózkodnak, mint a férfiak.

2. A konyhában a nők mintegy háromszor gyakrabban olvasnak, mint a férfiak, mivel a főzés miatt nagyjából ehhez a helyiséghez kötődnek. Átlagosan a nők 83 százaléka nyilatkozott úgy, hogy újságot; könyvet szokott olvasni.

c) Zene- és rádióhallgatás. A nagyobb lakásokban a rádió és a lemezjátszó rendszerint a szobákban (leggyakrabban az 1. számú szobában) található. A viszonylag nagy konyhával rendelkező kisebb lakásokban a nappal egyéb funkciói mellett ezt is a konyha veszi át. A H és I típusú lakásokban bizonyos gyakorisággal jelenik meg az előszoba.

d) A kézimunkázással a nők rendszerint — úgyszólván minden lakástípusnál — az 1. számú szobában foglalkoznak. Némi eltérést mutat a C típusú lakás, amelynek viszonylag tágas 2. számú szobája egyéb funkciók mellett ezt is átveszi, valamint az ebédlő, mely az esetek 22 százalékában jelentkezik a kézimunkázás színhelyeként. A kisebb lakásokban (E és F) a viszonylag tágas konyha ebben az esetben is átveszi a nappali funkcióját.

e) Levélírással és hasonló tevékenységekre túlnyomórészt az 1. számú szoba szolgál. A B típusú lakásoknál ebben a konyha jóval nagyobb gyakorisággal jelenik meg, mint az A típusnál. A C típusú lakásoknál elég-

gé arányosan oszlik meg az 1. és a 2. számú szoba, valamint az ebédlő (22, 33, 33%) között. A konyha, a kézimunkázáshoz hasonlóan 11 százalékos gyakorisággal jelentkezik. A D típusú lakásokban is arányos a megoszlás az 1. számú szoba és a konyha között (43—43%), a 2. számú szoba az esetek 11 százalékában jelentkezik. Az E, G, H és I típusú lakásokban a tevékenység színhelye leggyakrabban a szoba, azzal, hogy a H típusú lakásoknál az esetek egyharmadában megjelenik az előszoba.

e) A tévzés átvette a családi asztaltól a család gyülekezésének szerepét. Ez minőségileg természetesen egészen más: túlnyomórészt csak fizikai együttlétről van itt szó. A tévékészülék helye leggyakrabban az 1. számú szoba, némi eltérésekkel — az A típusú lakásokban a tévékészülékek az esetek 9 százalékában a 3. számú szobában van, a D típusúaknál 3 százalékos gyakorisággal a 2. számú szobában, a H típusúaknál 17% arányban az előszobában. A többi lakástípusnál a tévékészülék helye kizárólag a nappali-hálószoba. Jóllehet a tévzés a közös tevékenységek sorába illeszkedik, ez általában annak következménye, hogy háztartásonként csak egy tévékészülék (vagy színes tévékészülék) van. Noha a kutatás során nem találkoztunk egyetlen olyan háztartással sem, ahol egynél több tévékészülék volna (a lakóházak központi tévéantenna-csatlakozása is csak a legnagyobb szobában van), feltételezhető, hogy amennyiben hozzáférhető áron beszerezhetőek volnának a tévékészülékek, a család említett gyülekezése egészen más képet kapna. Egyes tehetősebb családokban (magánlakásokban) több tévékészülék is van, és megfigyelhető a család elkülönülése, amit fokoz, hogy Szabadkán 5—6 állomás műsorát lehet fogni. Ez az elkülönülés manapság leggyakrabban generációs jellegű.

f) Vendégfogadásra is főleg az 1. számú szoba szolgál, bizonyos eltéréssel a C típusú lakások esetében, ahol ezt a funkciót 36% gyakorisággal az ebédlő veszi át.

Hogy teljes képet kapjunk, nem elég csak azt vizsgálni, hol fogadják a vendégeket, hanem a vendégek számát és a látogatások gyakoriságát is tekintetbe kell venni. Ez szociológiai kérdés, de a tervező számára egyáltalán nem mellékes, hogy milyen számú személy látogatja a lakást, mivel ez hasznos támpontot jelent a nappali vagy az ebédlő méretezésénél, ahol — mint láttuk — leggyakrabban fogadják a vendégeket.

Az ezzel kapcsolatos kérdőívben a lakók a következő válaszok közül választhattak: a) naponta fogad vendégeket, b) hetenként 4—5 alkalommal, c) hetenként 2—3 alkalommal, d) hetenként 1 alkalommal, e) havonta 2—3 alkalommal, f) ritkábban. Az adatok tanúsága szerint a látogatások gyakorisága nem a lakás nagyságától, hanem a lakóktól függ. A leggyakoribb a heti 2—3 látogatás, ezt követi a heti 4—5 alkalommal történő vendégfogadás, a többi eset lényegesen kevesebbszer jelentkezik. A látogatások gyakorisága mellett érdekes tudni, hogy egy-egy alkalommal hány látogató tartózkodik a lakásban. Az egyidejűleg a lakásban tartózkodó vendégek száma nem áll szoros összefüggésben a lakás nagyságával, kivéve a kis lakásokban, ahol ritkán tartózkodik egyidőben nagyszámú

vendég. Így a kétszobásnál kisebb lakásokban egyetlen esetben sem jelenik meg nyolcnál több vendég. A lakók 60 százaléka egyidejűleg 3—4 vendéget fogad, 30 százalékuik 1—2 vendéget. Ritkán tartózkodik 4 látogatónál több egyidejűleg a lakásban.

g) Gyermeknevelés és gondozás. A tervezők (még az egyéni lakásépítés esetében sem) irányoznak elő a gyerekek számára külön nappali és hálószobát. Természetesnek tartják, hogy a gyerek tevékenységének minden mozzanata alapján véve egy szobában zajlik. Hogy ez mennyiben áll, arról a továbbiakban lesz szó.

Először azt kell megvizsgálnunk, melyik szobában alszanak a gyerekek. A gyerekszoba minden lakástípus esetében a legkisebb szoba. A gyerekek minden lakástípusnál leggyakrabban a gyerekszobában játszanak. A nagyobb lakások esetében némi eltérés tapasztalható: a két-, két és fél-, háromszobás lakások esetében a nappali szoba 14—36 százalékos gyakorisággal jelenik meg (átlagosan 25,21%), de csak az esetek 10 százalékaiban alszanak is itt a gyerekek. Az 1. számú szoba mellett (kiváltképp a kis lakásokban) a játék színhelye még a konyha és az előszoba is.

A tanulás inkább kötődik a gyerekszobához, mint a játék. A C típusú lakásoknál e célra szolgál még az ebédlő, a G típusúaknál 14 százalékos gyakorisággal a konyha, a H típusúaknál pedig az átalakított konyha és az előszoba 25—25 százalékos előfordulási aránnyal.

Mіндеzen elemzések alapján elmondható, hogy egyes tevékenységekre hatással van a lakás (nagysága, helyiségeinek száma és jellege, a helyiségek szerkezete), másokra viszont nincs hatással. Nem fogadhatjuk el tehát egészében azt az elvet, hogy az építészet teljességgel meghatározza az emberek viselkedését, de azt a felfogást sem, hogy a lakók viselkedése független a lakás adottságaitól és túlnyomórészt szociális tényezők függvénye. Ez a fejezet az egzisztenciális tér elméletének tételeit erősíti meg, melyek az ember és a környezet interakcióját feltételezik, azzal, hogy az ember hatása a társadalmi lakásépítésben egyelőre csupán a bútorok elhelyezésére és az esetleges átalakításokra korlátozódik.

A lakásban való tartózkodás időtartama

A lakásban való tartózkodás időtartama kvantitatív és kvalitatív szempontból vizsgálható: az egyes helyiségekben való tartózkodás időtartama, függetlenül az időponttól, illetve a lakás helyiségeiben való tartózkodás napszakok szerint és a tartózkodás egymásutániségében, amiből a családtagok lakáson belüli mozgása figyelhető meg. Mindkét mód olyan adatokra támaszkodik, melyek megbízhatóságát a következő körülmények csökkentik:

1. A lakók a kérdőíveket emlékezetből töltik ki, nem pedig úgy, ahogy napközben a helyiségekben mozognak. Ez utóbbi esetleg változásokat idézhet elő a viselkedésben a vizsgálat következtében, a pszichológiából ismert Hawthorn-effektus révén.

2. A lakók a viselkedési átlag kimutatására törekszenek, amire a szabad becslés ad lehetőséget.

3. A napi tevékenységek ritmusa lényeges eltéréseket mutat nem csupán az egyes lakók (és egyes családok) viszonylatában, hanem azonos személyek esetében is, a munkahelyi vagy az iskolai váltások változása következtében, ami elméletileg nagyszámú variáció lehetőségét adja. A nyugati országokban más a helyzet: ott meglehetősen biztonsággal szerkeszthető meg a családtagok mozgási diagramja viszonylag kis számú mintán is, amint az Meyer—Ehlers vizsgálatának adataiból is kiderül. Nálunk ilyen diagram elkészítése rendkívül nehéz, mert nem foglalhatja magába az összes lehetőséget, éppen ezért nem törekedhettünk az átlagos időértékek, hanem csak a tipikus esetek kimutatására.

A kvantitatív elemzés megbízhatóbb adatokkal szolgál, mert kevésbé befolyásolják a váltások, mivel a tevékenységek nagyjából megismétlődnek, függetlenül attól, hogy a nap melyik részében kerül sor az illető tevékenység végzésére.

Az A típusú lakásban az 5—23 óra közötti időszakban a férfiak 5 órát az 1. számú szobában töltenek, a 2. és 3. számú szobában 1,21, illetve 1,17 órát, a konyhában pedig 1,77 órát tartózkodnak. A nők az 1. számú szobában átlagosan 3,65, a 2. és 3. számúban 1,44, illetve 1,32 órát, a konyhában 2 óra 45 percet töltenek. A gyerekek az 1. számú szobában 1 óra 30 percet, a 2. és 3. számúban cca 6 órát, a konyhában átlag 1 óra 30 percet tartózkodnak.

Összehasonlíthatjuk a családtagok tartózkodásának időtartamát a D típusú központi és külvárosi lakások helyiségeiben. A központ közelsége csökkenti a férfiak és a gyermekek tartózkodási idejét, a lakás összes helyiségeiben, a nőknél fordítva: ők a központi lakásokban hosszabb időt töltenek. Ez a különbség (általában 10—20% között) azzal magyarázható, hogy a férfiak és a gyerekek, illetve a nők más-más céllal tartózkodnak a lakáson kívül. Előbbiek azzal a szándékkal mennek el hazulról, hogy sétáljanak a városban, hogy moziba, korzóra, klubba, menjenek, a nők túlnyomórészt bevásárolni. Mivel a bevásárlás általában a központhoz kötődik, a városközpontban élő nők ezt gyorsabban lebonyolítják, így több idejük marad a lakásban való tartózkodásra. A férfiak és a gyerekek távozása a lakásból nem annyira szükségszerű, így a külvárostól a központig tartó viszonylag hosszú út destimulálja őket.

Az A és D típusú lakások helyiségeiben való tartózkodás időtartamának összehasonlításával megállapíthatjuk, hogy a D típusú lakások helyiségeiben való tartózkodás magasabb értékeket mutat, ami természetes is, hiszen ugyanaz az időtartam kevesebb számú helyiség között oszlik meg. Így a konyha is hosszabb időn át van használatban a két-, mint a háromszobás lakások esetében. Az egyszobás lakások konyhája a használati időtartamot illetően úgyszólván egyenlő értékű a szobával, különösen a nagyobb családoknál. Ez a különbség nem mutatható ki a bejárati tér és a fürdőszoba esetében. A terasz használatát inkább a konyha, mint a nappali szükségletei határozzák meg. Kellemes igénybevételét

gyakran akadályozza, hogy itt tárolják a régi, ritkán használt tárgyakat. A teraszt nappali tartózkodásra csak a legmelegebb időszakban használják, amikor a lakásban való tartózkodás a forróság miatt nehezen viselhető el. Mivel a vizsgálatot áprilisban végeztük, amely hónap a lakáskultúrával kapcsolatos adatfelvétel szempontjából a legkedvezőbb, a terasz használatával kapcsolatos adatok eléggé megbízhatatlanok.

A lakás helyiségeiben való tartózkodás időtartamát, mint láttuk, egyrészt a lakás adottságai, másrészt a családtagok száma és a családi egyéb jellemzői határozzák meg. A vizsgálat lényegében azonos időtartamot fog át, mely időtartam nagyobb számú helyiség között oszlik meg. Ez az időtartam, kis- és nagylakásokra vonatkozó külföldi kutatások eredményei alapján rendkívül variabilis. A nagy, jól berendezett lakásokban az emberek szívesebben tartózkodnak, mint a kicsikben (a gazdag, kényelmes lakásokban élő családok bezárkóznak), feltételezhető tehát, hogy amikor majd nálunk is gazdagabban berendezett, nagyobb lakások épülnek, akkor az ilyen tendenciára itt is számítani kell.

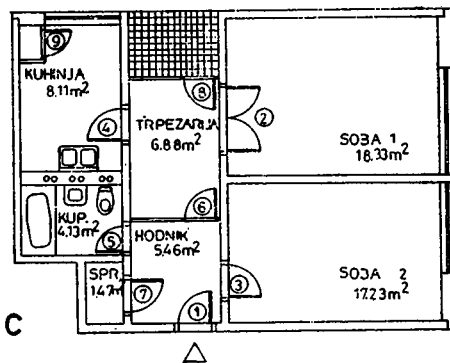
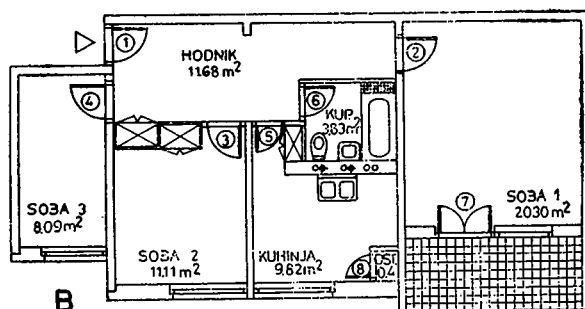
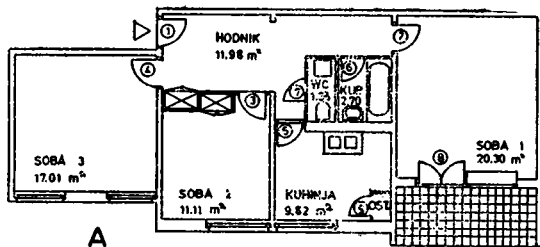
Rezime

Kultura stanovanja u društvenoj stambenoj izgradnji u Subotici — II deo

U drugom delu svoje studije autor izlaže rezultate svog istraživanja u Subotici. Empirijski podaci koji se ovde objavljuju predstavljaju bazu za izvlačenje nekih zaključaka u vezi sa mišljenjem stanara o veličini prostorija, o podobnosti prostorija i njihovog rasporeda, te o tome, koje su one prostorije, čiji nedostatak najviše tišti stanare. Stavljanjem u paralelu projektantskih zamisli sa izraženim mišljenjima korisnika stanova ukazuje na potrebu revizije tehnoloških i ekonomskih aspekata u cilju uvažavanja humanog-socijalnog aspekta: zadovoljstva korisnika sa svojom najužom sredinom, svojim životnim prostorom.

Interesantne podatke pruža poglavlje o ponašanju porodice u stanu, koje počinje sa klasifikacijom aktivnosti stanara po prostorijama stana (primarni procesi: spavanje, pripremanje hrane; sekundarni procesi-kućni poslovi: pranje, čišćenje, majstorisanje, šivenje, krpljenje; tercijerni procesi: poslovne aktivnosti, čitanje, slušanje muzike i radija, ručni rad, pisanje pisama, gledanje televizijskog programa, primanje gostiju, fizikalna nega i vaspitanje dece, učenje), da bi zaokružio podacima o tome, kojoj aktivnosti članova porodice koja prostorija najčešće služi, i to sa kojom frekvencijom korišćenja.

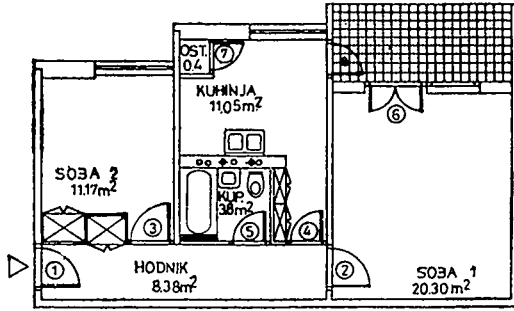
Ovo poglavlje se završava bilansom vremena boravljenja po prostorijama stana, koji ukazuje na neke naše običaje u vezi sa korišćenjem stana, a čiji su podaci različiti od onih, do kojih su došli istraživači u stranim zemljama.

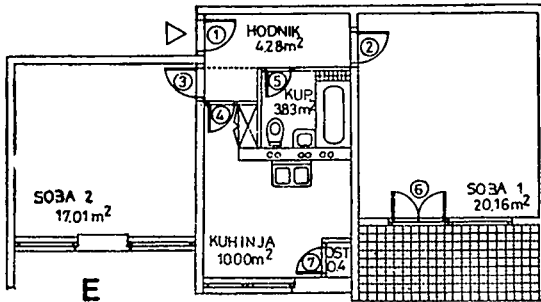
soba 1 = 1. szoba
 soba 2 = 2. szoba
 soba 3 = 3. szoba

kuhinja = konyha
 kup. = fürdőszoba
 WC = W. C.
 hodnik = folyosó

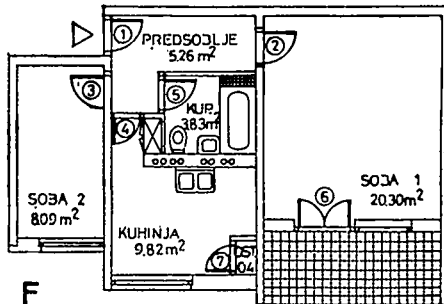
trpezarija = ebédlő
 predsoblje = előszoba
 ostava = éleškamra

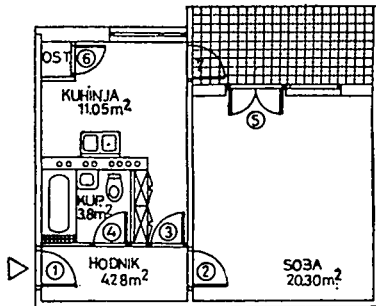
D

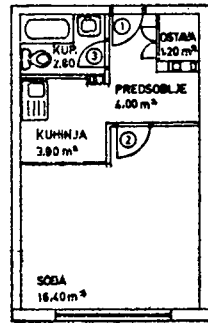
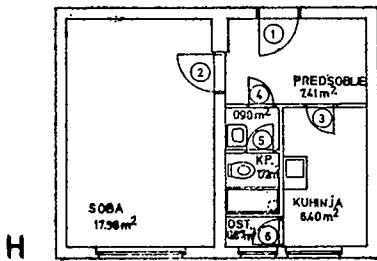
E

F

G

Summary

The Culture of Dwelling in Social Housing Constructions in Subotica — part 2

In the second part of his study the author gives the results of his research work done in Subotica. The empirical facts which are presented are the basis for extracting some conclusions in connection with the dweller's opinion on the size, the suitability and arrangement of the rooms, and also on the shortage of which room bothers the residents most. By contrasting the planner's/architect's projects with the opinion expressed by the users of the same flats the author points out the necessity of the revision of the technological and economic aspects with the aim of taking into consideration the human and social aspects too: the satisfaction of the users with their closest environment, with their living space.

The chapter on the behavior of the family within the walls, of their flat gives interesting facts, starting with the classification of the residents' activity in the different rooms of their flat; *primary proceses*: sleeping, preparing food, etc. *secondary proceses*: washing, cleaning, sewing, fixing, etc. and *terciary proceses*: studying, reading, listening to music, handwork-knitting, embroidery-writting letters, watching TV, recepting guests, taking care of the children, etc. to finally giving details about the frequency of using different rooms for a specific activity by each member of the family.

This chapter ends with a balance of the time spent in each room of the flat, as we can see these facts differ from the data given in researches in foreign countries.

Mészáros Katalin

NÉHÁNY SPECIÁLIS EGÉSZÉRTÉKŰ PROGRAMOZÁSI MODELLSZERKEZET ÉS MEGOLDÁSI ELJÁRÁS

Bevezető

A mindennapi életben felmerülő optimalizálási problémák jelentős része olyan programozási modellhez vezet, ahol a változók csak egész számértéket vehetnek fel. Ez annak következménye, hogy sok közgazdasági feladatnál a vizsgált változók nem oszthatók tetszőlegesen, s ezért a modellalkotásnál egészértékű jellegüket figyelembe kell venni. Ilyen problémák adódnak munkaerő vagy gépterhelés tervezésekor, ahol csak egész számú munkást vagy gépet lehet igénybe venni. Beruházástervezésnél a modell változói egész számú gépeket vagy berendezéseket jelölnek. Bizonyos változók oszthatatlansága miatt jelentkezik a modell egészértékűséget megkövetelő problémaként.

Az egészértékű programozás ma még nem vált az operációkutatási alkalmazások olyan sokoldalúan felhasznált eszközévé, mint a lineáris programozás, azonban intenzív fejlődési szakaszban van. Sok időszerű, érdekes feladat fogalmazható meg az egészértékű programozás nyelvén. Sokat ígérő, gyorsan fejlődő terület, amely viszonylag hosszú múltra tekint vissza. Születési éve 1958. Gomory ekkor fejlesztette ki az egészértékű optimalizálási feladatok megoldására az első egzakt algoritmust. Azóta számos módszer született az egészértékű problémák megoldására, de a kidolgozott módszerek még általában nem elég hatékonyak. E módszerek felhasználása során főleg számítástechnikai, de részben elvi nehézségek is adódnak. Csak közepesnél nem nagyobb méretű feladatok esetén sikerül az egzakt megoldások előállítására. A megoldási nehézségek arányosak az egészértékű változók számával, amely ha egy bizonyos méretet túlhalad, akkor a feladat általában nem oldható meg kifizetődő számítástechnikai ráfordítással. Jelentős sikereket érünk el azonban nagyméretű feladatok esetén, ha nem az egzakt, hanem csak egy közel optimális megoldást akarunk keresni (annak az egzakt megoldástól való eltérésének becslésével együtt).

Nagy jelentőségük van az ún. 0—1 problémáknak. Itt az egészértékű-

ségi feltétel úgy módosul, hogy a változók csak 0 vagy 1 értékűek lehetnek. Az ilyen változók számítástechnikai kezelése gépi feldolgozás szempontjából egyszerűbb. A 0—1 értékűség nem jelent lényeges megszorítást, mert bármely egészértékű változó felírható 0—1 értékű változók segítségével. Ez esetben azonban megnövekedik a változók száma.

Jelenlegi ismereteink szerint egy egészértékű programozási feladat megoldására a legjobb stratégia nem egy konkrét módszer kiválasztása és annak alkalmazása, hanem a módszerek együttes alkalmazása, kombinálása a feladat jellegétől függően. Esetleg menet közben beavatkozva kell stratégiát változtatni. A helyzet nem olyan kedvező és egyértelmű, mint a lineáris programozási feladatoknál, ahol egy általános algoritmus, a szimplex algoritmus segítségével bármely lineáris programozási feladat megoldható.

A hatékonyság növelésének másik módja a speciális egészértékű problémák szerkezetének vizsgálata, s a sajátos szerkezetnek megfelelő speciális, az általánosnál jóval hatékonyabb algoritmusok kifejlesztése. Jó eredményeket értek el ezen a téren. Hiszen a hátizsák és utazóügynök problémák megoldására rendelkezésre álló algoritmusok sokkal hatékonyabbak az általános algoritmusoknál vagy azok kombinációjánál.

A fenti megjegyzések bizonyítják, hogy nem mondhatunk le az egészértékű programozás speciális módszereiről, amelyek egy-egy szűk feladatcsoport sajátosságain alapulnak.

Az egészértékű programozás elméletét ma lényegében a számítási megoldási eljárások elmélete képezi. Ennek okát a számítási megoldásnál felmerülő rendkívüli nehézségekben kereshetjük.

A hátizsák probléma

Azt a tiszta egészértékű feladatot, amelynek pontosan egy feltételi egyenlőtlensége van, hátizsák problémának (angolul knapsack problem) nevezzük. Matematikailag a következő alakban írható fel:

$$z(x) = \sum_{j=1}^n c_j x_j \rightarrow \max$$

$$\sum_{j=1}^n a_j x_j \leq k$$

$$0 \leq x_j \leq d_j, \quad x_j = \text{egész} \quad a_j, c_j, d_j, k = \text{egész} \quad (j = 1, 2, 3, \dots, n).$$

A hátizsák probléma elnevezés a következő tréfás interpretációból ered: egy kiránduló mielőtt gyalogtúrára megy n fajta különböző tárgyból választhat különböző darabszámot, de legfeljebb d_j -t. A j -edik tárgy súlya a_j , használati értéke pedig c_j . A túrázó legfeljebb k súlyt tud cipelni. Célja, hogy úgy válassza ki a tárgyakat, hogy azok a lehető legnagyobb értéket képviseljék.

Felírható a hátizsák probléma 0—1 változós alakja is:

$$z(x) = \sum_{i=1}^n c_i x_i \rightarrow \max$$

$$\sum_{i=1}^n a_j x_i \leq k$$

$$0 \leq x_i \leq 1, \quad x_i = \text{egész} \quad a_j, c_j, k = \text{egész} \quad (j = 1, 2, 3, \dots, n).$$

A feladat tréfás interpretációja most a következőképpen módosul: egy kiránduló n tárgy közül választhat, mégpedig úgy, hogy az a lehető legnagyobb értéket képviselje. Korlátozó feltételként szerepel, hogy k súlynál többet nem képes magával vinni. A j -edik tárgy súlya a_j , használati értéke pedig c_j .

Az (1)-gyel jelölt hátizsák probléma egyenlőséggel korlátozott változata a következő alakú:

$$z(x) = \sum_{i=1}^n c_i x_i \rightarrow \max$$

$$\sum_{i=1}^n a_j x_i \leq k$$

$$0 \leq x_i \leq d_j, \quad x_i = \text{egész} \quad a_j, c_j, d_j, k = \text{egész} \quad (j = 1, 2, 3, \dots, n).$$

A (3) is hasonlóképpen interpretálható, mint az (1), azzal a különbséggel, hogy most a hátizsákot kötelezően tele kell tölteni. Az (1)-et x_{n+1} kiegészítő változó bevezetésével (3)-má alakíthatjuk, ha $a_{n+1} = 1$ és $c_{n+1} = 0$ értéket vesz fel.

A (2) feladat egy nagyon egyszerű beruházási döntési probléma matematikai modelljéül is szolgálhat, ahol a beruházási keret k pénzegységet tesz ki, az egyes beruházási javaslatok a_j összeget igényelnek és c_j hozamot ígérnek. A (2) feladat optimális megoldása biztosítja a maximális összhozamot a beruházási kereten belül.

A hátizsák probléma még speciálisabbnak tűnő változata a csík leszabás problémája, mivel ebben az esetben a célfüggvény és a feltételi egyenlőtlenség együtthatói azonosak. A feladat pedig így hangzik: van egy k szélességű, meglehetősen hosszú téglalap alakú csíknak. Ezt kell kevésbé széles $a_1 < a_2 < \dots < a_n < k$ széles csíkokra szabdalnunk. Az a_j szélességű csíkok iránti igény nem haladja meg az ismert d_j értéket ($j = 1, 2, \dots, n$). Célunk: elkészíteni a minimális hulladékkal járó kiszabási tervet. Jelölje x_j a leszabásra kerülő a_j szélességű csíkok ismeretlen számát. Ekkor szabástervben szereplő csíkok teljes szélessége $a_1 x_1 + a_2 x_2 + \dots$

$+ a_n x_n + \sum_{j=1}^n a_j x_j$ -vel egyenlő. A hulladékként jelentkező csík szélessége

tehát $k - \sum_{j=1}^n a_j x_j$. A következő egészértékű lineáris típusú modellhez jutottunk:

$$k - \sum_{i=1}^n a_i x_i \rightarrow \min$$

$$\sum_{i=1}^n a_i x_i \leq k$$

$$0 \leq x_j \leq d_j, \quad x_j = \text{egész} \quad a_j, d_j, k = \text{egész} \quad (j = 1, 2, 3, \dots, n).$$

Másképpen írva:

$$\sum_{i=1}^n a_i x_i \rightarrow \max$$

$$\sum_{i=1}^n a_i x_i \leq k$$

$$0 \leq x_i \leq d_i, \quad x_i = \text{egész} \quad a_i, d_i, k = \text{egész}$$

Ez a feladat matematikailag igen hasonlít az (1)-es problémához.

Mivel a hátizsák probléma egészértékű lineáris típusú programozási feladat, így minden további nélkül megoldható azokkal a módszerekkel, amelyek az ilyen problémák megoldására szolgálnak. Ide tartoznak a metszési módszerek, a kombinatorikus módszerek közül a közvetlen leszámlálás módszere, az implicit leszámlálás módszere, valamint a szétválasztás és korlátozás módszere. Azonban a hátizsák probléma igen speciális szerkezetű, ezért az általános eljárásoknál sokkal hatékonyabb algoritmusok ismeretesek számára. Ezek közül kettőt emelnénk ki. Az egyik a dinamikus programozás segítségével oldja meg a (2)-es típusú hátizsák problémát. Mivel alkalmas transzformációkkal az (1)-es típusú egészértékű változós probléma, mint már említettük, átalakítható (2)-es típusú 0—1 változós problémává, így a dinamikus programozás segítségével az is megoldható. A másik módszer egy gráfelméleti módszer, amely a leg-rövidebb út keresésére alapozza eljárását. Így a (3)-as típusú probléma oldható meg. Természetesen az (5)-ös típusú probléma is a dinamikus programozással oldható meg.

Mielőtt a hátizsák problémára alkalmaznánk a dinamikus programozás optimalitási elvét, felelevenítjük azt: az optimális döntéssorozat rendelkezik azzal a tulajdonsággal, hogy bármilyen is a kezdeti állapot és kezdeti döntés, a további döntések optimális döntéssorozatot alkotnak az első döntés következtében kialakult helyzetben. Az egészértékű programozási feladat egyben döntési feladat is, hiszen a cél figyelembevételével el kell döntenünk a változók optimális értékét a megadott feltétel teljesü-

lése esetén. Már az előbbiekből láthattuk, hogy a hátizsák probléma a következő alakban írható fel:

$$z(x) = \sum_{i=1}^n c_i x_i \rightarrow \max$$

$$\sum_{i=1}^n a_i x_i \leq k$$

$$0 \leq x_j \leq 1, \quad x_j = \text{egész} \quad a_j, c_j, k = \text{egész} \quad (j = 1, 2, 3, \dots, n).$$

Amennyiben a $c_j x_j = f_j(x_j)$ jelölést alkalmazzuk a (6) feladathoz n számú változó alapján n döntésből álló döntéssorozatot rendelünk, amelyben ξ tetszőleges változó szerepel, melynek értéke a $[0, k]$ intervallumban bármely egész szám. A döntéssorozat függvényei rekurzív módon állíthatók elő. Általános alakjuk $1 = 1, 2, 3, \dots, n-1$ esetén

$$\Delta_{\varphi}(\xi) = \max_{x_{\varphi}} \{f_{\varphi}(x_{\varphi}) + \Delta_{\varphi-\varphi}(\xi - a_{\varphi} x_{\varphi})\}.$$

Ha $1 = n$, akkor a $\Delta_1(\xi)$ függvény értékét elég $\xi = k$ -ra kiszámítani. Az n -edik döntésnél nyerjük az n -edik változó, x_n optimális értékét.

Sorrendben visszafelé haladva megkapjuk a többi változó $x_{n-1}, x_{n-2}, x_{n-3}, \dots, x_2, x_1$ optimális értékeit is.

A fenti módon az n -változós hátizsák problémát alkalmas transzformációkkal n fázisos dinamikus programozási feladattá alakítottuk át. Az algoritmus lépéseinek definiálása után programot írtunk rá, hogy konkrét számítástechnikai vizsgálatok alapján állapítsuk meg a hátizsák probléma dinamikus programozással való megoldásának hatékonyságát. Nagy számú mérést végezve a következő eredményeket kaptuk:

Az egészértékű változók száma	CPU TIME ¹
3	64
4	70
5	84
10	250
15	435
20	460
25	519
30	798

Az elvégzett mérések azt mutatják, hogy a dinamikus programozás segítségével a hátizsák probléma igen hatékonyan megoldható, mert átlagosan rövid idő alatt és kicsi memóriaigénnyel oldja meg az adott típusú feladatot.

A (3)-as típusú probléma megoldása visszavezethető egy gráfon definiált optimalizálási feladatra, pontosabban egy legrövidebb út keresésére a megfelelően definiált gráfban. E módszer alkalmazási feltétele az, hogy minden a_j -nak különbözőnek kell lennie, továbbá az általánosság korlátozása nélkül feltételezhetjük, hogy minden a_j és a k értékei pozitívak (mivel $k < 0$ nyilvánvalóan a feladat megoldhatatlanságát jelentené). A (3)-as típusú problémához rendelt $\Gamma = (V, E)$ gráf a következő $V = \{0, 1, 2, \dots, k\}$; az i csúcsból a k csúcsba irányított él mutat, ha $k-i = a_j$, ez esetben az (i, k) élhez $-c_j$ élhosszt rendeljük.

Tétel². A (3) lehetséges megoldásai és a gráf azon útjai között, amelyek a 0 és k pontokat kötik össze, olyan kölcsönös és egyértelmű megfeleltetés létesíthető, amely a következő tulajdonsággal rendelkezik: x a legrövidebb út hossza egyenlő a célfüggvény optimális értékének (-1) -szeresével. Az algoritmus lépéseinek részletes kifejezése után elkészült a megfelelő program³ is, melynek számítástechnikai elemzése a következő eredményeket adta:

Az egészértékű változók száma	CPU TIME
3	63
4	73
5	116
10	626
15	1895
20	3944
25	4837
30	9351

A konkrét számítástechnikai tapasztalatok alapján erről az algoritmusról is elmondható, hogy hatékony, habár valamivel hosszabb idő alatt oldja meg a kitűzött feladatot.

A hátizsák probléma önmagában véve nem jelentős. Jelentőségre a filter-módszer révén tett szert. Viszonylag egyszerű megoldhatósága miatt alkalmazzák az általános egészértékű feladatok megoldásakor, ahol a számításba nem jöhető megoldások kiszűrésére szolgál. Jelentős továbbá az a tény, hogy az egészértékű lineáris típusú problémák széles osztálya visszavezethető egy egyenlőséggel korlátozott hátizsák problémára, azaz a (3)-sal jelölt problémára.

Az utazó ügynök probléma

A feladat a következőképpen fogalmazható meg: egy utazó n városban szeretné meglátogatni ügyfeleit, de mindegyik városba csak egyszer akar elmenni. Az 1. városból indul, ide is akar visszatérni. Ismert a városok egymás közti távolsága. Az egész körutat úgy szeretné megtenni, hogy a megtett össztávolság minimális legyen. Ezt a kombinatorikus feladatot az utazó ügynök problémájának v. körutazási problémának (angolul *traveling salesman problem*) nevezik, amely hosszú időn át állította és állítja még ma is komoly feladat elé a matematikusokat, számítástechnikusokat és gyakorlati szakembereket.

$(n-1)!$ lehetséges sorrend van. Direkt végigszámolni őket lehetetlen lenne, még kis számú n esetén is. Ezért az optimumszámítási, s ezen belül a programozási módszereket kell segítségül hívni.

Matematikailag a feladat többféleképpen is megfogalmazható. Lényege az, hogy magába foglaljon egy hozzárendelési feladatot, valamint a körutazási feltételt. Valahogy sorszámozzuk a városokat. Mindegy, hogy miként. Jelölje c_{ij} az i -edik városnak a j -edik várostól való távolságát. Minden lehetséges utazáshoz rendeljünk hozzá egy változót, amely 0 vagy 1 értéket vesz fel a következő értelmezés szerint:

$$x_{ijt} = \begin{cases} 1, & \text{ha az } i\text{-edik városból a } j\text{-edikbe megy az} \\ & \text{utazó a } t\text{-edik lépésben} \\ 0, & \text{ha nem} \end{cases}$$

$$c_{ij} = c_{ji}$$

$$x_{i,t} = 0$$

$$i, j, t = 1, 2, \dots, n$$

A változók ilyen értelmezése mellett a célfüggvény:

$$\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n \sum_{t=1}^n c_{ij} x_{ijt} \equiv \min$$

alakú.

A feltételek pedig a következőképpen írhatók fel:

$$\sum_{j=1}^n x_{ij1} = 1, \quad x_{jt} = 0, \quad t \neq 1$$

$$\sum_{i=1}^n x_{in} = 1, \quad x_{it} = 0 \quad t \neq n$$

$$\sum_{t=1}^n x_{ijt} \leq 1 \quad i, j = 1, 2, \dots, n$$

$$\sum_{i=1}^n x_{ijt} = 1 \quad j, t = 1, 2, \dots, n$$

$$\sum_{i=1}^n x_{ijt} = 1 \quad i, t = 1, 2, \dots, n$$

$$\sum_{i=1}^n x_{ijt} = \sum_{i=1}^n x_{ij't+1} \quad j, t = 1, 2, \dots, n$$

A feladat n^3 változót tartalmaz. Így még nem túl nagy n esetén is igen sok változója van. Az általános módszerek csak igen alacsony hatékonysággal oldják meg.

Az utazó ügynök probléma felírható közönséges egészértékű programozási feladatként (nem tiszta 0—1 értékű változókkal) és megoldható például a metszési módszerrel. Ez esetben bevezetjük a következő változókat:

$$x_{ij} = \begin{cases} 1, & \text{ha az ügynök } i \text{ városból } j \text{ városba utazik} \\ 0, & \text{ha nem} \end{cases}$$

Egészértékű segédváltozókat képviselnek az u_1, u_2, \dots, u_n szimbólumokkal jelölt változók, ahol u_i értéke azt jelenti, hogy az i -edik várost hányadiknak látogatta meg az utazó ügynök. Felhasználva a fentiekben bevezetett jelöléseket az utazó ügynök probléma a következő matematikai alakot ölti:

$$\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n c_{ij} x_{ij} \equiv \min$$

$$\sum_{i=1}^n x_{ij} = \sum_{j=1}^n x_{ij} = 1 \quad i \neq j \quad i, j = 1, 2, \dots, n$$

$$u_i - u_j + (n-1)x_{ij} \leq n-2 \quad i \neq j \quad i, j = 2, 3, \dots, n$$

Kifogásolható az utazó ügynök probléma fenti matematikai modellbe foglalása, mert kis feladat esetén is nagymértékűvé válik a feladat. A változók száma $n^2 + n$. A feltételek száma pedig $2n + (n-1)(n-2)$. A metszési módszer nem bizonyul alkalmasnak az így megfogalmazott utazó ügynök probléma megoldására. Ez esetben két nyomós kifogás hozható fel ellene:

1. a tipikusan kombinatorikus feladatoknál — ilyen az utazó ügynök probléma is — erőltetett az ilyenfajta megoldás, sőt nem is vezet minden esetben eredményhez;

2. problémát jelent a kerekítési hibákból származó instabilitás.

Az utazó ügynök probléma kérdésfeltevési módja arra jogosít, hogy az egészértékű modellek speciális esetének tekintsük. Ez indokolja azt, hogy a feladat sajátos szerkezetéhez alkalmazkodó speciális módszereket fejlesztettek ki. Ilyen speciális módszer például Held és Karp által kidolgozott, a gyakorlatban jól bevált, a szétválasztás és korlátozás elvén alapuló módszer. Ez a módszer a gráfelmélet segítségével oldja meg az utazó ügynök problémát a következőképpen: az utazó ügynök problémához G_n gráfot rendeljük, melynek csúcsai az $\{1, 2, 3, \dots, n\}$ halmaz elemei. Az i és j csúcsok között él van, ha a megfelelő városok között van összeköttetés, nincs él, ha nincs köztük összeköttetés. A G_n gráf (i, j) éléhez $c_{ij} = c_{ji}$ súlyt rendeljük. A probléma megoldása egy olyan Hamilton-vonal⁴ keresése, amelyhez tartozó súlyok összege minimális. Little, Murty, Sweeney és Karel kidolgoztak egy másik, ugyancsak a szétválasztás és korlátozás elvén alapuló módszert, amellyel a körutazási probléma viszonylag könnyen megoldható, s gépi realizálása sem jelent akadályt.

Az utazó ügynök probléma megoldása további kutatások tárgyát képezi és még ma is publikálnak új algoritmusokat. Gyakorlati alkalmazhatóságát illusztrálja a következő példa: egy gépen n különböző munkadarabot kell megmunkálni. Világos, hogy a megmunkálás össz ideje nem függ a műveletek végzésének sorrendjétől, a gépátállítási idő azonban lényegében attól függ. Amennyiben feleletet adunk arra a kérdésre, hogy milyen sorrendben kell az egyes munkadarabokat megmunkálni, hogy az összes gépállítási idő minimális legyen, akkor tulajdonképpen egy utazó ügynök problémát oldunk meg.

Az utazó ügynök probléma elméleti jelentőségét kiemeli, hogy teljes egészében reprezentálja az általános egészértékű programozási feladatokat. Bebizonyítható, hogy minden egészértékű lineáris típusú programozási feladat alkalmas transzformációkkal visszavezethető az utazó ügynök problémára.⁵

Összefoglalás

Örvendetes, hogy ma már ismertek az egészértékű programozás széles körű alkalmazási lehetőségei, habár a gyakorlati és elméleti nehézségek erősen csökkentik értékét. Kutatások folynak a matematikai programozás terén ezen nehézségek kiküszöbölésére. Figyelmem kívül hagyva a számítási lehetőségeket, a múltban csodálatos egészértékű programozási modellek születtek, amelyek azonban reális ráfordítással nem voltak megoldhatók, s így nem értek a gyakorlati alkalmazásra. Figyelembe véve az egyes problémák sajátos szerkezetét, speciális módszereket dolgoztak ki, amelyek az általánosoknál hatékonyabban oldják meg a kitűzött feladatot. Habár a hátizsák és utazó ügynök problémák speciálisak, az egészértékű lineáris típusú problémák széles osztálya visszavezethető rájuk alkalmas transzformációkkal. Így a rendelkezésre álló speciális algoritmusok gyakran alkalmazást nyerhetnek magas fokú hatékonyság mellett, s ezzel elértük célunkat: bővítettük az egészértékű modellek alkalmazhatóságát a gyakorlati élet különféle területein.

Jegyzetek

- ¹ A számítógép központi egysége által elhasznált idő másodpercekben kifejezve.
- ² A bizonyítást [2] tartalmazza.
- ³ Mindkét programot az Informatikai és Szervezési Kutatóintézet UNIVAC 1100/20 számítógépére írta a szerző ASCII FORTRAN programozási nyelven.
- ⁴ Hamilton-vonal egy összefüggő gráfban az a kör, amely tartalmazza a gráf összes szögpontját.
- ⁵ Ez a bizonyítás Karp: Reducibility among combinatorial problems című munkájában található meg.

Irodalom

1. Kreko Béla: Optimumszámítás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972.
2. Forgó Ferenc: Nemkonvex és diszkrét programozás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1978.
3. H. P. Williams: Model Building in Mathematical Programming, 1978, John Willey & Sons.
4. Mészáros Katalin: A filter eljárásra épülő algoritmus számítástechnikai elemzése. Magiszteri dolgozat, Szabadka, 1982.
5. Közgazdasági operációkutatási alkalmazások. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1976.

Rezime

Nekoliko specifičnih struktura i postupaka rešenja modela celobrojnog programiranja

Danas su već poznate dalekosežne mogućnosti primene celobrojnog programiranja, mada postoje teorijske i praktične poteškoće. U matematičkom programiranju naponi se koncentrišu na eliminisanje ovih poteškoća. Neuzimajući u obzir mogućnost rešavanja problema celobrojnog programiranja na računaru u prošlosti su stvoreni divni modeli celobrojnog programiranja, koji su međutim bili nerešivi, a zbog toga nisu podesni za praktičnu primenu. Uzimajući u obzir specifičnu strukturu pojedinih problema razrađeni su specijalni metodi, koji od opštih metoda efikasnije rešavaju te probleme.

U radu je prikazan problem ranca i problem trgovačkog putnika, kao i modeli i metodi za rešavanje. Samostalno ti problemi nisu značajni, međutim široko područje celobrojnog programiranja se može svesti na jedan od tih problema odgovarajućim transformacijama. Na taj način postojeći specijalni algoritmi su primenjeni sa velikom efikasnošću. S tim je naš cilj — proširenje primene modela celobrojnog programiranja — postignut.

Summary

Several Specific Structures and Procedures for Solving Integer Programming

Today we know of the wide-range possibility of applying integer programming, though there are some theoretical and practical difficulties. In mathematical programming efforts are concentrated on eliminating these difficulties. Not taking into account the possibility of solving the problem of integer programming of computers great models have been made of integer programming in the past which couldn't be solved and for that reason are not suitable for practical usage. Taking into consideration the specific structure of each prob-

lem separately special methods have been worked out, which can solve problems more efficiently than the general methods.

In this paper the problem of a traveling salesman has been presented with the models and methods of solving the problem. Separately these problems are not so significant, but the wide area of integer programming can be brought down to one problem by corresponding transformations. In that way, the existing special algorithms are applicable with great efficiency. By widening the application of the model of integer programming our goal is attained.

Sepsey Csaba—Molnár S. Verona

EGY HÚSIPARI TERMELESI TERV ELKÉSZÍTÉSE A MATEMATIKAI PROGRAMOZÁS ESZKÖZEIVEL

Az élelmiszer-termelés, valamint az integrációs folyamatok terén történő műszaki-technológiai fejlődés oda vezetett, hogy nagyméretű munkaszervezetek alakultak, mind kapacitás, mind pedig a befektetett eszközök szempontjából. A termelés mechanizációja és automatizációja jelentősen megnöveli a fix költségek relatív részvételét a tmsz önköltségében, másrészt pedig a beépített kapacitásokkal csökken a piac irányába mutató elaszticitás. Mindemellett a gazdasági fejlődés üteme olyan, hogy az ügyviteli döntéseket az előirányzott fejlődéssel összhangban kell meghozni.

A szervezés és döntéshozatal szempontjából a húsiparnak különösen jelentős helye van a gazdasági életben. Ugyanis mint végső termelő közvetlenül a nyersanyagtermelők és a realizációs folyamatok között van. Ebből pedig az következik, hogy a termelési-pénzügyi terv nagymértékben hat a többi résztvevő hasonló tervére, de ugyanakkor legalább olyan mértékben függ is tőlük. Éppen ezért jelentős a kutatás kiszélesítése a húsfeldolgozási folyamat minden műszaki-technológiai és szervezési elemére. Az egyik ilyen probléma a húsipari termékek előállításának az előírt minőségi szinten úgy, hogy azzal maximális hatékonyság legyen elérhető. Ez a szempont az állattenyésztési termékek szűkös feltételei mellett nehezen teljesíthető.

Mint ismeretes, a klasszikus kalkulatív módszerekkel nehezen állítható össze olyan termelési terv, amely minden rendelkezésre álló nyersanyag figyelembevételével maximális hatékonyságot biztosít. Minthogy az összefüggések lineárisnak is tekinthetők, célszerű a lineáris programozás alkalmazása. Amikor azonban valamilyen alternatív lehetőséget kell figyelembe venni, lineáris összefüggések mellett, akkor némely változó csak meghatározott diszkrét értékeket vehet fel, s a probléma már nem oldható meg a lineáris programozás módszereivel. Ebben az esetben a vegyes-egészértékű programozási módszereket kell használni, melyeknek alkalmazása összetettebb.

Az optimális termelési program modellje

A húsipari termelés optimalizálásának egyik szempontja az, hogy a rendelkezésre álló és optimálisan szétosztott nyersanyag segítségével olyan termék választékot állítunk elő, amely maximális célfüggvényértéket biztosít.

A modell általános lineáris alakja a következő:

$$\begin{aligned}x &\geq 0 \\Ax &\leq b \\c^*x &= \max\end{aligned}$$

Egy olyan maximum problémával állunk szemben, ahol az A , b és c elemek konstansok, az x elemei pedig változók.

A szimbólumok jelentése a következő:

A — műszaki-technológiai együtthatók mátrixa

b — jobb oldal, a rendelkezésre álló nyersanyagok vektora

c — a célfüggvény-koefficiensek vektora.

A modell ismeretlenei a késztermékek termelendő mennyiségei.

A célfüggvényben a c és x vektorok sorozata található. Az ismeretleneket szorozó együtthatók mint hatékonysági mutatók nem a klasszikus értelemben vett árak, hanem az árkülönbségek, amelyeket az egyes eladási árakból kapunk a direkt költségek kivonása után. A direkt költségek a nyersanyag- és egyéb anyagi költségekből állnak. Ekkor gyakran megemlítik, hogy az egyes termékeknel az árkülönbségek negatívak.

A műszaki-technológiai együtthatók mátrixa a nyersanyag vagy kapacitás egységnyi ráfordításait tartalmazza egységnyi késztermék előállítására, valamint lehetnek bizonyos pénzügyi jellegű együtthatók. Tehát az említett mátrix oszlopok szerint termékeket, sorok szerint pedig erőforrásokat, különböző (pl. piaci) előírásokat tartalmaz.

A rendelkezésre álló erőforrások vektora az egyes nyersanyagok rendelkezésre álló mennyiségeit tartalmazza kg-ban, amelyek a mátrix sorai-ban definiáltak.

Optimális termelési program

Egy vágóhíd évi termelési-pénzügyi tervének kidolgozása keretében egy olyan kedvező termelési programot kell összeállítani, amely maximális árkülönbséget biztosít. Az egyszerűség kedvéért csak két termelő vonalat vesszük figyelembe, mégpedig: a tartós kolbászokat 5 termékkel és a tartós konzervek csoportját 18 termékkel. Mindkét termékcsoporthoz azonos erőforrásokat használ, ám a parciális optimalizálás szuboptimumhoz vezetne, vagyis az egyik csoport optimális termék választékát csak a másik terhére tudná megvalósítani.

Csak a kulcsfontosságú nyersanyagokat vettük figyelembe, míg a segédanyagokat kihagytuk. A rendelkezésre álló különböző nyersanyagok listáját és kg-ban kifejezett mennyiségeit a következő táblázat tartalmazza:

1. sz. táblázat

Nyersanyagok*	Rendelkezésre álló mennyiségek
1. Meso 1	550 000
2. Gomeso 1	550 000
3. Tkivo	500 000
4. So	82 000
5. GDL	20 000
6. Loj	110 000
7. Masnoća	650 000
8. Meso 2	120 000
9. Gomeso	100 000
10. Emul	85 000
11. Glava	155 000
12. Svjetra	140 000
13. Slezina	55 000
14. Krv	21 000
15. Živmeso	30 000
16. Živjetra	8 000
17. Divljač	3 800
18. Škemba	4 200

* A modellban szereplő és a számítógépbe betáplált eredeti elnevezések.

A következő táblázat a késztermékekre vonatkozó adatokat tartalmazza:

2. sz. táblázat

1. csoport: TARTÓS KOLBASZOK

A termék neve	A célfüggvény koefficiense	Felső korlát
x1 Čajna	25,20	550 000
x2 Sremska	19,50	370 000
x3 Kulen	33,42	37 000
x4 Sudžuk	41,26	170 000
x5 Budimska	76,21	37 000

2. csoport: TARTÓS KONZERVEK

A termék neve	A célfüggvény koefficiense	Felső korlát
x6 Jetr 50	15,20	400 000
x7 Jetr 75	17,12	400 000
x8 Jetr 150	12,42	76 000
x9 Jetr 200	12,18	45 000
x10 Jetr 900	8,71	40 000
x11 Špec 75	28,42	42 000
x12 Špec 140	22,63	140 000
x13 Živ 50	19,35	85 000

x14 Živ 75	22,35	85 000
x15 Živ 140	17,31	36 000
x16 Fazan 75	18,23	43 000
x17 Fazan 140	12,76	19 000
x18 Vik 100	7,45	75 000
x19 Vik 150	3,12	350 000
x20 Vik 200	0,32	320 000
x21 Narezak	-4,26	80 000
x22 Minced	2,36	20 000
x23 Čoped	8,63	32 000

Minden nyersanyagra felállítható egy anyagmérleg. Pl.: A Meso 1 nyersanyag anyagmérlege a következő:

$$0,6639 x1 + 0,67621 x2 + 0,3915 x3 + 0,6615 x5 + 0,1723 x18 + \\ + 0,1712 x19 + 0,1716 x20 + 0,0332 x21 + 0,6823 x22 + 0,6815 \\ x23 \leq 550.000$$

Az ismeretlenek együtthatói az egyes nyersanyagok (erőforrások) hányadát jelölik az 1 kg $x1, x2, \dots, x23$ késztermékekben, az egyenlőtlenség jobb oldalán pedig a rendelkezésre álló nyersanyagmennyiségek állnak.

A műszaki-technológiai együtthatók, amelyek az említett módon a nyersanyagok részarányát mutatják az egyes egységnyi súlyú végtermékekben úgy vannak meghatározva, hogy magukba foglalják az értékcsökkenést és az esetleges hulladékot is, amely a termelési folyamat szükséges velejárója.

Azon egyenlőtlenségek mellett, amelyek a nyersanyagok korlátozott mennyiségét jelölik, a modell még piaci követelményeket kifejező korlátokat is tartalmaz. Ilyenek pl. azok a korlátok, amelyek az egyes termékcsoportokra vonatkozóan előírják egy bizonyos szintű termelést:

$$x6 + x7 + x8 + x9 + x10 \geq 820 000$$

$$x13 + x14 + 15x \geq 120 000$$

E korlátok értelmében pl. a májpestétomból legalább 820 000 kg, míg a baromfipestétomból legalább 120 000 kg-ot kell leszállítani.

A modell nem tartalmazza a termelővonalak kapacitására vonatkozó korlátokat, mert ebben a konkrét esetben nem jelentettek szűk garatot.

A célfüggvény az egyes árkülönbségek és ismeretlenek szorzatának összege:

$$25,2 x1 + 19,5 x2 + 33,42 x3 + 41,26 x4 + \dots - 4,26 x21 + \\ + 2,36 x22 + 8,63 x23 \rightarrow \max.$$

A bemutatott modellt az FMPS (Funkcional Mathematical Programming System) programcsomaggal oldottuk meg, a Szabadkai Informatikai és Szervezési Kutatóintézet UNIVAC 1100 számítógépén. Az optimumhoz 18 iteráció után jutottunk, a célfüggvény értéke pedig 47 063 000,00 din. Az optimális eredményt a következő táblázat tartalmazza:

A termék neve	Mennyiség
1. Čajna	550 000
2. Sremska	197 822,80
3. Kulen	37 000
4. Sudžuk	170 000
5. Budimska	37 000
6. Jetr 50	400 000
7. Jetr 75	400 000
8. Jetr 150	0
9. Jetr 200	20 000
10. Jetr 900	0
11. Špec 75	42 000
12. Špec 140	37 253,15
13. Živ 50	35 000
14. Živ 75	85 000
15. Živ 140	0
16. Fazan 75	14 457,67
17. Fazan 140	0
18. Vik 100	75 000
19. Vik 150	0
20. Vik 200	0
21. Narezak	0
22. Minced	0
23. Čoped	0

A termelési programban nem kapott helyet minden termék. Ennek legfőbb oka a nyersanyag-erőforrás korlátolt mennyisége. A modell elsősorban azokat a termékeket favorizálja, amelyek nagyobb árkülönbséget biztosítanak, illetve amelyek nagyobb mértékben hatnak a célfüggvény növelésére. Ezen termékeknel a termelési lehetőség a felső határon valósul meg. Éppen ezen termékeknek vannak pozitív árnyékáraik. Az illető termék mennyiségét növelve tehát a célfüggvény értéke is növelhető, mégpedig annyi pénzegységgel, amennyi az árnyékár. Az árnyékárok elemzésével kimutatható, hogy mely termékeknel érdemes növelni, ill. csökkenteni a termelt mennyiséget a nagyobb hatékonyság érdekében.

A programcsomag által történt optimálással az erőforrás kihasználtságáról is nyerünk kimutatást.

3. Vegyes-egészértékű programozási modell

A gyakorlatban szükség lehet olyan korlátok bevezetésére is, amelyeket csak 0—1 értékű változók segítségével lehet kifejezni. Az ilyen modellek már klasszikus lineáris programozási módszerekkel nem oldhatók meg. A gyakorlatban leginkább a korlátozás és szétválasztás módszerét használják. Ezzel a módszerrel dolgozik az FMPS programcsomag is.

Az előzőekben bemutatott lineáris modellhez új korlátokat adtunk hozzá. A LoG1, LoG2, ..., LoG18 korlátok az x_6, x_7, \dots, x_{23} folytonos változókat kötik össze az $I_{x6}, I_{x7}, \dots, I_{x23}$ egészértékű változókkal, s ugyanakkor az egyes felső korlátokat is tartalmazzák.

Pl.

$$\text{LoG1: } x_6 - 400.000 I_{x6} \leq 0.$$

Ez a korlát azt biztosítja, hogy amint az $I_{x6} = 1$, tehát amint termelhető az x_6 az legfeljebb 400 000 kg lehet. A többi korlát is hasonló tartalmú.

A LoG19, LoG20, LoG21, LoG22 korlátok azt biztosítják, hogy az egyes termékcsoportokon belül legalább 1, ill. 2 terméket állítsunk elő. Pl.:

$$\text{LoG18: } I_{x6} + I_{x7} + I_{x8} + I_{x9} + I_{x10} \geq 2$$

$$\text{LoG20: } I_{x11} + I_{x12} \geq 1$$

$$\text{LoG21: } I_{x13} + I_{x14} + I_{x15} \geq 1$$

$$\text{LoG22: } I_{x16} + I_{x17} \geq 1$$

$$\text{LoG23: } I_{x18} + I_{x19} + I_{x20} \geq 2$$

A LoG24 korlát az x_6, \dots, x_{23} termékcsoportból legfeljebb 10 féle termék előállítását engedélyezi:

$$\text{LoG24: } I_{x6} + I_{x7} + I_{x8} + \dots + I_{x23} \leq 10.$$

A modell tartalmazza még azt a lehetőséget is, hogy a rendelkezésre álló nyersanyagmennyiséget növeljük, mégpedig utólagos vásárlással, de ugyanakkor bizonyos pénzügyi eszközök befektetésével. A Mesol nyersanyag esetében 20 000 kg-mal növelhető a rendelkezésre álló mennyiség 300 000 din. befektetéssel, amely a maximális árkülönbséget egyébként csökkenti, valamint 30 000 kg-os növelés 400 000 din. befektetéssel jár, az 50 000 kg-os növelés pedig 600 000 din. befektetéssel. Minthogy bármely változat megvalósulása esetében a pénzügyi eredmény csökken, ezért a megfelelő összegek a célfüggvényben negatív előjellel szerepelnek. Ha a Mesol erőforrás-növelés változatait IM1, IM2, ill. IM3-mal jelöljük, akkor a Mesol korlát a következő:

$$0,6639x_1 + 0,6721x_2 + \dots + 0,6815x_{23} \leq 550\,000 + 20\,000 \text{ IM1} + 30\,000 \text{ IM2} + 50\,000 \text{ IM3}$$

A célfüggvény megfelelő koefficiensei az IM1, IM2, és IM3 változókra vonatkozóan $-20\,000$, $-30\,000$ és $-50\,000$.

Ha a Mesol kapacitásnövelés valamely változata megvalósul, akkor a megfelelő IM1, IM2, ill. IM3 egészértékű változó értéke 1, ha azonban a növekedés nem valósul meg, az értékek 0. Ugyanakkor a célfüggvény pénzügyi hatékonysága a befektetés értékével csökken, vagy változatlan marad.

A Svjetra nyersanyagmérleg jobb oldala az előzőekhez hasonlóan:

$$\dots \leq 140\,000 + 5000 \text{ IJ1} + 10\,000 \text{ IJ2b} + 15\,000 \text{ IJ3}, \text{ a megfelelő célfüggvény-koefficiensek pedig } -500\,000, -900\,000 \text{ és } -1\,200\,000.$$

A Živmeso esetében egy változat esedékes, mégpedig 300 000 din. befektetéssel járó 15 000 kg-os növelést:

$$\dots \leq 30\,000 + 15\,000 \text{ IZ}.$$

Még egy LoG25 korlát is létezik, amellyel az össz befektetés értéke korlátozható. Az össz befektethető eszközök értéke nem haladhatja meg a 3 000 000 dinárt:

$$\text{LoG25: } 300\,000 \text{ IM1} + 400\,000 \text{ IM2} + 600\,000 \text{ IM3} + 500\,000 \text{ IJ1} + 900\,000 \text{ IJ2} + 1\,200\,000 \text{ IJ3} + 300\,000 \text{ IZ} \leq 3\,000\,000.$$

A bemutatott modellt az FMPS programcsomag segítségével optimali-

záltuk. Az optimumot 149 iteráció után kaptuk meg 8 ágaztatás után. A célfüggvény értéke 49 658 000,00 din. A lineáris változattal szemben a kapott hatékonyság nagyobb. Tehát a befektetéssel járó nyersanyag-készlet növelése mindenképpen kifizetődött. Az optimalás eredményét a következő táblázat tartalmazza:

5. sz. táblázat

A termék neve	Mennyiség
1. Čajna	550 000
2. Sremska	316 850
3. Kulen	37 000
4. Sudižuk	170 000
5. Budimska	37 000
6. Jetr 50	400 000
7. Jetr 75	400 000
8. Jetr 150	0
9. Jetr 200	20 000
10. Jetr 900	0
11. Špec 75	42 000
12. Špec 140	117 540
13. Živ 50	83 834
14. Živ 75	85 000
15. Živ 140	0
16. Fazan 75	42 553
17. Fazan 140	0
18. Vik 100	75 000
19. Vik 150	0
20. Vik 200	0
21. Narezak	0
22. Minced	0
23. Čoped	0
24. Ix6	1,0
25. Ix7	1,0
26. Ix8	0
27. Ix9	1,0
28. Ix10	0
29. Ix11	1,0
30. Ix12	1,0
31. Ix13	1,0
32. Ix14	1,0
33. Ix15	0
34. Ix16	1,0
35. Ix17	0
36. Ix18	1,0
37. Ix19	0
38. Ix20	1,0
39. Ix21	0
40. Ix22	0
41. Ix23	0
42. IM1	0
43. IM2	1,0
44. IM3	1,0
45. IJ1	1,0
46. IJ2	0
47. IJ3	1,0
48. IZ	1,0

A termelésprogram nem tartalmaz minden terméket. Ennek oka egyrészt az egyes nyersanyagok korlátolt mennyiségében van, másrészt pedig a termelésre vonatkozó korlátokban. A nyersanyagkészlet növelésének lehetősége miatt a pénzügyi eredmény nagyobb a lineáris változatnál, függetlenül attól, hogy ez más költségeket is előidézett. Természetesen a korlátolt eszközök miatt nem valósulhatott meg minden bővítési változat.

Összefoglalás

Az évi, negyedévi vagy havi operatív termelési tervek készítésénél a matematikai modellek alkalmazása igen hasznosnak mutatkozik. Segítségükkel, adott körülmények között a legrövidebb idő alatt megtalálható a legjobb termelési program, de az egyes korlátozó tényezők és feltételek hatásköre is tanulmányozható.

Minden nagyobb számítógép kész programcsomaggal rendelkezik, olyannal, amely a matematikai programozásra is alkalmas. Mindenesetre ez a körülmény nagymértékben megkönnyíti és meggyorsítja a termelési tervek készítését több ízben és több változatban, amelyek alapján olyan döntések hozhatók, amelyeknek eleve nagyobb esélyük van a sikerre.

Rezime

Izrada proizvodnog plana u klaničnoj industriji primenom matematičkog programiranja

Prilikom planiranja i upravljanja u klaničnoj industriji celishodno je primeniti metode linearnog programiranja. Ima međutim slučajeva, kada treba uzeti u obzir npr. neke alternativne mogućnosti ulaganja. Neke promenljive tada mogu imati samo diskretne vrednosti, odnosno vrednosti 0—1. Takvi problemi se rešavaju metodom separiranja i limitiranja. U radu je prikazan jedan manji praktičan primer iz prakse klanične industrije, sa ograničenjima karakterističnim za ovu industriju.

Daju se dve varijante zadatka: prvi je linearni model, a drugi je problem mešovito-celobrojnog programiranja. Analiza rezultata je dokazala da je svakako vredelo na ovaj način ispitivati mogućnost proširenja kapaciteta uz dodatna ulaganja, i da to može poslužiti kao objektivna podloga za donošenje odluka.

Summary

Application of Mathematical Programming for Production Plans in Meat-packing Industry

When planning and managing in meat-packing industry it is suitable to apply the method of linear programming. There are cases though, when we should take into consideration for example some alternative possibilities of investments. Some variables in those cases can have only discrete values, that is the value of 0—1. These problems can be solved by the method of separation and limitation. In this paper a practical example from meat-packing industry is presented, with limitations characteristic for this industry.

Two variants of models are given: the first is the linear model and the second is the problem of mixed-integer programming. The analyses of the results has proven that it is more than worthwhile to investigate, using these models — the possibility of widening the capacity by additional investments, and that this investigation can be an objective source for decision-making.

E. A.

OKTATÁSI REFORMUNK TANULSÁGAI

Kerekasztal-beszélgetés a Létünk szerkesztősége és az adai Oktatási és Művelődési ÖÉK szervezésében —
Ada, 1983. IV. 27.

A Létünk szerkesztősége az adai Oktatási és Művelődési ÖÉK-kel karöltve április végén kerekasztal-beszélgetést szervezett Adán Oktatási reformunk tanulságai címmel. A beszélgetést *dr. Tóth Lajos*, az újvidéki Természettudományi-Matematikai Kar tanára, a Létünk szerkesztő bizottságának tagja vezette.

A beszélgetésben részt vettek: *Pavlovics Ilona* óvónő, az adai iskoláskor előtti gyermekintézmény igazgatónöje; *Boros Károly*, az Obnova Építővállalat dolgozója; *Tajti György*, az adai Oktatásügyi ÖÉK társult munka tanácsának elnöke, a Potisje dolgozója; *Schumacher József* pedagógus; *dr. Cseh Pál* gyermekgyógyász; *Nagy László* a szabadkai Foglalkoztatási ÖÉK titkára; *Garai László*, a Képes Ifjúság újságírója; *Csuvik József*, a Petar Drapšin Oktatási Központ igazgatója; *Raffai Éva* óvónő.

Dr. Tóth Lajos

Bonyolult, de nagyon időszerű témát tűztünk napirendre. Sokat beszélünk az oktatási reformról, a kérdés azonban az, hogyan és miképpen közelítsük meg a problémát, miből induljunk ki, a saját gyakorlati problémáinkból, ahogy szélesebben értelmezzük-e a problémakört. Mi ez utóbbit választottuk. Szeretnénk főbb vonalaiban megvilágítani az oktatási helyzetet, vázolni a problémákat, számba venni néhány elméleti vívmányt, kísérletet és tapasztalatot, amely most már az elméletnek is szerves részévé vált. Abból indulnánk ki, hogy milyen is az oktatási helyzet világviszonylatban. Az oktatásnak ugyanis mind jelentősebb szerep jut az általános társadalmi haladásban: hajtóereje, de egyben fokmérője is a fejlődésnek. Mind gyakrabban írnak és beszélnek arról, hogy egyes országok fejlődését jórészt a tudomány és az oktatás fejlődése határozza meg. Az a figyelem, amelyet a társadalom erre a két egymással összefüggő területre fordít, meghatározó jellegű.

A második kiindulópont, az oktatás sokat emlegetett világválsága, szoros kapcsolatban van az előbbivel. Ezt követi a mennyiségi és minőségi fejlődés kérdésköre. Voltaképpen a válság jelei a minőséggel kapcsolatosak, a minőségi problémák viszont a mennyiségekből adódnak, mert ha pl. hazánkban is összehasonlítjuk a háború utáni állapotokat a jelenlegivel — a tanulók és iskolák számát, valamint az oktatásra fordított eszközöket —, akkor óriási fejlődés tapasztalható. A minőségi fejlődés, illetve fejlesztés pedig már szorosan kapcsolódik a társadalmi igényekhez és elvárásokhoz. Nem mindegy, hogy az oktatás rendszere mit nyújt a társadalomnak, s hogy mennyiben járul hozzá az általános fejlődéshez. Ilyen téren bizonyos lemaradás észlelhető. Ezt persze nagyon nehéz bizonyítani, mert vannak a társadalomnak olyan területei is, amelyek még jóval az oktatás mögött kullognak. Például nagyon nehéz megállapítani, hogy az egészségügy fejlődött-e gyorsabban, vagy pedig az oktatás. Viszont ha abból indulunk ki, hogy mennyiben képes az oktatás kielégíteni a társadalmi igényeket és mennyiben felel meg a társadalmi elvárásoknak, akkor kétségtelen, hogy bizonyos fokú lemaradás tapasztalható, különösen minőségi vonatkozásban. Ez rendszerint így van minden fejlődő országban: a dinamikus mennyiségi fejlesztéssel nem jár együtt a minőségi fejlődés is.

Téziseinkben kitérünk a reformcélokra is, amelyeket világszerte, különböző elnevezéssel igyekeznek megvalósítani. Comenius óta folyton reformálunk, csak hogy az utóbbi évtizedben ez a fejlett és fejlődő országokban mindenütt még jobban előtérbe került. A tézisekben említetem, hogy vannak részleges és átfogó, jól megalapozott és rögtönzött reformok. A hazánkban végrehajtott reformok közül az 1958-as csak részleges volt, mivel csupán az általános oktatást érintette. Az 1960—65-ös reformok viszont a középfokot ölelték fel. Egyesek bizonyosan emlékeznek még rá, hogy a Szövetségi Képviselőház 1960-ban hozott határozatai nyomán indult el az a folyamat, amely az oktatás és a munka világát közelíti egymáshoz. Az, hogy egy reform megalapozott-e vagy rögtönzött, nagymértékben az előkészítő fázistól függ. Vannak olyan országok — pl. Svédország —, ahol 15 évig készítettek elő a reformot, aztán rájöttek, hogy végtelbe estek. Mire ugyanis a megvalósításra került a sor, akkorra már egyes alapvető elgondolások elévültek. Viszont a vajdasági és horvátországi hozzáállás, ahol ehhez az átfogó oktatási reformhoz először láttak hozzá, a svédhez viszonyítva, a másik végtel. Az előkészítő fázis mindössze egy évre korlátozódott.

Kétségtelen, hogy a hetvenes évek elején már világossá vált: oktatásunkat számtalan elavult vonás hátráltatja. Ide sorolhatjuk a dualizmus maradványait, az intellektualizmust, illetve az úgynevezett didaktikai materializmust, amelynek a lényege minél több tényanyagot nyújtani a tanulóknak. Tehát a memorizálásra helyeztük a hangsúlyt, ami már néhány évtizeddel korábban is elavult volt. A múltban hullámszerű újítások követték egymást: rövid ideig a csoportmunkát alkalmaztuk, azután beszámolóí módszer volt terjedőben, majd a tesztek következtek, s végül

minden feledésbe merült. Tehát hiányzott a következetesség, a folyamatos fejlesztés.

A Jugoszláv Kommunista Szövetség X. kongresszusa meghatározta az irányelveket, a célokat az oktatás megreformálására, de nem szabott határidőt. Ez a köztársaságok hatáskörébe tartozott. A megfelelő fórumok hozzáállásán múltott, hogy mikor látnak hozzá a reformhoz. Az előkészítő fázis tehát kétségtelenül rövid volt Vajdaságban és Horvátországban, a nekilendülés pedig igen merész. Nyolc év távlatából most már világos a tudományos megalapozottság hiánya. Tudományon itt elsősorban a neveléstudományt értjük, amely a reform kezdetén csakúgy, mint ma is némileg lemaradt a fejlődésben és még mindig a többi tudományág mögött kullog. Ennek ellenére azért mégis nyújthatott volna bizonyos támpontokat, amelyeket nem vettek figyelembe a reform előkészítő fázisában. Ez vonatkozik például a tantervek kidolgozására, aztán az egyes oktatási profilok kialakítására stb.

Oktatási rendszerünkben nagy változások következtek be, elsősorban a középfokon. Előtérbe jutott a szakmai képzés, amely minden reform sarkalatos pontja; ezen áll vagy bukik az adott reformmozgalom. A szakképzést kellően megalapozni, hogy az említett minőségi elvárásoknak is megfeleljen és azt nyújtsa a társadalomnak, gazdaságnak, amire valóban szüksége van, ez egy igen bonyolult kérdés. Ehhez óriási tudományos és szakmai erőfeszítésre van szükség. Nálunk voltak ilyen erőfeszítések, de nem elegendők; hiányos volt a szervezésük és a tudományos megalapozásuk.

Az általános műveltség fontossága, különösen egy öngazgatású társadalomban, vitathatatlan. Ebből indultak ki azok is, akik annak idején az egységes középiskola kialakítását szorgalmazták. Később kitűnt, hogy nem ilyet akartunk, s ezt a lesújtó eredmények csak tetézték. De vajon valóban aggasztóak-e ezek az eredmények? Tudvalevő, hogy az egységes középiskolát Vajdaságban a tanulók 26—27 százaléka nem fejezi be, 12 százalékuk lemorzsolódik, 14—15 százalékuk viszont ismételi. Valóban jogos a kérdés: aggasztóak-e ezek az eredmények? Vagy esetleg a követelmények a túl magasak? Az egységes középiskolák „kis gimnáziummá” váltak, ahova azelőtt a jobb tanulók jártak, mert ott valóban magasak voltak a követelmények. Nem volt összhang az elképzelés és a megvalósítás között. Egy alapjában véve jó és helyes elképzelés: minél több általános műveltséget nyújtani a tanulónak — mert ezzel biztosítjuk többek között az egyének mobilitását és ez az alapja a szakmai képzésnek is — a valóra váltáskor részben csődöt mondott. Sok tanulónak nem felel meg ugyanis az efféle oktatás, mivel ez még nincs egészen összhangban a fejlődési szinttel, különösen pedig a lakosság kulturális szintjével és igényével.

A szakmai képzés, a hivatásirányú oktatás egyik alapvető problémája a káderprofilok kialakítása. Zárójelben mondom, hogy voltak kigondolt, tehát nem reális szakmai profilok. A természetes az lett volna, hogy a társult munka, illetve a gazdaság határozza meg a maga káderprofiljait,

és ennek alapján alakítsa ki az oktatási rendszer a maga képzési profiljait, majd dolgozza ki a tantervet. Valahogy ez a három lépés összefolyt nálunk, és mivel az idő sem volt elegendő, meg a kádertervezés sem volt kifogástalan, így kerülhetett sor az úgynevezett kigondolt és felaprózott profilokra. Olyanokra, amelyekre a társadalomnak és a gazdaságnak nem volt szüksége. Később némileg korrigálták ezeket a profilekat: a 287 profilt 166-ra csökkentették. Utána további csökkentések következtek, mert akkor már világossá vált, hogy szélesebb profilú szakemberekre van szükségünk. Annak idején már sokan rámutattak arra, hogy az automatizáció korában általában szélesebb profilú szakemberekre van szükség, és bár minden emellett szólt, mégis felaprózták a profilekat.

A szakirányú oktatás az oktatási iközpontokban valósul meg. Az úgynevezett iskolaközpontok, amelyek már a 60-as évek elején kialakultak, most egy jelentős változáson mentek át. Olyan önállóságot biztosítottunk nekik a tantervkidolgozás, a tankönyvírás és a normatívák meghatározása terén, amely meghaladta az erejüket.

A tézisekben említettem a demokratizmus és az átjárhatóság elvének alkalmazását is. Az átjárhatóság elve összefügg a demokratizmus alkalmazásával. Eszerint mindenki számára biztosítjuk, hogy azt tanuljon, ami neki megfelel, illetve hogy az oktatás megfelelő fokozatait végigjárja és megfelelő diplomához jusson. Csakhogy ennek vannak bizonyos buktatói. Egyrészt azért, mert ennek az elvnek a szorgalmazásával úgyszólván mindenki az egyetem felé irányította a tekintetét. Ott viszont tovább folyt az expanzió, amely komoly károkat okozott társadalmunknak. Az egyetem és a felsőfokú oktatás ilyen arányú felduzzasztása hiba volt. Többféle szempontból is. Felmerül a kérdés, hogy ki kit vezetett itt félre? Tudniillik az egyetemisták, a beiratkozott egyetemi és főiskolai hallgatók 40—50 százaléka az első évben vagy ismételi, vagy lemorzsolódik. Tehát óriási energia-, eszköz- és időpazarlásról van szó. A kritérium süllyed, az egész osztályozási rendszer relatív, s a kimutatott eredmények is viszonylagos értékűek.

Az úgynevezett pedagógiai belső reform kérdéseit többször taglalták és rámutattak a megtorpanásaira. Milyen reform az, amelynek egy igen fontos mozzanata vagy komponense, tehát az, aminek magán az iskolán belül kellett megvalósulnia, csak részben vagy kismérséklettel valósul meg?

Néhány szót szólnék a szabályozásról és önszabályozásról. A szabályozás az öngazgatásban igen bonyolult feladat. Létezik egy külső, törvényes szabályozás, amely nálunk rendszerint a következőképpen néz ki: hoznak egy törvényt majd többször korrigálják. Magunk sem tudjuk sokszor, hogy mi sarkall bennünket olyan feladatok kitűzésére, amelyeket az adott helyzetben képtelenek vagyunk teljesíteni. A belső, iskolán belüli önszabályozás is problematikus. Elemeztem húszegynéhány központ statútumát és egyéb dokumentumát. Valamikor a törvények meghatározták, hogy az iskolaigazgatónak ez és ez a feladata, mostanában viszont ezt a munkaszervezetekre bízzák. Csakhogy a munkaszervezet nem eléggé képesített erre. Hisszük, hogy az öngazgatás fejlettebb fokán a munka-

szervezetek képesek lesznek arra, hogy állandóan és tervszerűen fejlesszék önmagukat. Az önfejlesztés ugyanis a fejlődésnek egy magasabb szintjét jelzi.

Az irányításnak és a vezetésnek is megvannak a maga fogyatékségei. A vezetés többek között a tudomány gyakorlati alkalmazását, átvitelét ihivatott megvalósítani. Ezen a téren rengeteg probléma merül fel az iskolaközpontokban, ami elsősorban a pedagógiai vezetés hiányosságaiban jut kifejezésre. Központjainkban évente négyszer megtárgyalják az elért eredményeket, és ezzel rendszerint be van fejezve. Maga a tudomány is lemaradt, ami az eredményesség értelmezését illeti. Az eredményességet mi arra korlátozzuk, hogy hány kitűnő, jeles stb. tanulóknak van. Ezek a mutatók azonban relatív eredményt tükröznek. Mert a kritériumok igen különbözőek és az értékelési rendszer ingtag. Nem a pedagógusok és az iskolák hibáztathatók ezért, hanem a tudomány és részben a külső irányítás. Ezzel a kérdéssel a Létünkben többet kívánunk foglalkozni.

Az oktatási központok és a társult munka kapcsolatában, együttműködésében jelentős haladást értünk el. Sikerült közelebb hozni az oktatást és a társult munkát, a munka világát és az oktatási rendszert. Végső célunk az, hogy az oktatás a társult munka rendszerének szerves részévé váljék. Ez igen hosszú folyamat, jól meg kell ismerniük egymást az érdekelteknek, mert csak így lehetséges a szorosabb és magasabb szintű együttműködés. Úgy tudom, hogy Aidán pl. ez az együttműködés átlagon felüli.

A pedagógiai reformnak sarkalatos pontja az óra- és tanterv korszerűsítése. Ezen a téren úgyszólván semmi sem jelzi a minőségi változást. Bizonyos, hogy ezek a mai tantervek valamivel jobbák a korábbiaknál, mert tanulunk a saját hibáinkon, ám ettől még nem korszerűek. Itt is lemarad az elmélet. A probléma tehát az, hogy ezzel a kérdéssel sem foglalkozunk behatóan, szakszerűen, magasabb szinten — országos méretekben. Felvetődik ugyanis a kérdés, hogy mennyire képes Vajdaság egy ilyen összetett feladattal — beleértve a célokat, feladatokat, a tartalmi komponenst és a megvalósítást is — egy maga megbirkózni. Minden művemben szorgalmazom a jugoszláv szintű összefogást. Erre több szempontból is szükség van. Most már valami történik ez irányban, de megint jogos a bírálat: ez sem mindig elég korszerű. Az a bizonyos törzsanyag is jórészt a tradicionális felfogásokat tükrözi.

Az oktatás korszerűsítését, az új oktatási technológia alkalmazását illetően a probléma abban nyilvánul meg, hogy a technikai eszközök még nem kerültek széles körű és állandó alkalmazásba. Vannak ugyan kivételes esetek ebből a szempontból, de a lemaradás sokszor állandó és aggasztó méreteket ölt.

Az elméleti és gyakorlati képzés összehangolása terén tapasztalható némi haladás. Hogy a szakmai képzést hogyan szervezi meg a központ, van-e egy kialakult rendszere, ez jórészt az adott körülményektől függ. Sokan felróják, hogy nem nyújtunk a tanulóknak kellő gyakorlati kép-

zést. Ehhez elég idő sincs egyes szakmáknál, mert a kétéves szakmai képzés erre nem elegendő. Az új törvény korrigálja ezt, azonban kérdés, hogy vajon ez kimunkált koncepción alapul-e? A koncepciót mindig tudományosan kell megalapozni.

Az oktató-nevelő munka eredményességéről már beszéltem, most szólnék még néhány szót a nevelésről. Reformmozgalmunk egyik célkitűzése az volt, hogy a nevelést előtérbe hozza, megvalósítsa az oktatás és nevelés: a tudásszerzés, a képességfejlesztés — a személyiségformálás egységét. Tudniillik ez az egység felbomlott a nevelés kárára, s a nevelés háttérbe szorult. Ennek jelentős tényezői, előidézői a tantervek, a sokat emlegetett intellektualizmus. Nagyon sok tényanyagot zsúfoltunk a tantervekbe, a tankönyvekbe, és akarunk beszúfolni a gyerekek emlékezetébe, s éppen ezért mind kevesebb marad meg tartós tudásként. De vajon tudunk-e egyáltalán nevelni? A nevelés — amelyet különböző elnevezéssel illetünk: marxista képzés és nevelés, világnézeti nevelés, erkölcsi nevelés, valamint az eszmei-politikai tudat, az erkölcsi tudat kialakítása és végül az öngazgatói tudat kialakítása — még mindig gyenge pontunk. Ezek nagyon bonyolult dolgok, és mi az egyetemen sem képesítjük megfelelően a hallgatókat a nevelőmunkára, tehát a pedagógusképzés sem elég korszerű. Emellett nem tudunk kialakítani megfelelő továbbképzési rendszert, pedig a reformot voltaképpen azzal kellett volna kezdeni: a pedagógusképzés reformjával. Történt ugyan valami változás '73-ban; megszűntek a tanítóképzők, kialakultak a pedagógiai akadémiák, ez azonban csak szervezeti változás, amellyel nem párosult kellő mértékben a minőségi változás. Ez pedig szoros összefüggésben van azzal, hogy vonzóvá tettük-e a pedagóguspályát, és tudunk-e jobb munkára serkenteni. Lehetett volna komolyabb lépéseket tenni ezen a téren, de ezt sem irányították és koordinálták kellőképpen, s habár volt néhány komolyabb mekilendülés, a végső eredmény sohasem volt kielégítő. Tehát előbb vonzóvá kell tenni a pályát, s aztán felállítani a követelményrendszert: megkövetelni, hogy az iskoláknak ezt és ezt kell elérniük, ilyeneknek kell lenniük. Azonfelül mindenkinek, az igazgatótól lefelé, a funkciójának megfelelő munkát kell végeznie — a munkamegosztás alapján.

A reform előkészítő fázisában komoly mulasztások történtek. Nem végeztük el az előző oktatási rendszer mélyreható elemzését. Nem vontuk le a kellő tanulságot: mi volt benne a rossz és mi a jó. Az anyagi bázis elemzését sem végeztük el. Nem adtunk választ arra a kérdésre, hogy mibe kerül a korszerű oktatás? Felmérések bizonyítják világszerte, az Egyesült Államoktól a Szovjetunióig, hogy ez a legösszeváltabb befektetés. Igen, ha a befektetés módja is egyszerű és megokolt. Tehát nemcsak a szükséges anyagi eszközöket kell az oktatás számára biztosítani, hanem követelményeket is kell támasztani vele szemben.

A reform tehát egy végnélküli, befejezetlen harc, amelynek mély humanus jellege van, mivel az ember felemelkedését szolgálja és társadalmi fejlődésünk szolgálatában áll. Ezért némileg aggasztó, hogy nem tudunk e téren gyorsabban előrehaladni.

Pavlovics Ilona

En úgy érzem, hogy az egész reformot már jóval a középiskola, sőt az általános iskola előtt kellene elkezdni, az iskoláskor előtti intézményeknél. Mióta a meghívót megkaptam, állandóan az jár az eszemben, hogy meg kell végre mondani valahol: nem nevelünk tudatosan. A programnak a nevelésre vonatkozó része nem vált azzá, amivé kellett volna. Nem az emberi minőség formálását tartjuk szem előtt, és nem ez a központi probléma. Ritkán és keveset beszélünk arról, hogy az iskolák nem aktivizálják eléggé a gyerekeket. A sok tétlen fiatalnak, meggyőződésem szerint, aktivitást kell biztosítani. Segíteni kell őket; anyagi, erkölcsi, emberi segítségre van szükségük. Időt kell szakítani és időt kell tervezni is a programokban erre a célra. Segíteni kell nekik eszményképük kialakításában és jobban irányítani fejlődésüket. En ezeket hiányolom a nevelésből.

Boros Károly

En az oktatási rendszerben bekövetkezett változásoknál kezdeném. Gyakran beszélünk az általános műveltség fontosságáról. Szerintem az általános műveltségre az utóbbi években Vajdaságban sokkal nagyobb súlyt helyeztünk, mint a szakmai képzésre. Ezért van az, hogy amikor a diákok befejezik a tizedik osztályt és a szakirányú oktatásra iratkoznak, évente három-négy, esetleg hét komolyabb gyakorlatuk van, és ettől várjuk a szakma elsajátítását. Tíz évvel ezelőtt, abban a bizonyos inasiskolában, amelyet sokszor még vissza is sírunk, három évig tanulták a szakma fortélyait, most pedig — amikor a tudományos és műszaki fejlődés ihmetetlen léptekkel halad — heti háromórás gyakorlattól várjuk el mindezt. Baj van ezenkívül a szakma iránti érdeklődéssel is. Egyes szakmák iránt még akkor sincs érdeklődés, ha aránylag magas személyi jövedelmet biztosítanak. Senki sem megy fizikai munkásnak, senki sem megy pl. öntőnek. A társadalmi rétegződés is oda hat, hogy egy orvos — mondjuk nem fogja a fiát kőművesnek adni, akárhogy szeretne is az lenni, mert annak nincs társadalmi tekintélye. Az oktatási központok kezdenek kommercializálódni. Versengés van közöttük, versengenek a diákoként, mert pénzt látnak bennük. Nagyon jó volna, ha bizonyos szempontból visszatérnénk a régi rendszerre, mert oktatási rendszerünknek együtt kell fejlődnie a gazdasági rendszerrel. A társadalom részére annyi és olyan szakembert kell képezni, amelyet és amennyit a technológiai, a társadalmi-politikai folyamat megkövetel.

Tóth Lajos

Nem vagyunk megelégedve a régivel, mindig jobbat akarunk. En a könyvemben javaslatot tettem a 8 + 1 + 3-as oktatási rendszer kialakítására, amely rendszer a rugalmasságot is magában foglalná.

Tajti György

Nem vagyok hivatott arra, hogy értékeljem az oktatási rendszert, csak az eddigi tapasztalataim alapján beszélek. 20 éve vagyok szakmunkás. Én még annak idején mesternél tanultam. Most azt tapasztalom, hogy a gyerekek az iskolaközpontokban nem eleget foglalkoznak a gyakorlati munkával. Sőt nem is a gyakorlati munkával, hanem a munkához való viszonyulással, a munka szeretetével vannak problémák. Az iskolában eltöltött időt hiába hosszabbítjuk, ha a szakmai, vagyis a gyakorlati képzés háttérbe szorul. Ugyanis, ha most egy szakember kijön az iskolából, azt semmire sem tudjuk használni. Nem szeretették meg vele a munkát és a szakmát. Az én mesterem elég jó volt, tőle tanultam meg azt is, hogy aki jobban dolgozik, az többet is keres, tehát kifizetődik jól dolgozni. Azt mondják, hogy mi kapzszik vagyunk. Dehogy, csak arról van szó, hogy megszerettették velünk a munkát. Mégpedig azzal, hogy ott lehetünk közvetlenül mellette. Ahogyan a kisgyermek a szülők segítségével tanul meg járni, ugyanúgy a munkás is a mester segítségével tanul meg dolgozni. Ha jönnek a diákok a munkaszervezetbe, nem kíséri őket senki. Leülnek, nem csinálnak semmit. Nem sírjuk mi vissza azt a szigorot, amit velünk szemben alkalmaztak, de legalább figyelték ránk, eredményt kértek tőlünk. Most viszont az a lényeg, hogy munkakezdésre ott legyenek, leteljen a munkaidő, s hogy közben hogyan viselkedtek, milyen eredményt értek el, mit dolgoztak, úgy látom, azt senki sem kéri számon tőlük. A szakmát csakis a gyakorlattal lehet megszerettetni és elsajátítani. Munkatársaimmal arra a megállapításra jutottunk, hogy mindegy, milyen elnevezése van a reformnak, vagy hányféle, a lényeg az, hogy a szakma szeretetére és munkára csak a munkahelyen lehet nevelni az embert.

Schumacher József

Én más szempontból szeretném megvilágítani a kérdést. Számtalan példával tudnám érzékeltetni, hogy a primőr áru, az újítás mindig kapós. Ez azt jelenti, hogy jó ötletekre van szükség, azok felkutatására, azok kigondolására. Nekünk az iskolában olyan észjárást kellene kialakítani, hogy mindenki a maga pályáján kutasson a jobb megoldások és jobb lehetőségek után. Tehát mindenkinek már az iskolában újtóvá, feltalálóvá, tökéletesítővé kellene válnia. Én ezt várom el az iskolától. Új észjárást, az alkotó ember észjárását kell kialakítani, erre van szüksége az öngazgatónak is. Ennek azonban egyelőre csak az előszele érződik. A napokban értesültem róla, hogy a zentai vegyészeti technikum tanulói pályázaton vettek részt, és egy kifejezetten gyakorlatias feladatot kellett megoldaniuk, többek között a Tisza-víz irthatóvá tételét, elemi csapás esetén. Hogy őszinte legyek, nekem a téma nagyon tetszett. Néhány kéziratot átnéztem, és mondhatom, hogy harmadikos, negyedikes tanulók-

hoz képest rendkívül magas szintűek voltak. Egy katasztrófa esetén tehát ezek a gyerekek el tudnák látni a lakosságot ivóvízzel. Gondolom, ilyen jelenségek vannak már másutt is. Ehhez azonban arra van szükség, hogy tekintélyt szerezzünk az iskolának és a pedagógusnak, s egy olyan köztudatot alakítsunk ki, amely a féltékenység helyett az egészséges versengést szorgalmazza. Az emberiség és a társadalmi fejlődés érdekében.

Cseh-pál Pál

12 éve dolgozom a gyermekvédelmi szolgálatban, s ugyanakkor szülő is vagyok. Én azzal a kérdéssel kezdeném, hogy vajon szükség van-e a reform reformjára? Mindannyian érezzük, hogy valami nem jó, s akkor azt reformáljuk. Mi szülők ugyanis nem sírjuk vissza a régit, de valahogy a múltból próbálunk következtetni arra, hogy miért nem olyan most az oktatási rendszer, mint ahogyan elvárnánk. Mert hogy nem egészen jó, az biztos. A nevelés, sajnos, mind jobban háttérbe szorul. Pedig az ember formálása a szocialista társadalomban elsőrendű feladat, s ez a nevelés pedig csak egyféle lehet, marxista. Tudjuk, hogy törvényszerű a fejlődés, de milyen fejlődésről van itt szó? Minden reggel az utcán kis elsősök cipelik az 5—7 kg-os táskákat, rengeteg tankönyvvel és füzettel megrakva. Ami a tananyagot illeti, az már akkora — ezt orvosi tapasztalatból mondom —, hogy kérdés: el tudja-e a gyermek sajátítani. A tanterv és tananyag szerint erején és képességén felüli ismerettel kell gazdagodni, és sajnos, a szülő segítségére sem igen számíthat. Ugyanis számtalan esetben még az egyetemet végzett szülő sem tudja azokat az új dolgokat, amit az elsős és másodikos gyerek tanul. Egyszerűen érthetetlen, hogy miért kell már olyan korán azokba a kis fejekbe annyi mindent begyömöszölni. Ez a mennyiségi vetülete a kérdésnek, mert a minőséget már nehezebb mérni. Ez utóbbi viszont már a mennyiségből kifolyólag sem lehet valami magas. Azt legjobban a pedagógusok tudják, hogy hány olyan tantárgy van, amely esetében nem elég az adott óraszám, ahhoz, hogy úgy tudjon a diákkal foglalkozni, hogy emellett a nevelésre is jusson ideje. Nyilván ennek az időzavarnak és -hiánynak a következménye ez a nagyobb divatos tesztírás is. Ez a legegyszerűbb és legkönnyebb, ezt kell íratni a gyerekekkel. Mindezt természetesen csak tetézi a tankönyvprobléma is. Most arról szeretnék szólni, hogy mi mindent tartalmaz a tankönyv. Egy egyszerű példát hozok fel: amikor hetedikes volt a nagyobbik lányom, kérte hogy kérdezzem ki fizikából. Mi annak idején az Oveges-féle fizikából úgy tanultuk, hogy az anyag nem vész el, csak átalakul. Hát ez az egy mondat az ő tankönyvében két, és egynegyed oldalon volt különbözőképpen leírva. Vajon a tankönyveknek feltétlenül ilyeneknek kell lenniük? Arról nem is beszélve, hogy hol megjelennek, hol nem.

Az általános műveltség és a szakmai tudás viszonyáról is szólni kell.

Maguk a diákok is érzik, hogy a nyolcadik után két év csak elfecsérelt idő. A szülők is látják, hogy a tananyag csak kibővíti azt, amit az általános iskola utolsó osztályaiban elsajátított. Tehát a kérdés az, hogy az általános műveltség és a szakmai tudás aránya hol és milyen fokon miképpen alakuljon ahhoz, hogy egészséges embert — személyiséget — neveljünk. Miért mondom, hogy egészséges? Mindig voltak, vannak és lesznek is különböző szervi megbetegedések, de nem véletlen, hogy egyre gyakoribbak a pszichoszomatikus megbetegedések. Ezek pedig gyermekeink túlterheléséből erednek. Egy állandó feszültségben — tananyag elsajátítás, tesztírás stb. — élnek. Arról nem is beszélve, hogy a gyermekeknek még játszania is kellene, azonkívül szabad aktivitásra is szüksége van. Gondolok itt valamilyen sportra, képzőművészeti vagy más efféle tevékenységre. Igaz, hogy ma már nem buktatunk, tehát nincs természetes szóródás, legalábbis elemi szinten nincs, de kétségtelen, hogy ennek is van árnyoldala. Mind több az olyan diák, akivel nehezebb dolgozni. Valamikor pl. az osztályfőnöki óra kizárólag a nevelési, a család—gyermek—szülő—nevelő problémákat tárgyalta meg. Ma már ezt is egy-egy óra pótlására, valami ismertetésére vagy más aktivitásra használják fel. Tehát az osztályfőnöki óra sem tudja azt nyújtani, amit elvárnánk tőle.

Nagyon fontos kérdés még a pályaválasztás. Nos az utóbbi időben ez ismét úgy néz ki, hogy próbálunk odahatni: minél előbb válasszon pályát a diák. Itt pedig rendszerint a szülő óhaja érvényesül. Ugyanis egyénként senki sem foglalkozik a gyerekekkel, sem a tanári kar, sem az osztályfőnök. Erre nincs idő. Hanem adva van egy űrlap, vagy tesztlap, ezt kitöltik, komputerrel vagy valami más formában földolgozzák, s ebből kitűnik, hogy ki mennyire alkalmas valamire.

A másik fontos kérdés, hogy mennyire találjuk meg a gyerek énjét. Mert már az újszülöttnak is van énje. A szülőknek és tanároknak is fejleszteniük kell a gyermek egyéniségét, ment csak így lehet egészséges és kiegyensúlyozott személyiség. Azt nemcsak a szülőknek, hanem az oktatási rendszereknek is tiszteletben kell tartaniuk, hogy a gyermek maga válasszon szakmát.

Vagy egy másik dolog, ami középiskoláról lévén szó mellőzhető. Négy évig Hetinben dolgoztam és három éven át tagja voltam a szülői tanácsnak az ottani középiskolában. A szülők ott azt szorgalmazták, hogy a középiskolai oktatást úgy kell megszervezni, hogy jó alapul szolgáljon az egyetemhez. Viszont, amikor én voltam középiskolás, akkor szakközépiskolába jobbra azok mentek, akik nem akartak tovább tanulni. A jelenlegi kétéves képzési szisztémával pl. a középorvosi iskolából kikerült nővéreknek szinte nulla a gyakorlati tudása. Nem jó már a hozzáállás sem a gyakorlati munkához, holott erre van leginkább szükségük. Ezzel szemben akkora elméleti anyagot kell elsajátítaniuk két év alatt a középiskolában, amennyi az egyetemi szintet is megüti, pedig sohasem lesz rá szükségük.

Végül kitérek a tanár úrnak arra a megjegyzésére, miszerint a könyvében javasolta a 8 + 1 + 3-as felépítést. Konkrét kérdésem van: nyolc

utáni 1 + 3 az a szakmai? Ha ezt az új reformot meg tudják úgy szervezni, hogy jobb legyen a jelenleginél, ott akkor feltétlenül ügyelni kell a nevelésre is és a szaktudás elsajátítására is. Azt szeretném kérdezni, hogy mit tanulnának itt a gyerekek, s mi a szerepe annak a 8 + 1 osztálynak. És még valami: létezik a mi hadseregünkben egy olyan oktatási és képzési szisztéma, amelyet ha nem is teljes egészében, de érdemes volna megszívlelni.

Tóth Lajos

A direkt kérdésre azonnal válaszolok is. Én annak nagyon örülök, hogy orvosok és mások, tehát nemcsak szakmabeliek is eljöttek erre a beszélgetésre, mert az oktatás voltaképpen nemcsak a pedagógusok ügye, hanem az egész társadalomé, és haladunk is ebbe az irányba, csak nem elég intenzíven. Egyik hiányossága ennek a reformnak, hogy ezt a nagyon fontos feladatot, a pályaválasztást, részben megkerüli. Az általános iskolában ugyanis egy orientációs szakaszt kellene kialakítani. Mindenekelőtt a gyerekeket kellene megismerni, és akkor következne az úgynevezett orientáció — tájékozódási szakasz. Ez menne át aztán a pályairányításba, majd végül pályaválasztással végződne. Ez minden korszerű oktatási rendszernek sarkalatos pontja. Voltak elképzelések, hogy fakultatív tantárgyakat vezetnek be a két első középiskolai osztályba, csak mivel ez bonyolult volt, eltekintettek tőle.

A 8 + 1 + 3-as javaslat abból indul ki, hogy a nyolcadik osztályban a gyerekeknek, szülőknek és pedagógusnak már világosan kell látnia, hogy mire képes a diák. Mi megbontottuk az igények és a lehetőségek közötti összhangot. Megnöveltük az igényeket, amelyek nem reálisak, viszont nem tudjuk kielégíteni a szükségleteket, mert oda mennek a gyerekek, ahol nincs rájuk szükség. De ennek az alapjai is a pályairányításban rejlenek. Ez tehát egy igen bonyolult feladat, s világszerte sok gondot okoz. Aki ugyanis a nyolc osztály után kinyilatkozná, hogy nem akar továbbtanulni, annak még egy osztályt kellene elvégeznie — és ez már szakképzéssé alakulna —, s ebből a rendszerből senki sem maradhatna ki. A továbbtanulóknak pedig ez az év lenne igazán a pályaválasztás előkészítése.

Ideális elképzelés, de nehezen valósítható meg, hogy mindenki oda kerüljön, ahol ő is megfelel s ami neki is megfelel. Nagyon örülök, hogy ezt megemlítette. Itt van Nagy elvtárs, ő a Foglalkoztatási Érdekközösség titkára Szabadkán, ő többet tud mondani a tanulók tájékoztatásáról. Némi előrehaladás már történt ezen a téren — a tájékoztatásban. Jelenleg tudniillik jobban tájékoztatják a szülőket, mint korábban. Most például Vajdaság késik egy jó hónapot ezzel, nem jelentek meg azok a bizonyos anyagok, amelyeket évről évre öt nyelven kiadnak. Szabadka viszont kiadott egy ilyen tájékoztatót.

Ha megengedik, hozzászóllok, mivel gyakorlatilag én is pedagógus vagyok, s így több szempontból érdekelt ebben a kérdésben. A pályaválasztást szerintünk permanens folyamatnak kellene tekinteni, amely az óvodában kezdődne és az ember nyugdíjba vonulásáig tartana. Lehet, hogy nevétséges amit mondok, ám a műszaki fejlődés oda vezet, hogy az ember a nyugdíjazásáig több ízben változtat munkahelyet és foglalkozást. Az UNESCO egy felmérése kimutatta pl., hogy kétezerig a ma létező foglalkozásoknak körülbelül a 90 százaléka vagy eltűnik, vagy olyan gyökeres átalakuláson megy át, hogy szinte rá sem ismerünk majd. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy az embereket fel kell készíteni mind az oktatásban, mind a pályaválasztásban, hogy életük folyamán többször is szakmát változtathassanak.

Én is szólnék néhány szót a reform reformjáról. Nekem az a véleményem, hogy felesleges a reform reformjáról beszélni, hisz mi a gyakorlatban nem valósítottuk meg a reformtörekvések jó részét. Egyes dolgokba csak belekezdünk, ám nem vontuk le a következtetést, hogy mi volt abból a jó, s azt továbbfejlesztettük volna az új iskolarendszerben. Valami teljesen újat akartunk, mikor azonban megrekedtünk, akkor visszakozt hirdettünk. A régre való visszatérést azonban sem a társadalmi fejlődés, sem a műszaki haladás nem engedélyezi. Valószínű, hogy a régitől a jót be kell építeni az új rendszerbe is. Megpróbálom illusztrálni, amit elmondtam. Az oktatási reformmal kapcsolatban a X. pártkongresszusnak az egyik követelménye az volt, hogy az oktatást és a társult munka szükségleteit összhangba kell hozni. Hogy ez mennyire nincs így, az a következőkből is kitűnik. 81-ben tartományi szinten egy felmérést készítettünk a pályaválasztási orientáció keretében, hogy ki mi akar lenni. Tízezer tanuló kérdeztek meg, s a feleletekből csak néhány dolgot említenék meg. A tízezerből mindössze 88 tanuló jelentette ki, hogy géplakatos szeretne lenni, holott a társult munka kimutatta, hogy 85-ig 4700 ilyen munkásra van szüksége. 70-en nyilatkoztak úgy, hogy az esztergályos szakmát választanák, a társult munka pedig 85-ig 2800 esztergályost igényel. 12 tanuló kívánt hegesztő lenni, a társult munka szükséglete pedig 1108 ilyen munkás. 11 tanuló választotta a kőműves és betonszerelő szakmát, Vajdaság szükséglete viszont 3500 ilyen dolgozó. Úgy érzem, ez élesen illusztrálja a társult munka szükségletei és az iskolarendszer közötti óriási eltérést. Vagy nézzük a következő adatokat! A kimutatások alapján 85-ig a társult munkának 800 mezőgazdasági technikusra lenne szüksége. 81-ben már 1800-an vártak munkára, és minden évben az iskolát újabb 900 diák fejezi be Vajdaságban. Vegyésztechnikusra 900 volt a bejelentett szükséglet, s már 81-ben 1600-an vártak munkára, azóta pedig minden évben újabb 500 fejezi be az iskolát. Közgazdasági technikusból 5700 a szükséglet, és 81-ben már majd 3000-en vártak munkára, de évente Vajdaságban 2500-an fejezik be ezt az iskolát. Ezek

az adatok is bizonyítják, hogy gyakorlatilag mi nem valósítottuk meg azt, ami a reformkövetelések között elsőrendű feladatként szerepelt.

A másik dolog, amit dr. Tóth Lajos említett, az elitizmus. Azt mondtuk, hogy nincs gimnázium, s ezzel az elitizmusnak minden gyökerét elváltuk. Én állítom, hogy az elitizmus tovább létezik, csak most három iskolában. Ezek pedig a társadalmi szakok, a közgazdaság és az egészségügyi szakok. Ezekbe az iskolákba a jeles, a kitűnő és a Vuk-díjas tanulók iratkoznak, míg a többi szakra a bukottak, a pótvizsgázók, a gyöngye tanulók és a jó előmenetelűek. Tehát az elitizmus tovább tart.

Nem valósítottunk meg azonban más reformtörekvéseket sem. A kongresszus például kimondta, hogy egyetlen iskola sem létezhet, amely *csak* a továbbtanulásra vagy *csak* a munkába állásra képezi ki a tanulókat. Szerintem ezzel is hadilábon állunk. Mi tulajdonképpen az egységes középiskolában két évig mindenkit arra ikényszerítünk, hogy vagy végigjárja, vagy elszóródjon. Szakmára, foglalkozásra nem képeztünk ki, hanem, hogy még rosszabb legyen a helyzet, a szakirányú oktatást egy vagy két évre csökkentettük. Munkára nevelni pedig munka nélkül nem lehet. Vagy például mi a kulturoológus vagy a fordítói szak, a középfokú jogász és így tovább? Műik ezek a kitalált szakmák, amelyekre gyakorlatilag nincs szükség, mégis évről évre generációkat teszünk itt tönkre. Tehát többreü problémák ezek, amelyeket mielőbb orvosolni kell.

Továbbá a kongresszus határozata szerint iskolarendszerünket úgy kell megformálni, hogy a fiatalok mielőbb munkába állhassanak. Úgy érzem, hogy ezt sem valósíthattuk meg. Elméletileg létezik első és második szakmai fokozat, gyakorlatilag azonban ezzel nem foglalkozunk. Nem építettük be iskolarendszerünkbe az első és második szakmai fokozatot, s nincs biztosítva az átjárhatóság. Az a tanuló ugyanis, aki befejezte a második szakmai fokozatot, igaz, hogy társadalmilag elismert bizonyítványt kap, igaz, hogy ezt elfogadják mindenütt, de ha folytatni akarja tanulmányait a harmadik szakmai fokozaton, akkor vissza kell neki jönnie és pótolni azt a fokozatot, amit nem fejezett be az egységes középiskolában. Tehát ez sem vált be. A társult munkának ebben az ötéves tervidőszakában 27 700 első és második szakmai fokozatot végzett dolgozóra lenne szüksége. Az, amit mi csinálunk a második szakmai fokozaton, függetlenül attól, hogy van 120 verifikált tantervünk, az nem más, mint a foglalkoztatási érdekközösség túzóltása.

A harmadik szakmai fokozatnál pontosan tudjuk, hogy csak elenyésző számú tanuló kapcsolódik be a társult munkába. Aki csak befejezte a negyedik szakmai fokozatot és teheti, nem áll meg ezen a fokozaton, mivel úgy képzeli, hogy technikusként már inkább az irodában a helye, mintsem a gyáracsarnokban. Ezért a negyedik szakmai fokozat után a legtöbben továbbtanulnak az egyetemen. 80-ban például a főiskolákra és az egyetemekre több tanuló volt írtunk be számbelileg, mint amennyi középiskolát végzett tanuló volt abban a generációban. Mert az előző generációkból is maradtak. A beírás 102 százalékos volt. Hát kérdezem én, hogy a társult munka elbírja-e ennek az anyagi terhét? Vagy a társult

munkának szüksége van-e erre? Valószínűleg nincs. Tehát itt társadalmi-politikai lépéseket kell tenni, mert egyes tagozatok nem zárhatók be máról holnapra, hanem csak fokozatosan csökkenthető a számuk. Véleményem szerint ezért nem a reform reformjáról van szó, hanem arról, hogy amibe belekezdünk, azt vigyük is véghez. A régiből át kell venni azt, ami jó és továbbfejleszteni az újban.

Ami itt elhangzott a neveléssel kapcsolatban, azzal teljesen egyetértek. Amíg azonban ilyenek a tanterveink, addig nem hibáztathatjuk az iskolát. Dr. Tóth Lajos megemlítette, hogy most, amikor megtorpantunk, sokan felteszik a kérdést, hogy hol voltunk annak idején. Higgyék el, mi akkor is megmondtuk a véleményünket, ám nagyon sok oktatásügyi dolgozót és pedagógust meg sem hallgattak. Pedig érdemleges véleményt csak ők tudnak mondani, s azt meg is kellene hallgatni. Különbözik ismét a régi hibába esünk, hogy nagyon sok gyerek életét és jövőjét tesszük tönkre. Mert ezzel a mostanában végzett kísérlettel nagyon rossz tréfát űzünk.

Tóth Lajos

A reform reformját csak afféle szállóigeként használjuk, jobbra azonban azt értjük rajta, hogy sok mindenben kell javítani és az öngazgatási átalakulás meggyorsítására van szükség. Kiindulópontul természetesen a kongresszusi határozatok szolgálhatnak, csak hogy ezek sem mindig elég precízek. Például az a tétel, hogy mindenkit alkalmassá kell tenni a továbbtanulásra meg a szakmára is, ez egy kicsit homályos. Ebből eredt ugyanis az, hogy egyikre sem képesítettünk. Vagy inkább csak a továbbtanulásra. Tehát most szükség volna a kongresszusi határozatok megvalósításának országos szintű elemzésére. Léteznek már ilyen törekvések. Országos szinten nem egyformán valósult meg a reform. A szlovénok később kapcsolódtak be, Bosznia-Hercegovina pedig a szlovénok mögött kullogott. Macedónia sajtóságos módon megőrizte a gimnáziumot. Mind ezt most hasznos és érdekes volna részletesen és tüzetesen elemezni.

Nagy László

Csak még valamit a pályaválasztással kapcsolatban. Valahol mi nagy hibát követtünk el annak idején, amikor a 9. és 10. osztályt beindítottuk. Akkor azt mondtuk, hogy a nyolcosztályos iskolában nem foglalkozunk tovább a pályaválasztással, átvisszük az egységes középiskola második osztályába, s ez ismét a foglalkoztatási érdekközösségre hárult. Szerintem ez nem elegendő, mert ezzel az iskolának és a társult munkának egyaránt foglalkoznia kell, hisz végeredményben ez egy igen bonyolult és fontos kérdés. Nem lehet pályaválasztást véghezvinni az egységes középiskola második osztályában, mert ez már késő. Most próbálunk visz-

szatáncolni, és azt mondjuk, hogy felújítottuk azokat a pályaválasztási tanácsadókat, csoportokat, amelyek az elemi és általános iskolában is voltak. Ezt már az óvódától kísérni kell, mert különben továbbra is ugyanezekkel a problémákkal küszködünk majd. Ez koncepció kérdése, és azt hiszem, hogy itt nagy bakot lőttünk. Egyetlen találkozástól a tanulóval nem várható el, hogy minden problémáját megoldjuk.

Tóth Lajos

Különbö van egy olyan vélemény is, miszerint minden rendben lett volna, ha a két alapvető tényező, a társult munka és az oktatás eléggé érett és felkészített lett volna. Persze, azt is annak idején kellett volna kivizsgálni, hogy ki mire képes és érett. A társult munkában például általában nem volt káderszolgálat, s mindjárt az elején azt kérték tőle, hogy mutassa ki, milyen szakemberekre van szüksége. A társult munka erre képtelen volt, holott az egész reform épp erre épült.

Garai László

Az előbb azt mondtuk: először hallgassuk meg a szakembereket és a pedagógusokat, akik már régóta foglalkoznak az oktatással. Én már kilenc éve járom az iskolákat, a diákokról és az oktatásügyi problémákról cikkezek, így tolmácsolhatom a diákok véleményét. Egyrészt a diákokét, másrészt a magamét. A reformot nyugodtabb légkörben kellett volna véghezvinni, mert így a diákok tájékozatlanok. A rendeteg változás és kapkodás miatt nem tudják, milyen szakok, milyen középiskolák, illetve egyetemi karok nyílnak, kiket vesznek fel és milyen feltétellel. A középiskolák ugyancsak bizonytalanok, gyakran felszámolnak bizonyos tagozatokat, ill. irányzatokat, vagy átköltöztetik őket például Kanizsáról Topolyára. A nemzetiségek helyzete még nehezebb, mert nekik kevesebb tagozat nyílik és így messzebbre kerülnek lakóhelyüktől. Egyelőre tehát a szülők és diákok egyaránt tájékozatlanok. A zavart csak tetézi a tantervek gyakori változása. Például történelemből három év alatt három tanterv és három tankönyv készült, illetve az utolsó még meg sem jelent, s máris elévült.

A másik dolog pedig, amiről beszélni szeretnék, a munkaszervezetek és az iskolák kapcsolata. Azokban az iskolákban, ahol a közvetlen termelésre képezik ki a tanulókat, pl. húsipar, faipar, fémipar, ott az együttműködéssel általában nincs probléma, ellenben egészen más a helyzet a nem termelő szakok, például a kórházak és az egészségügyi tanulók esetében, mivel a kórházak nem tudják őket anyagilag úgy istápolni, mint a társult munka.

Külön említést érdemel a tankönyvprobléma. A diákok általában és túlnyomórészt jegyzetelnek az órákon. A középiskolai szint a jegyzete-

lési, ill. diktálási módszernél magasabb színvonalat kíván. A taneszközök használata valóban nem kielégítő, de létezik ennek a problémának egy másik vetülete is, amit én taneszköz-mániának neveznék. Érttem pedig ezen azt, hogy azok az iskolák, amelyek rendelkeznek korszerű taneszközzel (akár zártláncú tv-rendszerrel is), azok sem használják ki őket. Hasonló jelenség figyelhető meg a tankönyvek esetében is. Például az általános iskolás tankönyvek színes, ötszínnyomásos, gazdag illusztrációs anyagát a középiskolák szegényes, illusztrálatlan tankönyvei váltják fel. Illetve a középiskolákban a tankönyvírást is az iskolaközpontra bízzák.

A következő pedig az egyetem reformja. Reformáljuk az általános, a középiskolát, míg az egyetem reformja már 67 óta várta magára. Bár hébe-hóba módosítanak a nagyon csikorgó pontokon, de arra nem gondolnak, hogy összeegyeztessék a megreformált középiskola követelményeivel, tehát nem létezik egy folyamatos, összehangolt oktatási rendszer a legalsótól a legfelső fokig.

Szólni kellene arról is, hogy az ifjúság nem érzékeli kellően az előtte álló perspektívát és hiányzik belőle a munka iránti érdeklődés és szeretet. Gyakran elhangzik rólunk az a kérdés, hogy minek tanuljak, ha úgy sem akarok dolgozni. Ennek pedig számtalan vetülete van. Én itt csak egyet említenék, nevezetesen azt, hogy míg Nyugat-Európában a dolgozókat kizsákmányolják ugyan, de teszik ezt egy igen magas bérért, addig a fejlődő országokban a kereset nem olyan, hogy ebből a kenyér mellett kalácsra is futná. Tehát a dolgozóknak több mint 50 százaléka kénytelen munkája mellett jövedelemkiegészítési forrás után kutatni. A diákok tehát tanácstalanok, nem látják világosan, hogy mit érdemes dolgozni. Egyedül azt látják, hogy olyan szakmát kell választani, amelyben maszkolhatnak.

Beszélnünk kellene még az iskolarendszer nyitottságáról. Pl. ha valaki orvos akar lenni, az ésszerű módja az lenne, hogy elvégzi az általános iskolát, majd az általános középiskolát, az egészségügyi középiskolát, s végül az egyetemre iratkozik. Csakhogy nálunk, ha valaki orvos akar lenni, akkor nem tanácsos egészségügyi középiskolába iratkozni, mivel ezen a szakon nincs néhány olyan tantárgy (biológia, matematika, fizika), amely előfeltétele az egyetemre jelentkezésnek. Így azok a diákok, akinek tehetsége van, megkerülik az egészségügyi középiskolát, és valamely más szakra járnak (matematika-fizika) csak azért, hogy később magánúton pótolva a biológiát és a vegytant beiratkozhatnak az egyetemre.

Hiányolom azt is, hogy oktatási rendszerünkben nem alakult ki semmilyen differenciált foglalkozás a diákokkal, amely tekintettel lenne különböző képességeikre. Azzal, hogy az általános iskola alsó tagozatain, hasonlóképpen pedig az egyetemeken is könnyítik az egyik tanévből a másikba való átmenetet, azzal, hogy pl. az általános iskola második osztályából két egyessel is át lehet jutni a harmadikba, de hasonló a helyzet az egyetemen is, ezzel csak tovább devalváljuk az amúgy is devalválódott oktatási rendszerünket.

Tóth Lajos

Az egyetem ősi falait a reformok már évtizedek óta ottromolják, de a hullámok hol csak a falak fölött, hol pedig csak a réseken jutnak be. Mivel minden fokozaton keresztülhaladtam, s most az egyetemen dolgozom, jobban meg tudom ítélni a helyzetet. Van az újvidéki egyetemen egy úgynevezett fejlesztési központ. Végre megalakult, mert régóta hangoztatjuk, hogy a tudomány bölcsője az egyetem, s közben nem képes a saját fejlesztését tudományosan megalapozni. Ez most megalakult, és ha érvénye, valamint hatása is lesz, akkor előbb-utóbb változásokat is von maga után. Azt azonban már az első év után is érzékeltük, hogy milyen nehéz itt bármit is változtatni.

Csúvik József

Nagyon megkönnyítette helyzetemet az előbbi felszólaló, mert háromnegyed részét elmondta az én mondandómnak is. Én tehát most már csak távirati stílusban szólnék a színvonal-csökkenésről, amely már elkezdődik az elemiben, majd a középiskolában és az egyetemen folytatódik. Ezzel kapcsolatban fölteszem a kérdést, hogy foglalkozunk-e a jó tanulókkal? Mindig csak a gyöngye tanulók és a lamorzsolódás a téma, de mi van a jó tanulókkal, akik a gyengék miatt semmire sem haladnak. A színvonalat odáig csökkentjük már, hogy a jó tanulóknak otthon szinte nem is kell készülnie.

A másik dolog pedig, hogy reformra valóban szükség van, de nem olyan elkapkodott formában, ahogy eddig csináltuk. Az egységes középiskolában például az ősszel, közvetlenül a tanév kezdetén kaptuk meg a tantervváltoztatást, némelyik egységes középiskola pedig nem is tudott róla. Egymás között beszéltek meg, hogy ki mi szerint kezdű a munkát. Vagy pl.: a szakirányú oktatásban most egy kísérleti programot akarnak meghonosítani, s már föl is szólítottak néhány iskolát, hogy dolgozza ki hozzá a programot és vállalja a valóra váltását is. És vajon kik vállalják? Pl. Zsablya vagy Csóka, ahol most szeretnék kialakítani a szakirányú oktatást. Most, amikor már az új tanévben egy új reform szerint kezdünk dolgozni, kitalálunk egy hároméves iskolát.

Ennek kapcsán még megjegyezném, hogy nagy hiba az iskoláknak ez a hirtelen átállása egyik szakmáról a másikra. Most, amikor divatba jött a termelőszakmák szorgalmazása, most azok az iskolák is ezzel akarnak foglalkozni, amelyek eddig tisztviselőket képeztek. Természetes, hogy ehhez semmilyen feltételük sincsen meg, mert pl. egy fémes szakmához okvetlenül szükséges a műhely is. Konkrét példát mondok: Becsén is van fémes középiskola és Adán is, de itt már régen egy jól felszerelt műhelyben dolgoznak a tanulók. Mivel pedig ez bevált, most a zentaiak is nyitnak egy ilyen tagozatot. Sőt Csóka is bekapcsolódott; mezőgazdasági mechanikusokat és öntőket fognak képezni. Törökkanizsának és Kanižsának ugyancsak vannak ilyen tagozatai.

A tantervek sokszor a fellegekben járnak, olyan követelményeket támasztanak a szakirányú oktatással szemben, ami teljesen kivihetetlen, mert a termelőszakmára általában a gyengébb tanulók jelentkeznek. Annyira felapróztuk a szakmákat, hogy sokszor már kész humor: a vendéglátóiparban pl. külön képezik a levesfőző és hússütő szakácsokat?!

Pavlovics Éva

Hol vannak az iskolai szakszolgálatok? Adán beindult egy, s ennek örülünk, de sajnós, nem az iskolák, óvódák, középiskolák mellett, hanem a község keretében. Hol van azonban a pszichológus, pedagógus, andrológus, szociológus, aki a rossz tanulók problémáival foglalkozna. A helyett hogy a társadalom értékes tagjaivá nevelné őket, rájuk sűtik a bélyeget, hogy nem valók semmire. Nagyon fontos lenne, hogy egy ilyen ember legyen mellettük, mert a pedagógus nem isten. És jön a harmadik probléma, hogy nincs pénz. Nincs szükségünk a szakszolgálatokra, mert nincs rá pénz. Pedig nagyon nagy szükségünk van rá, mert az eltévelyedett fiatalok fejlődését nem képesek a pedagógusok kellőképpen irányítani.

Tóth Lajos

A szakszolgálat kérdése tágabb értelemben is érvényes. A köztársasági, a tartományi, a regionális oktatásfejlesztő (pedagógiai) szervezeteknek át kellett volna alakulniuk, mert több tekintetben nem felelnek meg a funkciójuknak. Egy szervezeti modellt kell kialakítani az iskolákban, a központokban, nem pedig a szakszolgálatot a meglévőbe behelyezni.

Cseh-pál Pál

Említette a tanár úr a pedagógusképzést. Nagyon rányomja a bélyegét oktatásunkra pl., hogy az iskolában mérnökök is előadnak, holott ők nem tanultak pedagógiát. Mert azelőtt a mester a műhelyben csak a gyakorlati tudást adta át a gyerekeknek, ezért kapta a fizetést. Manapság többször hajmeresztő pedagógiaellenes magatartásnak és viselkedésmódnak lehetünk a tanúi az ilyen, a pedagógusi pályára nem képesített szakemberek (mérnökök stb.) részéről. Ha már megemlítettük, hogy a pedagógusképzés nagyon összetett, akkor azt is mondjuk el, hogy miért népszerűtlen. Lépten-nyomon fültanúi lehetünk ugyanis annak, hogy sok évi pedagógiai munka után az ember előbb-utóbb csak otthagya az iskolát.

Raffai Éva

Én elhatároztam, hogy nem szólok hozzá, mert annyi ilyen kerekasztal-beszélgetésen vettem már részt mint óvónő, de mégis kikívánczik belőlem valami. Mindig úgy tudjuk, és úgy mondjuk a magunkét, pontos-

san tudjuk, hogy mit kellene tenni, s akkor jön egy merőben más program, amit teljesítenünk kell. Most például egy új elképzelésről beszélünk, amiről már eleve tudjuk, hogy nem jó. Akkor miért nem lehetett a réginek addig érvényben maradnia, amíg egy jobbat nem tudunk helyette? Hogy négy-öt év múlva ne kelljen ismét azt mondani: egy olyan generáció került ki az iskolapadból, amelynek sem az elméleti, sem a gyakorlati tudása nem felel meg az elvárásoknak. Megint csak úgy érzem, hogy nagyon zűrzavaros 4—5 év előtt állunk és négy-öt generáció ismét el fog csúszni. Véleményem szerint meg kellett volna hagyni az anyaiskolákat. Ki mérvadó rá, hogy azt mondja: nem lehet. Inkább a pedagógusokat kellett volna átirányítani, hogy ha kell, szakmai profiljuknak megfelelően, hogy pl. ne Csókán, hanem Zentán tanítsanak. És a diák is üljön a buszra. Igaz fárasztó ez, de mi valamikor Újvidékig mentünk, hogy óvónők lehessünk. Aki pedig pincér vagy szakács akart lenni, az elment Szabadkára. A mai világban inkább a közlekedést kellene még fejleszteni, mintsem az iskolákat, szakmákat aprózni, hogy végül sehhol se legyen megfelelő káder. A csókai iskolában is majd lesz húsz olyan mérnök, aki ugyanúgy fog viselkedni, ahogy a doktor úr mondja.

Most három órát beszélgettünk, és azzal az érzéssel megyünk haza, hogy nem csináltunk semmit, mert nem tudunk változtatni a dolgokon. Csak jeleztük a problémát, és minden megy a régi kerékvágásban, vagy egy újban, ami még rosszabb lesz.

Ha legalább úgy mehetnénk el, hogy reménykedhetnénk a helyzet jobbra fordulásában. Tessék elképzelni azt a középiskolai pedagógust, aki mindezek után, érthetően, nem meggyőződéssel csinálja munkáját. Ezek nem kis dolgok, s szerintem országos összefogásra van szükség a megoldásukhoz.

Tóth Lajos

A kérdést a kolléganő helyesen vetette fel, de azért az ilyen őszinte, nyílt szívű beszélgetés hatásfoka tekintetében nem kell ennyire borúlátónak lenni. Elsősorban minden érdekelt alanynak nagy szüksége van a sokoldalú, tárgyilagos tájékoztatásra, és ami itt elhangzott, az a jelenlévők által és a Létünk hasábjain másokhoz is eljut. Remélhetőleg eljut az illetékes szervekhez is és gondolkozásra, tettekre fog készíteni.

Sok fontos, időszerű kérdést itt csak érintettünk. A felvetett kérdésekben, értékelésükben általában egyetértettünk, bár más-más szemszögből világitottuk meg őket.

Mindannyian érezzük a felelősséget, és azt szeretnénk, ha szakirányú oktatásunk fejlődése-fejlesztése megfelelő mederbe terelődne, hogy minél közelebb kerüljünk a kitűzött nagy és nemes célhoz — oktatási rendszerünk szocialista öngazgatású átalakulásához.

DOKUMENTUM

HOSSZÚ TÁVÚ GAZDASÁGSZILÁRDÍTÁSI PROGRAMUNK HATÁROZATAI

I. RÉSZ

A gazdaságzilárdítási problémákkal foglalkozó szövetségi társadalmi tanácsok bizottsága a hosszú távú fejlesztési program egységes eszmei alapjának biztosítása érdekében 1982 áprilisában meghatározta, közzétette és a szövetségi társadalmi tanácsok munkájában résztvevőknek megküldte: „A hosszú távú gazdaságzilárdítási program alapelvei”-t.

A JSZSZK Képviselőházának Szövetségi Tanácsa, valamint a Köztársaságok és a Tartományok Tanácsa 1982. VI. 17-i ülésükön megvitatták és elfogadták „A hosszú távú gazdaságzilárdítási program alapelvei”-t, a Jugoszláv Kommunista Szövetség XII. kongresszusa pedig külön határozatot fogadott el a JKSZ-nek a gazdaságzilárdítási politika megvalósításával kapcsolatos feladatairól és többek között megerősítette, hogy „a gazdaságzilárdítási politika megvalósításával járó kedvező változások általános irányvételét A hosszú távú gazdaságzilárdítási program alapelvei” tartalmazzák.

A bizottság ezekkel az alapelvekkel összhangban 15 mellékletet adott ki, amelyek a társadalmi élet bizonyos területeit vagy a hosszú távú fejlődés meghatározott vonatkozásait dolgozzák fel.

A bizottság említett dokumentumaiban közzétett irányvétel megvalósítása ezáltal a résztvevők (a Szövetségi Végrehajtó Tanács szervei, a bizottság szövetségi résztvevői, a szocialista köztársaságok és szocialista autonóm tartományok) közvetlen feladatává vált, mivel benne foglaltatik a társadalmi élet és a munka különböző területein felmerülő lényeges kérdések megoldása. Ezeknek a dokumentumoknak a tartalma és a jellege magában hordja további kidolgozásuk, konkretizálásuk és gyakorlati igazolásuk lehetőségét.

„A hosszú távú gazdaságzilárdítási program határozatai”-t az e célból kinevezett munkacsoport készítette elő, majd pedig a gazdaságzilárdítási problémákkal foglalkozó bizottság és a szövetségi társadalmi tanácsok közös ülésén vitatták meg 1983. VI. 28—30-án. Végleges jóvá-*

hagyására a program szerkesztő bizottságának 1983. VII. 8-i ülésén került sor. Ezen a közös ülésen határozták el, hogy „A hosszú távú gazdaságzilárdítási program határozatait” közzé kell tenni és el kell juttatni a szövetségi társadalmi tanácsok munkájában résztvevőknek.

BEVEZETÉS

1. „A hosszú távú gazdaságzilárdítási program határozatai” és „A hosszú távú gazdaságzilárdítási program alapelvei” egyaránt részei az egész programnak és együttes hordozói eszmei alapjának, legfontosabb határozatainak, javaslatainak és a megvalósításával kapcsolatos indítványoknak. A programnak a rendszerünk társadalmi-gazdasági problémáival, fejlesztési politikánk stratégiájával és alapelveivel foglalkozó része és az „Antiinflációs program” szintetikus jellegű. A program egyes területeit, illetve sajátos vonatkozásait kidolgozó részek önálló értékkel bírnak és az adott területen alapjául szolgálhatnak a rendszerbeli gazdasági megoldásoknak, de ugyanakkor alkotórészt képezik az egész programnak. Az alábbiakban tehát a program határozatait, azaz záródokumentuma következnek, amelyek a korábban elfogadott dokumentumokra támaszkodva összegezik azok legfontosabb felismeréseit, magukba foglalva mindazokat az általános jellegű határozatokat, amelyeket a bizottságok és azok testületei hoztak meg tevékenységük során, valamint általános utasításokat tartalmaznak az akció megkezdéséhez.

2. A hosszú távú gazdaságzilárdítási program a társadalmi-gazdasági viszonyok, az anyagi fejlődés és a nemzetközi gazdasági és politikai helyzet figyelembevételével értékelte a jelenlegi helyzetet és rámutatott az anyagi és társadalmi fejlődés ellentmondásainak hatékony túlhaladási módjára. Az alapelvek kidolgozásával és a jelenlegi gazdasági helyzet értékelésével arra a megállapításra jutottunk, hogy gazdasági válságban vagyunk, ami az alapelvekben összegzett okok, de mindenekelelt a társult munkában dolgozók társadalmi-gazdasági helyzetével kapcsolatos alkotmányos elvek figyelmen kívül hagyásának a következményei. Ez a tény, különösen pedig a társadalmunk anyagi fejlődésében, valamint a nemzetközi politikai és gazdasági viszonyokban felmerülő ellentmondások teszik szükségserűvé és halaszthatatlanná a programunk által meghatározott változásokat.

Egy történelmileg új, szocialista öngazgatású termelési viszonyokon alapuló társadalom, mint a miénk, állandó változásoknak van kitéve, s

* A munkacsoport a következő összetételben dolgozott: Kiro Gligorov, a munkacsoport vezetője, Dragomir Vojnić, a munkacsoport helyettes vezetője, Miodrag Ostracanin, a munkacsoport titkára, valamint Aleksandar Bajt, Milutin Cirović, Borislav Jović, Nisim Konfino, Oskar Kovač, Ljubisav Marković, Radovan Milanović, Zoran Pjanić, Vojislav Rakić, Miloš Sindić, Branislav Šoškic és Rihard Štajner. A bővített munkacsoportban részt vettek még: Dušan Anakioski, Budimir Lazović és Srđan Savić.

ezért folyamatosan összhangba kell hozni a termelőerőket és a termelési viszonyokat. Éppen ezért a társult munka és a társadalom stabilitásra való törekvését dinamikus, folyamatos törekvésként kell értelmezni, amely az eredményes anyagi fejlődést, a szocialista öngazgatású társadalmi-gazdasági viszonyok kiegészítését és továbbfejlesztését szolgálja társadalmunk hosszú távú stratégiai fontosságú irányvételek alapján, nem pedig a már kialakult fejlődési viszonyok és eredmények konzervatív megőrzésére törekszik.

Az a tény, hogy kialakítottuk társadalmi viszonyaink hosszú távú fejlesztési stratégiáját, előnyt jelent más társadalmakhoz képest, a célja azonban nem a minden meglevő védelmezése, hanem akcióra való felhívás, hogy az adott — hazai és nemzetközi — körülmények között, fejlődésünk jelenlegi szakaszában, a hosszú távú fejlesztési stratégia szellemében változtassunk a fennálló helyzeten.

A stabilizációs program alapvető változásokat helyez kilátásba a fennálló helyzetet illetően és rámutat a továbblépés eszközeire, módszereire. Annál is inkább, mert a program megvalósítása távlatot nyit egy biztonságos alapokon nyugvó, dinamikus gazdasági fejlődés és a szocialista öngazgatáson alapuló társadalmi-gazdasági viszonyok előrehaladása előtt. Ilyen értelemben motiválhatja, mozgósíthatja a munkásságot, a dolgozókat és a lakosságot, azok szervezett szocialista erőit és a társadalmi-politikai közösségeket, hogy változást vigyenek végbe a társadalmi erőviszonyokban, s ezáltal távlatot nyissanak a további progresszív társadalmi átalakulások előtt.

3. A jelenlegi gazdasági helyzetre nagy hatással volt a kedvezőtlen nemzetközi helyzet is, amelyet többek között a nagyhatalmak, a katonai és politikai tömbök fokozódó konfrontálódása, azoknak az érdekszférák, különösen pedig a fejlődő országok körüli általános versengése, a szakadatlan és egyre fokozódó fegyverkezési verseny, valamint a katonai tényezők által egyre jobban körülhatárolt nemzetközi viszonyok jellemeznek. Fokozódik a nemzetközi gazdasági válság, elmélyül a fejlett és fejlődő országok közötti szakadék, fokozódik ez utóbbiak eladósodása, s a kivétel csökkenése és a bizonytalan nyersanyagárak következtében válságos méreteket ölt külkereskedelmi fizetésekképességük és egész gazdasági helyzetük.

Mindez felerősíti az el nem kötelezett és fejlődő országokra gyakorolt politikai és gazdasági nyomást, állandóan új válsággócokat teremt, miközben a régiek felszámolása túl lassan halad, s egész sor más kedvezőtlen folyamatot is kivált.

A nemzetközi körülmények a közvetlenül előttünk álló időszakban meghatározzák anyagi fejlődésünk egyes vonatkozásait, de nem számítanak egyedüli döntő tényezőnek, s még kevésbé adnak okot a várakozásra, hogy majd a világban végbemenő változások kedvezőbbé és fájdalommentesebbé teszik belső átalakulásunkat. A világválság súlyosságától és jellegétől függően a kilábalás lehetőségei is eltérőek, társadalmi rendszertől függően változnak, s minden egyes társadalom esetében figye-

lembe kell venni az objektív és szubjektív tényezők összességét. Mély szociális változások és megrázkódtatások, a válságból való kilábalás kedvező lehetősége, valamint a tudomány és a technológia számos területen való gyors előretörése nyit majd utat az átalakulások előtt, amelyek a szubjektív és objektív lehetőségektől függően ideiglenesek, rövid tartalmúak vagy hosszantartóak lehetnek.

A jelenlegi körülmények között elsősorban a saját erőnkre támaszkodva kell leküzdeni a továbbfejlődés akadályait és a gazdasági válságot.

A politikai és a gazdasági viszonyok világméretű kieleződésének és a fokozott fegyverkezési versenynek a körülményei között az általános honvédelem és a társadalmi önvédelem továbbfejlesztése és erősítése szerves részét képezi gazdaságstabilizációs programunknak és nélkülözhetetlen feltétele megvalósításának.

4. A jövőben maximálisan kifejezésre kell jutnia a saját erőnkre való támaszkodásnak. Ez pedig azt jelenti, hogy öngazgatású társadalmunk képes önállóan és idejében meghozni a saját fejlődésével kapcsolatos határozatokat. Erre csak akkor kerülhet sor, ha felkészülünk az összes rendelkezésünkre álló gazdasági és társadalmi tényező jobb kihasználására. Ezzel párhuzamosan a saját erőnkre támaszkodás megköveteli, hogy sokoldalúan és hatékonyan bekapcsolódjunk a nemzetközi munkamegosztásba is.

Az elmondottak képezik gazdaságstabilizációs programunk alapját, Megvalósításának az a feltétele, hogy az anyagi fejlődésnek és a szocialista öngazgatású társadalmi-gazdasági viszonyok fejlődésének az ellentmondásait a szervezett szocialista szubjektív erők legszélesebb mozgósításával küszöbölhetjük ki. A saját erőnkre támaszkodás egyben általános takarékoskodást, lemondást, magas fokú felelősséget, mozgékonyt és szervezőkészséget is jelent a program megvalósítása során. A hosszú távú gazdaságstabilizációs program megvalósítása végső soron a saját erőink sikerét és további megerősödését eredményezi.

5. Gyakorlatunk alaposabb megváltoztatásának az okai — függetlenül a pillanatnyi és a jövőbeli nemzetközi körülményektől — a jelenlegi gondolkodásban és életmódban rejlenek. Ugyanis teljes mértékben át kell értékelni a munkát és az alkotó tevékenységet; kitartóan és következetesen szorgalmazni kell a munkán és a munkaeredményeken alapuló jövedelemszerzést; elejét kell venni a növekvő etatizmusnak, technokráciának, a bürokratikus centralizmusnak és nacionalizmusnak, a csoporttulajnonosi viszonyoknak, a bezárkózottságnak, az ösztönös anarchista törekvéseknek és a társadalmi tulajdon kisajátításának. Elejét kell venni a társadalmi tervek és határozatok voluntarista és szubjektív jellegű meghozatalának, ami az öngazgatás lemaradásához, gazdasági pangáshoz, az egységes jugoszláv piac szétagolódásához és a társadalmi távlatokba vetett hit esetenkénti megingásához vezetett. Ezeknek a mélyen szántó változásoknak az okait azokban az átalakulásokban kell keresni, amelyek világszerte be fognak következni. Fel kell készülnünk e külső tényezők kedvezőtlen hatásainak semlegesítésére, hosszú távú stratégiai

irányvételünket pedig függetlenülünk kell a társadalmi gyakorlatunkban halmozódó elhajlásoktól. Ezt nemcsak a fejlődési távlatok teszik haszthatatlan fontosságuvá, hanem a társadalmi megrázkódtatások elke-rülése és általános válsággá fajulásának megakadályozása is.

6. A program sikerének kulcsa elsősorban a munkásságnak és a dolgozóknak az öngazgatáson alapuló társadalmi-gazdasági viszonyok következetes fejlesztéséért vállalt felelőssége, alkotmányunk, a társult munkáról szóló törvény és a Jugoszláv Kommunista Szövetség programja. Programunk az említett érdekek kifejezésre juttatásával a felmerülő el-lentmondások megoldására megfelelő módszereket javasol, mindenekelőtt az öngazgatású társadalmi-gazdasági viszonyok fejlesztését, valamint az anyagi fejlődésben hosszabb idő óta jelenlevő aránytalanságok hatékony túlhaladását. Programunk részletesen kidolgozza, miként kell leküzdeni a szocialista öngazgatási demokrácia általános irányvételének elferdüléseit, s éppen ezért munkásosztályunk és valamennyi dolgozónk támogatására számíthat. Ezen perspektíva hiányában a dolgozók elégedetlensége a társadalom szubjektív erőinek a bírálataban fogalmazódik meg, miközben gyengül a politikai életben és a termelőmunkában fennálló helyzet megváltoztatására irányuló aktivitásuk.

Kihasználatlan anyagi lehetőségeink felbecsülése — a kiépített kapacitások, a természeti és emberi adottságok, a társadalmi termék létrehozását és elosztását jellemző gazdasági motívumok teljes figyelembevétele — arra utal, hogy hatalmas tartalékaink vannak, amelyek kiaknázása lehetővé tenné a gazdasági fejlődés fellendítését. A gazdasági és társadalmi tevékenységek munkájának és eszközeinek szélesebb körű és intenzívebb társítása, a gazdaságilag kölcsönös függőségben levő termelők sokoldalú integrációja elősegítené a gazdálkodás gyors javulását, növelné a munka- és a társadalmi eszközök kihasználtsági fokát, aminek következtében mind gyorsabbá és eredményesebbé válna a szocialista öngazgatású társadalmi-gazdasági viszonyok fejlődése.

Ennek legfontosabb előfeltétele az etatista, teohnokrata és bürokrata szemlélet valamennyi formájának felszámolása, a különböző öngazgatású érdekek idejekorán való összeegyeztetése, az egységes jugoszláv piac minden alkotmányos vonatkozásának zavartalan érvényesítése, valamint a külfölddel folytatott csere minden lehetőségének és előnyének teljes értékű kihasználása. A növekedéssel és fejlődéssel párhuzamosan fokozódó nemzetközi jelenlét a társult munka törvényszerű gazdasági szükségletévé és társadalmunk stratégiai irányvételévé kell hogy váljon.

Az autarkia különböző formáit, a regionális bezárkózást és korlátokat csak a társadalmi munka öngazgatáson alapuló integrációjával küzdhetjük le, a termelők alkotmányosan meghatározott helyzetének, öngazgatási szerepének és felelősségének az érvényesítésével. Csak egy ilyen alapon létrejött integráció képezheti nemzetünk és nemzetiségeink, köztársaságaink és tartományaink valódi értelemben vett egyenjogúságának, a jugoszláv közösség szövetségi jellegű megszüárdításának, valamint a köztársaságok és a tartományok, egészében véve pedig az egész szocialista

önigazgatású jugoszláv társadalom munkásosztálya és valamennyi dolgozója vezető szerepének az alapját.

A hosszú távú gazdaságstabilizációs programban kidolgozott célok valóra váltásáért folytatott küzdelem egységes, teljes értékű és sokoldalú elkötelezettséget igényel az összes szubjektív szocialista erőtől. Az ő hozzáállásuk a feltétele a vállalkozás sikerének, mint ahogyan a program megvalósításáért folytatott küzdelem is lehetőséget nyújt az egyéni érvényesülésre, a szükségszerű differenciálódásra, olyan káderek kifejlődésére, amelyek teljes mértékben kifejezésre juttathatják szocialista öngazgatású elkötelezettségüket, képességeiket és tehetségüket. Csak egy ilyen aktivitás lehet a szervezett szocialista erők átalakulásának a feltétele, mert ez összhangban van a szocialista öngazgatású társadalmi viszonyok kialakításának szükségszerűségével és a demokratizálódási folyamatokkal. Ez a feltétele az új nemzedékek aktivizálásának, annak, hogy soraikból a valóban tehetségesek kerüljenek a társadalmi-politikai tisztségekre.

A társult munkában dolgozó azáltal válik a társadalmi újratermeléssel kapcsolatos döntések tényleges hordozójává, hogy személyesen dönt társult munka alapszervezete jövedelméről, a küldöttek és a küldöttségek útján pedig a közös és általános szükségletekről. A dolgozóknak ez a helyzete és tevékenysége, valamint a társadalmi-politikai szervezetek aktivitása teremti meg annak feltételeit, hogy a küldöttrendszer minden szinten a munkásosztály és az összes dolgozó érdekeit képviselve váljon a társadalmi döntéshozatal színhelyévé.

7. A program megvalósítása során átgondolt, szervezett és folyamatos erőfeszítést kell kifejteniük a társadalmi újratermelés valamennyi szubjektumának és az öntudatos szervezett szocialista erőknek, hogy mielőbb leküzdhessék a felhalmozódott anyagi gondokat, nézetkülönbségeket és eszmei összetűzéseket, s mindazoknak az ellenállását, akik kezdik elveszíteni a nem munkával szerzett privilégiumaikat és gazdasági előnyeiket.

Társadalmunk szubjektív szocialista erőinek — különösen a vezető szerveknek — felül kell vizsgálniuk eddigi gyakorlatukat és fel kell készülniük ennek a programnak a megvalósítására. Ilyen értelemben a kedvező jövőbeli fejlődés elengedhetetlen követelménye a tudomány felhasználása.

A hosszú távú gazdaságstabilizációs program feladatainak megvalósításához jól szervezett, hozzáértő és hatékony államigazgatási szervekre van szükség, amelyeknek lényegesen változtatniuk kell munkájuk minőségén, :: mindenekelőtt a társadalmi-politikai közösségek küldött-testületei által meghozott határozatok végrehajtására kell összpontosítaniuk. A programból eredő feladatok eredményes megvalósításához hozzáértő ügyviteli szervekre és megfelelő szakszolgálatokra van szükség, amelyek kockázatot és felelősséget vállalnak minden határozat előkészítéséért és betervezéséért, különösen pedig a szervezetük, illetve közösségük fejlődése szempontjából fontos döntésekért.

Mindazokban a szervezetekben és testületekben, amelyekben hozzászoktak, hogy a társult munka helyett vegyenek részt a nagy anyagi fe-

lelősséggel járó döntéshozatalban, ezeket a változásokat a szubjektív erők helyzet- és szerepváltozásként értelmezik majd, s így tanúsítanak ellenállást a változásokkal szemben, hogy megőrizhessék a szocialista öngazgatás fejlődési igényeivel összhangba nem hozható jelenlegi pozícióikat.

Ennek során számítanunk kell mindazoknak a bürokrata és technokrata erőknek az ellenállására, amelyeknek kialakult gazdaságirányítási és érvényesülési módszereik vannak, illetve amelyek pozícióikat többnyire egy olyan beidegződött magatartásra alapozták, hogy inflációban élünk, annak köszönhetően jövedelmünk nagy részét, ezért az állami hivatalok és intézmények útján kell megoldani mindazokat a gondokat, amelyeket eredményesen csak a tulajdon munkaszervezetünkben — a munkatermelékenység és hatékonyság fokozásával, az eszközök ésszerű felhasználásával stb. — oldhatunk meg, miközben állandóan a külföldi technológia beszerzése van napirenden, annak tényleges befogadási igénye, a saját kutatásaink megkezdése nélkül. A program megvalósítását megnehezíti a technokrata és bürokrata erőket tápláló kispolgári ösztönösség is.

A legnagyobb nehézséget — különösen a kezdeti időszakban — elsősorban a gazdaság jelenlegi nagymérvű kül- és belföldi eladósodása, a társultmunka-szervezetek egymás közötti és a bankok közötti bizonytalan újratermelési, illetve pénzügyi viszonyok, a kötelezettségek elhanyagolása, az alacsony termelékenység és hatékonyság képezi. Számos munkaszervezet veszteséggel gazdálkodik vagy tengődik önmön újratermelésének határán azzal a meggyőződéssel, hogy veszteségét társadalmasítani kell, s ezt a szocialista társadalom jellemzőjének, munkásszolidaritásnak nevezi.

A felsorolt területeken csak akkor következhet be döntő változás, ha létrejönnek annak feltételei, hogy a dolgozó egyéni kiteljesedésének lehetőségét társult munka szervezetében, az öngazgatású társulás és kapcsolatteremtés módozataiban, a munka — az élő és a holt munka —, valamint a munka szerinti elosztásban látja, amelyért csak akkor száll síkra, ha már birtokába kerítette a jövedelemszerzést, sőt magát a bővített újratermelést is. Egy ilyen vállalkozás lényeges előfeltétele, hogy a gazdasági és fejlesztési politika, valamint az ügyviteli feltételek összhangolódjanak a cél megvalósítása érdekében.

Ezek szerint programunk megvalósítását számos akadály hátráltatja, mint pl. az ellentétes érdekek, számos egyének, gazdasági területnek és társultmunka-szervezetnek a jelenlegi állapotokból eredő eltérő társadalmi helyzete, a megrögzött régi szokások utóhatása, a szocialista erkölcs-csel ellentétes szemléletmód, a szocialista öngazgatású rendszerünkkel és annak gyakorlatával összeegyeztethetetlen eszmei tévelygések és félfogások, amelyek ellen állandó eszmei harcot kell folytatnunk. Mindez megköveteli, hogy a stabilizációs program megvalósítása során a haladó erők széles körű és folyamatos tevékenységet fejtsenek ki. A dolgozókat tájékoztatni kell az akció céljairól, eszközeiről és módszereiről, lehetővé kell tenni a vélemények demokratikus ütköztetését, a határozatokat pedig szervezeten és tetterekészen kell valóra váltani. Múltbeli tapasztá-

lataink arra utalnak, hogy egy ilyen társadalmi kezdeményezés előtt meg kell tenni minden előkészületet, át kell csoportosítani a rendelkezésre álló erőket és lehetővé kell tenni az összes társadalmi tényező összehangolt tevékenységét.

A program megvalósulásának eredményeit figyelemmel kísérve idejében ki kell küszöbölni az esedékes gyakorlati fogyatékoságokat, hogy megvalósulhassanak legfontosabb célkitűzéseink.

Ezen program sikere és az egész társadalom mozgósítása szempontjából döntő fontosságú a Dolgozó Nép Szocialista Szövetségébe tömörült szocialista erők politikai egységének megteremtése a KSZ fokozott felelősségével.

I. A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI VISZONYOK ALAPVETŐ VÁLTOZÁSAI

Ezúttal is abból a felismerésből indulunk ki, hogy társadalmunk kidolgozta az öngazgatási társadalmi viszonyok hosszú távú fejlesztési politikáját, amely a JKSZ programjában és egyéb programjellegű dokumentumaiban, a JSZSZK alkotmányában és a társult munkáról szóló törvényben fogalmazódott meg. Ezek tartalmazzák az ösztársadalmi viszonyok továbbfejlődésének általános irányvételét, mégpedig a gazdasági fejlődés során óhatatlanul felmerülő változásokkal összhangban. A hosszú távú gazdaságzilárdítási program alapelvei ezzel kapcsolatosan kimondják: „Gazdaságzilárdítási harcunk valójában a társult munkában dolgozók tényleges társadalmi szerepének és felelősségének a növeléséért folytatott harc.”

Irányvételünk szerint a társult dolgozók, a társadalmi élet legfontosabb tényezői rendelkeznek a társadalmi eszközökkel végzett munkával és a jövedelem formájában kifejezésre jutó munkaeredményeikkel. Az ő helyzetüktől, hozzáállásuktól, az eredményekért vállalt felelősségüktől és a szabadon társított munka rendszerébe való bekapcsolódásuktól függ az öngazgatás fejlődése, az általános gazdasági és ösztársadalmi előrehaladás. A társultmunka-alapszervezet a társult munkában dolgozók olyan általános szervezeti formája, amely lehetővé teszi számukra, hogy birtokukba kerítsék és ellenőrizzék a társadalmi újratermelés alapvető folyamatait, rendelkezzenek a termelőeszközökkel és felosszák az általuk megvalósított jövedelmet, mégpedig azoknak az öngazgatási alapon meghatározott mércéknek és társadalmi terveknek az alapján, amelyek lehetővé teszik, hogy munkaszervezetekbe társuljanak és az érdekszerveződés különböző formáiba tömörüljenek.

Ezáltal a gyakorlatban — az öngazgatáson alapuló társadalmi viszonyok részeként — a kapcsolatteremtés és társulás legkülönbözőbb formái útján valósul meg az öngazgatás, aminek végső célja a társadalmi-gazda-

sági és társadalmi-politikai viszonyok egysége. Társadalmi helyük és szerepük egyaránt függ attól, hogy szubjektumként milyen szerepet töltenek be alap- és munkaszervezetükben, illetve a társulás egyéb formáiban, de attól is, hogy milyen helyet foglalnak el a társadalomban, a társadalmi-politikai közösségekben és a társadalmi-politikai szervezetekben. Az egész jugoszláv gazdaság és társadalom a társult dolgozók tevékenységi területe mivel érdekeiket a társult munkában, a helyi közösségben, a közösségben, a tartományban, a köztársaságban és a szövetségben, illetve egész szocialista közösségünkben érvényesíthetjük, s végül bekapcsolódhatnak a nemzetközi gazdasági kapcsolatokba.

Ahhoz, hogy a dolgozó ilyen szerepet tölthessen be a társult munkában és a társadalom egészében, ahhoz elsősorban feltételeket kell teremteni annak igazolására, hogy képes új értékek megteremtésére, a társadalmi eszközök igazgatására, a munkafolyamat irányítására, a társadalmi termék előállítására és elosztására. A munkaszervezetekben, a társulás más formáiban és a társadalmi-politikai szervezetek küldött-testületeiben csak egy ilyen átalakulással jönnek létre az állam-, a magán- vagy a csoporttulajdon felszámolásának, valamint a dolgozók elidegeníthetetlen jogaival való visszaélések kiküszöbölésének és az állam alkotmányos keretek közötti ténykedésének a feltételei.

Erre csak akkor kerülhet sor, ha a társultmunka-alapszervezetekben és a társult munka egyéb társulási formáiban dolgozók olyan árutermelők lesznek, akiknek a munkaeredményeit a piaci viszonyok közé helyezik, amelyekre tudatosan, tervszerű tevékenységgel és az ügyviteli körülmények meghatározásával gyakorolnak hatást, illetve mindazokban az esetekben szabályozzák a gazdasági viszonyokat, amikor a piac képtelen közvetlenül meghatározni a társadalmi munka — például a társadalmi és infrastrukturális tevékenységek — egyes területeinek a tényleges hozzájárulását. Amikor nincsenek, vagy csak részlegesen vannak ilyen helyzetben, akkor az új értékeket teremtő dolgozók és árutermelők mind a társultmunka-szervezetekben, mind pedig a társadalom egészében képtelenek birtokukba keríteni a jövedelmet, különösen pedig a bővített újratermeléssel kapcsolatos döntéshozatalt. Tehát jövedelmük vagy akkumulációjuk bármely részének eltulajdonítása egyben a termelői és öngazgatási helyzetük, össztársadalmi jelenlétük megcsorbitásával jár. Ennek közvetlen következménye a jövedelemszerzés iránti érdektelenség, a gazdasági hatékonyság csökkenése, az öngazgatási termelési viszonyok fellazulása és megbomlása, amely már gazdasági és politikai stabilitásunkat veszélyezteti.

Társult munka alapszervezeteink dolgozói még nincsenek ilyen helyzetben. Mint öngazgatók, számos vonatkozásban elvesztették árutermelő jellegüket. A munkaeredmények piaci értékelését aláasta az állami szerveknek a gazdaság szabályozásba való etatista beavatkozása és azon funkcióknak az átvétele amelyek nem tartoznak rájuk. A tudományosan és szakmailag megalapozatlan voluntarista tervezés az ösztönösség és a bizonytalanság elemeit vonja magával, miközben elhanyagolják

mindazokat a gazdasági törvényszerűségeket, amelyek objektíve hatást gyakorolnak a társadalmi tulajdon és az öngazgatási viszonyok közepe-
pette. Ilyen körülmények között az említett magatartás és döntéshozatal
következményeivel járó gazdasági felelősségre vonásra szabály szerint
nem kerül sor, vagy csak elenyésző mértékben. A társadalmi és a gaz-
dasági fejlődésre különösen kedvezőtlenül hatott a dolgozók társadalmi
újratermeléssel kapcsolatos jogainak és felelősségének az elidegenítése,
valamint a társult munka jövedelmének és felhalmozásának fokozott mér-
vű igénybevétele.

A közfogyasztást, az államapparátus pénzelését és a társadalmi tevé-
kenységeket szolgáló jövedelmi adó és járulékok mind formailag, mind
nagyságukat illetően nem voltak megfelelőek és meghaladták a további
jövedelemszerzés lehetőségét, s mindazt, amit a kialakult ügyviteli pro-
duktivitás és hatékonyság elbírt volna. A társultmunka-szervezetek sú-
lyos függőségbe kerültek a nagy kamatlábbal járó kölcsönök következté-
ben, amit még fokozott a dinár és a valuta árfolyamának növekvő kü-
lönbsége, s így meggyengült öngazgatói pozíciójuk. Egyes társultmunka-
szervezetekben jelentős mértékben lecsökkent a termelés alanyainak az
anyagokkal kapcsolatos döntéshozatalban való részvétele, s ezáltal rosz-
szabodott a dolgozók helyzete, előtérbe került a bémunkási és csoport-
tulajdonosi tudat és megtorpant a társultmunka-szervezetek fejlődése. A
dolgozónak mint termelőnek a helyzete sem a múltban, sem jelenleg nem
függ egyértelműen holt és élő munkájától, az általa létrehozott termék-
nek, illetőleg árunak a sorsától. Ez igen kedvezőtlenül hatott az általa-
nos termelési viszonyokra.

A gazdaságstilárdítási program eredményes bevezetése és végrehajtása
éppen az említett gyengeségek kiküszöbölése végett sürgeti a követke-
zőkben leírt lényegbevágó változásokat.

A társadalmi eszközök igazgatása

A társadalmi eszközök igazgatása — annak a felelősségnek a birtoká-
ban, amely a dolgozónak mint termelőnek és mint öngazgatónak a hely-
zetéből következik — lehetővé teszi dolgozóink számára, hogy termelé-
keny munkával és az eszközök ésszerű felhasználásával jövedelmet való-
sítsanak meg a munka szerinti elosztás és a társadalmi eszközök bővített
újratermelése céljából. Csak ilyen alapon válhatnak a munka és az esz-
közök olyan gazdaságossá, hogy általuk a szocialista öngazgatáson ala-
puló társadalmi-gazdasági viszonyok beigazolhassák demokratikus és hu-
manista jellegüket, s ugyanakkor képesek legyenek a társadalmi fejlődés
ellentmondásainak a feloldására is. A gyakorlat hiányosságai következté-
ben a közeljövőben az öngazgatás fejlődése mindinkább attól függ
majd, hogy a dolgozó gazdaságilag mennyire lesz érdekelt a társadalmi
újratermelési eszközök ésszerű használatában, s ez határozza meg a le-
hetséges fejlődés határát. Éppen ezért megfelelő rendszerbeli változásokat

kell eszközölni; gazdaságpolitikai intézkedésekkel és társadalmi tervekkel kell segíteni ezeknek a feltételeknek a kialakulását.

Öngazgatási társulás és kapcsolatteremtés

Gazdaságunk és társadalmunk jövőbeli fejlődésének egyik legfontosabb tényezője, hogy a termelők öngazgatású társulása, kapcsolatteremtése és országos szintű gazdasági együttműködése gazdasági, jövedelemszerzési és újratermelési alapon jöjjön létre. A társulás legkülönbözőbb formáinak integrációs kapcsolata a korszerű termelés és árucseré gazdasági törvényszerűségéből következik, s ugyanakkor elengedhetetlen feltétele annak, hogy a társult munka birtokába kerítse a termelés és az elosztás feltételeit, s ezentúl egy fokozottabb mérvű társadalmi integráció sarkköve legyen az országban és a külfölddel fenntartott gazdasági kapcsolatokban. Az integrációs folyamat az anyagi fejlődés függvénye, de ez némileg fordítva is érvényes, nélküle aligha lehet eredményes az etatizmus, a centralizmus, az autarkia, a regionális bezárkózás és a gazdasági nacionalizmus elleni küzdelmünk. E nélkül nem vállalhatnak valóra az egyenjogú ügyviteli feltételek, lehetetlen az egységes jugoszláv piac eredményes tevékenysége és fejlődése, a gazdasági és társadalmi fejlődés tervszerű befolyásolása, s a nemzetközi munkamegosztásban sem foglalhatunk el olyan helyet, amely gazdaságunk számára egyenrangú viszonyok kialakítását tenné lehetővé a világpiacon.

Az imént említettekről még csak annyit, hogy a gyakorlatban nem használjuk ki mindazokat az előnyöket, amelyek a jövedelmen alapuló öngazgatási kapcsolatteremtés legkülönbözőbb formáit jellemző munka- és eszköztársítás útján járulhatnak hozzá a munkatermelékenység növeléséhez. Ez újabb termelőerők kifejlődését teheti lehetővé, nagyobb biztonságot és stabilitást kölcsönözhet a jövedelemszerzésnek, de lehetővé teheti azt is, hogy a dolgozók sokkal átfogóbban vegyék birtokukba a társadalmi újratermelési viszonyokat.

Az integráció egyik kulcsfontosságú intézménye a munkaszervezet, amely a kötelekeibe tartozó alapszervezetek közös érdekeit érvényesítve olyan gazdasági tényezőként kell hogy kifejezésre jusson, amely a reális tervezés, az optimális munkamegosztás, az eszközök ésszerű felhasználása, valamint a hatékonyabb, biztonságosabb ösztársadalmi és gazdasági fejlődés érdekében képes bekapcsolódni az összetett szervezetbe és még szélesebb körű integrációs egységek munkájába.

A gazdaságilag nem eléggé fejlett köztársaságok és Kosovo tartomány megsegítésére szánt szövetségi hitelalapot gazdaságunk és társadalmunk öngazgatású integrációs folyamatainak a szolgálatába kell állítani.

Az öngazgatáson alapuló munka- és eszköztársítási folyamat felgyorsítása nem maradhat csupán a társultmunka-alapszervezetek dolgozóinak spontán akciója. Ezt a tevékenységet megfelelő intézkedésekkel kell támogatnia gazdaságpolitikánknak és szocialista öntudatú szubjektív erőinknek.

Jövedelemelosztás

Amíg az árutermelés történelmileg feltételezett, addig a szocialista öngazgatású termelési viszonyok lényegéhez tartozik az, hogy a társultmunka-alapszervezetek jövedelmeként megvalósított új értékről annak az alapszervezetnek a dolgozói döntenek, amelyben azt megvalósították, és a megvalósított jövedelem képezi a munkakörülményeikkel és eredményeikkel kapcsolatos döntéshozatali joguk anyagi alapját. A társadalmi eszközök eredményes igazgatásától — a jövedelem állandó növelésétől, felhasználásától — függ a társadalom további anyagi felemelkedése, az öngazgatás gyors fejlődése. Mivel az új értékek bővített újratermelése mind társultmunka-szervezet és az egész társadalom számára az anyagi és társadalmi fejlődés feltételét jelenti, így minden egyes gazdasági tényező és az egész társadalom tevékenységének a középpontjába ennek kell kerülnie. A jövedelemelosztásnak ezt a növekedést kell szolgálnia, hogy ily módon gyarapodjanak a társadalmi eszközök és emelkedjen a dolgozók életszínvonala. Éppen ezért a társultmunka-szervezetekben dolgozók a jövedelemnek a felhalmozási és fogyasztási részre való felosztása során azokból az öngazgatási megegyezésekből és társadalmi megállapodásokból kell hogy kiinduljanak, amelyeket más dolgozókkal kötöttek.

A döntéshozatal alanyainak a jövedelemmel rendelkezve figyelembe kell venniük az eszközök társadalmi jellegéből és az árutermelésből következő objektív törvényszerűségeket. A döntéshozatal nem lehet mesterkéltné. A dolgozó egyesíti magában a termelő és az öngazgató szerepét, tehát munkásként és öngazgatóként egyaránt érdekelt saját szükségletei kielégítésében.

A dolgozóknak az elosztásban elfoglalt — iméntiekben vázolt — helyzete lehetővé teszi a jövedelemelosztás objektív tényezőinek, az élő és holt munkának, azok kölcsönös összefüggéseinek a felismerését, amelyek ténylegesen a jövedelemnek a felhalmozásra és a fogyasztásra való objektívizált felosztásában jutnak kifejezésre. Az elmondottakkal összhangban, s a gazdasági kényszer hatására a dolgozó a jövedelemelosztás során egyaránt érdekelt a fogyasztásban és a felhalmozásban, azaz az élő munkával és a társadalmi újratermelési eszközökkel való gazdálkodásban. Ennek az objektíve adott viszonyoknak a bármilyen lerombolása egyben ennek a két, egyaránt fontos érdeknek a semmibe vevését jelenti. Ez az egyedül reális módja, hogy kielégítse egyéni, közös és társadalmi szükségleteit.

A társadalmi tervek és minden egyes társultmunka-szervezet tervének legfőbb szerkezeti jellemzője, hogy társadalmi szinten is figyelembe veszi azt az objektív törvényszerűséget, hogy öngazgatáson alapuló társadalmi szervezéssel, öngazgatási megegyezésekkel és társadalmi megállapodásokkal kell szabályozni a fogyasztás és a felhalmozás részarányát, és hogy az ügyviteli eredmények, azaz a jövedelem, az élő és a holt munka hatékonysága alapján a lehető leghatározottabban kell ügyelni ennek az aránynak

a betartására. A jövedelemelosztási gyakorlatban gazdaságszilárdítási követelményként kell figyelembe venni ezeket a törekvéseket.

Mindebből az következik, hogy a társultmunka-szervezet dolgozói, a tervezés, a jövedelem és a tiszta jövedelem megvalósításával és elosztásával kapcsolatos döntéshozatalaikban figyelembe kell hogy vegyék: milyen munka és eszközök eredményeként jön létre a jövedelem, s hogy a megvalósított jövedelem milyen lehetőséget ad személyi jövedelem megvalósítására és bővített újrateermelésre. De arra is ügyelniük kell, hogy kölcsönös összefüggés van a dolgozókénti jövedelem és a befektetett eszközök alapján megvalósított jövedelem, illetve a dolgozókénti bruttó személyi jövedelem és az igénybe vett eszközök alapján létrejött felhalmozás között.

Az említett négy mércének „A gazdasági rendszernek a gazdaságszilárdítási követelményekhez való idomítása” című bizottsági anyag álláspontjaival összhangban kell lehetővé tennie a dolgozókénti bruttó személyi jövedelem és a felhasznált eszközök szerinti felhalmozás összefüggéseinek törvényes megvalósulását, mert alapjában véve az élő és holt munka — azok kölcsönös összehangolása és függősége — alapján ez szemlélteti legjobban a jövedelem felhalmozásra és fogyasztásra való objektívizált felosztását.

Ha ezeket a mércéket, illetve mutatókat minden egyes társultmunka-szervezet következetesen alkalmazza, akkor lehetővé válik, hogy a dolgozók reálisan és objektíve határozzák meg munkájuk körülményeit és eredményeit. Ezek a mércék olyan lényeges tényezők, amelyeket mindenképpen fel kell használnunk a termelésben résztvevők elképzeléseinek meghatározása, összeegyeztetése és a tervek meghozatala alkalmával. Ezek alkalmazása lehetővé teszi, hogy az alapszervezetek dolgozói döntsenek a jövedelem egészéről, illetve más dolgozókkal együtt a realitásoknak megfelelően határozzák meg az általános és közös szükségletek kielégítéséhez szükséges eszközök nagyságát. Tehát az említett mutatók és kölcsönös összefüggéseik figyelembevétele lehetővé teszi a társult munkában dolgozók számára, hogy megvalósítsák a munka és a munkaeredmények szerinti elosztást, illetve meghatározzák az élő és holt munka hozzájárulásának mértékét, s ezáltal igazolják, hogy részt vesznek az irányításban.

A bővített újrateermelés

A dolgozóknak, a társultmunka-szervezeteknek és a társadalomnak a bővített újrateermeléshez való viszonya mutatja, hogy miként ítélik meg a fejlődés dinamikáját és minőségi tényezőit, milyen eredményesen egyeztetik össze a fejlődési tényezőket, hogyan oldják meg az embernek a munkára és a foglalkoztatásra való elemi jogát, miként egyeztetik össze a termelés és a gazdaság szerkezetét, hogyan kísérik figyelemmel a technológiai fejlődést, milyen figyelmet fordítanak a világszerte érvényben

levő termelékenység és gazdasági mércékre, hogy eredményesen és egyenrangúan vehessenek részt a világpiacon árucserében.

A tényleges és funkcionális amortizáció, a megvalósított jövedelem és a tényleges felhalmozás képezi az alap- és a forgóeszközökbe való beruházás pénzügyi alapját. Ha ezt szem előtt tartjuk, akkor feltétlenül össze kell egyeztetni a beruházásokat a társadalmi termék egy részének ilyen célú reális kiválasztási lehetőségével.

A mi esetünkben a felhalmozásnak és a bővített újratermelés anyagi fedezetének a hiánya szigorú gazdasági és egyéb követelményeket állít mindazon tényezők elé, amelyek bármilyen módon hozzájárulnak vagy befolyással lehetnek a határozatok meghozatalára. Minden felhalmozással — a beruházás megválasztása és célja, a technológia jellege, a piac felbecsülése stb. — kapcsolatos tévedés súlyos következményekkel járhat és hatása soká érezhető. Sajnos, a felhalmozással kapcsolatos határozatokat gyakran kedvezőtlen körülmények között hozzák meg, a fejlesztési és gazdaságpolitikai hibák pedig a gazdasági élet elferdüléseire utalnak.

A felhalmozódott problémák eredményes megoldásának az a feltétele, hogy felhalmozásról annak a társultmunka-szervezetnek a dolgozói döntenek, akik létrehozták és maguk viselik döntéseik következményeit, beleértve azokat is, amelyek a jövedelemelosztás során a dolgozók bruttó és nettó személyi jövedelmét, valamint a közösség szükségleteinek kielégítési szintjét határozzák meg. Ez arra utal, hogy a közös bevételen és jövedelmen alapuló munka- és eszköztársítások esetén a következményeket a társulásban részvevő többi tényező is vállalja, tehát maguk a társultmunka-szervezetek, de a bankok, a kutató, tervező és egyéb intézmények is.

Idővel a társadalmi eszközök szabad áramlása — a munka- és eszköztársítás, a hitelek, a közös beruházások — az egész jugoszláv gazdasági életben szükségszerűvé teszik, hogy a felhalmozást ott fektessék be, ahol az gazdaságilag a leghatásosabb, s ne legyenek tekintettel területi kérdésekre, a termelési ágazatra, vagy pedig arra, hogy új beruházásról, felújításról vagy valamilyen újításról van-e szó. Egész gazdasági és fejlesztési politikánkat úgy kell alakítanunk, hogy a felhalmozás zavartalanul hatolhasson be az egységes jugoszláv piac minden szférájába, s minden eszközzel ösztönöznünk kell a munka- és eszköztársítást, a közös összbevétel és jövedelem megvalósítását, a közös kockázatvállalást. Bővített újratermelési rendszerünknek ez képezi az alapját, s csak így válaszolhatjuk meg azt a kérdést, hogy miként jöhet létre tőkefelhalmozás, optimális gazdasági és újratermelési kapcsolatteremtés, munkamegosztás és kooperáció, közös tudományos kutatások és a világpiacon való térhódítás. A hitelek és a hitelviszonyok viszont hozzá kell járuljanak a különböző szervezetek közötti együttműködéshez és kapcsolatteremtéshez. Az egységes piac legfontosabb jellemzője a társadalmi eszközök szabad áramlása. E nélkül nehezen, vagy csak részben jöhet létre az áru, a munka és a tudományos eredmények kapcsolatrendszerének szabad cseréje.

Mindazokban a társadalmi és gazdasági tevékenységekben, ahol a piac nem képes betölteni a társadalmi eszközök egyetlen alokátor szerepét, ott kiegészítő gazdasági és társadalmi intézkedéseket kell foganatosítani, amelyek lehetővé teszik, hogy a bővített újratermelésre eszköztársítás, hosszú távú eszközfelhasználás, ösztönző intézkedések és alkotmányosan kilátásba helyezett kötelező eszköztársítás útján kerüljön sor.

Mivel a lakosság takarékosága a felhalmozás igen jelentős forrása, nem hanyagolhatjuk el ösztönzését és tervszerűen fel kell használnunk programcéljaink megvalósítására, a gazdaság szerkezetének a foglalkozás növelését kilátásba helyező átalakítására, különösen pedig a kisipar és a lakásépítés fellendítésére.

A bővített újratermelés egyik fontos kérdése, hogy a társult munkaszervezetek hogyan és milyen forrásból nyerik tartós forgóeszközeiket. Jelenleg ezek többnyire rövid távú hitelek és a megengedett határokat túllépő letétügyleteken alapulnak. Ennek következtében mind a hazai, mind a külföldi felhalmozás az alapeszközök felé irányul, s így látszólag bővül a termelési és egyéb kapacitásokba való beruházás lehetősége, míg az eredetét és minőségét tekintve az alapeszközökkel egyenlőnek tekinthető tartós forgóeszközök fedezetét a rövid lejáratú eszközök adják. Ennek a következménye az alapeszközökbe való túlzott beruházás, az eladósodás és a gazdaság kamatokkal töntető megterhelése. Ha figyelembe vesszük, hogy magas inflációs ráta mellett nem biztosított a forgóeszközök reális értékének előteremtése, akkor normális következménynek számít a fokozódó hitelenség. Ezen a téren gyökeres változásokra van szükség. Egyetlen beruházásba sem kellene belekezdeni a zavartalan termeléshez szükséges tartós forgóeszközök hosszú távú forrásokból való teljes mérvű és megfelelő színvonalú biztosítása nélkül. Csak így lehet a beruházásokat reális keretek közé szorítani, a hiteleket és a bankok hitelző funkcióját pedig arra beállítani, hogy rövidtávú eszközforrásokból oldják meg a gazdaság rövid távú és időszerű szükségleteit.

A társított eszközökre vagy hitelre igényt tartó beruházót aszerint kell elbírálni, hogy a bővített újratermelés szférájában képes-e a saját eszközeiből részben fedezni a beruházás értékét. Az önálló pénzgazdálkodás természetesen a beruházás jellegétől függ, ami lényeges eleme az eszköztársításnak is. Erről nem feledkezhet meg bankpolitikánk sem.

A következő kérdés, hogy társadalmi rendszerünkben milyen társadalmi intézkedések szabályozzák a felhalmozás igénybevételét. Hitelviszony esetében ez az intézkedés maga a tényleges kamatláb, amely ösztönzőleg hat a gazdasági és egyéb szervezetek, a lakosság takarékoskodására, de az ésszerű eszközfelhasználásra és maximális kihasználására is. Eltérésre csak akkor kerülhet sor, ha gazdasági és fejlesztési politikánk ezt meghatározott célok elérése érdekében — megfelelő eszközforrások biztosításával — szükségessé teszi.

Olyan feltételeket kell teremteni, hogy a munka- és eszköztársítás gazdasági hatását tekintve a társult munkában dolgozók egymás közötti kap-

csolatteremtésének döntő formájává és a gazdasági tényezők öngazgatáson alapuló csatlatteremtésének legkedvezőbb tényezőjévé váljon, s ugyanakkor ösztönzőleg hasson a közös beruházások elterjedésére. Ehhez valamennyi gazdaságpolitikai intézkedésünknek hozzá kell járulnia. A relatív árviszonyok kialakítása is komoly tényezőnek számít a gazdaság-szilárdítási politika mielőbbi megvalósításában és az áremelésekből eredő infláció megfékezésében.

A társadalmilag meghatározott felhalmozás kell hogy legyen a tulajdon ügyviteli eredményeinek és a társultmunka-alapszervezeteknek a társadalmi eszközök munkaszervezetek általi felhasználásának a mércéje. A kedvező vagy kedvezőtlen eredményeknek közvetlen kihatással kell lenniük a személyi jövedelmekre. Másrészt viszont az eszköztársítás alapján megvalósított jövedelem nagy részét fel kell halmozni, egy részét pedig a dolgozók személyi jövedelmi alapjába helyezni. Így a befektetések, illetve az eszköztársítás útján a holt munka, illetve a közösen megvalósított jövedelem a megvalósított társadalmi jövedelemnek a megszerzésében résztvevők közötti felosztás tárgyává válik, másrészt pedig a munka szerinti elosztás rendszerének az ösztönzője lehet. Tehát nincs szó semmiféle tőkés viszonyról, hanem csak a társadalmi eszközökkel és jövedelemmel végzett racionális gazdálkodás szükségeszerű elemeiről, amelyek teljesen összhangban vannak az alapvető tényezők társadalmi, illetve öngazgatási jellegével és a dolgozók motivációjával. A külföldi felhalmozás (tőke) igénybevétele esetén a hitelviszony még kifejezettebben érvényesül, mint a hazai munkaszervezetek kapcsolatában. Mindenképpen kedvezőbben hatna munkaszervezeteink gazdasági és technológiai fejlődésére — csökkenne a gazdaság és az ország külföldi eladósodása —, ha mérséklődne a hitelek útján felhasznált külföldi tőke jelenléte és fokozódna a közös befektetések és kockázatvállalás iránti érdeklődés. A jelenlegi körülményeinkre jellemző infláció, gazdasági bizonytalanság, a termékek kereslet szerinti áralakulásának és a devizapiacnak a hiánya, de egyes előírások is az ilyen jellegű együttműködés csökkenése irányába hatnak. A gazdasági folyamatok normalizálásával és a gazdálkodás észszerű mércéinek alkalmazásával minden bizonnyal növekedni fog a külföld érdeklődése az ilyen együttműködés iránt. Az érvényes előírásoknak az említett vonatkozásban való felülvizsgálása derítheti csak ki, hogy milyen mértékben van szükség megváltoztatásukra.

Értékmeghatározás és árpolitika

Szocialista öngazgatású társadalmunkban a termelés szükségszerűen árutermelő jellegű, s ezáltal értéket hoz létre. Az árakat a piaci kereslet és kínálat törvénye szabályozza, amelyet a társadalmi-politikai közöségek társadalmi tervei alakítanak ki és módosítanak fejlesztési és gazdaságpolitikájuk intézkedéseivel, beleértve az anyagi tartalékokkal törté-

nő beavatkozásokat is. Emellett az öngazgatáson alapuló társultmunka-szervezetek aktivitása, azok együttműködése, öngazgatási megegyezései és társadalmi megállapodásai is újabb szabályozó tényezőként lépnek fel, különösen ha hosszú távú irányzatról van szó. Ilyen körülmények között és ilyen piacon minden társultmunka-szervezet önállóan határozza meg saját árait, amelyeket a piac véglegesít.

Az ország gazdálkodási körülményeinek kialakítása alkalmával külön figyelmet kell fordítani a világpiacon áruk és a munkatermelékenység közvetlen hatására, a fejlettebb országok hatékonyabb gazdálkodására és termékeinek minőségére. A különböző gazdasági akadályok és egyes gazdasági csoportosulások, országok protekcionista intézkedései megkövetelik a társult munka szervezeteinktől, hogy hatékony gazdálkodással és szervezettebb fellépéssel biztosítsák versenyképességüket és a kivitel fokozásával még jelentősebb mértékben vegyenek részt a nemzetközi munkamegosztásban. Ez ugyanakkor lényeges eleme a külfölddel fenntartott kapcsolatainknak, a fejlődő országok között elfoglalt helyünknek és szerepünknek. Közepesen fejlett ország vagyunk, még bizonyos fokig magunkon viseljük a fejlődő országok jegyeit. Halaszthatatlan feladatunk, hogy minőségi változásokat eszközöljünk gazdálkodásunkban és utat nyissunk gazdaságilag igazolható kivitelünk előtt, amely nélkül nem számíthatunk a fejlődési egyenlenségek kiküszöbölésére és az életszínvonal növelésére.

Világpiacon áraink a külkereskedelmi partnereinkkel lebonyolított árucseré-forgalomban létrejött megegyezések eredményei. Tudatában vagyunk, hogy ezek az árak magukon viselik a multinacionális társaságok monopoltörekvéseit, de érződik az iparilag fejlett országok politikája is, amely arra irányul, hogy a tudományos kutatómunkában, technológiában és pénzügyi vonatkozásban hatalmas tartalékokkal rendelkező országok minél nagyobb extraprofitra tegyenek szert. Ez olyan realitás, amelyen csak általános előrehaladással, a termelőerők fejlesztésével, a jelenlegi igazságtalan gazdasági rend megváltoztatásáért folytatott harcunkkal és valamennyi el nem kötelezett és fejlődő ország harcával lehet csak változtatni. A hatékony és ésszerű termelésre való felkészülésnek, az új nemzetközi gazdasági rendért és a megváltozott viszonyokért folytatott küzdelemnek, valamint az emberiség általános fejlődéséért való kiállásnak összehangoltnak kell lennie.

A világpiacon áraink a hazaira való hatása azonban nem jelenti azok egyértelmű átvételét, mindenekelőtt a társadalmunk szociális jellegében tapasztalható különbségek és a fogyasztás szerkezetében kimutatható eltérések, valamint fejlesztési politikánk célkitűzései következtében. Az általános árviszonyok elsősorban a dinár árfolyamában jutnak kifejezésre, az egyéb különbségek pedig a vámpolitika útján, amely minden országban a gazdaság szerkezetétől és a fejlesztési politikától függ. Egyébként gazdasági rendszerünk és gazdaságpolitikánk minden egyéb területe — a pénzügyi és hitelpolitika stb. is gazdaságunk racionális védelmét és az

ország gazdasági függetlenségét szolgálja, de alapjában véve nyitottak kell hogy maradjunk a külföldi hatások és a világgazdasággal fenntartott kapcsolatok előtt, mert csak így védekezhetünk az autarkia és a vele járó elferdülések, valamint a közvetlen gazdasági károk ellen. Ennek az áralkításnak megfelelő hatása van a belföldi árakra is.

Az említett feltételek hatására végbemenő piaci árképzés lényeges feltétele a nélkülözhetetlen termékek összeegyeztetett és dinamikus előállításának. Ez az egyetlen módja, hogy megfelelő piacszabályozással és szervezéssel küszöböljük ki a termelésben felmerülő egyenetlenségeket, a legtöbb esetben a létfontosságú termékek hiányát. Az adminisztratív piacszabályozás és árellelőrzés megközelítően sem képes tervbe venni minden szükségletet és az egyes termékek várható keresletét. Ugyanakkor külső beavatkozással gyakorol hatást egyes termékek gyártásának a leállítására, mesterségesen elősegíti más termékek további előállítását és megbontja a termelés ritmusát. A fejlesztési politika szempontjából a piaci árképzés rendkívül értékes mutató, amely többek között alkalmat ad a lehetséges beruházóknak és termelőknek, hogy a kereslet alapján tájékozódjanak egy-egy árut vagy szolgáltatást illetően.

A piac árképző és előrejelző szerepe — az, hogy melyik termék előállítását kell szorgalmazni, melyikét pedig abbahagyni — nem jut kifejezésre a gazdaság minden területén, különösen nem a társadalmi tevékenységek területén. Az infrastruktúra, az energetika és egyes szolgáltatások fejlesztését, eddig még ismeretlen, új technológián alapuló termékek előállítását stb. nem engedhetjük át egyértelműen a piac törvényszerűségeinek, s így az említett területeken az árak sem lehetnek kizárólag a piaci mérlegelés közvetlen eredményei. Elvileg azonban ezekben az esetekben mindig jobb a gazdasági árákból kiindulni, amelyek a gazdasági tényezők árszintre gyakorolt hatásának a figyelembevételéből indulnak ki. Ha esetleg eltérésre kerül sor, akkor felül kell vizsgálni az ilyen intézkedések előnyeit és az ilyen árak esetleges korlátait, hogy ne kerüljön sor mesterséges, nem gazdaságos termelési szerkezet, téves termelési irányzat kialakulására, amelyet az értéktörvény előbb-utóbb tévesnek minősít, s következményeit maga a társadalom fizeti meg, mégpedig lassú fejlődéssel vagy alacsonyabb életszínvonallal (íme néhány példa: a tömegközlekedés és az áramszolgáltatás alacsony árai, a karbantartási munkákat sem fedező lakbérek, amelyek senkit sem ösztönöznek arra, hogy saját eszközeiből oldja meg lakáskérdését).

Az árakra gyakorolt társadalmi hatásnak mindenekelett olyan feltételek kialakításában kell megnyilvánulnia, amelyek kihatással vannak a kereslet és kínálat egyenletes alakulására, tehát gazdaságpolitikánk megelőző intézkedései közé kell tartoznia. Meg kell előznie az olyan meggrázkódtatásokat, amelyek az árak általános méretű közvetlen ellenőrzését teszik szükségessé, ösztönöznie kell a nem monopóliumon alapuló, újratermelési szempontból kölcsönös függőségben levő társultmunka-szervezetek megállapodásainak minden formáját, hogy hosszabb távú termelési

folyamat alakuljon ki, s az kedvező hatást gyakoroljon mind az árakra, mind a piacra.

A társadalomnak — az öngazgatási szervezeteknek és közösségeknek, a társadalmi-politikai közösségeknek — az a feladata, hogy minden gazdasági tényező kötelességeinek és felelősségének megfelelően képezzen tartalékokat, mégpedig olyan szintig, amely lehetővé teszi a piac zavartalan funkcionálását és megakadályozza a gyakori és nagymérvű árváltozásokat, s ami szintén jó oldalának számít: kedvezővé teszi a termelés ritmusát. Stabilizáló szerepük rendkívül fontos az öngazgatás fejlődése szempontjából. A tartalékképzés és fenntartás társadalmunk számára hatalmas kiadásokkal jár, s ha az egyes tartalékok jellegének a figyelembevételével nem biztosítunk ehhez kellő feltételeket, aligha számíthatunk létrejöttükre. Az ilyen jellegű tartalékok valójában a tartós forgóeszközök szerepét töltik be, mivel közhasznúak, megfelelő módot kell találni, létrehozásukra és kezelésükre, hogy ne csak a fenntartásukkal megbízott szervezetek költségvetését terheljék, hanem az egész gazdaság gondoskodjon róluk. Nagy figyelmet kell fordítani a stratégiai fontosságú tartalékképzésre is, hisz tudjuk, hogy milyen sajátos jelentősége és szerepe van.

A jövedelemelosztásnak, a gazdasági rendszer mechanizmusainak és a gazdaságpolitikai intézkedéseknek az a feladatuk, hogy világosan elkülönítsék a monopolhelyzet, konjunkturális áremelkedés és sajátos kedvező körülmények alapján szerzett jövedelmet, hogy azt elsősorban a bővített újratermelés céljaira használhassák fel. A veszteségek, tartozások és az ésszerűtlen kiadások sem fedezhetők az árak emelésével, illetve mindezek nem kalkulálhatók bele az árakba, mert a termelés bármelyik szférájában történjék is ésszerűtlenség, az feltétlenül rányomja bélyegét a végtermék árára.

A jelenlegi körülmények között szembeszökő az árviszonyokban tapasztalható diszparitás, amely többszörösen kedvezőtlen hatásával továbbra is fenntartja a jelenlegi kedvezőtlen gazdasági szerkezetet, elősegíteni deformált termelési és fejlesztési irányvételünk továbbélését, ösztönzőleg hat a piaci bizonytalanságra és folyamatosan fokozódó közvetlen beavatkozásokra késztet az árpolitika terén. Emellett ennek a diszparitásnak regionális vonatkozásban kedvezőtlen gazdasági és politikai visszahatásai vannak. Éppen ezért vált szükségessé, hogy a gazdaságstabilizációs program első szakaszában egy körültekintően előkészített program alapján olyan feltételeket teremtsünk, s az árviszonyokban olyan változásokat eszközöljünk, amelyek hatásosan kiszűhretik a jelenlegi diszparitásokat. Természetesen ez nem maradhat elszigetelt jelenség, párhuzamosan és összehangoltan kell végbemennie más kulcsfontosságú változásokkal. Az első szakaszban — amíg a változás nem teszi meg a magáét — az Antininflációs program mércéi alapján széles körű árelenőrzésre lesz szükség a jelenlegi diszparitások és viszonyok megismétlődésének megakadályozása végett.

Az egységes jugoszláv piac

A gazdaságstabilizációs politika következetes megvalósításának, a dinamikus gazdasági fejlődésnek, nemzetünk és nemzetiségeink egyenjogúságának és a szocialista öngazgatáson alapuló társadalmi-gazdasági viszonyok fejlődésének az alkotmányosan meghatározott egységes jugoszláv piac képezi az előfeltételét. Egységes gazdasági területen egységes feltételek mellett teszi lehetővé a tenmelés és a forgalmazás kiterjedését, nagyobb fokú koncentrációt és gazdaságosságot ígér, elősegíti a tehetséges, produktív és ésszerűen gazdálkodó tenmelők előtérbe kerülését, és versenyek, gazdasági szükségességek útján ösztönöz a továbbfejlesztésre.

A munka és eszköztársítás, az ügyviteli kapcsolatteremtés, a fejlődés közös tervezése, az áru, a munka, a társadalmi eszközök, a tudás, a technológiai újítások stb. szabad forgalma olyan mértékben valósult meg az egységes jugoszláv piacon, mint gazdasági-együvé tartozásunk hagyományai, s ugyanakkor ez képezi stabilizációnknak és gazdasági fejlődésünknek egyik legnagyobb tartalékát, helyzeti előnyét is. Éppen ezért mindazokat a zavaró és korlátozó körülményeket, amelyek akadályozzák érvényre jutásában, olyan gazdasági és politikai elhajlásnak kell minősíteni, amely mérhetetlen gazdasági és politikai károkat okozhat.

A világpiacon és a tervszerű irányítás hatására az egységes jugoszláv piac mindinkább méltányolni fogja a világszerte érvényesülő termelékenységet és gazdasági ésszerűséget, s ennek folytán gazdasági nyomást gyakorol hazai szervezeteinkre, hogy teremtsenek kapcsolatot és társuljanak a külföldiekkel.

Az egységes jugoszláv piac funkcionálása szempontjából igen lényeges, hogy minden szubjektuma egyenjogú és egységes feltételek mellett folytathassa ügyvitelét, amelyet a társadalmi-politikai közösségek illetékeségével összhangban — a gazdasági rendszer eszközeinek, a gazdaságpolitikai intézkedéseknek és a fejlesztési politikának az összeegyeztetésével — határoznak meg. Az ügyviteli feltételek meghatározása túlnyomórészt a szövetség hatáskörébe tartozik, a köztársaságok és a tartományok közös megbeszéléseinek tárgyát képezi, s csak részben utalható egy-egy tartomány, illetve község illetékeségébe (például a pénzügyi rendszer). Igen lényeges, hogy az általános ügyviteli feltételek gazdasági mércéken alapuljanak, gazdaságilag ösztönözzék az összes gazdasági tényezőt, lehetővé tegyék és támogassák a társadalmi tervben kijelölt célok és feladatok megvalósítását. Az általános feltételek kell, hogy tartalommal teltsék közös fejlesztési és gazdaságpolitikánkat, s hozzá kell járulniuk megvalósításához. Amikor köztársaságaink és tartományaink valamilyen általános feltételről döntenek, az egységes piac logikája szerint megegyezésre kell jutni az illető tárgykör megközelítésében, hogy a meglévő különbségek a tolerancia kereteiben maradjanak. Ilyen feltételek mellett az egyes piac minden vonatkozásban kedvező eredményekhez vezet.

A gazdasági fejlettségben és a gazdaság szerkezetében jelentkező lényeges különbségek, valamint közösségünk többnemzetiségű jellege miatt az

egységes piac gazdasági viszonyait mindig az érdekek összeegyeztetése és a módosító intézkedések megbeszélése fogja jellemezni, hogy kiküszöbölhessük a gazdasági és társadalmi fejlődés nemkívánatos következményeit. Elvileg ezeknek a módosító intézkedéseknek nem kell életre keltetniük eltérő ügyviteli felteteleket, mert az a kedvező piaci hatások gyengüléséhez vezetne. Éppen ezért a gazdaságilag nem eléggé fejlett köztársaságok és Kosovo tartomány gyorsabb fejlődését szolgáló szövetségi hitelalap, valamint a gazdaságilag nem eléggé fejlett területek társadalmi szolgálatait segítő szövetségi költségvetési eszközök a szolidaritás mellett korrekatív jellegűek is.

A társadalmi-politikai közösségek nemcsak felelősek, hanem kötelesek is intézkedésekkel ösztönözni az egységes piac kedvező hatását, s egyben ügyelnek arra is, hogy ne kerüljön sor egyetlen funkciójának a veszélyeztetésére és megcsorbítására sem. Terveik és gazdaságfejlesztési politikájuk kidolgozása során a hazai és a külföldi gazdasági és piaci viszonyok alakulásából kell kiindulniuk, mert csak ez biztosíthatja, hogy a tervekben megfogalmazott célok mentesek legyenek voluntarista és szubjektív törekvésektől.

A társadalmi tervezés

Rendszerünkre a gazdasági és társadalmi fejlődés tudatos, tervszerű áttckintése és irányítása a jellemző. Tervszerűség nélkül társadalmunk a kizárólagos piaci gazdaságszabályozás elfogadhatatlan következményeivel találná magát szembe, vagy pedig etatista intervenciók hibájába esne. A jövőbeli fejlődés, a gazdaság és a társadalom bármilyenü felemelkedése szükségszerűvé teszi a világban, a tudomány és a technológia szférájában végbemenő változások, valamint a várható strukturális és szociális átalakulások sokoldalú megismerését és figyelembevételét. A hazai fejlődés által kiváltott szerkezeti változások következtében egyre növekszik az öngazgatáson alapuló tervezés jelentősége, hisz a fejlettebb viszonyok és anyagi lehetőségek közepette növekszik a tervezés alanyai által meghozott döntések kölcsönös függősége, s egyre nagyobb szükség lesz a különböző gazdasági és társadalmi tényezők koordinált erőfeszítéseire, mert az ilyen döntések társadalmi és gazdasági következményei nemcsak meszeszemenőek, hanem jelentősek is.

Az utóbbi egy- vagy másfél évtized tervezési gyakorlata világosan megmutatta, hogy milyen veszélyek leselkednek az olyan társadalmi tervekre, amelyek nem alapulnak az öngazgatási szervezetek és közösségek tervein, nem veszik figyelembe mind a külföldi, mind pedig a hazai piacon végbemenő változásokat, s annak következtében irreális célokat tűznek ki, amelyek egyáltalán nem támaszkodnak a társult munka tényleges lehetőségeire, gazdaságilag kellőképpen nem indokolt, bizonyos esetekben pedig teljesen célt tévesztett létesítményekhez igényelnek külföldi tőkét.

Az ilyen tervek megvalósítására elsősorban azért nem kerülhetett sor, mert nagyrészt nem szolgálták a társultmunka-szervezetek érdekeit és lehetőségeit, hanem adminisztratív intézkedések legális terjesztési formájává váltak. Az említett tervekben kijelölt célok nevében egyre nagyobb méreteket öltöttek az etatista beavatkozások, a társult munka jövedelmének elsajátítása, az ellenőrizetlen pénzkibocsátás, miközben a külföldi eladósodás is növekedett. Végül soron éppen ez volt az oka, hogy az említett tervek legfontosabb céljait nem lehetett valóra váltani. Ugyanez történt a jelenlegi ötéves tervvel is, amelyet ma már nem tekinthetünk gazdaságzilárdítási programunk alapjának.

Társadalmi rendszerünk sokrétű összefüggésrendszerére való tekintettel az a leghelyesebb, ha minden gazdasági és egyéb tényező önmaga, a vele újratermelési és fejlesztési kapcsolatban álló társultmunka-szervezetekkel karöltve alakítja ki fejlesztési tervét, mégpedig munka és összetett szervezetek, tervezési és ügyviteli közösségek keretében, tehát a termelés és az érdek szerinti szerveződés minden szintjén. Ezeknek a tényezőknek csak így lehet döntő szerepük a társadalmi-politikai közösségek terveinek meghozatalában és azoknak a gazdálkodási feltételének a kialakításában, amelyekről a társadalmi-politikai közösségek küldött-testületei döntenek az egész küldöttrendszer útján. Nyilvánvaló viszont, hogy a társadalmi-politikai közösség társadalmi terve nem társultmunka-szervezetek terveinek az összegezése, s egy-egy társultmunka-szervezet terve sincs mindenben összeegyeztetve a társadalmi-politikai szervek terveivel.

A lényeg az, hogy a társadalmi-politikai közösségek terveit tartalmazák a fejlődés alapvető arányait, a legfontosabb ügyviteli feltételeket, az irányadó jövedelemelosztási arányokat és mindazokat a kötelezettségeket, amelyek a terv alapjaival kapcsolatos megállapodásokból és öngazgatási megegyezésekből következnek. Minden egyes társadalmi-politikai közösség gazdasági és fejlesztési politikája az országos terv legfontosabb arányainak a megvalósítására kell hogy irányuljon, s egyáltalán nem kerülhet azzal ellentétbe. Ilyen alapon kerül sor a termelés szerkezetének az összeegyeztetésére, a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódásra és az említett tervekben meghatározott fejlesztési célok és feladatok megvalósítását kilátásba helyező intézkedésekre, hogy ennek következtében megfelelő feltételek jöjjenek létre hazánk minden egyes részének optimális, összehangolt fejlődéséhez.

Az egységes jugoszláv piac minden tényezője aszerint módosítja vagy változtatja meg terveit, hogy a reális gazdasági és társadalmi változások mit igényelnek. Ez a tervezési rendszer teljes szabadságot biztosít minden tényező számára, hogy a neki legkedvezőbb fejlődésvonalat és jövedelemszerzést vegye tervbe, s tervezett tevékenységét mindazokkal összeegyeztesse, akikkel huzamosabb időn át kapcsolatba kerül vagy társult. Így a társultmunka-szervezetek könnyen alkalmazkodnak a fejlődés és a piaci viszonyok következtében megváltozott új körülményekhez, a társadalmi-politikai közösségek viszont terveik súlypontját az alapvető arányok kialakítására helyezik, tevékenységüket pedig olyan feltételek

kialakítására, hogy az előbbieket minél eredményesebben megvalósíthassák. Ez a tervezési rendszer nagyban megkönnyíti a tervezési folyamat leegyszerűsítését és a terv idejében való meghozatalát, hisz a változásoknak nem feltétlenül kell előidézniük az egész folyamat megismétlését — kezdve a társultmunka-szervezetektől egészen a szövetségig —, s az újbóli összeegyeztetések egész sorát.

A társadalmi-politikai közösségek terveinek meghozatala legkevesebb két évig tart, ami viszonylag hosszú időnek számít, mert körülbelül ugyanilyen időszakonként kerül sor alaposabb változásokra az ötéves terv megvalósítása során. Az ilyen tervek általában véve nem képezhetik gazdasági és fejlesztési politikánk alapját, mert a gyakorlat a mellőzésükre és a viszonyok pragmatikus rendezésére készítet.

Éppen ezért a hosszabb időszakra kiterjedő stratégiai fontosságú irányvételrel foglalkozó hosszú távú terveknek még több figyelmet kell szentelnünk. Előkészítésükből az eddigieknél fokozottabb mértékben kell hogy kivegye részét a tudomány, amelynek módszereit egy hosszabb időszak fejlődési lehetőségeinek a kivizsgálására kell igénybe venni. A számos vonatkozásban leegyszerűsített ötéves terveknek kell részben átvenniük azoknak a jelenlegi évi határozatoknak a szerepét, amelyek a közép-távú tervek megvalósítási politikájával foglalkoznak, tehát ezeknek kell az egész ötéves időszakra meghatározniuk a gazdálkodási feltételeket, a kisebb hatáskörű évi határozatokat pedig gyorsított eljárással kell meghozni, mert ezeknek csak a hazai vagy a világpiacon érvényesülő konjunktúra pillanatnyilag előidézett változásai a kiváltói.

A munka szerinti elosztás

A munka és a munka szerinti elosztás egyik feltétele, hogy egységes és egyenjogú feltételek alapján lehessen gazdálkodni az egységes jugoszláv piacon, a másik pedig, hogy megvalósított összbevétel, illetve dinárban kifejezett jövedelem álljon a rendelkezésre. Végsőkéig következetesek kell hogy maradjunk annak az elvnek az alkalmazásában, hogy csak a dinárban kifejezett jövedelem képezheti elosztás tárgyát, hogy megakadályozhassuk mindazokat a gyakorlati eltéréseket és kompromisszumokat, amelyek semmibe veszik ezt a tervet.

Mielőtt az elosztásra sor kerülne, feltétlenül külön kell választani a jövedelemnek azt a részét, amely nem a társultmunka-szervezet közvetlen munkaeredménye, hanem valamilyen járadék, monopólium, sajátos körülmény folytán jött létre, s ezt előírással rendelkezések alapján öngazdálkodási megegyezésekkel és törvényekkel kell szabályozni. A jövedelemnek ezt a részét elsősorban az illető szervezet anyagi alapjának bővítésére, illetve a község, a köztársaság, vagy a tartomány keretében kell felhasználni, ha ezt törvény szabályozza. Az alapszervezet jövedelmének egy részét ösztönzéseként személyi jövedelmek kifizetésére lehet fordítani, mintegy a természeti adottságok, vagy a világpiacon jelentkező időnkénti

fellendülés optimális kihasználását méltányolva. A társadalmi-politikai közösségek nem dolgoztak ki és egymás között nem egyeztettek össze semmilyen mércéket a társultmunka-szervezetek azon jövedelemrészének a meghatározására, amely a kedvező körülmények, vagy a kivételesen jó piaci feltételek eredménye. Ez kedvezőenül hat a társultmunka-szervezetek ezzel kapcsolatos öngazgatási szabályzataira, a munkaeredmények értékelésére, s így méltánytalan különbségek jöhetnek létre a személyi jövedelmek szintjén.

A dolgozó személyi jövedelmét munkaeredményei és az alapszervezet jövedelmének a növeléséhez való személyes hozzájárulása — a társadalmi eszközökkel végzett munkája vagy azok irányítása és a velük való gazdálkodás — alapján kell meghatározni, mégpedig aszerint, hogy milyen mértékben növekedett munkájának és azon társultmunka-alapszervezetben dolgozók munkájának a termelékenység, akikkel társította munkáját, eszközeit és az össztársadalmi munkát.

Az elmondottak vonatkozásában igen lényeges, hogy a társultmunka-szervezetek ügyviteli feltételeinek és jövedelemszerzésének a kiegyenlítő-dését gazdaságpolitikai intézkedésekkel segítsük. A jelenlegi körülmények között megegyezések és megállapodások útján elérhetjük, hogy viszonylag azonos munkáért megközelítően ugyanolyan személyi jövedelem járjon.

Ahhoz, hogy a társultmunka-alapszervezetek dolgozói megvalósíthassák a bevétel és a tiszta jövedelem elosztásával kapcsolatos öngazgatási jogait, a társadalmi-politikai közösségek küldött-testületeinek az adózással és az általános szükségleteket szolgáló egyéb járulékokkal kapcsolatos döntései nem veszélyeztethetik a törvénnyel, társadalmi megállapodásokkal, öngazgatási megegyezésekkel és egyéb öngazgatási aktusokkal szabályozott és előlegezett személyi jövedelmet, s a bővített újatermeléshez szükséges minimális eszközöket.

A munka szerinti elosztás szerint minden egyes társultmunka-alapszervezet befektetett élő és holt munkájának figyelembevételével a megvalósított munka- és ügyviteli eredményeken alapul. A mi körülményeink között az említett két körülmény figyelembevétele nélkül nem válhat valóra egy olyan munka szerinti elosztás, amely kifejezi a közvetlen munka és a dolgozók irányításban betöltött szerepének eredményeit. Ilyen értelemben a személyi jövedelmi eszközök elosztása közös alapjainak és mércéinek meghatározása során kifejezésre kell jussanak a termelőmunka értékelése, a kreatív tudományos és újító munka eredményei, valamint az igazgatásban, munkaszervezésben és ügyvitelben elért sikerek. Értékelésekor hangsúlyt kell fektetni a nehéz természeti és egyéb körülmények között végzett munkára.

A fogyasztási és felhalmozási részre oszló jövedelem végső mércéje a dolgozónkénti jövedelem és a befektetett eszközökhöz viszonyított jövedelem, a dolgozónkénti bruttó személyi jövedelem és a befektetett eszközökhöz arányosított felhalmozás. Az említett mércék bármelyikének

alkalmazásához olyan feltételeket kell biztosítani, amelyenek a gazdasági törvényszerűségek szerint objektíve megilletik.

A jövedelemelosztás során nagy figyelmet kell fordítani a dolgozónkénti bruttó személyi jövedelem és a befektetett eszközökhöz arányosított felhalmozás törvényszerű összefüggéseinek érvényesítésére, mert alapjában véve ez fejezi ki a jövedelem felhalmozásra és fogyasztásra való felosztását. Tehát mindazok a társultmunka-szervezetek, amelyek befektetett munkájukra és eszközeikre való tekintettel a szokásosnál jelentősebb jövedelmet valósítanak meg, anyagi fedezettel rendelkeznek ahhoz, hogy az általánosnál nagyobb eszközöket válasszanak ki személyi jövedelem céljából, de ezt csak azzal a feltétellel tehetik meg, hogy az igénybe vett eszközökhöz képest a felhalmozás is átlagon felüli. Ennek a fordítottja is érvényes: a kedvezően ügyviteli eredményeknek tükröződniük kell a személyi jövedelmek alakulásán is.

Az adott körülmények között feltétlenül figyelembe kell venni, hogy az áruk diszparitása, a termelés és a forgalmazás közel sem zavartalan kapcsolata, a nem mindenben megfelelő adminisztratív intézkedések tömkelege stb. miatt a különböző tevékenységi területeken rendkívül eltérő ügyviteli feltételek közepette végzik munkájukat a társultmunka-szervezetek. Ez a helyzet igen nagy mértékben veszélyezteti a munka és a munkaeredmények szerinti elosztást. Az elv eredményesebb alkalmazásának az a feltétele, hogy meg kell változtatni mindazoknak az ügyleteknek a feltételeit, amelyek nem követik a stabilizációs programunkban képviselt elgondolásokat, hogy mielőbb sor kerülhessen az áruk diszparitásának kiküszöbölésére és ehhez a gazdaság egyéb területei is alkalmazkodhassanak. Ezt a célt kell hogy szolgálják a gazdaságpolitika és a végrehajtását szolgáló intézkedések is. A mi körülményeink között a megvalósított jövedelem, a munkatermelékenység és az ügyvitel eredményessége közötti eltérések miatt feltétlenül összehasonlításokat kell végezni s figyelembe kell venni a köztársasági, illetve tartományi eredményeket. Amíg ugyanis nem kerül sor ezeknek a különbségeknek a felszámolására, addig szükségyszerűen össze kell hasonlítani a különböző tevékenységi területek szervezeteinek munkáját és ügyvitelét, mégpedig elsősorban olyan szervezetek eredményeivel, amelyek ugyanolyan vagy hasonló tevékenységgel foglalkoznak, mert az ügyviteli és jövedelemszerzési feltételek kisebb különbségei alapján reálisabb összehasonlítás lehetséges. Ugyanilyen összehasonlítás alapnak számítanak a tervek is.

Alkotmányunk és a társult munkáról szóló törvény fokozott mértékben hangsúlyozza a jövedelem társadalmi jellegét, s ebből kiindulva a társultmunka-alapszervezetben dolgozók joga és kötelessége közösen meghatározni a jövedelem, a tiszta jövedelem és a személyi jövedelmi eszközök elosztásának mércéit.

Mindez szükségyszerűvé teszi az érvényben levő általános öngazgatási aktusok — társadalmi megállapodások, jövedelem és személyi jövedelmi szabályzatok — megváltoztatását, hogy a társultmunka-alapszervezet dolgozói egységes alapról indulva közös mércék alapján dolgozhassák ki

az elv következetes alkalmazásának a mércéit. Ennek érdekében a társadalom minden tényezőjének, különösen a szakszervezet szerveinek és szervezeteinek kell széles körű és összehangolt társadalmi aktivitást kifejteniük.

A dinár mint egységes értékmérő

Ártermelésen alapuló szocialista öngazgatású társadalmunk egész társadalmi terméke, annak létrehozása, az árucseré és az elosztás két érték kategória, az árak és a pénz útján jut kifejezésre. Az egységes jugoszláv piac csak akkor funkcionálhat, ha egységes értékmérő és fizetési eszköz van érvényben, esetünkben a dinár. A dinár szerepének teljes értékű és következetes újraértékesítése nélkül nem valósíthatjuk meg a saját erőnkre való támaszkodás és a kivitelre alapuló fejlesztési stratégia elképzeléseit. Lehetővé kell tenni, hogy a dinár a gyakorlatban is betöltse az egyetlen törvényes fizetőeszköz szerepét és ezzel párhuzamosan meg kell szüntetni mindennemű külföldi valuta belföldi fizetőeszközként való felhasználását. A pénzügyeket és a pénzügyi politikát olyan gazdaságpolitika és olyan gazdasági mechanizmusok szolgálatába kell állítani, amelyek egészében véve értékének a megőrzésére irányulnak. Ez nem öncélú, hanem a munka és az ügyviteli eredmények megőrzésére irányuló valós intézkedés. Más országok eredményeivel összehasonlítva a dinár érték-ingadozásaiban tükröződnek egész gazdaságunk és társadalmunk eredményei, az a készség, hogy fejlődésünkben készek vagyunk a tényleges felhalmozásra és a jövedelemre támaszkodva megfelelő politikát, reális célokat és terveket követni.

Ezeknek a határoknak a túl könnyű leküzdése voluntarizmust, a fejlődés minőségi céljainak és mércéinek a figyelmen kívül hagyását sejteti.

Végül soron ez vezet oda, hogy a dolgozók nem tanúsítanak érdeklődést a munkatermelékenység és a társadalmi eszközök igazgatása általi jövedelemszerzés, valamint az öngazgatás anyagi és társadalmi alapjának fejlesztése iránt. Egy többnemzetiségű közösségben a kedvezőtlen gazdasági eredmények mellett a pénzkibocsátással való manipulálás és felelőtlen gazdálkodás is élezi a nemzetiségi ellentéteket, az egyes köztársaságok és tartományok gazdasági helyzetével kapcsolatos vitákat.

A gyakorlat beigazolta, hogy a rossz pénzgazdálkodás, az infláció és a jövedelem elfecsérlése szabály szerint külföldi eladósodáshoz vezet, ami tovább bonyolítja a helyzetet és elodázza a válságból való kilábalást. Ez az egyik legkomolyabb akadály, amelyet hosszú távú gazdaságstabilizációs programunk eredményes megvalósítása érdekében le kell küzdenünk.

Gazdaságunk és az egész ország most ennek a feladatnak a megoldása elé került. Ez mindenekelőtt meg fogja követelni, hogy helyreállítsuk a termelési viszonyok által meghatározott körülményeket, s a pénzügyi eszközökben tárgyiasult többletmunka alakulását teljes egészében a dolgozók ellenőrzése alá vonjuk. Így az eddigiekben elvontnak és nehezen érthetőnek tűnő viszonyok világosabbá válnak, a manipulálás és a miszti-

fikálás helyét a reális keretek között végbemenő gazdálkodás és öngazgatás foglalja el.

Pénzkibocsátással nem növelhetjük a tényleges felhalmozást. A pénzkibocsátás nem helyettesítheti a takarékossgot és nem terjesztheti ki a fogyasztást a ténylegesen megvalósított jövedelem adta lehetőségeken túlra. Mindettől függetlenül van egy igen jelentős szerepe, amelyet egyébként nálunk nem tölt be eredményesen: rövid távú eszközöket biztosít az újratemelés és a gazdasági fizetőképesség zavartalanságához.

Ha így közelítünk a dolgokhoz, az egyben feltételezi, hogy eleget teszünk minden pénzügyi kötelezettségünknek, s elhanyagolásukért minden vonatkozásban teljes gazdasági és egyéb felelősséget vállalunk. Aból kell kiindulnunk, hogy a nem teljesített kötelezettségek mások jövedelmének az eltulajdonítását jelentik, s ezáltal más társulatumka-szervezetek elidegeníthetetlen joga szenved csorbát. Tehát nem valami elvont jövedelemről van szó, hanem konkrét közösségek gazdasági lehetőségeiről és jogairól, amelyek az említett viszonyok következtében mind vezetői, mind dolgozói vonatkozásban kánt szenvednek. Teljes egészében ugyanez érvényes a munkaszervezet társadalmi tulajdona és felhalmozása iránti, valamint a társított vagy bankoktól kölcsönzött eszközök iránti viszonyra is. Ennek következtében a tényleges felhalmozást, a tényleges amortizációt és a tényleges kamatot objektíve adott kategóriáknak kell tekintenünk, amelyek rendszerünkben, gazdaságpolitikánkban és gyakorlatunkban, a gazdasági felelősség bevezetésének körülményei között jutnak kifejezésre, mint a társadalmi tulajdon és jövedelem megtartásának eszközei, végső soron pedig mint a munkaeredmények védelmezői.

Eladósodásunknak számos oka van, amelyek közül elsősorban a kedvezőtlen pénzelési rendszert kell említenünk, ugyanis ez tette lehetővé a tényleges felhalmozást és takarékossgot meghaladó beruházásokat, a kiviteli fedezet nélküli külföldi eladósodást. További ok az is, hogy hosszú távú eszközforrásainkból nem képeztünk tartós gazdasági forgóeszközöket, a kedvezőtlen eredményeket és veszteségeket a pénzkibocsátás eredményezte hitelekkel és rövid lejáratú eszközforrásokból fedeztük. A maga módján ez a súlyos pénzügyi helyzet is előidézője a termelési ritmus megbomlásának, a termelékenység és gazdaságosság csökkenésének minek következtében gazdasági szervezeteink számára a még alacsony törlesztések és kamatok is súlyos megterhelést jelentenek.

Ha ezeknek a kötelezettségeknek nem teszünk eleget, akkor egész pénzügyi rendszerünk válságos helyzetbe kerül és legfontosabb hajtóerői — a pénz, a bankok stb. — sem tölthetik be alapvető funkciójukat. Mindennek a gazdaság pénzügyi kihasználása és a hitelviszonyok érvényesülése a következménye, mert ezáltal lecsökken a munka- és eszköztársításon alapuló eszközkoncentráció lehetősége, amely a közös bevételt, jövedelmet és kockázatvállalást szolgálná. Ez az egyoldalú hitelorientáció mindennemű társadalmi törekvés ellenére lecsökkentette a társult munka integrációs folyamatainak térhódítási lehetőségét.

A Jugoszláv Nemzeti Bank gondoskodik és felel a dinár értékének

megőrzéséért, s e célból gazdasági, illetve pénzügyi és hitelpolitikai intézkedéseket javasol a JSZSZK Képviselőházának, de a saját hatáskörében maga is fogantatosít ilyeneket. A pénzügybocsátásnak gazdasági mércéken kell alapulnia, hogy a gazdaság rövid lejáratú szükségleteit és fizetőképességét szolgálhassa. A Nemzeti Banknak ezen a téren ellenőrzést kell gyakorolnia az egész bankrendszer felett, azaz a szokásos intézkedéseket és szankciókat kell fogantatosítania, ha nem tartják be a közös pénzügyi hitelpolitikából, valamint a bankügyvitelből eredő kötelezettségeket.

Mivel számos társultmunka-szervezetben belső bankot alapítottak, így ezáltal a dolgozók bepillantást nyerhetnének a többi bank ügyvitelébe és azok ellenőrzésébe.

A társult munka pénzügyi társulásaiaként funkcionáló ügyviteli bankok helyzetét nemcsak intézményesen, hanem funkcionálisan is össze kell egyeztetni a bankoknak a társadalmi rendszerünkben betöltött szerepéről és helyzetéről kialakított elgondolásokkal. A bankok alapító és egyéb tagjainak meg kell változtatniuk az ügyvitel irányítási módját, magát az ügyvitelt, az ügyviteli mércéket, s a bankoknak a társadalmi-politikai kötelezettségek végrehajtó szerveihez való viszonyát. Munkájukért és ügyviteli eredményeikért ők is ugyanolyan felelősséggel kell hogy tartozzanak, mint a társultmunka-szervezetek.

Ezeknek a változásoknak a következtében létrejön annak a feltétele, hogy az eszközeiket a bankokban társító vagy elhelyező társultmunka-szervezetek a küldöttségi elv alapján részt vehessenek az illető bank igazgatásában és ügyviteli döntéseket hozhassanak.

Emellett a társadalmi könyvviteli szolgálat útján biztosítani kell annak az elvnek a következetes alkalmazását, hogy a bank jövedelmét — az ügyviteli költségek levonása után — fel kell osztani a bank tagjai és az ügyvitelében részvevők között, hogy az elengedhetetlenül szükséges tartalékokon kívül ne kerüljön sor „anonim” társadalmi tőke létrehozására. Ezzel kapcsolatosan mind az aktív, mind a passzív kamatlábat a realitásoknak megfelelően kell meghatározni. Mindenképpen meg kell akadályozni a rövid lejáratú eszközök hosszú lejáratúvá válását. Ezen a téren a Jugoszláv Nemzeti Bankra sajátos felelősség hárul.

Az ügyviteli bankoknak a társultmunka-szervezetek terveinek meghozatalában, a gazdaság társításában és kapcsolatteremtésében, a munka és az eszközök társításának ösztönzésében, a pénzügyi és egyéb ügyletek értékelésében betöltött szerepét — ezt az elhanyagolt területet — jövőbeli tevékenységük lényeges részévé kell tenni.

A hosszú távú gazdaságsszilárdítási program megvalósítása során nagy gondot fog okozni az egész pénzügyi rendszer jelenlegi rendezetlen helyzete és zavaroktól sem mentes működése. Helyzetének rendezésére csak a gazdasági társultmunka-szervezetek fizetőképességének az elemzése alapján kerülhet sor. Egyike az első lépéseknek a gazdaság jelenlegi kötelezettségeinek jól kidolgozott átprogramozási terve lehet, mégpedig a megállapított mércék alapján és bármiféle kötelezettség alóli mentesítés nél-

kül. Az árprogramozás legfontosabb célja olyan feltételek kialakítása, hogy minden tényező idejében eleget tehessen kötelezettségeinek, mindegyik lélegzetvételhez jusson, és a termelésre összpontosítva a lehetőségeihez mértén rendezze belső viszonyait, hogy fokozatosan eleget tessen kötelezettségeinek. A hazai adósságok átprogramozása megkönnyíti a gazdaság pénzügyi konszolidálódását. Mindezzel összhangban a saját erőnkéből kell segítséget nyújtani a jelenleg súlyos helyzetben levő társultmunka-szervezeteknek — mégpedig szelektív módon és a rendelkezésre álló erőforrások mozgósításával —, hogy felkészülhessenek a még kedvezőtlenebb körülmények közötti eredményes gazdálkodásra és aktív tényezőként kapcsolódjanak be gazdaságszilárdítási programunkba.

Bekapcsolódás a nemzetközi munkamegosztásba

Egy autarkiatól mentes, a világ felé nyitott gazdasági élet kialakítása arra kötelezi fejlesztési politikánkat, amelynek a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás a célja, hogy rendszerünkben kiindulva kísérje figyelemmel a világpiaci viszonyok alakulását, a világgazdaság monetáris, kereskedelmi, technológiai és egyéb tényezőit. Egy ilyen irányvétel országos szintű gazdasági stabilitást igényel. A termelést nem lehet szétválasztani belföldi piacra és kivitelre való termelésre. Az egész gazdasági életet — de nemcsak azt — úgy kell megszervezni, irányítani és érdekeltté tenni, hogy a kivitel bővítésében és a külfölddel való gazdasági együttműködésben egy biztos alapokra helyezett és ígéretes gazdasági élet kialakítási lehetőségét lássa, amely képes alkalmazkodni mind a gazdasági és technológiai változásokhoz, mind pedig a hazai és a világpiac változó követelményeihez. Rendszerünk öngazgatáson, a dolgozók kezdeményezésén, a társultmunka-szervezetek önállóságán, a munka és az ügyvitel iránti gazdasági felelősségen alapul, ezért eredményeivel mindenképpen ki kell állnia a világviszonylatban érvényesülő produktivitás és gazdaságosság mércéjét.

Ezt csak akkor várhatjuk el, ha fejlesztési eredményeink és gazdaságpolitikánk képes lesz olyan feltételeket teremteni, amelyek közepette a kiviteli érdek lesz az elsődleges, illetve amikor a kivitelben kölcsönösen együttműködő tényezők legalábbakkora jövedelmet valósítanak meg dinárban, hogy az megfeleljen a hazai értékesítés összegének. Ahhoz, hogy egész gazdaságunk — különösen az a rész, amely kihatással van a termelési költségek és a kiviteli árak alakulására — állhassa a világpiaci versenyt és termékeit egyenrangú feltételek mellett értékesíthesse, a saját eredményeit a termelékenység és a hatékonyság világpiaci mércéivel kell mérnie. Ez egyaránt fontos a fejlődési irány kijelölését és beruházások hatékonyságát illetően. Ha már szóba kerültek a társadalmi jellegű kiadások (az összes társadalmi és termelékenységgel nem kapcsolatos kiadás), akkor azzal is számot kell vetni, hogy ezek végső soron a termelési költségeket növelve csökkentik a jövedelmet. Ha viszont társadal-

munk szociális céljai és az ilyen jellegű intézmények fenntartása indokolja, hogy a társadalmi kiadások nagyobbak legyenek, mint legjelentősebb külkereskedelmi partnereinknél, akkor az exportöröket mentesíteni kell az ezzel kapcsolatos adóktól és járulékoktól, mégpedig attól függően, hogy kompenzálja-e ezt a nagyobb termelékenység vagy egyéb olyan kedvező körülmény, amelyet kihasználhatnak.

Gazdaságunkat a dinár árfolyama, a devizapiac, a vám- és adópolitika tartja szoros kapcsolatban más gazdaságokkal és a világgal. Emellett a külföldi partnerekkel való kapcsolatteremtés szempontjából nagy jelentősége van a több éves együttműködésnek, közös befektetéseknek, közös nyereségnek és kockázatvállalásnak.

A dinár reális árfolyamának fenn kell tartania a hazai és legnagyobb külkereskedelmi partnereink piacain formálódó költségek és árak viszonyának szintjét, beleértve az exportöröket adótól és járulékoktól mentesítő vám- és adópolitikát, ha a szokásosat meghaladó megterhelésekről van szó. Nem az a helyzet, hogy az árfolyam passzívan viszonyul az alakulására kiható tényezőkhez, amelyek lehetnek mind hazaiak, mind külföldiek, hanem egy olyan aktív politikai tevékenységről, amelynek célja, hogy a dinár árfolyama csak az olyan elkerülhetetlen változásoknak legyen kitéve, amelyeknek nem lehet elejét venni gazdasági és fejlesztési politikánkkal, illetve a gazdasági és pénzügyi változások következtében kívül esnek hatáskörünkön (például az előre meg nem sejthető strukturális változások, a pénzügyi szféra átalakulása, a világgazdasági viszonyok válsága stb.).

Tehát alapvető követelmény, hogy a dinár reális árfolyama kedvező hatást gyakoroljon gazdasági fejlesztési és kiviteli politikánkra, elejét vegye a túlzott állami beavatkozásoknak, hisz a racionális gazdaságpolitikát csak aktív és idejekorán foganatosított gazdaságpolitika teszi lehetővé, s ez különösen vonatkozik az árfolyam szinten tartására. Természetesen ezt nem kell mindenáron betartani, nem presztizskérdés, hanem azoknak az előkészületeknek az intézményes megtétele, amelyek lehetővé teszik a világgazdasági változások, a hazai és külföldi fejlődési folyamatok idejekorán való felfedését, hogy tervszerű hosszú és rövid lejáratú intézkedésekkel elérhessük: a dinár árfolyama reálisan tükrözze azt a helyzetet, amelyre aktív hatást gyakorol.

Az árfolyam alakítását nem engedhetjük át a véletlenszerűségnek, aktívan figyelemmel kell kísérni változásait és megfelelő gazdaságpolitikai intézkedéseket kell foganatosítani megőrzésére. Amennyiben erre nem kerülne sor, számolnunk kell az ellenőrizetlen árfolyampolitika következtében fokozódó bizonytalansággal.

Egy olyan árfolyam- és gazdaságpolitika, amely méltányolja a termelő érdekeit, kezdeményezéseit, önálló döntéseit és az elért eredmények piaci valorizálását, szükségsszerűvé teszi a devizapiac létezését. Természetesen ennek a piacnak is megvannak a maga adottságai. Szerepét nem szabad leegyszerűsíteni, mert egy szervezett devizapiacon mindenkinek megvan a maga helye és szerepe, kezdve a termelőktől, az ügyviteli bankokon át

a Nemzeti Bankig. A devizapiac a már említett gazdaságpolitikai kötelezettségek figyelembevételével eredményezi a kereslet és a kínálat mennyiség és valuta szerinti kiegyenlítését. Devizapiac nélkül nem küszöbölhetjük ki az infláció egyik legfontosabb hajtóerejét, az árfolyamingadozást.

A devizapiac eredményessége következtében válik a nemzeti fizetőeszköz konvertibilissé. Természetesen ezt a konvertibilitást nem az aranyfedezetben kell keresnünk, vagy a dollár 70-es évek eleji pozíciójában, hanem a jelenlegi nemzetközi gyakorlatban honos meghatározásában.

A dinár konvertibilitása gazdaságzilárdítási programunk igen lényeges célja, hisz ez a feltétele a fejlesztési és gazdaságpolitikai mércék megszilárdításának, a minőségi szemlélet érvényesülésének és a gazdaság eredményesebb világpiaci fellépésre való felkészítésének. Emellett ez az egyik legmegfelelőbb módja, hogy rendszerünkől kiiktassuk a legdurvább adminisztratív beavatkozások mechanizmusait, amelyek napjainkban gazdaságunkra nehezdednek és megakadályozzák, hogy a szubvenciókról, adminisztratív kedvezményekről és devizakereskedésről leszokva gazdaságilag logikusan viselkedjen.

A devizapiacon kívül nem kerülhet sor semmiféle devizavásárlásra és eladásra, s az országban meg kell szüntetni a lakosságnak szánt árucikkek valutáért való árusítását. Amennyiben valamilyen árucikk ily módon külföldieknek kerül eladásra, az kivitelnek számít. A deviza nem szolgáltat alapot semmiféle hitelhez, vagy egyéb kedvezményhez, ami belöldi piacunkon kétféle tranzakcióhoz vezetne: az áru és szolgáltatások dinárért és devizáért való forgalmazásához. Ez a kettősség csak bomlasztóan hat nemzetgazdaságunkra. Gyakorlatunk ezt szemmel láthatóan igazolta. Ha nem kerül sor ezeknek a rendszerbeli kérdéseknek az elvszerű rendszerére, más területeken sem számíthatunk a dolgok helyes menetére.

A társultmunka-szervezetek kiviteli tevékenységével megvalósított deviza mindazon szervezetek munkaeredménye, amelyek részt vettek az exportra termelésben, de egyben az osztársadalmi munka eredménye is.

Ha abból indulunk ki, hogy a devizarendszer viszonyai részét képezik a társadalmi újratermelési viszonyoknak, akkor biztosítani kell, hogy az országban a dinár legyen az egyetlen fizetőeszköz, a külföldi valutában fennálló követelések és a külföldi fizetőeszközként szolgáló deviza csak a nemzetközi forgalomban legyen felhasználható, a hazai összbevétel és jövedelem elszámolására pedig csak dinárban kerülhessen sor.

A vámtarifának egyrészt a hosszú távú gazdaságzilárdítási programban meghatározott fejlődés és fejlesztési politika megvalósított szintjét, másrészt pedig a gazdaság szerkezetét és fejlesztési céljait kell tükröznie, amelyeket az ország hosszú távú és öt éves tervei határoznak meg. A vámvédelmet úgy kell érvényesíteni, hogy meghatározott időszakra terjedjen ki, fokozatosan csökkenjen és bizonyos minőségek eléréséhez kötődve eredményesen ösztönözzön a nemzetközi produktivitás és hatékonyság megközelítésére. A vámtarifa költségvetési célokra való felhasználá-

sa marginális jelentőségű (például a személyi fogyasztási és luxuscikkekre stb. kivetett vám), az újratermelési szféra és a különböző berendezések behozatala esetében kirótt vámtarifa viszont gazdaságilag indokolatlan és csak kárt okoz.

A külföldi eladásodás eddigi tapasztalatai óvatosságra intenek bennünket a közeljövőt illetően. Az eladásodás nagyságát és feltételeit, a visszafizetés körülményeit, s általában véve a külfölddel lebonyolított tranzakciók egész rendszerét — társadalmi ellenőrzéssel — a kiviteli tényezők lehetőségeihez, a társultmunika-szervezetek és bankjaik felelősségéhez, köteleességeik teljesítéséhez kell kötni. Az ország tekiintélyének és fizetőképességének megőrzése végett szigorú nyilvántartásra és ellenőrzésre van szükség; meg kell határozni, hogy a Nemzeti Bank és a többi bank milyen feltételek mellett tehet intézkedéseket a külföldi tőke rendszeres visszafizetése érdekében.

Az átmeneti időszakban legalább azt el kell érni, hogy a jövedelem-szerzés és a vele való rendelkezés az exportőrök társadalmilag elismert újratermelési igényeit és azoknak a szervezeteknek a szükségleteit szolgálja, amelyek az iméntiekkel huzamosabb időn át termelési kapcsolatot tartanak fenn. Ezek egymás között az általános mércék és öngazgatási megegyezések alapján osztják fel a rendelkezésükre álló devizát. A megállapodás szerinti újratermelési szükséglet keretében járulékalapján megvalósított vagy szerzett devizát öngazgatási megegyezés, illetve hosszú távú termelési kooperációról szóló szerződés alapján lehet társítani, mégpedig közös hazai vagy külföldi befektetés, ügyviteli és műszaki együttműködés, közös szolgáltatások végzése vagy exportra termelés oéljából. Az ilyetén társított devizát csak külföldi fizetésre lehet felhasználni. A fennmaradó devizát az ügyviteli banknál kell értékesíteni, hogy ismét a devizapiacra kerüljön. Enélkül ez a piac még szerény keretek között sem kezdheti meg a munkáját és a devizaforgalmazást aligha követi olyan gazdasági mechanizmus, amely fokozatosan szélesíti ki hatását.

Jugoszlávia a saját fejlesztési stratégiájával és gazdaságpolitikai intézkedéseivel biztosítja a regionális politika érvényesülését a külfölddel fenntartott gazdasági kapcsolatokban, miközben külön figyelmet fordít a fejlődő országokkal fenntartott gazdasági együttműködés továbbfejlesztésére. Ennek alapján egyre nagyobb teret kell biztosítani a fokozódó nyersanyag és energiahordozó behozatalnak, de ugyanez vonatkozik a fejlődő országokból importált ipari termékekre és félkész termékekre is.

A külföldi gazdasági kapcsolatok megváltoztatására törekedve mind a hosszabb távú, mind az átmeneti megoldások esetében a „Külföldi gazdasági kapcsolataink elemei” című mellékletünk az irányadó.

Adók és járulékok

Az adókat és a járulékokat eddig az általános társadalmi szükségletek pénzelési módjának, a társadalmi-politikai közösségek és a társadalmi tevékenységek költségvetéséhez szükséges pénzforrásnak tekintettük. Hang-

súlyozott szerepe volt költségvetési jellegüknek, s csak kisebb mértékben jutott kifejezésre gazdasági és szociális szerepük. Nem fordítottunk kellő figyelmet arra, hogy előzőleg az egyszerű újratermelés és a személyi jövedelmek garantált szintjét kell biztosítani, s csak azt követően kerülhet sor — adók és járulékok formájában — eszköz kiválasztásra. A járulékok és adók rendszerét nem használtuk fel kellőképpen a gazdasági folyamatok szabályozására, a beruházások megfelelő mederbe terelésére, a kereslet és a kínálat körülményeinek rendezésére. Nem vettük igénybe olyan célokra, amelyek minden társadalomban, de különösen a szocialista társadalmakban az elfogadhatatlan szociális különbségek megszüntetését szolgálják olyan bevételek szigorú megadóztatásával, amelyek nem munka eredményei, vagy amelyek lehetővé teszik a munka nélküli megélhetést.

Az adminisztratív gazdaság szabályozás túlzott igénybevétele, a beruházási tervek végrehajtásának előtérbe helyezése, a társadalmi szolgálatok és az adminisztráció terjeszkedő növekedése nem kedvezett a szóban forgó adók és járulékok gazdasági és szociális célú felhasználásának.

A járulékok és adók valamennyi funkciójának párhuzamos fejlesztése megköveteli a gazdasági folyamatok összetettebb figyelemmel kísérését, a nemzeti jövedelem, illetve a társultmunka-szervezetek jövedelmének elosztásában részvevő valamennyi tényező magatartását meghatározó indítékok figyelemmel kísérését, de nem feledkezhetünk meg azokról az új bevételi forrásokról se, amelyek alapján szociális különbségek és érdekszférák alakulhatnak ki.

Ezeknek a funkcióknak a gazdaságpolitikai fejlesztése és felhasználása lehetővé teszi, hogy ez a politika ne legyen egyoldalúan a pénzügyi és hitelintézkedésekre utalva, s ne a pénzszabályozástól várja a gazdasági helyzet megszilárdulását, hisz ilyesmit csupán költségvetési politikával nem lehet elérni. Az említett két tényező és a jövedelempolitika társításával sokkal kedvezőbb eredményeket lehet elérni, hisz ez módot ad az egyoldalú intézkedések elkerülésére, s lehetővé teszi gazdasági rendszerünk minden területének összehangolását a gazdasági stabilitás, a hatékonyabb és produktívabb munka, a meg nem tűrhető szociális különbségek kiküszöbölése érdekében.

Adópolitikai rendszerünknek rugalmasan kell viszonyulnia a társultmunka-szervezetek kötelezettségeinek differenciált meghatározásához, mivel lényeges vonatkozásnak számít, hogy az illető munkaszervezetben több műszakban dolgoznak-e, hogy elsősorban nőket foglalkoztatnak-e stb.

Az adók és a járulékok rendszerének ezek a változásai elősegíthetik, hogy mindenki a saját gazdasági lehetőségeihez mérten járuljon hozzá az általános társadalmi és közszükségletek kielégítéséhez. Az adók és járulékok rendszerének módosítása mellett feltétlenül el kell érni, hogy az Antiinflációs programmal összhangban 1981 és 1985 között 35-ről 30 százalékra csökkenjenek az általános és közfogyasztást szolgáló adók és járulékok. Ennek során azt is figyelembe kell venni, hogy az Antiinflációs program megvalósítása már egy éve késik.

Az általános honvédelem és a társadalmi önvédelem fejlesztésére ugyan- csak biztonságos pénzforrásokot kell találni. A Jugoszláv Néphadsereg költségvetése azonban más jellegű, mint az általános fogyasztás egyéb területei.

Az adók

Az elteelt fejlődési időszakban bebizonyosodott, hogy az általános szükségletek pénzelési rendszere könnyen, mondhatni túlságosan is könnyű- szerrel juttatta támogatáshoz a társadalmi-politikai közösségek egyre bő- vülő költségvetését. Az adók növelését, felhasználását és a velük kapcsola- tos döntéshozatalt ezen a téren szinte semmi sem akadályozta. Nem volt gond a költségvetések pénzügyi fedezésével, még a szövetség is így járt el — az áruforgalmi adó és a vám igénybevételével — pedig a pénz- kibocsátás éppen az ő szükségleteit szolgálta. Minden igényt nem lehetett kielégíteni, de tény, hogy ezeknek a szükségleteknek a kielégítése nem okozott különösebb gondot. Számos helyen — kezdve a községektől a szövetségig — még az állandó terjeszkedés ellenére is többlet halmozó- dott fel. Ezek a kiadások meghaladják gazdaságunk teherbíró képességét, súlyos megterhelést jelentenek, s ezért inflációellenes programunk végre- hajtása során csökkentenünk kell viszonylagos részarányát. Társadalmi szempontból az általános fogyasztás ilyen mérvű növekedése kedvezett az ésszerűtlen költségeknek, az etatista jelenségek elharapózásának és az állami szervek bürokratikus törekvéseinek.

Mivel az adó nem állt szoros kapcsolatban meghatározói érdekeivel és indítékaival, hozzáállásuk következménye kedvezőtlen hatásokban mu- tatkozott meg. A személyi jövedelmi és forgalmi adón — aminek fize- tésére havonként, illetve a forgalom lebonyolítását követően kerül sor — biztos és könnyen hozzáférhető bevételt jelent a társadalmi-politikai kö- zösségek számára, hisz nem kötelezi őket gazdasági célok megvalósítá- sára, nem kérdőjelezi meg szerepük betöltését. Ezzel kapcsolatban ugyanis lényegtelen, hogy az illetékességi területükön dolgozó társultmunka-szer- vezetek eredményesen vagy veszteségesen gazdálkodnak-e, s nem szor- galmazzák a takarékossgot vagy az adminisztratív, nem termelésre for- dított kiadások csökkentését. A forgalmi adó is túlzott méreteket öltött, senki sem törődött árnövelő és inflációs hatásával. Lényegesen megváltoz- tatná a társadalmi-politikai szervek hozzáállását, ha nagyobb mértékben támaszkodnának a jövedelmi adóra, mert ebben az esetben a társultmun- ka-szervezetek ügyviteléből származó jövedelem csökkenése vagy a vesz- teségek kimutatása következtében elmaradnának bevételeik. Ilyen meg- változott körülmények között a társadalmi-politikai közösségek érde- keltek lennének abban, hogy mindent megtegyenek azoknak a munka- szervezeteknek az eredményes tevékenységéért, amelyek jövedelméből magukat fenntartják. Nyilvánvaló, hogy a társadalmi eszközöket éssze- rűen, azaz olyan területen fektetnék be, amelyek megfelelő többletmun- kát ígérnek.

A társadalmi-politikai közösségek tevékenysége elsősorban a társadalmi szektorból származó bevételek begyűjtése lenne. Ahhoz juthatnának hozzá a legkönnyebben, ha másként nem, akkor a társultmunka-szervezetek jövedelmének alaposabb igénybevételével. Számos olyan bevételi forrással, amely két-három évtizeddel ezelőtt jelentéktelen hatást gyakorolt a lakosság bevételeire és a szociális különbségek kialakulására — az ország iparosodásával, a vagyon értéknövekedésével, az ugrásszerűen megnövekedett járadékokkal, a társadalmi szektoron kívüli tevékenységek elterjedésével stb. — lehetőség nyílt a társadalmi kötelezettségek nélküli pénzszerzésre, arra hogy kevés munkával — vagy éppen anélkül is — meg lehessen élni vagy gazdagodni. Egyre kifejezettebb jelenség a járadékélvezés. Mindez szükségessé teszi ezekben a bevételi forrásoknak a meghatározását és progresszív megadóztatását, mégpedig gazdasági és szociális célokból. Tavaly az országban a dolgozók reális személyi jövedelme 10 százalékkal csökkent, a tényleges személyi fogyasztás pedig csak 2 százalékkal lett kisebb, ami világosan szemlélteti, hogy a megszorításokkal járó legnagyobb teher a személyi jövedelmekre hárul, s az egyéb bevételi forrásokból élők — progresszív megadóztatással vagy más módon — nem járulnak hozzá arányosan az általános társadalmi szükségletek kielégítéséhez. Az adók és járulékok rendszerének módosítása során helyet kell kapniuk azoknak a megoldásoknak, amelyek kilátásba helyezik az indokolatlan szociális különbségek csökkentését.

Az adórendszer fejlesztése minden bizonnyal hozzájárulna egy olyan adórendszer és adópolitika alapjainak a lerakásához, amely nélkül csak nehezen küszöbölhetjük ki ezeket az elferdüléseket. Az adórendszer és adópolitika következetes alkalmazása érdekében korszerű és hatékony szolgálatot kell létrehozni, megfelelő ellenőrző szereppel.

A járulékok

A járulékoknak már a neve is arra utal, hogy nem a társadalmi-politikai közösségek küldött-testületei által meghatározott költségvetési kötelezettségről van szó, hanem szabad munkacseréről is, a társadalmi tevékenységeknek a gazdaság számára végzett és a társadalmi fejlődést szolgáló szolgáltatásainak az ellenértékéről. A járulék nagyságának meghatározására a szolgáltatást végző és igénylő közötti megegyezés, megállapodás alapján kerülhet sor a szolidaritás minden méltányos esetben való figyelembevételével. Mivel még most kezdünk hozzá a szabad munkacserre alkalmazásához és még nem dolgoztuk ki részletesen a szabad munkacserre alkotmányunkban és a társult munkáról szóló törvényben lefektetett elveit, ezért a szolgáltatások még mincenek osztályozva aszerint, hogy személyes, közös vagy általános társadalmi szükségletet elégítenek-e ki. Ugyanígy nincs meghatározva a szolgáltatások ellenértéke sem, s mivel erre ott sem került sor, ahol lehetett volna, a járulékok költségvetési bevételnek számítanak. Arra sem fordítottunk kellő figyelmet,

hogy milyen járulékokat kell a személyi jövedelmekből levonni, és hogy ez megfelel-e a kielégített szükségletek jellegének. Mivel a dolgozók bruttó személyi jövedelme nem képezte alapját az ilyen jellegű jövedelem ellenőrzésének, jelentősen lecsökkent a dolgozóknak a járulékelőrzés iránti érdeklődése, illetve a döntésekben — az érdekközösségi küldöttek útján — való aktív bekapcsolódása. Ez fokozott mértékben érvényes azokra a mellékes jelentőségű járulékokra, amelyek a döntéshozatal alkalmával nem váltottak ki nagyobb érdeklődést.

Mindaddig, amíg nem kerül sor ezeknek a problémáknak a letisztázására, nem változnak meg lényegesen az érdekközösségek munkájának jellege és tartalma, sem a szabad munkacserén alapuló megegyezések és megállapodások. Éppen ezért minden egyes társadalmi tevékenységre — az oktatásra, az egészségügyre, a kultúrára stb. — vonatkozólag konkretizálni kell a szövetségi társadalmi tanácsok megfelelő álláspontjait, mégpedig minden egyes tevékenységi terület — vagy akár intézmény: általános iskola, egyetem stb. — sajátosságainak a figyelembevételével.

Garai László fordítása

SZIMPOZION

Laki László

TUDOMÁNYOS TANÁCSKOZÁS MARX HALÁLÁNAK 100. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

Március utolsó és április első napján a VKSZ TB marxista oktatási központja, az Újvidéki Egyetem Marxista Tanszéke és az Újvidéki Bölcsészkar Filozófiai Intézete tudományos tanácskozást szervezett Marx forradalmi eszméje és az öngazgatású szocialista társadalom ellentmondásai címmel.

A tanácskozás nagy visszhangra talált tudományos és szakmai körökben, amit a beérkezett beszámolók és írásbeli viták száma is igazol. A szervezőkhöz ugyanis a négy vitaindító beszámoló mellett még 22 beszámoló és 10 írásbeli hozzászólás érkezett. Ennek ellenére, vagy talán éppen emiatt a tanácskozásnak volt egy sajnálatos fogyatéka, idő- és eszközhiányában csak a négy vitaindító beszámolót kapták kézhez a tanácskozás résztvevői, a teljes anyagot pedig a *Savremenost* c. tudományos folyóirat jelenti meg.

Az előbbiektől ez a rövid ismertető is csupán a négy vitaindító beszámoló néhány gondolatára szorítkozik.

A szervezők a tanácskozás megnyitójaként dr. Radivoj Davidović-Kepa, nyugalmazott egyetemi tanár *Marx Károly mint a szociális és szocialista forradalom tudományos elméletének megalkotója* c. beszámolóját jelölték ki, a többi beszámolót és az írásbeli vitákat pedig három témakör szerint csoportosították:

1. Marx módszere és fogalmi rendszere;
2. Gazdasági problémák és Marx eszméje;
3. Marx eszméje és az öngazgatás problémái.

Az első témára dr. Szám Attila *Marx eszméi megvalósulásának időszerei formái* c. vitaindítóján kívül még négy beszámoló érkezett: Milenko Petrović: a Világ változása és a történelem eszméinek metafizikája; Branko Balj: Marx dialektikájának lényeges újdonsága; dr. Rehák László: Marx Károly és a szociológia megalakulása; dr. Gaál György: Marx Károly, a korabeli forradalmi események történésze. Ehhez a témakörhöz egy írásbeli vita érkezett Miloje Petrović tollából: *Fel kell-e adni Marx proletariátusról szóló koncepcióját?* címmel.

A második témakörhöz dr. Dragoje Žarković írt vitaindítót *Gazdasági problémáink okai* címmel. Ezenkívül e témakörből még nyolc beszámoló érkezett: dr. Milena Vlačkalić és Jova Radić magiszter: Marx elmélete a munka jellegéről a társadalmi tevékenységekben és a szabad munkacsere koncepciója; dr. Radovan Božović: Ellentmondások a társadalmi tulajdonviszonyok szubjektumai felfogásában; dr. Milorad Drenjanin: Marx elmélete a szocializmus gazdasági rendszeréről, valamint a társult munka elméletének és gyakorlatának fejlődési problémái; dr. Klara Jakovčević: Hogyan alkalmazzák a jugoszláv gyakorlatban a munkatermelékenység marxi felfogását?; dr. Aleksandar Raič: A jövedelem marxi bírálatának időszerűsége; dr. Đorđe Petrović: A társadalmi tulajdon ellentmondásosságai; Borislav Martin: A társadalmi tevékenységek gazdasági törvényszerűségei és fogyasztásuk; Danilo Tomić magiszter: Jugoszlávia mezőgazdaságának fejlődése (Eredmények, lehetőségek és a társadalmi feltételek).

A beszámolókon kívül két hozzászólás is érkezett a szervezőkhöz: dr. Vera Pilić-Rakić: Marxnak az ember és a népek teljes felszabadulásáról alkotott elképzelései Jugoszlávia öngazgatásában, valamint Radivoj Davidović-Kepa Marx gazdasági tanainak (különösen *A tőkének*) jelentősége a mai gazdasági helyzet tanulmányozásában című vitacikke.

Mivel a harmadik témakör volt a leggazdagabb, így a szervezők ezt a témakört két részre osztották. Az egyik részbe sorolták a következő négy beszámolót: dr. Jovan Munčan vitaindítóját, melynek címe: Marx és a munka felszabadulása volt. Ezenkívül ide került még dr. Laki László *A munka felszabadulásának társadalmi folyamatai*; dr. Tomislav Bandin: *Kommunikációhierarchia (szubordináció) a társadalmi termelésben*; valamint Radoš Radivojević: *A kapitalista munkaszervezés marxi bírálata*.

A témakör második részében kaptak helyet a következő beszámolók: dr. Borivoje Pupić: Marx módszerének néhány aspektusa a jogi és az állami folyamatokban; Janko Drča: *Vitaadalék a Kommunista Szövetség hatásáról a politikai rendszerben*; Jovan Komšić: *Marx koncepciója a proletárdiktatúra és a közvetlen néphatalom viszonyáról*; dr. Svetislav Radovanović: *Az átmeneti időszak államának ellentmondásos jellege — az elhaló állam*; dr. Đura Knežević: *Tito kezdeményezése Marx eszméinek tükrében*; dr. Aleksandar Đurđev: *Marx kommunáról szóló elméletének hatása a szocialista eszmék fejlődésére Vajdaságban a XIX. században*; dr. Marijana Pajvančić: *A küldöttség mint az öngazgatói társulás tényezője*.

A témakörhöz kapcsolódtak a következő írásbeli viták is: dr. Aleksandar Fira: *Az állam és a politika marxista felfogása*; dr. Fuada Stančević: *A politikai gazdaságtan ma*; dr. Borislav Đurović: *Marx felfogása az élcspatról*; dr. Mihajlo Palov: *Marx eszméje szocialista oktatási és nevelési koncepciókban*; Radiša Jovanović: *A munkásosztály társadalmi ereje Vajdaságban*; Boško Kovačević: *Szükségletek és érdekek a marxizmusban*; Milenko Smiljanić: *A munkásosztály ideológiája és a társadalom új modellje*.

A felsorolás is azt igazolja, hogy a tanácskozás iránt nagy érdeklődés nyilvánult meg szakmai és tudományos körökben, ami egyben azt is jelenti, hogy a marxi eszme ma is élénken foglalkoztatja a teoretikusokat. A nagyszámú beszámoló és hozzászólás is bizonyítja, hogy Marx tanítását állandóan a társadalmi körülmények adott formáihoz kell idomítani. Így fejlődik állandóan és folyamatosan a marxista elmélet.

*

Előljáróban már megemlítettük, hogy a szervezők csak a négy vitaindítót juttatták el a résztvevőknek, így ez az ismertető is csak ezeket a munkákat tudja bemutatni.

Davidović professzor beszámolója elején azokról a felfogásokról ír, amelyek szerint a marxizmus válságban van, nagyrészt azért, mert a marxista eszméket mint forradalmi ígéreteket fogadta el a társadalom, nem pedig mint útkeresést a társadalmi problémák megoldására. A szerző megállapítja, hogy Marx eszméjét csak annak a társadalomnak a körülményeiben lehet megérteni, amelyekben fogant. A marxizmus a tőkés kizsákmányolás feltételei között született, amikor még a szocialista eszme és a munkásosztály harca külön síkon járt. Az írás foglalkozik Marx életútjának főbb állomásaival is és a leglényegesebb marxi tézisekkel. Davidović professzor Marx műveit elemezve megállapítja, hogy A tőke „nemcsak egyszerű gazdasági tan, hanem a szocialista forradalom fejlődési folyamatának elemzése, valamint tudományos felfedezése és magyarázata”. Az írás külön foglalkozik Marxnak a munkásosztály történelmi szerepéről alkotott véleményével és e feladat teljesítési formáival. Ezzel kapcsolatban megállapítja, hogy a marxizmus klasszikusai nem adhatták meg a szocialista építés receptjét. „Szerintük a tudomány csak megsejtheti a haladás irányát és azt, hogy mivel kellene megkezdeni a társadalmi átalakulás folyamatát.”

Dr. Szám Attila beszámolója azt a mindig időszerű kérdést boncolgatja, hogy mennyire alkalmazhatók a klasszikus marxista eszmék és gondolatok napjainkban. „Lehetséges-e a mai feltételek között továbbfejleszteni a világ materialista szemléletét marxi módon? — teszi fel a kérdést, Marx tudniillik úgy alapozta meg a materialista világnézetet, hogy az emberi elméleti tevékenység *egészére* építette. Mivel Marx e nézeteit a korabeli kapitalizmus feltételei között fogalmazta meg, így igen nehéz a szocializmus körülményeiben is alkalmazni őket. A mai elmélet és gyakorlat elemzése egyértelműen szükségessé teszi az objektív és szubjektív tényezők egységes szemléletét. Ez a hozzáállás annál is inkább helyénvaló, mivel az elmélet nem más, mint a meglévő állapotok túlhaladási lehetőségének alkotó megfogalmazása. Marx módszerének fejlesztését az is megnehezítette, hogy az elmúlt száz év alatt bizonyos elferdülések is mutatkoztak a marxista elméletben, kezdve a marxi fogalmi rendszerhez és módszerhez való „görccsös” ragaszkodástól egészen a marxista gondolkodás revizionista túlhaladásáig. Többek között ezek a jelenségek idéz-

ték elő a marxista gondolkodók különböző eszmei megfogalmazásait. Mindez felveti a kérdést: Válságban van-e a marxizmus?

Dr. Szám e kérdéssel kapcsolatban megállapítja, hogy a polgári elméletek és a marxizmus közötti lényegbevágó különbség a következő: „A polgári elméletek alaptulajdonsága, hogy a tőkés termelési mód további fenntartására irányulnak, míg tőlük eltérően a marxizmus a tőke világának túlhaladását és egy új, emberhez méltóbb világ kiépítését szolgálja.” Ez persze nem jelenti azt, hogy a polgári elméletek eleve helytelenek és elvetődnek, de azt sem, hogy a marxista gondolkodás egységes és mindenki megnyilvánulásában forradalmi. Mindez attól függ, hogy az adott elmélet milyen objektív és szubjektív gyakorlatból indul ki és milyen módon tudja e két elem dialektikus egységét kivizsgálni.

Dr. Žarković vitaindítója tartalmazta a legtöbb gyakorlati elemet, hiszen gazdasági problémáink okairól írt. Gazdasági problémáinak felsorolását a szerző a hosszú ideje tartó erős inflációval kezdi, amely „lassan, de biztosan aláássa az ésszerű gazdálkodás alapjait, különösen azzal az egyre terjedő jelenséggel, hogy a jövedelem növelését elsősorban áremeléssel érik el.” Ehhez az egyre növekvő inflációhoz csatlakozik gazdaságunk másik „betegsége” is, a külföldi hitelekből eredő hatalmas devizakötelezettség. Ilyen devizakörülmények a sok esetben majdnem kizárólag behozatali nyersanyagra épülő gazdasági ágazataink növekedési rátáját csökkentik, úgyhogy „a hazánk gazdasági növekedésének rátája egészében már nagyon közel áll a nullához, egyes területeken pedig jóval alatta is van”. Ezenkívül a szerző megemlíti, hogy a „reális személyi jövedelmek már néhány éve csökkennek, a munkanélküliek száma aggasztó méreteket öltött — 850 000-en vannak. A gazdasági fejlődés minden mennyiségi mutatója, de mindenekelőtt a munkatermelékenység az utóbbi években állandóan csökken. Mind több gondot okoz a belső fizetéképtelenség”.

A szerző a jelenlegi helyzet okait kutatva megállapítja még, hogy egyes bírálók és elemzők az okokat éppen a gazdasági rendszerben látják. A mai helyzet gyökerei ugyanis az 1965. évig, a társadalmi-gazdasági reformig nyúlnak vissza. Dr. Žarković szerint „úgy tűnik, hogy ez a nagy vállalkozás nem volt jól előkészítve és kivitelezve, s ezért hatalmas gazdasági és szociális megrázkódtatásra került sor, különösen 1968 után”. Politikai körökben ekkor már nyilvánvaló, hogy gyors változtatásokat kell eszközölni, s ez a folyamat 1974-ben fejeződik be. A gazdasági rendszer megváltoztatását siettetti a társult munka törvénye és egy egész sor egyéb előírás. „Létrejött egy új gazdasági rendszer, de gazdasági nehézségeink is tovább fokozódtak — gazdasági válságba kerültünk. Az 1965. évi gazdasági reform céljaitól ma távolabb vagyunk, mint 1976-ban voltunk.”

Ezeknek a gazdasági „bajoknak” az orvoslását dr. Žarković többek között a munka nagyobb társadalmi értékelésében látja. Szerinte „egy szocialista társadalom alapelve és kiindulópontja csak a munka lehet, mert ez képezi alapját az egyéni és társadalmi fejlődésnek”. Ez az elv

azonban a mi társadalmunkban sok esetben háttérbe szorul, amikor a veszteségeket és egyéb hibákat szolidárisan lefedik a jól működő munkaközösségek terhére, amikor az elosztásban mindenütt az egyenlősdi elve érvényesül.

A szocialista társadalom másik előfeltétele — a marxista elmélet szerint — a társadalmi tulajdon, ami azt is magába foglalja, hogy a felhalmozás elosztása a jövedelem előteremtőinek a hatáskörében maradjon. Ezzel szemben jelenleg társadalmunkban — állítja a szerző — a társadalmi-politikai közösségek, az érdekközösségek, a gazdasági kamarák és egyéb közösségek a jövedelemből annyit vesznek el, amennyire szükségük van, a gazdaság felhalmozására pedig, ami marad, és sajnos, egyre kevesebb marad. Ezenkívül az utóbbi időben mind jobban érvényesülnek az állam- és csoporttulajdoni érdekek, ami az egységes jugoszláv piacot is aláássa. Ezek a csoportérdekek néha még nacionalista színezetet is kapnak, s így feltehető a kérdés, hogy az „egységes jugoszláv gazdaságért kell-e küzdenünk, vagy pedig a nyolc nemzeti gazdaságért?”

A beszámoló ezenkívül foglalkozik még az autonómia és érdekegyeztetés kérdésével a társadalmi megállapodások és öngazgatói megegyezések alkalmával, valamint a termelőerőkkel és a termelési viszonyokkal meg a társult munka gazdasági helyzetével. Ezzel kapcsolatban a szerző leszögezi, hogy az utóbbi időben a társult munka szervezetei egyre kevésbé dönthetnek a beruházásokról és az újratermelésről, mert ezeket a kérdéseket rajtuk kívülálló tényezők, elsősorban a bankok intézik.

A vitaindító végén a szerző leszögezi: „Az öngazgatás alkotmányos koncepciójának megvalósítása és a termelékenység növelése érdekében elengedhetetlen, hogy gazdasági rendszerünk megfelelő paramétereket építsen ki. Ennek alapján a tmasz eredményesebb ügyviteli politikát folytathat és egyre inkább megvalósítható a munka- és eszköztársítás. Ugyiszintén fontos csökkenteni az általános és közös fogyasztás nyomását a tmasz jövedelmére és tiszta jövedelmére, hogy ily módon növekedjen a felhalmozás és az újratermelési képesség világpiaci helyzetünk javulása érdekében.”

Dr. Jovan Muncan professzor az ember és a munka elidegenülésének problémáját taglalta. Az ember és a munka elidegenülésének forrását a termelőeszközök feletti magántulajdonban kell keresnünk. Az elidegenülés elméletének három megnyilvánulási formájáról szól az írás, mégpedig: 1. a munka termékétől való elidegenülésről, 2. a munkásnak a termelési tevékenységtől való elidegenüléséről és 3. az embernek az emberi lénytől való elidegenülési formájáról.

Marx elidegenülésről szóló elméletének másik része a munka felszabadulásáról szól. „Az ember felszabadulásának történelmi szerepét Marx a munkásosztálynak szánta — írja a szerző, majd hozzáteszi — a munkásosztály felszabadításának harca nem az osztálykiváltságért és monopóliumokért vívott harc, hanem harc az egyforma jogokért és kötelezettségekért és a mindenfajta osztályhatalom megszüntetéséért.” A szocialista forradalmak új tartalommal telítik a munka felszabadulásának gyakor-

latát. Kezdetben, az állami tulajdon időszakában a munkás még bérvisszonyban van az állammal, így a legfontosabb döntések is állami szinten történnek. A szocialista öngazgatás azonban új fejezetet nyit a munka és az ember felszabadításának folyamatában. A szerző fejtegetése végén megállapítja: „A munka felszabadítása hosszan tartó folyamat, s üteme attól függ, hogy a meglévő objektív ellentmondásokat ilyen mértékben haladja túl a szocialista öngazgatású társadalom, aminek közös alapját a munka eredménye szerinti elosztás és a szocialista árutermelés objektív hatása képezi.”

*

Az írásunk elején közölt felsorolás és a vitaindító beszámolóknak ez a rövid ismertetője is bizonyítja, hogy ez a tudományos tanácskozás egyike volt azoknak a kísérleteknek, amelyek a hatalmas marxi életművet minél több oldalról kívánják megvilágítani és ezzel párhuzamosan kutatják a marxista elmélet mai gyakorlati alkalmazásának lehetőségeit. Ez az általános igyekezet tükröződött a résztvevők hozzászólásaiban és vitáiban, amikor a szerzők által ismertetett beszámolókkal kapcsolatban szót kértek. A vita esetenként igen élénk is vált. Mindez azonban csak fokozta az értekezlet értékét és jelentőségét.

Végezetül azt is el kell mondani, hogy egy ilyen átfogó tanácskozás, Marx munkásságának különböző szemszögből történő megvilágítása, nem törekedett egységes záradékok megfogalmazására és elfogadására, hanem a résztvevők azzal a meggyőződéssel távoztak, hogy ez a tanácskozás is Marx génuszának adózott és tovább élte azt a forradalmi elméletet, amelyet Marx Károly és követői több mint száz évvel ezelőtt kidolgoztak.

NEMZETKÖZI SZEMLE

Lovas István

AZ UNCTAD BELGRÁDI ÉRTEKEZLETÉRŐL

Belgrád lényegében azt hozta, amit ebben a helyzetben hozhatott. Az ENSZ világkereskedelmi értekezletén több államfő és kormányfő jelent meg, mint eddig bármikor, s a szószerken kifejtette véleményét, magyarázta álláspontját a harmincas évek óta legnagyobb gazdasági világválság kiváltó okairól és lehetséges kiküszöböléséről. Egytől egyig az el nem kötelezettek és fejlődők államfőiről vagy a hozzájuk közelállókról van szó. A miniszterek számát tekintve is a legsikeresebb értekezlet volt a belgrádi.

Ennél is fontosabb azonban, hogy a fejlődők, vagy ahogyan mondani szokták, a harmadik világ ezúttal sokkal jobban felkészült a párbeszédre, mint eddig bármikor. A Buenos Aires-i értekezleten olyan platformot dolgoztak ki és fogadtak el, amelynek alapján egyszerű és könnyű kimutatni, kifejteni és logikus magyarázatot adni mindenre, ami az utóbbi időben, főleg a legutóbbi évtizedben történt, s a történelem folyamán először léptek elő az egész világot átfogó, úgynevezett globális megoldási javaslattal.

S éppen ez a „globális” lett (mint várható volt is) a legkomolyabb ütközési pontja a belgrádi értekezletnek. A fejlődők ugyanis azt vallják, hogy a világgazdaság összefüggő szervezet, amelynek minden része befolyásolja az egésznek a helyzetét és alakulását. Erre épül a kölcsönös függőség elmélete, s ebből következik az, hogy részleges megoldások nem hozhatnak semmit, mert úgynevezett globális megoldásokra van szükség. Ezen pedig az értendő, hogy el kell távolítani minden természetes és mesterséges akadályt a világgazdaság, főleg pedig a „harmadik világ” fejlődése elől. Meg kell tehát reformálni a pénzügyi és valutáris rendszert, amely ma csak a gazdagok, mindenekelőtt az Egyesült Államok érdekeit szolgálja. Lehetővé teszi, hogy saját érdekében, különféle spekulációkkal (a jelen esetben például a magas kamatlábakkal és a drága dollár politikájával — ami összefügg egymással) irányítsa a világgazdaságot, s ez mindenki kárára súlyos, válság kirobbanásához vezessen.

A kulisszák mögül nézve

Egyesek, akiknek hosszú idő óta betekintésük van a kulisszák mögé (például Janez Stanovnik, aki tizenöt éven át az ENSZ európai fejlesztési bizottságának végrehajtó titkára volt) azt mondják, a válság okát 1968-ra kell visszavezetni. Akkor ugyanis világszerte hatalmas sztrájk-hullám indult, béremelési követelésekkel, az egyetemista tüntetések pedig szociális zavargások kirobbanásával fenyegettek. Az így kiharcolt béremelések elvitték a profit egy részét s nem maradt elég beruházásokra (legalábbis a korábbi séma szerint), tehát a termelés korszerűsítésére és fokozására. Ez már önmagában is a stagnálás felé húzott. Valamint tenni kellett. A gazdagok közgazdasági tanácsadói azt sugalmazták, hogy anti-inflációs politikát kell folytatni, amivel megoldódnak a szociális bajok és mérsékelhető a dolgozók nyomása a profitra. Le kell állítani a termelés növekedését — mondták, majd meg is tették, s emiatt a világon a mai napig körülbelül 32 millióra emelkedett a munkanélküliek száma (nem számítva a fejlődő országok zömét, ahol soha, semmilyen nyilvántartást nem vezettek erről). Azok a munkások tehát, akik nem veszítettek el munkahelyüket, hallgattak és dolgoztak tovább. Az elégedetlenség egyszeriben megszűnt a bizonytalanság terhe alatt. Ma már ritka jelenség a béremelési sztrájk, a munkások csak elvétve nyilvánítk ki elégedetlenségüket, attól tartva, hogy a munkanélküliek listájára kerülnek. A tőke ma sokkal nagyobb biztonságban van, mint tíz évvel ezelőtt volt.

Az antiinflációs politika másik vonalán pedig megindult a takarékoság (ami ellen elvben természetesen senkinek sem lehet kifogása), az energiahasználat ésszerűsítése, jelentősen csökkent az olajkereslet (bumerángxént vágott vissza az olajtermelő országok kapzsiságának irányába). A fejletteknek ezzel sikerült megállítani az olajárak növekedését, az utóbbi időben pedig csökkenését is kiváltani. Ma a fejlett világ 25 százalékkal, vagyis egynegyedével kevesebb olajjal termel egy ipari egységet (mondjuk, egy kilogram árut), mint 1970-ben.

Hogy ezt a deflációs (antiinflációs) politikájukat világviszonylatban is érvényesítsék, a fejlettek lezárták piacukat, főként a fejlődők elől, nem elsősorban azért, hogy olcsóbban és jobban termeljenek, hanem a hazai termelés korábban nem tapasztalt állami támogatásával, szubvenciókkal, védővámokkal és egyéb intézkedésekkel. Szubvencionálják az acél, a vegyipar, sőt az autópár, a villamosági, az elektronikai ipar termelését is, vagyis szinte az egész ipari és mezőgazdasági termelést. A gazdag világ ma nemzeti jövedelmének 4—5 százalékát erre költi (csak a mezőgazdasági termelésre körülbelül 100 milliárd dollárt). Ezzel szinte teljes egészében kizárta piacairól a konkurenciát. Ehhez párosul még az, hogy kifejlesztette élelmiszer- és nyersanyagtermelését, s ma már ezekből inkább exportál, mint importál. Ugyanakkor a minimálisra leszorították a fejlődő világban termelt nyersanyagok árát. Amint K. T. J. Raketla le-szöttői küldött mondta a belgrádi értekezleten, ez csak az utóbbi két évben körülbelül 85 milliárd dollár értékkel csökkentette a fejlődők áru-

csere-forgalmát. Ennyivel kevesebb maradt belső fejlődésük serkentésére. Arról pedig szinte szó sem lehet, hogy az onnan származó ipari termékek eljusson hozzájuk, bármilyen jó is a minősége, főleg pedig, hogy ilyen feltételek mellett konkurenciaképes legyen. Ennek logikus következménye, hogy 1981-ben 1 százalékkal, tavaly pedig már 6 százalékkal csökkent a nemzetközi árucere-forgalom. Ennek keretében a fejlődők, tehát a szegényebb országok exportja sokkal nagyobb mértékben megcsappant, mint a gazdagoké.

Nyilvánvaló, hogy a világkereskedelem visszaesése, az investálás leszorítása a termelés huzamos csökkenéséhez vezetett. A fejlett világ leszorította országában az inflációt, de gazdaságát ezzel meglehetősen hosszú stagnálásra ítélte (nagyobbrészt szándékosan).

Az USA járt legjobban

Ebben a gazdasági visszaesésben, amit jórészt maga váltott ki, bizonyos becslések szerint, csak az USA járt jól. Folyton növekvő állami költségvetési hiányával — ami tavaly elérte a messzemenően rekordnak számító 200 milliárd dollárt — abnormálisan kifizetődővé tette a hiány fedezésére szolgáló bankhitelt és a takarékbetétet. Az állam (szintén megfontolásból) leállította a pénznyomást, s ezáltal dollárínséget váltott ki, majd 20 százalék fölé emelte a kamatot, hogy ily módon biztosítsa a pénzt a költségvetési deficit kiegyenlítésére. Mivel a világon sehol sem fizettek ilyen magas kamatot, a pénz nem csak az Egyesült Államok gazdaságából áramlott a bankokba — ahol a pangás miatt akkor már a gazdaságban mindössze 3—4 százalékos profitot érhetnek el —, hanem az egész világból. S ebből az általános — mesterségesen teremtett — dollárínségből nőtt ki a drága dollár politikája. Mint tudjuk, az utóbbi időben a dollár árfolyama a világ minden országának valutájához mérve nőtt, a leggyengébbekhez képest igen drasztikusan. Mindenütt jelentősen drágítja tehát a bevételt. Főleg a szegényeket arra készíti, hogy devizaszerzés céljából külföldön áron alul adjanak el mindent, amit egyáltalán el tudnak adni s, hogy örüljenek, ha bármit is eladnak.

Az abnormálisan magas kamatok folytán hirtelen növekszik a — különben természetesen nagy mértékben hitelre szoruló — fejlődők adóssága. Így ma már meghaladta a 600 milliárd dollárt, az évi törlesztés és a kamat összege pedig a 130 milliárdot. A fejlődő országokban — az olajtermelőket kivéve — szinte teljesen leállt az investálás, s természetesen a haladás is. Az Amerikába vándorolt drága dollár, a magas kamatok lényegében azt eredményezték, hogy az ottani fegyverkezést jelentős mértékben a Nyugat és a fejlődők fizették meg. Az Egyesült Államok tehát mások számlájára, nagyobb gazdasági megerőltetés nélkül folytathatja a fegyverkezési versenyt a keleti blokkal, amelynek elsőszámú képviselője, a szovjet küldöt Belgrádban is megismételte országának korábbi ismert, lényegében demagóg álláspontját, mely szerint a világ bajait

általában véve a kapitalista rendszer okozta, a legszegényebbek a gazdasági kizsákmányolás (tehát szintén a kapitalizmus) miatt szegények, ennél fogva a kapitalisták erkölcsi kötelessége támogatni azokat, akiket gazdaságilag tönkretettek. Ez a probléma — lényegében — nem tartozik a szocialista országok közösségére, ahol a rendszernek köszönhetőleg nincs gazdasági válság. (Mintha Lengyelország és más olyan ország nem létezne ebben a közösségben, ahol huzamosabb ideje nyilvánuló válság mutatkozik, élelmiszer és egyéb áru hiányával küszködnek, s ahol „fuldokolnak” a külföldi adósságokban.) Bár hozzáfűzte, hogy a Szovjetunió ennek ellenére nagyobb támogatást nyújt számukra (bilaterális kapcsolatok útján), mint a világ bármelyik országa. Ebben valószínűleg van is valami, de sajnos, zömmel nem élelmiszerek, hanem fegyverek formájában érkezik a támogatott szegény országokhoz a segítség, mint ahogyan ellenségeikhez a másik táborból származó.

Ettől a szovjet állásponttól lényegesen eltért a magyar és a lengyel, miszerint az ő gazdaságuk nyílt s jelentős mértékben befolyásolja minden, ami a világgazdaságban történik, ezért — akár csak az el nem kötelezettek és fejlődők — a válság globális megoldási programjának kidolgozását tartják szükségesnek és reálisnak, s ehhez maguk is hajlandók hozzájárulni. Ez pedig lényegében nem különbözik attól, amit Anton Vratuša a jugoszláv küldöttség nevében (Špiljak elnök és az értekezleten elnöklő Lazar Mojszov után) még egyszer kifejtett és nyomatékkal alá húzott. Eszerint — amint a fejlődők, vagyis a 77-ek a Buenos Aires-i miniszteri ülésükön megállapították — globális jellegű válságról van szó, amely az egész világot, minden gazdasági rendszert és régiót érintett, s amely a háború utáni világgazdaság kialakulásából kinőtt minden struktúrára vonatkozik. Amint mondta, Jugoszlávia olyan határozatokat vár az UNCTAD-tól, amelyek hozzájárulnak a világgazdaság, mindegyikét a fejlődő országok gazdasága felélnéklítéséhez s az új gazdasági világrend kialakításához. Mint a továbbiakból kiderült, ennek számos akadálya volt ezúttal is.

A fejlett országok nem tagadják, inkább hangsúlyozzák a világgazdaság fellendülésének szükségét, de egészen másképpen képzelik el, mint a fejlődők. Ezt tükrözi az amerikai és az indiai küldött felszólalása is.

Fellendülés, de hogyan

Nyilvánvalóan a szovjet álláspontra célozva tagadta Kenet Dem, amerikai államtitkár-helyettes, hogy az országok közötti gazdasági haladás különbsége, kizárólag a gazdasági lehetőségek, adottságok különbségéből, hiányából ered, hogy a történelem, vagyis a kizsákmányolás következménye. Szerinte inkább annak a politikának a tükré, amelyet egyes országokban folytatnak. Kenet Dem, a fejlett világ képviselője úgy ítélte meg, hogy a náluk, főleg az infláció megfékezésében és a kamatlábak csökkentésében elért eredmények, s az erre alapozódó fellendülés —

melynek első jelei már mutatkoznak — át kell, hogy terjedjen az egész világra, hosszabb lejáratú hatással.

Virshamat Pratap Sing indiai kereskedelmi miniszter erre azt mondta, hogy a legjobb esetben is spekulációnak kell tekinteni azt a véleményt, mely szerint a jelenlegi válság megoldható valamiféle ciklikus „felgyógyulással”, ami majd a fejlettektől mindenkire kiterjed.

Mások is úgy vélik, hogy ha a világ el is fogadná a fejlettek tételét, mely szerint magukkal ragadják a fellendülésben a fejlődőket is, a jelenlegi 1 százalékos és jövőre előirányzott 4 százalékos termelésnövekedés ehhez nem lenne elég. Ahogyan egy felszólaló képletesen kifejezte, a fejlődők nem számíthatnak arra, hogy utolsó vagonként rácsatolják magukat a fejlettek szerelvényére, mert vagonuk az első kanyarban kisiszlana. Bár az amerikai küldött számokkal operált, mondván, hogy az említett fellendülés lehetővé teszi a fejlődők exportjának fokozását, az olajtermelőket nem számítva 20—25 milliárd dollárral növeli bevételeiket, az utóbbiak ezt nem tartják korántsem elegendőnek, hiszen csak a világ legfejletlenebb 36 országának, a jelenlegi rendkívül alacsony életszínvonal fenntartásához 3—4 milliárd dollár segélyre lenne szüksége. Pedig ezekben az országokban a nemzeti jövedelem az utóbbi időben 0,6 százalékkal csökkent, nemhogy növekedett volna. Átlagban mindössze 220 dollár volt fejenként, 760 dollárral kevesebb, mint a többi fejlődő országban és 7453 dollárral kevesebb a fejletteknél.

Ezért kérdezte kétségbeesetten Idrisa Jaja, Felső-Volta küldötte: Hogyan gyógyulhat fel a fejlődő országok gazdasága, amikor a pénzügyi és monetáris spekulációk elértéktelítenek minden törekvést.

Csak az új gazdasági világrend szavatol tartós haladást

Ezt az állítását megerősítette és országa példájával szemléltette dr. Ali Wardhana indonéz gazdasági és pénzügyi miniszter is a fejletteknek arra az állítására válaszolva, hogy a fejlődőket nem érték volna ilyen súlyos nehézségek, ha hatékonyabban és felelősebben irányítják gazdaságukat. Amint mondta, Indonéziában az utóbbi öt évben évenként 7 százalékkal növekedett a termelés (amelyhez hasonló kevés országban van), külső tényezők miatt, amelyek alól nem bújhattak ki és amelyeket nincs is módjukban befolyásolni, mégis súlyos nehézségeket éltek át. Az általános recesszió miatt a nyersanyagból származó exportjövedelem óriási mértékben csökkent, s jelentősen kisebbedett az olajból származó devizabevétel is, miközben az importáru állandóan drágult. Emiatt a termelési eredmények ellenére is jelentős külgazdasági és fizetési mérleghiánya keletkezett hazájának.

A gazdagok most azzal nyugtatják a fejlődőket, hogy a tőlük indult fejlődés, miután rájuk is kiterjedt, 20—25 milliárd dollárral növeli árucseré-forgalmuk értékét, arról azonban hallgatnak, hogy elsősorban pénzhatalmuknak köszönve a jelenlegi helyzetben ennek tizszeresét veszik ki

a fejlődők zsebéből. Az ENSZ megfelelő intézményei ugyanis kiszámították, hogy a megnövekedett kamatok évi 80 milliárd dollárt, a leszorított nyersanyagárak 100 milliárdot, az olajár kikényszerített mérséklése pedig újabb 80 milliárdot vitt el tőlük. Nem is szólva arról, hogy a Dél a nagy népszaporulat és urbanizáció nyomására a folyton kedvezőtlenebbé vált feltételek mellett is kénytelen volt és kénytelen ma is importálni, hogy ne essen vissza termelése, mert ott ez a létminimum további süllyedését jelentené: a legszegényebb országokban éhhalált, vagy a legelemibb szükségletek megvonását a lakosságtól. Ez a helyzet lehetővé tette a politikai nyomásokat, különféle — az önállóságukat és függetlenségüket is veszélyeztető — feltételek diktálását. Ez fokozta és fokozza a feszültséget s élezi a különböző oldalról jövő támogatásból származó befolyások révén kiváltott ellentéteket, konfrontációt.

A kényszer által diktált helyzetet szemléltetik az alábbi számok is: 1970-ben a fejlett Észak exportjának 20 százaléka ment a fejlődő országokba, tíz évvel később 40 százaléka. Tehát a nehéz feltételek ellenére is megkészszerződött akkor, amikor a protekcionizmus miatt Dél mind nagyobb áldozatok árán tudott csak eljutni Észak piacaira, pontosabban, amikor mindinkább kiszorult onnan. Kivéve az olcsó nyersanyagokat, a déligyümölcsöt stb. Vásárlásukat hitelekkel serkentették a fejlettek, mert a recesszió miatt mind nehezebb volt eladni az árut. Dél ezzel mérsékelte náluk a recessziót, lehetővé téve ezáltal az óriási munkanélküliség elviselését. (Hisz az Egyesült Államokban például a 12 millió munkanélküli nem sokkal jár rosszabbul, mint aki dolgozik, mint korábbi keresetének 80 százalékát munka nélkül megkapja.)

Ezért gondolják a fejlődők, hogy a gazdagok kötelesek visszaszámztatni azt a pénzt, amit a jórészt általuk kiváltott nehézségek közepette kivettek a zsebükből. Azoknak a feltételeknek a megszüntetésével, amelyek ezt a pénzügyi manipulációt lehetővé tették. Az abnormálisan magas kamatlábak csökkentésével, a protekcionizmus megszüntetésével, a nyersanyagárak normalizálásával és stabilizálásával. Minthogy azonban mindez csak jövedelemforrást, nem pedig jövedelmet jelentene, az induláshoz fel kellene függeszteni, illetőleg haladékokat jóváhagyni az esedékes hiteltörlesztésre és kamatokra. Erre a pénzre és kedvezőbb feltételek mellett folyósított újabb hitelekre van szükség ahhoz, hogy meginduljon náluk is — vagyis az egész világon egyidejűleg — a fejlődés. Hogyan lehetne ezt elérni?

Ez a bizonyos „hogyan” volt a belgrádi értekezlet legnagyobb kérdése. Ebben ugyanis alapvetően eltér Észak és Dél véleménye és felfogása. Dél, vagyis a fejlődők nem hajlandók tovább Északra, a gazdagokra bízni magukat, mert ebben a nagyméretű gazdasági válságban olyan leckét kaptak, melyből megtanulták, hogy az érvényben levő világgazdasági és pénzügyi rendszerben ők mindig a perifériára szorulnak. Ha mindenkinek rossz, akkor nekik a legrosszabb, ha pedig viszonylag mindenkinek jó, akkor is nekik a legkevésbé jó. Ezért követelik a rendszer, a világ-

gazdaság, a nemzetközi árucseré-forgalom, a pénzügyi és monetáris előírások strukturális, gyökeres megváltoztatását.

Erről viszont a gazdagok, a fejlettek Belgrádban éppoly kevésbé bocsátkoztak vitába, mint a világkereskedelmi értekezlet korábbi ülésein. (Azzal, hogy volt egy-két ettől elütő, a fejlődő világ nehézségeit őszintén átérző és segíteni akaró példa is. Ilyen volt Finnország, amely bejelentette, hogy hajlandó eltörölni a legszegényebb országoknak folyósított hiteleket, vagyis ajándéknak minősíteni. Ez ugyan amolyan egy fecske... eset, mégis biztató.)

Másrészt a huzamosabb ideje tartó nehézségek valószínűleg meggyőzték a fejlődőket arról, hogy Észak képtelen befogadni Dél, illetőleg a fejlődő országok minden többletét s ezért maguknak is növelniük kell befogadó képességüket, bővíteni piacukat. Ezért szorosabb egymás közötti kapcsolatokra, legfőképpen pedig együttműködésre van szükségük. A belgrádi értekezlet is megmutatta, hogy ebben az UNCTAD nagy segítségükre lehet, ha mint nemzetközi világkereskedelmi ügynökség tevékenykedik.

Az adósságok kényszerítő ereje

A leszűkült kiviteli lehetőségek miatt az exportból szabály szerint még a kamatokra sem teik, a törlesztésre meg főképpen nem. Fejlődésre tehát nem is gondolhatnának, s ha a helyzet nem változna, gazdaságuk tartósan megrekedne, s ezzel tovább mélyülne a szegények és gazdagok közötti szakadék.

Ezért mondja Denis Hilli, volt brit laburista miniszter, hogy nem hisz a gazdagok jóindulatában — sajnos, borúlátása Belgrádban jórészt bizonyosságot nyert. A megoldást abban látja, hogy a külföldi adósságok súlya alatt görnyedő országok egyszerűen és testületileg megtagadják minden adósság törlesztését, aminek feltételeit a gazdagok, mindenekelőtt az Egyesült Államok teljességgel lehetetlenné tették. Addig tehát nem fizetnek, amíg a feltételek nem javulnának lényegesen. Szerinte — és nem csak szerinte — csakis a szóban forgó több mint 600 milliárd dolláros adósság törlesztésének megtagadása kényszerítené őket jobb belátásra. Csak ennek megmentése érdekében lennének hajlandók mint egyenrangú partnerekkel tárgyalni adósaikkal. Ez utóbbiak úgy gondolják, egészen addigra el kellene odáznia a kölcsönök törlesztését, amíg az új gazdasági világrend keretében nem kapnak kedvező körülmények között ismét hitelt termelésük fejlesztésére, a nélkülözhetetlen ipari berendezések bevitelére. Eközben el kellene érni, hogy a fejlett világ piacára exportált nyersanyagaikért méltányos árat kapjanak s ipari árucikkeik és termékeik előtt is megnyíljanak ezek a piacok.

Kölcsönös függőségi alapon

A fejlődők ezért rendkívül lényegesnek tartják az úgynevezett világgazdasági fejlődés globális programjának kidolgozását, melynek keretében, az általános nemzetközi munkamegosztásnak megfelelően látni lehetne, mit kívánnak leginkább fejleszteni a gazdagok, mit kellene termelni és minek a fejlesztését serkenteni a különböző színvonalú fejlődő országoknak, hogy létrejöjjön a ma olyan nagyon hiányzó világgazdasági egyensúly, ami megmentené a világot a maihoz hasonló megrázkódtatásoktól, stabilabbá tenné a fejlődést, a termelési feltételeket és az árakat egyaránt.

Úgy tűnik — s a belgrádi értekezleten tanúsított fellépésük mintha megerősítette volna ezt —, hogy a fejlettek túl erősnek érzik magukat s emiatt képtelenek belátni és elfogadni a kölcsönös függőség elméletének realitását, amit a fejlődők, főleg pedig az el nem kötelezettek igen határozottan hangsúlyoznak. Ehelyett inkább az egyoldalú függőségről, a fejlődők tőlük való függőségéről beszélnek; erre alapozzák a náluk megindult fellendülés pozitív áttételét, amit szentírtük a fejlődőknek ki kell várnjuk.

Bizonyos viszont, hogy ezek nemigen hajlanak erre. Ezúttal nemcsak saját szerelvényüket, hanem mozdonyukat is követelik, amit nem New Yorkban, hanem otthon fűtenek, s amelynek erejében jobban hisznek, mint abban, amit a gazdagok ígérnek nekik. S ehhez követelik a világgazdasági rendszer, a pénzügyi és monetáris rendszer gyökeres megváltoztatását (ez utóbbit egyebek között Franciaország is szükségesnek tartja), új Bretton Woodst sürgetnek, melyben a Nemzetközi Valutaalap minden tagjának érdekeit figyelembe véve alakulnának ki az egymás közötti viszonyok. Ami kizárná, hogy legerősebb tagja, jelen esetben az Egyesült Államok úgy manipuláljon vele, ahogy neki megfelel.

Milyen legyen az új Bretton Woods?

Émlékeztetésképpen: Bretton Woodsban 1947-ben megalakult a Nemzetközi Valutaalap, amely lényegében lefektette a nemzetközi monetáris rendszer alapjait, előírta a kötelező nemzetközi normákat és viselkedési szabályokat, s ezzel a korábbinál szilárdabb és tartósabb fizetési előírásokat hozott létre. Lényege az, hogy attól kezdve a dollár lép a háború előtti font sterling helyébe, az arany mellett a dollár tölti be a tartalékvaluta funkcióját. Ekkor rögzítették a valutaánfolyamokat s igyekeztek fenn is tartani. Egységesítették az arany árát a központi bankokban, amit azáltal tartottak fenn, hogy a Bank of England londoni központi bank kötelezte magát az arany vásárlására, ha ára unciánként 35 dollár alá süllyed s eladására, ha fölé emelkedik. Azzal, hogy ha ezt a funkciót egy pillanatban nem tudja ellátni, akkor az amerikai Federal Reserves System segítségére siet aranytartalékával. A rögzített valutaár-

folyamok, amire a megállapodásban a tagállamok kötelezettséget vállaltak, biztonságot és tervezési lehetőséget szavatoltak. Ezt még sikeresebbé tette a sokoldalú elszámolások lehetősége, ami tovább egyszerűsítette és korszerűsítette az országok közötti árucserre-forgalom elszámolását.

A Valutaalap legnemesebb célkitűzése talán az volt, hogy segíteni igyekezett a valuták stabilizálásában, a tagországok közötti egészséges valutáris kapcsolatok fenntartásában, vagyis a valutaspekulációk kizárásában, a valutáris korlátozások felszámolásában.

Rendkívül jelentős tétele az alap szabályzatának az, amely szerint megfelelő pénzforrásokat kell a tagállamok rendelkezésére bocsátania a fizetési mérlegükben jelentkező átmeneti jellegű hiányok fedezésére.

Talán legfőbb fogyatékosága kezdettől fogva az volt, hogy tőkájének körülbelül egynegyedét az Egyesült Államok biztosította, s ennél fogva a szavazatok 22 százalékával rendelkezik. Mivel a Szovjetunió nem érte el azt a célját, hogy az alapan a nagyhatalmak vétójoggal rendelkezzenek, soha sem csatlakozott hozzá, átengedve ezzel az Egyesült Államoknak a dominanciát. Minthogy minden jelentősebb döntéshez a szavazatok 80 százalékára van szükség, az Egyesült Államok húszon felüli két százalékának ténylegesen vétó jellege van, hiszen az összes többi szavazat együttvéve nem adja ki a 80 százalékot.

A jelentősebb döntések közé tartozik a kulcsvaluta áránya változtatása is. A Bretton Woods-i megállapodás értelmében a 10 százalékon felüli árfolyammozgáshoz a tagállamok jóváhagyására van szükség, a jelen esetben azonban ez csak formalitás, mert egymagában senki sem befolyásolhatja a szavazás kimenetelét, az Egyesült Államok dominanciája miatt. Az Európai Közösség tagállamai azért próbálták elérni, hogy az említett nagyjelentőségű kérdésekben 85 százalékos szavazattöbbséget állapítsanak meg. Minthogy ők együttvéve a szavazatok 16 százalékával rendelkeznek a tizenötön felüli egy százalékuk szintén vétójogot nyerhetne. Ezt azonban nem sikerült véghezvinniük. Ha sikerül, most akkor sem érne semmit, mert az Egyesült Államok a hetvenes évek elején felrúgta a Bretton Woods-i megegyezést, s azóta kizárólag nemzeti kérdéseinek veti alá a világ devizarendszerét, melynek kulcsvalutája a dollár, vagyis saját nemzeti valutája. Az előirányzottnál sokkal nagyobb mértékben növelte és növeli ma is valutájának, s egyben a kulcsvaluta árát is. Ezáltal problémákat, kilátástalan helyzetet váltott ki a fejlődő országok nagy részében.

Ezért követelik, elsősorban a fejlődők (bár a fejlettek egy része is, például Franciaország) olyan nemzetközi devizarendszer kialakítását, amely minden tagállamának, nem pedig csak leghatalmasabb tagjának érdekeit szolgálja. Ez a követelés a belgrádi értekezlet szövegéről számtalanszor elhangzott: Újabb Bretton Woodsra van szükség, halogatás nélkül.

Jelenleg ez a világgazdaság egyik legfájóbb és legérzékenyebb pontja. Nem kétséges, hogy a zárt ajtók mögött tartott bizottsági üléseken éles viták folytak róla, de az sem, hogy a megoldás még meglehetősen távol van.

Nagyobb biztonság és jobb árkilátások a nyersanyagtermelőknek

Jó úton indult el viszont Belgrádban a nemzetközi nyersanyag-árpolitika kialakítása. Alapot hoztak létre, amely a jövőben nagyobb törődést, méltányosabb árarányokat szavatol és lehetővé teszi az árak bizonyos stabilizálását. Tartalékok létrehozását nagy kínálat esetén, majd a tartalékok piacra vetését, a kereslet növekedésekor. A gyapottermelők hatéves huzavona után megállapodást írtak alá a Sava Központban.

Ezek a tények mindenképpen kézenfekvő eredményei a majdnem egyhónapos belgrádi értekezletnek. S annak a kissé durván megfogalmazott követelménynek a kiteljesedése felé mutatnak, melyek szerint a Délnek (ezúton is) vissza kell juttatni a tőle „elemelt” pénzt. Ennek következő lépése vagy inkább szakasza pedig a gyökeres strukturális változás kell hogy legyen. Mert az ma már kétségtelen, világos és vitathatatlan, hogy nem lehet jó és nem tartható fenn sokáig az a világgazdasági rendszer, melyben a fontossági sorrend szabályai szerint előbb az adósságot kell törleszteni, s csak azután a gyerekeket etetni. Ha van mivel és miből.

Ezeknek a strukturális változtatásoknak ma még rendkívül sok akadálya van. Nem kétséges, hogy hosszú időre lesz szükség, mire a változtatási folyamat egyáltalán elindul. Mert amint a belgrádi ülészak befejező része, az utolsó plenáris ülés többszöri elhalasztása szemléltetett, jelenleg még szinte legyőzhetetlenek az ellentétek. A gazdag világ zöme még nem hajlandó elismerni a rendszer tarthatatlanságát, ahelyett csak azon belül hajlandók változtatni. De csak annyit, amennyit feltétlenül szükséges, amennyire a világ többi része rákényszeríti őket.

A konkrét eredményekkel, megállapodásokkal és megegyezésekkel, az elfogadott okmányokkal mérve a belgrádi értekezlet jóval kevesebb újat hozott, mint a kevésbé látható és egyáltalán nem mérhető téren. Itt talán a leglényegesebb az, hogy a fejlődő világ követeléseiben egységesebb, mint eddig bármikor, s kezdi felismerni, hogy maga is, a legfejlettebbek nélkül is jelentős tényezője a világnak, s hogy végeredményben az idő neki dolgozik. Jelentősége szinte minden nappal nő, amit a fejlettek csak nagy erőfeszítésekkel és kizárólag átmenetileg fojthatnak némileg vissza, ám az idő múlásával ennek mindinkább érezhető következményei lehetnek.

A kölcsönös függőség felismerése ma sokkal közelebb van, mint tegnap volt. Függetlenül attól, hogy ki mit mondott a belgrádi értekezleten.

Tóth László

ANGOLA SAJÁTOS ÚTJA

Dél-Afrika már évtizedek óta a mai nemzetközi történések egyik legveszélyesebb válsággóca. Afrikának ebben a részében ugyanis a gyarmaturalom felszámolásának és a felszabadító harcoknak különben is hosszú folyamata a legjobban elhúzódott. Elég csak emlékeztetnünk arra, hogy Angola csak 1975-ben, Zimbabwe 1980-ban nyerte el függetlenségét, Namíbia pedig még mindig a gyarmaturalom alatt sínylődik. Számos oka van ennek a helyzetnek. Elsősorban az, hogy az Atlanti- és az Indiai-óceán közötti térségnek rendkívül nagy stratégiai jelentősége van. Ebben a térségben sajátos módon ütköznek és szövődnek össze a tömbök és a szuperhatalmak érdekei. Ebben a térségben kielezett harc folyik a befolyási övezetek bővítéséért. Ennek a harcnak alkotórésze mind a katonai, mind a gazdasági pozíciók megőrzéséért vívott küzdelem. Mindezen fölül Afrikának a déli részén van a ritka fémek leggazdagabb lelőhelye, nagy mennyiségben vannak olyan fémek, amelyek nélkül sem a korszerű hadiipar, sem pedig a világűr kutatása el sem képzelhető. Ez az egyik alapvető oka annak is, hogy Namíbia még mindig nem vívta ki függetlenségét.

A gyarmaturalom és a neokolonializmus erői ugyanis nem békéltek meg azzal, hogy független államok jöttek létre a világnak ebben a részében. Különösen irritálja őket, hogy a dél-afrikai országok zöme a függetlenség elnyerése után az elnemkötelezettség és a szocializmus építése mellett sorakozott fel. A neokolonializmus erői éppen ezért ma is azon munkálkodnak, hogy megzavarják az újonnan felszabadult országok belső fejlődését, gazdaságilag meggyengítsék őket, egy szóval, hogy kikényszerítsék ideológiai és politikai irányváltást megváltoztatását. A világnak ebben a részében a neokolonializmus és az imperializmus legfőbb képviselője a dél-afrikai fajüldöző rendszer, amely a haladó országok erősödésében saját hatalmának veszélyeztetését is látja. A dél-afrikai országok szabadsága és függetlensége ugyanis arra serkenti a fajüldöző rendszer jogfosztott négereinek milliós tömegeit, hogy fokozzák politikai, sőt fegyveres harcukat a fajüldözés és az apartheid ellen. A fajüldözés felszámolására és a tömegek felszabadítására irányuló mozgalom letörésére a Dél-

afrikai Köztársaság létrehozta a világ egyik legerősebb hadseregét. A kommunizmus elleni harc és a „vörös veszedelem” feltartóztatásának jel-szavával már évek óta veszélyezteti Mozambik és Zimbabwe függetlenségét, Angola ellen pedig egymás után hajtja végre közvetlen agresszív támadásait, már 1975, vagyis a függetlenség elnyerése óta.

A dél-afrikai agresszió és a független országokra gyakorolt agresszív nyomás az alapvető oka ez utóbbiak gazdasági nehézségeinek. A múlt év végén hosszabb időt töltöttem Angolában és Zimbabweban és a helyszínen meggyőződhettem ezen általános jellegzetességek konkrét megnyilvánulásáról.

A fejlődés nehézségei

Hét évvel a függetlenség elnyerése után Angola még mindig messze van a gyarmaturalom-ellenes harc céljainak megvalósításától. Ez a Jugoszláviánál ötször nagyobb, de háromszor kevesebb lakosú ország hatalmas természeti kincsei ellenére súlyos nehézségekkel küzd. Nem tudja ellátni a lakosságot, hiányoznak az élelmiszer- és közszükségleti cikkek, ami a városokban és falvakban egyaránt megfigyelhető. A fogyasztást racionalizálták, vagyis mindent csakis jegyre, „requisizao”-ra lehet kapni. De, mint már lenni szokott, a jegyrendszer semmit sem old meg, hiszen az üzletek üresek. Gyakran látni sorban álló embereket. Angola, amely valamikor élelmiszert szállított ki, most arra kényszerül, hogy behozza az alapvető élelmiszert. A sok éves háború, az UNITA és az FNLA diszszidens csoportok fegyveres akciói az ország egyes részein felborítják az ellátás egész rendszerét. Nem lehet ugyanis az ország minden részébe elszállítani az élelmicikkeket onnan, ahol az bőségesen megterem, mivel a közlekedés bizonytalan. Ezenkívül a portugál uralom utolsó éveiben kiépített feldolgozó ipari kapacitások zöme sem dolgozik.

Emlékeztetnünk kell arra, hogy a portugálok abban a reményben, hogy feltartóztatják, vagy legalábbis lelassítják a felszabadító harcot, a hatvanas évek végén nagy beruházásokba kezdtek Angolában. Arra számítottak ezzel, hogy a portugálokat bevonják a felkelők elleni harcba, ugyanakkor magukhoz kötik a bennszülött lakosságot is, mindezen fölül pedig új jövedelmi forrásokhoz jutnak a háború költségeinek fedezésére. Ezekben az években épültek az ipari kapacitások Luanda közelében meg az ország többi részében. Az egyik ilyen létesítmény a szupermodern vágóhíd Kama Batele közelében, 450 km-re Luandától. (Azért 450 km-re, mert a Kama Batelehez vezető 250 km-es rövidebb utat az UNITA és az FNLA bandái veszélyeztetik.) A vágóhíd dán technológiával készült, teljesen automatizálva van. Amikor ott jártunk, mégsem dolgozott, egyszerűen azért, mert mincsenek hozzá szakképzett munkások. Szemmel látható tehát, hogy milyen károkat okozott az oktatás gyarmati rendszere. A következmények persze felmérhetetlenek. Erről a tipikusan állattenyésztő vidékről ugyanis kénytelenek a vágóállatot 450 km-re szállítani a luandai vágóhídra.

A halászat is beszédes példája annak, hogy mennyire nem használják ki a lakosság élelmezésére az ország természetes forrásait. A majd 2000 km hosszú angolai tengerpart ugyanis rendkívül gazdag halállományban. Az angolaiaknak azonban ebből kevés hasznuk származik. Az ország déli részén, Mosamedesben és Porto Alexanderben feldolgozó kapacitások vannak. Mosamedesben például ellátogattam egy korszerű gyárba, ahol azonban csak a feldolgozásnak a legegyszerűbb szakasza történik meg. Ebben a gyárban ugyanis jeget gyártanak a hűtőautókhoz, hogy a halat elszállíthassák. Azt már nem is kell külön hangsúlyoznunk, hogy a trópusi feltételek között ez a szállítás csak viszonylag kis távolságra történhet.

A tenger kincseiből legtöbb haszna az idegen halászfloottának van. Halászati engedélyük van a franciáknak, olaszoknak, spanyoloknak, a legerősebb halászflottával azonban a szovjetek rendelkeznek. A luandai kikötőben például ott látni a szovjet gyárhajót, amely hallisztet is készít. A szovjet halászflootta a Szovjetunió gazdasági jelenlétének egyik jelentős formája. Kísérletek történtek arra, hogy Luanda közelében gyapotot termesszenek, de ez nem járt sok sikerrel, legalábbis abból ítélve, hogy több ezer hektárnyi területen parlagon hagyott földet láttunk.

A realitással összhangban

Nagy gazdasági nehézségekkel küzdve Angola azon munkálkodik, hogy sajátos módon találja meg a megoldást. Nyitott a külföldi beruházások előtt és a nyugati cégek mind nagyobb számban jelentkeznek. A kőolaj kihasználását leginkább az amerikai társaságokra bízták, de vannak francia és olasz társaságok is. Az annyira kívánatos és üdvözölt jugoszláv részesezés a kőolaj feltárásában és kihasználásában nem lépi túl a 10 százalékot. A gyémántot az ország északi részén levő rendkívül jól őrzött gyémántmezőkön az angolok és a belgák bányásszák. A kőolajból és a gyémántból származó bevétel az ország legfőbb devizaforrása. Angola valamikor a kávétermelés csúcsán állott, ma ez a devizaforrás is elapadt. Ennek oka, hogy a legnagyobb kávéültetvények azon a vidéken vannak, ahol a disszidens fegyveres csoportok garázdálkodnak.

Angola másutt sem tudja kellőképpen kihasználni természeti kincseit. Az ország déli részén, a Kasingában levő vasbánya a világ egyik legjobb minőségű vasércét adja. Angola számára azonban ez sem jelent sokat, mert az országnak ebben a részében az UNITA terrorizálja a lakosságot. Ilyen körülmények között nehezen szánják rá magukat új bányák megnyitására. Igen gazdagok a foszfátlelőhelyei is, de azokat sem használják ki kellőképpen.

Lopo de Nascimento tervezésügyi miniszter szerint Angola számára legfontosabb az, hogy kihasználja a meglévő kapacitásokat. Ezek szerint tehát nem irányoznak elő nagyobb beruházásokat, hiszen a már meglévő ipar is kapacitásainak csak az 50 százalékát használja ki.

A dél-afrikai agresszió következményeként a mai Angola fejlődésében

támadt nehézségek ellenére külön lépéseket tettek a mezőgazdaság fejlesztésére. Itt a szocialista szektor fejlődésével párhuzamosan, különösen az ország déli részén, ahol a mezőgazdaság hagyományosan mindig erős volt, jelentős szerepet kap a magánszektor is. Meglátogattunk két állami tulajdonban lévő kombinátot Kvanza Bengában, Luandától mintegy 50 km-re és Kama Bateliben. Kvanza Bengában megpróbálkoztak azzal is, hogy tíz-egynéhány ezer hektáron főzelékféléket és más kultúrákat termesztessenek. E vidéken jelentős szerepet játszik a zimonyi Kukorica Intézet, amely a hazai szakértőkkel együttműködve Angola minden éghajlatának megfelelő új kukoricafajtákat kísérleteznek ki. Kama Bateleiben 400 000 hektáron igyekeznek fellendíteni az állattenyésztést és földművelést, főleg a kukoricatermesztést. Bonyolult és felelősségteljes munkát végeznek itt a Duna—Tisza—Duna Vállalat szakemberei.

Az ország déli részén, Lubanga környékén a portugálok birtokában lévő farmok vannak. Közülük az egyik 30 000 hektárnyi területet foglal el és 5000 szarvasmarhát tenyészt. Az angolaiaknak minden okuk megvan arra, hogy ne államosítsák a nagybirtokokat. Elsősorban is az itt maradó portugálok az új Angola lojalis polgárainak bizonyultak, másrészt az angolai hatóságok úgy mérték föl, hogy az ideológiai mozzanat nem lehet mérvadó a mezőgazdasági termelésben, különösen akkor, ha nagy az élelmiszerhiány. A magántulajdon azonban nem korlátozódik csak a mezőgazdaságra, Luandában néhány nagy szálloda van magánkézben. Igaz, hogy nagy nehézségeik vannak az ellátással — az élelmezés rendkívül egyhangú —, de mégis fenntartják magukat. A vegyes gazdaság szemmel láthatóan Angola egyik sajátossága és Lopo de Nasimento, tervezésiügyi miniszter Augustinho Neto, elhunyt elnök egyik közeli munkatársa ezt így magyarázza:

— Minden ország saját meggyőződése és saját realitása szerint fejlődik. Mi úgy véljük, hogy a fejlődés mostani szakaszában a vegyes gazdaság rendszere igen sikeresen megállja a helyét. Rendkívül pozitív, hogy a külföldi partnerek nemcsak tőkét hoznak magukkal, hanem tudást és igazgatási tapasztalatot is. Mi azon leszünk, hogy tovább fejlesszük a vegyes gazdaságot a mezőgazdaságban, de az iparban is. Az idén ennek az elvnek a szellemében új szállodák építésébe kezdünk. A magánkezdeményezésre épülő rendszer szép eredményeket hoz és mi továbbra is ezen az úton kívánunk haladni. Ez be is került a párt és a kormány által elfogadott fejlesztési programokba.

Rendkívüli felhatalmazás az elnöknek

A lehetséges politikai következményekkel járó összetett gazdasági helyzet mindenképpen egyik oka volt annak is, hogy Dos Santos köztársasági elnök rendkívüli felhatalmazást kapott. Tavaly novemberben az uralkodó párt Központi Bizottságának több napos ülése azzal a döntéssel zárult, hogy Dos Santos felhatalmazást kapott arra, hogy önálló döntéseket hozzon az állami ügyek irányításában. Magától értetődik, hogy rend-

kívüli felhatalmazása kiterjedt az ország biztonságának és a gazdasági helyzetnek a legkényesebb kérdéseire is. Ezzel azonban nem csökkent a párt vezető szerveinek, a Központi Bizottságnak és a Politikai Bizottságnak a szerepe. De biztos az is, hogy Dos Santos néhány éves elnökösködés után újfajta felelősséget kapott és tekintélye rendkívül nagymértékben megnövekedett. A Központi Bizottság említett ülése után megtartott politikai bizottsági ülésen közleményt fogadtak el a legmagasabb rangú párt-szervek új megbízatásáról. Az egyik jelentős változás volt az is, hogy távozott Ambrosio Lucoci, a Politikai Bizottság ideológiai és propaganda megbízottja.

Egyelőre nem tudjuk fölmérni ezen változások mélységét és hatáskörét, különösen azért nem, mert minderről elég kevés a hivatalos tájékoztatás. Mindenesetre tény, hogy a Politikai Bizottság említett ülése után néhány nappal Dos Santos igen jelentős beszédet mondott. Keményen bírálta az ideológiai és a kultúrában végzett pártmunkát. Hangsúlyozta, hogy a pártnak munkájában nagyobb mértékben kell a tömegekre támaszkodnia, mert az MPLA, vagyis az uralkodó párton kívül is vannak olyan értékes és rátermett emberek, akik ragaszkodnak az angolai forradalomhoz és a párthoz. Egyszóval felszólított a párt tömegbázisának bővítésére. Dos Santos elnök hangsúlyozta, hogy Angola a marxizmus alkotó alkalmazásával építi a szocializmust, de ezzel összhangban bírálta a káderpárt megteremtésének koncepcióját és ennek helyébe a tömegek pártjának koncepcióját állította, hangsúlyozva, hogy figyelembe kell venni az ország sajátos föltételeit és realitását. Rendkívül messzeható, igen jelentős megállapítás ez, ami arra bírta, hogy Paolo Jorgetól, a MPLA Központi Bizottságának neves tagjától és az ország külügyminiszterétől magyarázatot kérjek arra, hogy mit ért az elnök a marxizmus alkotó alkalmazásán. Paolo Jorge azonban nem a marxizmusról, hanem a marxizmus—leninizmusról, beszélt, a párt szovjet koncepcióját és modelljét magyarázta, annak minden vonatkozásával.

Dos Santos elnök rendkívüli felhatalmazásainak jelentőségére és hatáskörére utal az is, hogy közvetlenül a rendkívüli felhatalmazás megszavazása után kapcsolat jött létre Angola és Dél-Afrika magas rangú képviselői között. Lehet, hogy ezt a két eseményt nem kellene közvetlen okozati összefüggésbe hozni, de ez mindenképpen arról tanúskodik, hogy Angola aktívabb politikába kezd, hogy kiutat próbáljon találni a mostani háborús helyzetből. Nemrégiben dél-afrikai forrásokból azt a hírt kaptuk, hogy a tárgyalások folytatódnak. Az angolai tájékoztatási eszközök erről nem sokat közöltek. Talán ez nem is lényeges, de mindenképpen Luandának az a készsége, hogy dialógust kezdjen Dél-Afrikával, annyi bajának előidézőjével, új minőséget visz az ország diplomáciai-politikai tevékenységébe. Nem vitás, hogy a dél-afrikai nyomás enyhülése és az agresszió beszüntetése addig is elviharhat, hogy a kubai csapatok távoznak Angolából. A luandai kormány ezzel okvetlenül új területet kapna az elnemkötelezettség mozgalmának keretében folytatandó dinamikus külpolitikájához.

A kubai csapatok kérdése

Az utóbbi két évben, pontosabban a Reagan-kormány hatalomra kerülése óta, új megvilágításban nézik a kubai csapatok angolai jelenlétét és ezt közvetlenül összekapcsolják Namíbia függetlenségének kérdésével. Paolo Jorge, a vele folytatott beszélgetésben ezzel kapcsolatban legelőször is emlékeztetett arra, hogy Angola újabb kori történelmének legsúlyosabb pillanata 1975 októberében következett be, amikor az UNITA és az FNLA mozgalmak megpróbálták új irányt adni a dolgoknak és háttérbe szorítani a MPLA-t. Dél-Afrikával egyetértésben és az USA teljes méretű támogatásával megtámadták az MPLA-t. Ezekben a sorsdöntő pillanatokban Augustinho Neto segítséget ként a baráti országoktól. Jugoszlávia az elsők között sietett segítségére és egy hajó fegyvert küldött, amire akkor rendkívül nagy szükségük volt. De segítséget küldött a többi ország is, köztük Kuba még csapatokat is oda vezényelt. Az ellenforradalmat letörték, de nem zúzták szét. Az UNITA és az FNLA diszszidens csoportjai, Dél-Afrika támogatásával, továbbra is garázdálkodnak az ország egyes részeiben. Az UNITA-nak egyes más kombinációi is vannak, azzal a céllal, hogy bizonytalanságot támasszon a rendszer köreiben. Még azt is bedobták, hogy a luandai kormány, illetve a MPLA valamilyen fajta koalíció megteremtéséről tárgyalt az UNITA-val. Állítólag ez lenne az ára annak, hogy megszűnjön a dél-afrikai agresszió. Ezt megelőzően természetesen ki kellene, hogy vonuljanak a kubai csapatok. Tehát a kubaiak kivonulása és az UNITA-val való megbeszélés a dél-afrikai agresszió beszüntetésének az ára. Ezt a scenáriót Reagan hatalomra kerülése után az amerikaiak készítették, azzal a kiegészítéssel, hogy ezek után Namíbia is elnyerhetné függetlenségét.

Namíbia függetlenségét tehát a kubaiak távozásához kötik és ezzel a jelszóval már hosszabb ideje sokfajta nyomást gyakorolnak Angolára. Paolo Jorge ezzel kapcsolatban a következőket mondja:

— Ezt a két kérdést egyáltalán nem lehet összekapcsolni. A namíbiai kérdés nem Angola problémája, hanem a Világszervezeté. Namíbia az Egyesült Nemzetek Szervezetének gondnoksága alatt van. Ezek szerint tehát a megoldást az Egyesült Nemzetek ide vonatkozó határozatainak keretében kell keresni. A kubaiak viszont azért jöttek Angolába, hogy elősegítsék a fiatal angolai hadsereg létrehozását és segítsenek bennünket abban, hogy szembeszegüljünk a dél-afrikai agresszióval. A kubai jelenlét tehát bilaterális kérdés és ezt az angolai kormány és a kubai kormány között kell megoldani.

Angola már több ízben hangsúlyozta, hogy a kubai csapatok kivonulnak, mihelyt az agresszió megszűnik. Angola és Dél-Afrika képviselőinek második összejöveteléről olyan hír szivárgott ki, hogy állítólag megállapodás jött létre az Angola és Namíbia közötti közös határtól északra és délre húzódó demilitarizált övezet megteremtéséről. Ezen állítólagos meg egyezés szerint a kubai csapatok 200 km-re északra vonulnának a határtól, a dél-afrikai csapatok pedig 200 km-re délre. Ha a későbbiek során

beigazolódik, hogy egy ilyen megállapodás tényleg létrejött, akkor az jelentős lépés lenne a világ e része feszültségének enyhítésében és újabb lehetőségeket teremtene az enyhülésre. Az alapvető kérdés azonban, hogy Dél-Afrika hajlandó-e lemondani Angolával szembeni agresszív szándékairól, feladja-e az UNITA aknamunkájának támogatását. Angola biztonsága szempontjából ez a leglényegesebb.

Ebből fakad a következő kérdés: ki tudja Dél-Afrikát rákényszeríteni arra, hogy kötelezze magát az ilyen magatartásra. Világos, hogy erre csak az USA képes. Az amerikai koncepcióban azonban a dél-afrikai agresszió és az UNITA támogatása, Namíbia kérdése, a kubai csapatok angolai jelenléte csak ütőkártya a Szovjetunióval való nagy globális játszmában, az alkudozás és az engedmények kikényszerítésének eleme. Más szóval, Angola biztonsága szavatolásának új formája (a szovjet támogatást élvező kubai csapatok mostani formája helyett) csakis a két szuperhatalom megbeszélése lehet. E pillanatban jelentős az is, hogy Kína megjelent Dél-Afrika politikai színpadán. Nemrégiben diplomáciai kapcsolatot teremtett Angolával, ami még egy bizonyítéka az angolai külpolitika rugalmasságának.

A fehérek mesterkedése

Ilyen összetett feltételek mellett és ilyen bizonytalanságok közepette folyik a SWAPO politikai és fegyveres harca Namíbia függetlenségéért. A SWAPO politikai tevékenységének gerince a küzdelem azért, hogy valóra váltsák a Biztonsági Tanács 435. számú határozatát. A SWAPO, éppúgy mint a dél-afrikai országok, különösen az úgynevezett frontvonal országai, joggal tartanak attól — és ezt nyíltan ki is mondják —, hogy pusztá zsarolás a kubai csapatok angolai jelenlétének és Namíbia függetlenségének ilyen összekapcsolása. Már hosszabb ideje, pontosabban a Reagan-kormány hatalomra kerülése óta, a frontvonal országai hangot adnak annak az aggodalmuknak, hogy az USA egy új folyamatot akar kikényszeríteni, amelynek célja lényegében megváltoztatni a Biztonsági Tanács 435. számú határozatát. E határozat szerint Namíbiában az Egyesült Nemzetek ellenőrzésével választásokat kell tartani. Mindenki előtt világos, hogy ebben az esetben a SWAPO elsőprő győzelmet aratna. Éppen ezért akarják ennek minden áron elejét venni.

A Biztonsági Tanács határozatának végrehajtására az öt nyugati ország képviselőiből alakult, úgynevezett kontakt csoport, amerikai képviselőjének sikerült a többiekre ráerőszakolni az úgynevezett alkotmányos elvekről szóló megállapodást, amelyet a választások előtt életbe kellene léptetni. Az alkotmányos nemzetgyűlési választásokról van szó, amely nemzetgyűlés kétharmados többséggel meghozná az új alkotmányt. Az alkotmányozó nemzetgyűlési választásokat azonban úgy képzelték el, hogy a SWAPO híveit megfosztják a biztos többségtől. Eszerint a namíbiai fehérek egységes tömbként előre meghatározott szavazattal sza-

vaznának. A törzsek vagy törzsi csoportok tagjai, akikből Dél-Afrika már külön pártokat szervezett, viszont külön szavaznának. Ez annyit jelent, hogy minden törzs, vagy törzsi csoport képviselőt kapna az alkotmányozó nemzetgyűlésben. Ennek az elképzelésnek a megfogalmazói azt remélik, hogy ezzel sikerülne a SWAPO-t háttérbe szorítani. Magától értetődik, hogy a SWAPO erőlyesen elveti ezt a tervet. Luandában való tartózkodásunk alatt hosszabb megbeszélést folytattunk Sam Nujomával, aki részletesen esetelte, hogy a SWAPO miért nem fogadhatja el ezt a megoldást.

— Rendkívül bonyolult ez a rendszer. A fajüldöző politika következtében viszont a mi lakosságunk többsége írástudatlan. A mi népünk egyáltalán nem értené meg a szavazásnak ezt a rendszerét és ezért nem is fogunk soha ebbe beleegyezni. Hivatkozhatunk arra is, hogy eddig Afrikában még soha sehol sem alkalmazták a szavazásnak ezt a rendszerét — mondta Sam Nujoma.

Dél-Afrika és a namíbiai fehér kisebbség azon munkálkodik, hogy a namíbiai kérdés megoldásának elodázásával különleges kezességet erőszakoljanak ki a fehérek vagyonával kapcsolatban. Sam Nujoma szerint ez az aggodalom alkotórésze az államosítással és a fehérek üldözésével való ijesztgetés nyugati propagandájának.

— Politikánkat a szabad Namíbia parlamentje által hozott törvényekkel összhangban folytatjuk majd — mondja Nujoma, és hozzáteszi hogy a SWAPO tudatában van Namíbia gazdasági realitásának, vagyis annak, hogy Namíbia egész gazdasága összefűződik Dél-Afrikával.

Valójában tehát arról a kísérletről van szó, hogy előre szavatolják a namíbiai fehér kisebbség valameányi eddigi kiváltságát.

Dél-Afrika és a nyugati propaganda egy része akadályozza Namíbia függetlenségének elismerését, többek között azzal az állítással is, hogy a szabad Namíbia a SWAPO vezetésével a Szovjetunió dél-afrikai támaszpontjává válna. Sam Nujoma ezzel kapcsolatban ezt mondta:

— Namíbia a pozitív semlegesség és elnemkötelezettség politikáját folytatja majd.

Emlékeztetnünk kell arra, hogy a SWAPO az elnemkötelezettség mozgalmának teljes jogú tagja, és Sam Nujoma, az el nem kötelezett világ egyetlen olyan vezetője, aki eddig minden csúcsértekezleten ott volt.

Mindenképpen Namíbia népének, a haladó világnak, az el nem kötelezetteknek, különösen pedig Afrikának még kemény harcot kell folytatnia azért, hogy végrehajtsák az Egyesült Nemzetek Szervezetének határozatát, s hogy vége szakadjon Namíbia 1920 óta tartó illegális megszállásának.

Zimbabwe ellenáll

Három évvel a függetlenség elnyerése után Zimbabwe Robert Mugabe vezetésével sikeresen dacol a dél-afrikai fenyegetésekkel, amelyek továbbra is a legnagyobb veszélyt jelentik az ország biztonságára és kiegyen-

súlyozott gazdasági fejlődésére. Az ország belpolitikai életében azonban olyan veszélyek jelentkeznek, amelyek megzavarhatják az ország stabilitását. Gondolunk itt Robert Mugabe miniszterelnöknek és Joshua Nkómónak, a ZAPU Párt elnökének viszályára. Az ebből származó veszélyt csak növeli, hogy az ország két legnagyobb törzse, Mugabe nagyobb létszámú sone törzse és Nkomo matabele törzse közötti viszályról van szó.

A Mugabe és Nkomo közötti szakadás gyökerei a gyanútellenes fegyveres harc korszakába nyúlnak vissza. Mugabe a fegyveres harc fokozásának híve volt. Számára a politikai-diplomáciai harc csak másodsorban jöhetett számításba, Nkomo viszont a két harci forma összesítésének híve volt, miközben a diplomáciai és politikai manőverekre helyezte a hangsúlyt. Az 1980 februárjában lefolytatott választások Mugabe győzelmét hozták meg, Nkomo azonban nem volt hajlandó megbékélni a választások eredményeivel. Politikai ambíciói messzebb mentek, semhogy belenyugodhatott volna a választási vereségbe. Mint belügyminiszter sokáig a háttérben maradt. Biztosra vette azonban, és még most is azt hiszi, hogy sokkal nagyobb politikai szerep illeti meg. A függetlenség három esztendejének eseményei arra utálnak, hogy Nkomo parlamenten kívüli eszközökkel kíván változást kieroszakolni. Egy Mugabe-ellenes merénylet megfiúsítása után a szálak Nkomo híveikhez vezettek. Amikor Nkomo egyik farmján nagy fegyverraktárt találtak, a gyanú nyílt váddá fajult és Nkomót bíróság elé állították. Mugabe akkor elődázta a teljes leszámolást, mert országának jövőjét féltette, akkor még úgy mérte fel, hogy Nkomo pozíciói az ország déli részén túl erősek. Ezért még a ZUPA tagjait is megtartotta a kormányban. A politikai harc azonban tovább tart, Nkomo nemrégii letartóztatása is erre utal. A harc és a feszültség mindenképpen nagy teher Zimbabwe belső fejlődésében és állandó veszély forrása.

Nem vitás, hogy ez a belső viszály a külső ellenség, Dél-Afrika mal-mára hajtja a vizet. A fajgyűlölő rendszer ugyanis nemcsak figyelemmel kíséri, mi történik Zimbabweban, hanem igyekszik is szítani a bizalmatlanságot és a viszályt. Nemrégiben például bedobták azt az eszmét, hogy külön államot — bantuszánt — hoznak létre a matabele törzsnek Dél-Afrika északi részén élő tagjai számára, vagyis a Nkomo híveivel határos területen. Ezzel kapcsolatban nem mellőzhetők azok a hírek sem, melyek szerint Nkomo megbeszéléseket tartott Dél-Afrika képviselőivel és az egykori rhodesiai fehér hadsereg volt főparancsnokával.

Dél-Afrika jelenléte Zimbabwe destabilizációs folyamataiban csak annak az általános törekvésnek a vetülete, hogy föltartóztassa a helyzet haladó alakulását. Ez a beavatkozás néhol, mint például Lesóthóban volt nemrégiben, a menekülttáborok elleni durva fegyveres agresszióban ölt formát, néhol viszont megeleghsenek a diverziókkal és a bizonytalanság szításának egyéb formáival. Zimbabwe és ezzel az egész környék biztonsága aláásásának egyik módja az, hogy megsemmisítik azt az energiát, külön a kőolajat, amelyre Zimbabwe ellátásához van szükség. Tavaly decemberben például a mozambiki ellenforradalmi csoportok, egész biztosan Dél-Afrika jóváhagyásával és támogatásával, aláaknázták azt a

kőolajraktárat, amelyből Maputóból Zimbabwebe szállítják a kőolajat. Ezt kiegészítette, hogy az országot elvágták egyéb energiaforrásaitól, a tartályautók százait tartóztatták föl a dél-afrikai határon, hogy Zimbabwe ily módon se enyhíthesse a hiányt. Mindez karácsony előtt történt, amikor a városi lakosság zöme évi szabadságra készült. Ezzel is a belső elégedetlenséget kívánták szítani.

Zimbabwe nagyfokú gazdasági függése Dél-Afrikától a fehér kisebbség régebbi politikájának következménye. A fehér uralom idején ugyanis az ország egész kivitele és behozatala gyakorlatilag Dél-Afrika révén bonyolódott le. Ez az örökség most is rányomja bélyegét Zimbabwe gazdasági helyzetére. Mugabe tudatában van ennek a realitásnak és ezért nem fogadhatta el azokat a gazdasági megtorló intézkedéseket, amelyeket az Afrikai Egységsszervezet tagállamai követeltek tőle.

Az ország gazdasági realitásának része az is, hogy a fehér kisebbség még mindig döntő szerepet játszik az ország gazdasági életében, ami nagy megpróbáltatásoknak teszi ki Robert Mugabe kormányát. Ezzel magyarázható az is, hogy a várva várt szabadság és függetlenség — amelyért évekig harcoltak és életüket áldozták — még nem hozta meg a gyümölcsöt. A fehér kisebbség uralmának számos nyoma még mindig megvan, különösen a mezőgazdaságban, amely a lakosság 70 százalékának alapvető jövedelmi forrását és az ország devizájának legjavát adja. A mezőgazdaságban ugyanis a fehérek megőrizték döntő szerepüket. A piacra szállító farmerek szövetségének 4500 tagja van, valamennyi fehér. Ők tartják kezükben a megművelhető földterület 36 százalékát. Azt már felesleges is ecsetelnünk, hogy ez a legtermékenyebb földterület, amely a kivitelre szánt piaci felesleg 90 százalékát adja. Elsősorban dohányt szállítanak ki. Zimbabwe az USA után a világ második dohánykiszállítója. Évenként másfél-kétmillió mázsa kukoricát is természetnek, az átlagos hektáronkénti hozam 65—70 métermáza.

A fekete farmereknek is megvan a maguk egyesülete, de a tagok birtoka jóval kisebb. Különbség azonban létezett is van. Újabban növekszik a néger nagybirtokosok száma is. Ma már mintegy 20 olyan néger birtokos van, aki 2—4700 hektárral rendelkezik. Tulajdonosaik gyakran nem is földművesek. Az egyik meglátogatott legnagyobb farm tulajdonosa például orvos, aki Harareban rendel. A farmra csak hét végén látogat el. A munkát gépesítéssel, nyolc traktorral és más mezőgazdasági géppel, 30 ember végzi.

— Nem biztos, hogy Mugabe így képzelte el a mezőgazdaság fejlődését Zimbabweban — mondta. Én tovább mennék, mert biztosra veszem, hogy Mugabe egyáltalán nem így képzelte el a mezőgazdaság fejlődését. Mugabe azt szeretne volna, ha a szövetkezetek és a kis farmok magántermelőinek fejlesztésével gondoskodhatnának a lakosság és a piac ellátásáról. Sajnos, a fejlődés nem halad a kívánt ütemben. A kis farmeroknak nincs elegendő gépük ahhoz, hogy növeljék a termelést és piaci felesleget termeljenek. Mugabe kormánya azonban nagy erőfeszítéseket tesz a helyzet megváltoztatására. Az új hároméves terv is ezeket a törek-

véseket tükrözi. T. Chizero tervügyi miniszter ezzel kapcsolatban a következőket mondta nekünk:

— A terv alapvető célja, hogy kiküszöbölje a kettős gazdaság örökségét. Fejlesztani kívánjuk a szocialista jellegű társadalmi szektort. Ez most 40 százalékban sincs jelen, és mi 60 százalékra kívánjuk növelni. Szeretnénk a társadalmi jövedelm felosztását úgy alakítani, hogy a legkisebb keresetűek kerüljenek előnyösebb helyzetbe.

Szemmel látható, hogy e célok mögött tartós politikai irányvétel rejlik. Mugabe saját pártjának radikális szárnya ugyanis azt követeli, hogy gyorsabban változtassák meg a fehéreknek kedvező viszonyokat. Úgy vélik, hogy a fehérek gazdasági hatalmának újratemmelése kérdéssé teszi Zimbabwe forradalmi változásának vívmányait is. Mugabe tudatában van annak, hogy kényes helyzetbe került, és hogy új egyensúlyt kell felkutatnia. Tudja azonban azt is, hogy a fehérek gazdasági helyzetének lényeges megváltoztatása annyit jelentene, mintha egyik kezét vágná le. Másrészt számolnia kell azzal a felfogással is, hogy a fehérek erősödése a szegény többség kárára megy. Ebben az összetett helyzetben egyelőre jól fölhalálják magukat a gazdagabb négek, mint amilyen a hararei orvos is. A néger burzsoázia fokozatosan erősödik és vitathatatlan, hogy már holnap erősebben az asztalra csapnak, ha kivívott helyzetüket veszélyeztetve látják.

Mindez arra utal, hogy Zimbabweban belső gazdasági differenciálódás folyik. A szocialista szektor erősítésével Mugabe meg akarja őrizni azoknak a tömegeknek a támogatását, akik benne a legszélesebb néprétegek életkörülményeit megváltoztató politikai vezért látják. Biztos az is, hogy csak a tömegekre támaszkodva őrizheti meg az ország függetlenségét és egységét, adhat választ a dél-afrikai fenyegetésekre.

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

SZÉLJEGYZETEK A TÁRSADALMI VÁLSÁGRÓL

Josip Županov: *Marginalije o društvenoj krizi*. Novi svijet — Globus, Zagreb, 1983

Az utóbbi években kialakult világméretű válságot, méreteit és következményeit tekintve sokan, a harmincas évek gazdasági válságával hasonlítják össze. A válság megnyilvánulási formái és intenzitása azonban országonként változó: magában hordozza az egyes társadalmi-politikai-gazdasági rendszerek sajátosságait. Külső és belső okainak, valamint következményeinek elemzése és a felhalmozódott problémák megoldása többé-kevésbé mindenütt elsődleges feladattá vált.

Nálunk egyes politikusok és közéleti dolgozók társadalmunk jelenlegi állapotát, „bonyolult helyzet” bizonyos vonatkozásban az 1941-es és az 1948-as helyzettel hasonlítják össze. Eltérőek azonban a vélemények a válság jellegének, intenzitásának és okainak a megítélésében.

Többen már huzamosabb ideje szorgalmaznak egy átfogó, tudományos igényű elemzést, de ugyanakkor találkozhatunk a kérdés leegyszerűsítésének, tudatos vagy tudat alatti elhomályosításának a próbálkozásaival is, ami egyeseknél a csodavárás határait súrolja.

Világos, hogy az ilyen rendkívül összetett helyzetekből a kiutat, a megoldást csak az eddig megtett út, de különösen az elmúlt évtized fejlődésének, változásainak a többoldalú, mélyreható elemzésével, a kívántó

okok tárgyilagos feltárásával lehet megtalálni, ami szükségszerűen magában foglalja a valósággal — a hibákkal, mulasztásokkal, torzításokkal — való nyílt szembenézést. Ebben a törekvésben jól alkalmazható az ismert kibernetikai tétel, mely szerint a bonyolult kérdéseket csak a maguk bonyolultságában — nem pedig szimplifikálva — lehet megoldani. Ehhez tudományos és nyílt hozzáállásra van szükség.

Erre az igen időszerű és egyben érzékeny, a dolgok mélyére hatoló, jórészt üttörő szerepre vállalkozott, legalábbis részben, Josip Županov neves zágrábi szociológus, aki ugyan művének szerénységet tükröző címében is jelzi, hogy nem vállalja a válsággal kapcsolatos minden jelenség és alapkérdés elemzését, részletes feldolgozását — több esetben inkább csak a kérdések felvetésére törekszik.

Josip Županov műve bevezetőből, nyolc fejezetből, irodalomjegyzékből, név- és fogalomértelmezőből áll, amit Srđan Vrcan szociológus utószava — értékelő jegyzete egészít ki.

A bevezetőben a szerző abból indul ki, hogy jelenleg Jugoszláviában egy mélyreható és hosszan tartó válságállapotról — társadalmi válságról van szó, amely elsősorban a rendszer belső dinamikájából, működésének bizonyos kihagyásaiból

ered, s ez, többek között, oda vezetett, hogy egyes folyamatokat az adott helyzetben szinte lehetetlen hatékonyan ellenőrizni és útjukat állni. Itt rövid „előzetest” ad a fejezetek főbb mondanivalójából, fontosabb tételiből, előkészítve az olvasót az elmélyültebb meditációkra.

Az első fejezetben a válság főbb dimenzióit igyekszik feltárni. Szerinte a válság a rendszerben létrejött feszültségből ered, de milyen erődökre vezethetők vissza a feszültségek — teszi fel a kérdést. Mindezekelött a különböző elképzelésekben, elvárásokban élő és normatívákban lefektetett „kell”, „legyen” és a „lett”, tehát a megvalósulás közötti feszültséget világítja meg, amely, többek között, a társultmunka elképzelt koncepciója és a kialakult vállalati mentalitás, az öngazgatási koordináció és az állami beavatkozás közötti ellentétekben jut kifejezésre. Ezáltal a rendszerben különböző bizonytalansági tényezők alakultak ki, amelyek fékezik a szabályozás mechanizmusait, folyamatait.

Ezután a válság megoldására irányuló különböző intézkedéseket és mechanizmusokat taglalja. Szerinte sem a rendszer belső tökéletesítésére fogantatott intézményes adaptáció állanó változtatása, illetve szaporítása, az előírások megújítása, sem a rendszernek az előző állapotába való visszaállítását célzó politikai kampányok nem bizonyultak eddig eléggé hatékonyaknak. Ezért célravezetőbb volna a nagy végleges problémák helyett (vagy mellett?) a figyelmet és az erőt inkább a társadalmi rendszer hatékonyságának elemzésére és fokozására fordítani.

Az *időszerű társadalmi pillanat* című fejezetben, elmélkedésének középpontjába a munkát, a termelés technológiáját és a termelékenységet állítja. A külföldön vett tudással

(szabadalmakkal) kapcsolatban felteszi a kérdést: miért nem sikerül azt nálunk nemesíteni, továbbfejleszteni. Rámutat a külső motiváció hiányának következményeire, majd a munkanélküliséggel kapcsolatban megállapítja, hogy „az öngazgatás intézményesített rendszeréből logikusan következik a teljes foglalkoztatottság követelménye: a termelőeszközök csak akkor válnak társadalmi tulajdonná, ha mindenki számára hozzáférhetőek”. (46. o.)

A szociális mobilitás kérdésének taglalásánál felhívja a figyelmet a társadalmi különbségek kiegyenlítésének egyes okaira és egy ún. értelmiségi proletariátus kialakulására.

Számomra igen érdekesek és teljesen elfogadhatóak az oktatásról ebben a vonatkozásban kifejtett nézetei és álláspontjai. A társadalmunkban mindinkább kifejezésre jut az ún. generációközi mobilitás — a termelői szakképzésből a tisztviselői szakképzésbe való átmenetel és a foglalkozási piramis csúcsai felé való törekvés — melynek társadalmi és lélektani hátterét taglalva ráirányítja a figyelmet a jelenség osztályjellegére. A megnövekedett, sőt elburjánzott egyéni aspirációk és az oktatási reformmal, illetve újabb keletű intézkedésekkel (megszorításokkal) leszűkített iskoláztatási lehetőségek, amelyekhez a rosszabb szociális helyzetű fiatalok anyagi lehetőségei is gátlóokként párosulnak, kétségtelenül a szociális mobilitás bizonyos fokú leszűküléséhez vezet, ami a kialakult szociális struktúrák megmerevedését eredményezheti. A megoldást, természetesen, a szerző sem a felsőoktatási hálózat bővítésében látja.

A társadalmi szolidaritás gyengülésének okai után kutatva az intézményes politikai rendszer főbb jellegzetességeit és egyben fogyatékosságait igyekszik feltárni. A diagnózist a prognózisnak kell követnie,

amely a feltárt hiányosság kiküszöbölését és az objektív társadalmi folyamatok helyes irányítását tartalmazza, illetve ezekre irányul.

Könyvének *harmadik fejezetét* a szerző a „kollektív vállalatosság”, a piac, a felelősség és a gazdasági szabályozás kérdéseinek szenteli, és ezzel kapcsolatban több igen időszerű kérdést vet fel, mint pl.:

— a piaci erkölcs hiányát,

— az állami beavatkozás rendszerességének hiányát — a beavatkozás mennyisége és minősége (szabályozó funkciója) közötti összehangtalanság problémája stb. Rámutat továbbá:

— a hatalom asszimetrikus, aránytalan megoszlásának (ami a munkaszervezetekben gyakran a munkások kárára történik) következményeire a kockázatvállalásban a dolgozók részéről,

— a munka- és eszköztársítás nehézségeire,

— a vállalati viselkedésmód káros következményeire, amelyek többek között a globális társadalmi érdekek háttérbe szorításában, a társultmunka-szervezetek közötti szolidaritás alacsony fokában jutnak kifejezésre.

A szerző szerint tűnhetetlen a kollektív önzésnek és egymás közötti bizalmatlanságnak az elburjánzása, mert ez gátolja az új öngazgatási viszonyok kialakulását. Ezzel kapcsolatban rámutat az árpolitika komoly hiányosságaira (mi mindent „takarnak” az árak?) és az ilyen viselkedésmód tarthatatlanságára.

Munkájának *negyedik fejezetét* a munkaerő-piacának szenteli. Ezt az emberi erőforrások (értékek) elrendezésének mechanizmusaként fogja fel. Számára alapvető kérdés: kialakult-e társadalmunkban egy ilyen mechanizmus; és ha igen, hogyan működik. Ugyanis, amíg a piaci gazdálkodás feltételei fennállnak, ennek is léteznie kell.

Szerinte ennek hiányát a szakirányú oktatás reformjával kívánták

ellensúlyozni: a fiataloknak az ún. termelői szakmákra történő irányításával (vagy ikényszerítésével) a szabad pályaválasztás elvének alkalmazását zsugorították, illetve korlátozták (természetesen a szerző is tisztában van azzal, hogy ezt az elvet sosem lehetseges eszményi szinten megvalósítani). Az elvben elfogadott, de a gyakorlatban nehezen realizálódó munkaerőpiac következményeit — a munkában szerzett tapasztalat túlbecsülése és a tudás lebecsülése által — rendszerint a fiatalok sínylik meg. Ebből következnek továbbá a keresetek struktúrájában észlelhető torzulások, a munkaerő-kereslet és -kínálat gyakori megbénulása stb. Ilyen körülmények között lehetetlen a munkaerő mobilitását megvalósítani.

Társadalmunknak nagyon fontos érdekei közé tartozik, hogy minden dolgozó egyéni és társadalmi érdekekből egyaránt a neki megfelelő munkahelyre kerüljön. Ezt lehetetlen az oktatási rendszerben kialakult munkaerő-tervezéssel megvalósítani. Csak a jelenleg még jórészt hiányzó mechanizmusok — megfelelő elosztási és serkentési rendszer — kialakításával lehet elérni. Hozzáfűzzük, hogy a gazdasági hatóeszközök, mechanizmusok mellett feltétlenül szükség van bizonyos erkölcsi, humanitárius szempontok érvényesítésére is. Enélkül lehetetlen a hatékony és minden szempontból elfogadható kádenpolitika kialakítása — minden szinten.

Az *ötödik fejezetben* a munkanélküliség kérdését és az ifjúság alárendeltségének kritériumait elemzi. Szerinte ez jelenleg az égető társadalmi problémák közé tartozik.

A helyzet elemzésében a foglalkoztatottság (elhelyezkedés) terén érvényesülő alárendeltség (diszkrimináció) alapkritériumból indul ki:

1. a munkaerőpiac szelekciójából,

amely a kereslet és kínálat egymáshoz való viszonyán alapul,

2. a szelekció szociokulturális kritériumából. (hagyományos munkamegosztás, a munkával kapcsolatos álláspontok és előítéletek stb.),

3. a szelekció intézményesített politikai kritériumából, amely elsősorban az egyén helyzetét foglalja magában az intézményesített rendszerben, és figyelembe veszi,

4. a szelekció gazdasági kritériumait, amelyek lényegében meghatározzák a munkánélküliség terjedelmét, mennyiségét.

E kritériumok alapján, egy Splitben végzett kutatás eredményeit is felhasználva lát hozzá a munkánélküliség elemzéséhez társadalmunkban. Részletesen foglalkozik a fiatalok, a nők alárendeltségével, a szociális helyzetből eredő inferioritással, a szakképzetlenséggel, a tehetségtelenek alárendeltségével, a munkánélküliek migrációs problémáival és anyagi helyzetével.

A hatodik fejezetben a munka szerinti elosztás kérdését dolgozza fel a piaci gazdálkodás összefüggésében. Rámutatva a munka „mérésével” kapcsolatban folytatott viták gyakori meddőségére, arra hívja fel a figyelmet, hogy a „piaci gazdálkodás, a munka és a munkában elért eredmények mellett, az elosztásba egészen más kritériumokat is belevisz”, mint pl. a bizonytalansági tényezők feltételei között megvalósuló erőforrás-elrendeződés (alokáció), amelyben az igazgatás-vállalkozási tevékenység nagy szerepet játszik (attól, hogyan találja fel magát egy adott helyzetben, gyakran jelentős mértékben függ a munkaszervezet jövedelme). Miután ennek a fontos alkotmányos elvnek az alkalmazásával kapcsolatban a dilemmák és nehézségek egész sorát említi — külön kiemelve az egyenlőségi terjedésének veszélyét — egyáltalán nem vonja kétségbe az elv

alkalmazhatóságának szükségességét, de igen fontosnak tartja a valóságunkból adódó és a jövedelemszerzésre, valamint a személyi jövedelmek alakulására ható tényezők és körülmények figyelembevételét és érvényesítését.

A hetedik fejezetben az alternatív stratégiák kérdésével foglalkozik, amelyek a munkaszervezetekben kialakult hatalmi struktúra megváltoztatására irányulnak.

Saját és mások kutatásaira hivatkozva elemzi, elsősorban a döntéshozatalban kifejezésre jutó, hatalomnak a megvalósulását a munkaszervezetekben, illetve az e téren tapasztalható „eltolódásokat”, a vezető struktúrák (ügyvezető szervek) javára. Elközben felhívja a figyelmet a valódi hatalomgyakorlás és a formális hatáskör megkülönböztetésére. A kérdés szelésebb megvilágításba helyezve felöleli a külső, állami, illetve öngazgatási szervek szerepét a munkásöngazgatás, illetve munkáshatalom megvalósításában a decentralizációs feltételei között.

Külön foglalkozik a közvetlen és autonóm munkaszelektiók kérdésével (a sztrájkok jellegével és okaival), s megállapítja, hogy az ilyen akciók, valamint a konfliktusok esetleges intézményesítése nem „illik bele” a jelenlegi szocialista társadalmak politikai rendszerébe.

Az öngazgatási tájékoztatás stratégiáját boncolgatva abból indul ki, hogy a manipulációk (a hatalom rejtett gyakorlását célzó törekvések) növekvő tendenciát mutatnak, és ez magában foglalja az információk megtartását, avagy téves, egyoldalú, hazug információk közlését. Következésképpen mélyreható, egyelőre elméletileg még nem egészen kidolgozott stratégia kialakítását szorgalmazza, amely a hatalom megszlásának megfelelő egyensúlyt biztosít, mert csakis így alakítható ki egy olyan korszerű kommunikáció-

és információrendszer, amely a munkásosztály tájékoztatását és érdekeit szolgálja. Szerintünk ehhez olyan személyi tényezőkre van szükség, akik képesek az információk befogadására, feldolgozására és akik kizárják a manipulációk és hatalomkiszajátítás minden formáját, vagy legalábbis ellenállnak minden ilyen próbálkozásnak, törekvésnek.

Az utolsó, *nyolcadik fejezetben* a szociológia, marxizmus és az ipari szociológia fejlődését, kapcsolatát és kölcsönhatását vizsgálja meg. Rámutat azokra a tényezőkre és körülményekre, társadalmi légkörre, amelyek a tudományágazatok fejlődését, illetve megtonpanását az utóbbi évtizedekben nálunk jórészt meghatározták. A problémák, a tanulmányozásra, kutatásra, tudományos feldolgozásra és értékelésre váró kérdések állandóan halmozódnak, a tudomány pedig — a szerző szerint — mind kevésbé válik alkalmasnak és késznek a nagy és sürgős feladatok vállalására. Az emberi kapcsolatok, az öngazgatási szocialista viszonyok alakulása, a munka szerinti elosztás problematikája, az elbunjázó negatív jelenségek (az ún. „fehér” sztrájk) valódi okainak feltárása, a külső és belső motiváció kérdéskomplexuma, az igazgatás és vezetés funkcióinak viszonya és kapcsolata — a hatalomgyakorlás fényében — mind-mind elmélyültebb tanulmányozásra vár. A tudomány stagnálása szükségszerűen a gyakorlat fejlesztését hátráltatja.

Ezt a fejezetet olvasva több közös vonást fedeztem fel a szociológia és a pedagógiai fejlődés, illetve lemaradás között. A főbb okok is hasonlóak: a megfelelő légkör és az igazi alkotók, az önálló, autonóm alkotók hiánya. A tudomány, illetve a tudósok szunnyadozó lelkiismeretének élesztgetésére tehát, úgy látszik, nagy szükség van a társadalomtudományok terén. Csak

a dogmatizmustól, ikülső és belső korlátoktól mentes, a valóság felé forduló tudomány képes a fejlődéshez-fejlesztéshez s a válságócok felszámolásához hatékonyan hozzájárulni.

Josip Županov ebben a művében nem törekedett ugyan teljességre, a kérdés i komplex felölelésére, mégis a társadalmi válsággal kapcsolatos összes alapvető problémát igyekezett megvilágítani, vagy legalábbis érinteni. Vannak olyan tételei, állításai, következtetései, amelyek vita és ellenvetés tárgyát képezhetik, és amelyekről vitatkozni kell minél szélesebb körben. Itt elsősorban a válság gyökereire, okaira és (részben) megnyilvánulási formáira, hangsúlypontjaira gondolok. A kérdések ilyen nyílt és tudományos felvetése minden olvasót elmélyült gondolkodásra, intellektuális töprengésre készítet, és egyben serkentőleg, bátorítólag, útmutatólag hathat (újabb) tudományos kutatások megszervezésére.

Megkülönböztetett figyelmet érdemelnek a mű egyes tételeinek pedagógiai-oktatásügyi vonatkozásai. A kérdések egész sorát veti fel — ébreszti fel bennem. Milyen hatnak a társadalmi-politikai rendszer működésének különböző pozitív és negatív jelenségei az értékrendszer kialakulására, elsősorban a fiataloknál? Hogyan hat a dolgozók környezete, a munkaszervezetekben uralkodó légkör a személyiség fejlődésére, az egyéni és a társadalmi érdekek összhangjának esetleges felbomlására stb. Megannyi égető kérdés és kihívás a pedagógia számára.

Ennek a sokak számára talán nehézkés stílusú könyvnek — amelyet mindenkinek, akit társadalmi fejlődésünk időszerű kérdései érdekelnek melegen ajánlok — számomra legnagyobb tanulsága a következő:

A társadalmi válságot csak egy *mélyreható társadalmi reformmal*, el-

sősorban a társadalmi viszonyok változtatásával lehetséges megoldani, és ez magában foglalja egy új értékrend, ill. a kölcsönös bizalom és felelősség rendszerének a kialakítását — a szocialista erkölcs kö-

vetelményeinek a tiszteletben tartását. A gazdasági reform csak egy ilyen keretben, a társadalmi reform függvényeként valósítható meg tökéletesen.

Tóth Lajos

MARX REGÉNYESÍTETT ÉLETRAJZA

Szerebrjakova Galina: Karl Marks — Romansirana biografija. Svjetlost, OOUR Izdavačka djelatnost, Sarajevo, 1982; fordította: Danica Jakšić, 626 oldal

A jugoszláv átlagolvasó, aki csak a hazai kiadványokra van utalva nemigen dűskál a Marx munkásságára és életére vonatkozó művek között. Különösen szerény a választék a könyvpiacon kapható alkotásokból. Ezt a választékot frissíti most fel a sarajevói kiadó igen komoly grafikai kivitelésben és tekintélyes összegért (850 din.) áruba bocsátott kiadványa. Érthetetlen ez a mondanivalójában szerény, de kivitelezésében sokatmondó könyv, ha nem vesszük figyelembe, hogy a neves kiadóház melyik sorozatában jelent meg. Ugyanis a jeles személyiségek életrajzának többé-kevésbé szórakoztató olvasmányként közreadott sorozatában esett a választás a már elévült irodalmi módszereket alkalmazó orosz író (irodalmi munkásságát 1925-ben kezdte a Komszomszkaja Pravdában, ezt a könyvét a szovjet ifjúsági kiadó, a Malladaja gvargyija vagy két évtizeddel a mostani előtt adta ki) könyvére. A könyv nem Marx életművéről szól, a múlt század történelmi eseményeit és társadalmi viszonyait pedig csak szórványosan tárgyalja, hol meglehetősen részletességgel, hol meg éppen csak megemlítve őket. Ez vonatkozik a Marxot körülvevő harcostársakra és ellenfelekre is. Egyeseket részletes jellemábrázolás és emberi magatartásuk

alapján mutat be, mások viszont, akik igen lényegesek voltak Marx tevékenységének kibontakozásában, alig vannak jelen.

A nálunk kapható Marx életútját tárgyaló és bemutató művek közül elsősorban kettőt kell megemlíteni: a dr. Zvonko Tkalec szerkesztésében, 1978-ban megjelent *Sećanja na Marksa i Engelsa — Memoari, članci, zapisi njihovih savremenika*. (Globus, Zgb) című könyvet. Ez a kortársak visszaemlékezéseit és értékeléseit tartalmazó kiadvány a mai olvasónak is sokat mond, tartalmas és megleveníti a tudományos szocializmus megalapítóinak egyéniségét és tevékenységét. A másik kiadvány a legbizarrabb az összes Marx életével és életművével foglalkozó hazai kiadványok sorában. A belgrádi egyetemista kiadó központ (SIC) M. Rius Londonban 1976-ban megjelentetett humoros-szatirikus képregényét adta közre *Marx za početnike* címmel. A kiadvány Marx életét és tanításának lényegét vázolja.

A háború utáni — tudomásunk szerint — első Marxszal foglalkozó kiadványunk a belgrádi Kultura gondozásában 1950-ben jelent meg *Karl Marks — članci i sećanja* címmel. Ezt a szerény terjedelmű kiadványt (151 o.) még ugyanabban az évben magyar nyelven is közre-

adta az újvidéki Bratsztvo-Jedinsztvo *Marx Károly — cikkekk és emlékezések* címmel.

1952-ben David Boriszovics Rjazanov kilenc előadását magába foglaló könyve, *Marx és Engels* címmel, ugyancsak a belgrádi Kultura kiadásában hagyta el a sajtót. Ezt az értékes könyvet a BIGZ (a Kultura tevékenységének folytatója és ápolója) 1975-ben zsebkönyv alakban is az olvasók asztalára tette.

A legértékesebb, Marx-életművet és életrajzot 1958-ban adta ki a belgrádi Kultura, mégpedig Franz Mehring: *Karl Marks — Istorija nje-gova života* címmel. Ez a kiadvány Mehring 1918-ban kinyomtatott könyvének a fordítása volt, és ma már ritkaságszámba megy. Egy másik szerző igényes műve, amely részben vitatható, Auguste Cornu: *Karl Marx és Friedrich Engels — életük és életműük*. Ebből a mélykötetes monográfiából még csak az első két kötet jelent meg 1958 és 1960-ban a zágrábi Naprijed Könyvkiadó gondozásában. Predrag Vranicki analitikus műve ugyancsak a marxizmus történetével foglalkozik. Újabb kiadásaiiban Marx élete és gondolati kibontakozása kimagasló helyet foglal el. A Vranicki-mű első kiadása, egy kötetben 1962-ben, a kétkötetes második kiadás 1971-ben, a háromkötetes harmadik kiadás pedig 1975-ben jelent meg, mint a zágrábi Naprijed kiadásában *Historija marksizma* címen.

Egy sajátos és lényeges Marxról szóló szerbhorvát nyelvű kiadványra kell még felhívni a figyelmet. Lenin közvetlen harcostársának, a Marx—Engels Intézet igazgatójának, David Boriszovics Rjazanovnak a szöveggyűjteményére, amely Marx emberi arányait, munkamódszerét és életművének jelentős súlypontjait is szemlélteti, helyenként a Marx—Engels-szövegek beiktatásával. Ez a könyv, ahogyan Vera Pilić előszo-

vából (1974) megtudtuk, első szerbhorvát nyelvű kiadását már 1934-ben megírta, Zágrábban. A mostani, második kiadást a már említett belgrádi egyetemista kiadóközpon-t adta közre. A kiadás jelentőségénél fogva nagyobb visszhangot érdemelt volna és érdemel ma is. A kiadvány szerbhorvát címe: *Knjiga o Marksu* (Marks, Engels, Plehanov, Mering, Luksemburg, Uljanov, Lafarg, Lesner, Libkneht i Rjazanov, predgovor Vera Pilić; Izdavački centar studenata, Beograd, maja 1974).

Erdemes még megemlíteni az első hazai szerző monográfiáját amely, igaz, nem öleli fel Marx egész tevékenységét, Predrag Vranicki monográfiáját, amely *Misaoni razvitak Karla Marksa* címmel 1953-ban, Zágrábban jelent meg a Matica hrvatska kiadásában. Továbbá Roger Garaudy: *Karl Marx* (eredeti megjelenési év: Párizs, 1964) című szerényebb igényű könyvét, amelyet 1968-ban a belgrádi Kultura jelentetett meg, majd 1976-ban a zágrábi Školska Knjiga Kiadó. Nem érdektelen ez utóbbi kiadónak az 1976-ban megjelentetett, Maximilliam Rubel írta (eredeti megjelenése Münchenben, 1968-ban) *Kronika Marxova života* című könyve sem.

Amint a felsorolásból látható, az utóbbi két évtizedben szerbhorvát nyelven megjelent Marxról szóló monográfiák és szöveggyűjtemények közül mindössze 3—4 kiadványt ajánlhatunk az érdeklődőnek, és az ajánlott kiadványok között nem szerepelne Galina Szerebrjakova *Marx életrajza*. Viszont annak az olvasónak, aki igényt érez arra, hogy regényes formában megismerkedjen Nagy Katalin cárnő udvari mesterkedésekkel és hálószo-batitkoltskal fűszerezett uralkodói vállalkozásaival, annak nem árt, ha Marx „regényes” életrajzát veszi kézbe (másvalamit aligha is olvasna el), még ha egy botladozó irodalmi eszközökkel író-

dott és hiányos tényálladéku életrajzról van is szó.

A mai életvitelünkhöz tartozik, hogy Marx mint hős és a marxizmus mint eszmevilág már a képregények és a kulcsregények olvasóit is foglalkoztatja, de természetesen ezek nem helyettesíthetik a megbízható és átfogó irodalmat, nem utolsó sorban az eredeti forrásirodalmat, függetlenül az elmélyülési szándéktól és az alapműveltségtől.

Szerebrjakova könyvére is jellemző, ami gyakran jelen van a Marx-monográfiák tárgyalási módjában, hogy Marx ifjú éveit és tevékenységének első két évtizedét sokkal részletesebben mutatja be és elemzi, mint élete utolsó két évtizedének tartalmát. Ez még az adott esetben azzal is magyarázható, hogy az író nő előzőleg már írt Marxról két könyvet: *Karl Marx ifjúsága* és *Elragadott láng* címmel. Nem jó szolgálatot tett a kiadó Szerebrjakova könyvének, amely nyilván népszerűsítő szándékkal íródott, amikor a függelék kezdő mondatában elmondta, hogy ez a könyv Marx első tudományos-művészi feldolgozású életrajza, mert a tudományos feldolgozás szempontjából sok kívánnivalót hagy maga mögött, alkalmazott művészi eljárása pedig igencsak vitatható.

Marx főművéről, *A tőkéről* pl. ugyancsak hiányos képet kapunk. Ezen nem változtat az sem, hogy *A tőke* I. kötetének alapvető mondanivalóját 5 oldalon igyekszik bemutatni (466—471. o.) és gyakran hangsúlyozza *A tőke* korszakalkotó jelentőségét. Ezzel szemben az olvasó semmilyen információt sem kap az 1859-ben megjelent *A politikai gazdaságtan bírálatához* és *A tőke* 1867-ben I. kötete közötti kapcsolatáról, de még az 1857 októbere és 1858 márciusa között íródott 50 ívnyi kéziratról, *A politikai gazdaságtan* nyersfogalmazásáról sem. *A tőke*

első kötetének visszhangjáról, befogadásáról, fordításáról ugyancsak keveset tudunk meg ebből a műből. Több helyütt is foglalkozik az angol fordítás előkészületeivel, amely kiadást Marx már nem érte meg. Sok szó esik *A tőke* I. kötetének orosz fordítóiról és orosz nyelvű kiadásáról. Ez volt ugyanis a világon *A tőke* első fordítása. Csak melléleg tudjuk meg azonban, hogy ezt a kiadást elkobozták, noha maradt néhány példány, amely nyilvánvalóan közkezen forgott a cári Oroszországban. Ennek a mozzanatnak a kidomborítása indokolt és érthető, hisz jelentős esemény volt ez *A tőke* I. kötetének világhódító útra indulásában. De az már érthetetlen, hogy említés sem esik *A tőke* I. kötetének francia fordítóiról, Marx személyes részvételéről ebben a munkában, illetve a francia szöveg részletes átnézéséről, majd az új címezés és közcímezés alapján való megjelenéséről. Nem esik szó *A tőke* I. kötetének második német kiadásáról sem. Az olvasó bizonytalanságában marad Marxnak *A tőke* további köteteire vonatkozó terveit és tényleges munkáját illetően.

Hasonló rapszodikusság van jelen a Marxot körülvevő személyek esetében is. Az, hogy az oroszországi forradalmárok kapcsolatai, tevékenysége részletes feldolgozást kapott, indokolt az olvasótábor végett. Kevésbé helyes viszont az, hogy például Lassalle-t részletesebben ábrázolja mint embert és jellemet a könyv, tényleges kapcsolatait Marxszal pedig csak szórványosan. Ugyanígy csak melléleg szól Liebknechttről, vagy másokról, akikkel ugyan nem volt egy véleményen, de baráti és családi köréhez tartoztak.

A könyv nem is törekedett az egyes kulcsjelentőségű társadalmi események és helyzetek ábrázolására, bizonyos eseményeket azonban

mégis mozgalmasan és élethűen ecsetel. Így pl. a Kommunisták Szövetsége költői központi bizottsága tagja ellen indított 1852. évi perrel kapcsolatos eseményeket, az 1871-es párizsi kommun történéseit és A Nemzetközi Munkásszövetség kapcsolatát a párizsiakkal, de a saját tevékenységét is mozgalmasan és eseménydúsán ábrázolja.

Né feledjünk, regényes életrajzról van szó. Ezért az író érdemként könyvelhetjük el, hogy az olvasó meggyőző képet kap Marx felesége és két idősebb lánya (Tussy

alalja már nem rajzolódik ki anynyira) életútjáról és társadalmi tevékenységéről, míg Marx nézetkülönbségét Proudhonnal, Bakunyinnal és Lassalle-lal, csak jelzi és a lényegretapintó magyarázatokat csupán szűkös utalásokra korlátozza.

Egészében véve a könyv a könyvnyű olvasmányok közé tartozik, s még a felületes olvasót is csak helyenként köti le mozgalmas tárgyalási módjával, az igényeset pedig távolról sem elégíti ki.

Rehák László

DR. SUSÁNSZKY JÁNOS: A RACIONALIZÁLÁS MÓDSZERTANA

Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1982.

Dr. Susánszky János A racionalizálás módszertana című könyvének nem az a rendeltetése, hogy teljes és kimerítő összefoglalást adjon a szervezés módszertan egészéről. E könyv tartalma a szervezés módszertanának, másként a „szervezés technológiájának” sajátos részterülete, amely a „hogyan szervezzünk?” kérdésre törekszik választ adni, leszűkítve a választ a veszteség- és tartalékfeltáró s hasznosító szervezésre, a racionalizálásra.

„A hatékony, eredményes szervezésnek a szervezés tárgyával kapcsolatos ismereteken túl a korszerű módszerek alkalmazása is nélkülözhetetlen feltétele. A szervezés színvonalas gyakorlata nem igényel különleges képességeket, hanem meghatározott ismeretek alapos elsajátítását és begyakorlását feltételezi. Szervezni éppúgy meg lehet tanulni, ahogyan megtanulható a technológia vagy a számvitel” — írja a szerző a bevezetésben.

A könyv fokozatosan, lépésről lépésre vezeti el az olvasót a racio-

nalizálás szervezés metodikájába. Elsőként meghatározza a racionalizálás helyét a szervezés célrendszerében, majd utal azokra az okokra, amelyek új veszteségfeltáró módszerek kifejlesztésére készítetik a szervezéstudományt és ezek alkalmazására a gyakorlatot.

Dr. Susánszky János 12 tézisben foglalja össze a veszteségfeltárás és mobilizálás korszerű módszereire, a különféle racionalizálási technikákra jellemző módszertani ismerőket.

Bemutatja azon szervezett folyamat fázisait, melyek eredményeként elérhető a racionalizálás célállapota, s mely tényezők ihatnak ki a vállalatban folyó racionalizáló innováció eredményességére. „Ki készítse el a racionalizálási folyamat metodikai tervezetét? Ki integrálja az alkotó kollektíva ötleteit? Külső szakértő vagy belső (vállalati) szakember?” — teszi fel a kérdést a szerző. Választ adva az ilyen jellegű kérdésekre és utalva a szervező részleg helyére a szervezeti struk-

túrában és a szervező részleg felépítésére, dr. Susánszky János eljut a racionalizálási technikák előnyös vonásainak ismertetéséig.

A racionalizálási technikákat rendszerezni — táblázatban foglalja össze a szervezési gyakorlatban alkalmazhatónak ítélt módszereket. „E technikák nem *receptek*, a megoldások optimális módozata a vállalati (szervezeti) sajátosságok függvénye. A köztelen módszerekkel nyert ötletek szervezői képzettséggel és gyakorlattal minősíthetők, a csoporteljárások szakavatott irányítást feltételeznek, s a teszt-kérdésekre adott válaszok összefüggéseikben valló értékeléséhez is sajátos szervezői szakképzettség szükséges.” — hangsúlyozza a szerző. Részletesen tárgyal minden egyes technikát, utal előnyeire, hátrányaira s rámutat alkalmazási területeire, ugyanis az egyes eljárások alkalmassága az adott körülményektől függően változó.

Szól a szabványosításról, bár a szabványosítás metodikájának, funkciójának, tárgyköreinek és szervezetenek ismertetése nem célja e könyvnek. A szerző rámutat a racionalizálás és a szabványosítás kölcsönös összefüggéseire. E témakör két vonatkozása: „Az első: a szabványosítás történetileg is, s tartalmi-logikai középpontból is a racionalizálás folyamatkörébe tartozik, módszertani fegyvertárának kiemelkedő jelentőségű technikája. A második: eddig jórészt hasznosítatlan előnyök rejlenek a szervezés tárgya, módszerei és eszközei szabványosítási lehetőségeinek feltárásában és azok optimális szorosságú unifikálásában.” — emeli ki dr. Susánszky János.

Említést tesz a preventív racionalizálásról, a racionalizálási technikák kombinációjáról és az ezzel kapcsolatos empirikus tapasztalatok-

ról, valamint a racionalizáló szervezés oktatásáról, ugyanis a hatékonyabb, jobb megoldások egyik forrása az alkotó kapacitás korszerű szinten tartása, ez viszont állandó továbbképzést feltételez.

Dr. Susánszky János a „vállalatát” s ennek problematikáját kutatja. Kevésbé a perspektivikus, inkább a mindennapos szervezési feladatokra és lehetőségekre van tekintettel és igyekszik — minél kevesebb meghatározást és felsorolást adva — a gyakorlatban már bevált, számos vállalatnál használható módszerekre és eszközökre felhívni a figyelmet.

A szerző szerint törekedni kell, hogy a könyvben közölt módszereket, eljárásokat példának tekintve és saját tapasztalatainkkal bővítve, önmagunk keressünk megoldásokat a mindenkori esetekre. A tárgyaltak csak megindíthatják vagy aláttamaszthatják azt a gondolkodási folyamatot, amely a racionális szervezéshez, a megfelelő szervezet, folyamat, munkamódszer és munkahely kialakításához vezet.

A racionalizáló szervezésről könyvek és tanulmányok sokasága jelent meg az utóbbi évtizedben. Ezek túlnyomó többsége a racionalizálás egy-egy részletébe mélyedt el. Ezzel szemben dr. Susánszky János átfogóan, széleskörűen tanulmányozza a racionalizáló szervezést.

A könyv által törvénő új eredmények közreadása, a kiterjedt magyar szakirodalom kritikai elemzése, az egyes módszerek adaptálhatóvá alakítása, néhány saját tapasztalattal kiegészítve új utak megjelöléséhez vezethet, a rendszerezés pedig elősegítheti, hogy a racionalizálás részvonalkozásai egységes szemléletű ismeretanyagá ötvöződjének össze.

Seregély Tünde

TÖBBSZINTŰ TERVEZÉS DEKOMPOZÍCIÓS MÓDSZEREKKEL

Đorđe Sorad: Višenivosko planiranje u poslovnom sistemu primenom metoda dekompozicije. Doktori disszertáció, Informatikai és Szervezési Intézet, Szabadka, 1982

Minden racionális emberi tevékenység magába foglalja a tervezést, mert az megelőz minden következő aktivitást, így a végrehajtást, az ellenőrzést. Ez különösen dinamikus társadalmakban jut kifejezésre, ahol az ügyviteli rendszerek alkalmazkodása a változó körülményekhez és követelményekhez elsősorban a tervezés által valósul meg. Így nem is váratlan dolog, hogy a tervezési folyamat a rendszer változásainak hordozója. Ezek a változások a döntési folyamat racionális mivoltától függnek. Épp ebben különböznek az ügyviteli rendszerek az egyszerű, élettelen, nyílt fizikai rendszerektől. A tervezés és döntés szoros kapcsolatban áll. A döntés az alternatív lehetőségek közötti választás, a tervezés viszont ehhez a hatást, illetve a jövő jelenlétét kapcsolja hozzá. Döntés a tervezés minden fázisában születik, ezért attól elválaszthatatlan. A tervezés végső célja pedig egy ügyviteli rendszer olyan integrált döntési rendszerét megteremteni, amely keretét képezi a rendszer teljes aktivitásának.

Az öngazgatású tervezésnek igen fontos követelménye a tervezés integráltsága, mert az ügyviteli rendszerekben a tervezői döntéseket az öngazgatású rendszer több szintjén hozzák. Lényeges a tervezési feladatok összhangja és egyeztetése is. Az integráltság biztosítja a koordinációt a tervezői döntések meghozatalában és végrehajtásában. Így megnő a belső és a külső alkalmazkodás lehetősége csakúgy, mint az ügyviteli rendszer képessége arra, hogy a tevékenységek által kapcsolatba került könnyezetre hasson.

Szórád György doktori tézise hozzájárulás az olyan irányok kiválasztásához, amelyek az ügyviteli rendszer tervösszehangolását egzakt módszerekkel végzik, több szinten. A munkában a lineáris programozás dekompozíciós elvét alkalmazták, de nem azzal a céllal, hogy az a társadalmi megállapodást és öngazgatói megegyezést mint az öngazgatói tervezés alapvető módszerét váltsa fel, hanem éppen rájuk támaszkodva az öngazgatói döntés függvényében arra szolgáljon, hogy rámutasson a többszintű tervezés problematikájára az öngazgatású ügyviteli rendszerben, illetve, hogy a többszintű tervezői feladatok meghozatalát hatékonyabbá és racionálisabbá tegye.

Csak az utóbbi 10 évben jelentek meg olyan módszerek, amelyek elméletileg lehetővé teszik az optimális tervezést a többszintű rendszerekben, amelyek egy bizonyos szintig decentralizáltak. Ugyanakkor jelentkezik az a dilemma is, hogy ezt gyakorlatilag, élő számokkal is véghez kell vinni, azzal a tudattal, hogy a túl leépített (aggregált) rendszerekben a választási lehetőség kisebb, a kapott információk kevésbé megbízhatók, másrészt a nagyméretű feladatokat még nagykapacitású számítógépekkel is nehéz numerikusan feldolgozni.

A probléma megoldása a meglévő ismeretek alapján az optimalizációs probléma dekompozíciójában van, illetve a nagyszámú feltételekkel és aktivitásokkal rendelkező rendszer leszűkítésében egyszerűbb rendszerek színvonalára kevesebb korlátozó feltétellel. Ezt a problémát elsőnek Dantzig és Wolfe oldotta meg 1960-

ban. A dekompozíciós algoritmusokat először csak a nagyméretű lineáris programozási feladatok numerikus feldolgozására és megoldására használták, s csak később derült ki, hogy sikeresen alkalmazhatók a decentralizált rendszerekben történő többszintű tervezési folyamatok absztraktt leírására is.

A munka általános célja a lineáris programozás dekompozíciós algoritmus alkalmazási lehetőségének kivizsgálása az öngazgatású ügyviteli rendszerekben, vagyis a többtanaszból álló munkaszervezetben. Ebből következnek a konkrét célok és feladatok, amelyeket a szerző a következőképpen foglal össze:

a) rámutatni a többszintűség jelentőségére az öngazgatású tervezésben;

b) a szervezett öngazgatású ügyviteli rendszer többszintű tervezésének eléggé általános, tudományos-elméleti megközelítése dekompozíciós módszerek felhasználásával;

c) a dekompozíciós módszerek rendszeresítése és összehasonlítása;

d) matematikailag bizonyított elméleteket vezetni be a nagyméretű rendszerek dekompozíciós módszerekkel való optimalálásának lehetőségéről;

e) az ügyviteli rendszerek többszintű tervezésében alkalmazott lineáris programozási dekompozíciós módszer alkalmazásának bíráló elemzése;

f) az ügyviteli rendszerek többszintű tervezésének részére olyan metodológia megszerkesztése, amely a Dantzig—Wolfe módszeren alapszik, s amely nincs ellentétben az öngazgatású tervezéssel, s azt nem is válthatja fel, hanem beleépül abba

a mechanizmusba, s így a többszintű tervösszehangolás folyamatát hatékonyabbá teszi.

A szerző többek között egy gyakorlati problémát is bemutat, mégpedig egy kétszintű, blokkdiagonális struktúrájú lineáris programozási problémát. Elemzi a dekompozíciós alrendszerekre való felbontás lehetőségét, s felsorolja az ilyen nagyméretű problémák néhány megoldási módszerét. A szerző klasszifikálja az ismertebb dekompozíciós algoritmusokat, s bemutatja matematikai interpretációjukat is (ilyen pl. a Dantzig—Wolfe módszer, duális változat, a Rosen-módszer, a Benders-módszer). Mindezek mellett még elvégzi a matematikai elemzéseket a szükséges tételekkel és azok bizonyításával. Egy külön fejezet foglalkozik a lineáris programozás dekompozíciós módszer alkalmazásának elemzésével a többszintű tervezésben, mégpedig egyrészt matematika, másrészt számítástechnikai, valamint alkalmazási és gazdasági szempontból. A függelékben olyan témakörökre tér ki, amelyek az eredeti szöveg menetét szükségtelenül eltérítenek és kibővítenék, az anyag megértéséhez viszont elengedhetetlenek.

A bemutatott disszertációról leszögezhető, hogy egy jelentős hozzájárulás a tervösszehangolás egzakt módszerének feltárásához, amely a többszintű öngazgatású ügyviteli rendszerben sikeresen alkalmazható a társadalmi megállapodásra, és öngazgatási megegyezésre támaszkodva a többszintű tervezési problémák megoldásában.

Molnár S. Verona

DERYCK COOKE: A ZENE NYELVE

A szerző könyvében 320 oldalon*, öt fejezetben (keresztül próbál feleletet adni néhány rendkívüli, szokatlan kérdésre. Az említett öt fejezet a következő címeket viseli: Milyen művészet a zene; A zenei kifejezés elemei; A zeneszótár néhány alapterminusa; A zenei kommunikáció folyamata és A zenei nyelv funkcionálása tágabb értelemben. A könyvet a szerző előszava nyitja, a fejezetek után pedig név- és tárgymutató segíti a könnyebb tájékozódást.

Az előszóból megtudhatjuk, hogy Deryck Cooke az európai zenére korlátozza megfigyeléseit, annak is azon részére, amely a művészi zenét foglalja magába. Vallójában elismeri, hogy a művészi zene gyökerei a népdalokban keresendők, de mégsem vállalkozik arra, hogy ezt a kettőt összekösse. Szerinte bizonytalan kiemelésű a népzenevel foglalkozni, mert sohasem biztos, hogy egy bizonyos dallam szövege eredetileg ahhoz a dallamhoz tartozott-e vagy sem. Ebből kifolyólag bizonytalanává válik magának a dallamnak az emocionális tartalmú meghatározhatósága.

Itt azonnal két dologra kell felfigyelnünk. Az első: Deryck Cooke tulajdonképpen a zene emocionális tartalmát, érzelmi magvát és folyamatát kívánja felfedni. Ebből már világosan kitűnik, hogy szerinte a zene képtelen kifejezni fogalmi tartalmakat. Nos, ez nem ilyen egyszerű. Kérdés ugyanis, hogy pl. a gyász, a győzelem, a vereség, a nihilisztikus tagadás, a magasztalás valóban kifejezhetetlenek-e, vagy igenis létezik néhány olyan jellegzetesség, amely, ha másként nem is, általánosan, átfogóan, impliciten mégis képes világosan, megfoghatóan

megfogalmazni a fentebbi példákat. Ime néhány biztos eset: gyász — Chopin, a b-moll szonáta III. tétel, Beethoven, az Eroica II. tétel, Mahler, az V. szimfónia IV. tétel; győzelem — Beethoven, az V. szimfónia IV. tétel, az Eroica fináléja, Mahler, a III. szimfónia fináléja, a szerelem tökéletes, triumfális kiteljesedése: vereség — Mahler, a IX. szimfónia fináléja, sajátos bele-törődési és megnyugvási hangvételben, Csajkovszkij, a Rómeó és Júlia fináléjának sorsszerű végzettsége; nihilizmus — Vaughan Williams VI. szimfóniájának fináléja, Csajkovszkij VI. szimfóniájának fináléja; magasztalás — Liszt, Hungária, szimfonikus költemény; megdicsőülés — Richard Strauss, Halál és megdicsőülés, Csajkovszkij, Manfred, szimfonikus költemény és így tovább.

Kétségtelen, hogy mindezen fogalmak mellé egy sereg adekvát érzelm társítható, amelyek adott zenei körülmények között valóban nem is maradnak el. Fel kell azonban figyelniünk arra, hogy az itt felhozott példáinkban kizárólag a hangszeres zenére korlátozódtam. Könnyű ugyanis azoknak a zenei anyagoknak a tartalmát meghatározni, amelyek konkrét szöveget vonnak maguk után, mint az oratóriumok, misék, operák, dalok és más szöveges művek.

Egyben itt érintjük a második kérdésünket is. Vajon nem tévedünk-e, ha túlzott biztonsággal vagyunk a szöveg tartalma iránt és abból vonjuk le a zenére vonatkozó következtetéseinket? Ugyanis, mint már említettem, Deryck Cooke a népdalok emocionális háttérének elemzésétől egyrészt éppen azért tekint el, mert bizonytalanak tartja a szöveg és a dal valódi egybetartozását. Kétségtelen, hogy a szöveges művek érzelmi tartalmának megfejtséje lényege-

* Deryck Cooke: Jezik muzike, Nolit, Belgrád, 1982.

sen könnyebb, mint a tiszta hangszerezésé, de a maga nemében ez csapda marad. Megszoktuk, hogy az ilyen szerzeményekkel kapcsolatban felületes kijelentéseket teszünk, mint pl.: milyen nagyszerűen illik a szöveghez a zene, mennyire híven követi a szöveget a zene, mennyire együtt mozog a köztük.

Vajon így van-e? Nem lehetséges-e, hogy talán a zenéhez illik a szöveg, a zenét követi híven a szöveg és így mozognak együtt? Valójában egyik sem helyes. Ez a két lehetőség, mármint a zene vagy a szöveg magasabbrendűségének kérdése a zeneszerző koncepciójától függ, tehát attól, mikor melyiket helyezi előtérbe. Csakhogy az igazi zeneszerző a szöveget mindig másodrangúnak tekinti, hiszen azért nyúl a zenéhez, hogy azon keresztül olyan kvalitásokat fejessen ki, amelyeket bármely más eszköz igénybevétele mellett sem képes. A szöveg a darab literáris tartalma, míg a zene annak emotív, zenén keresztül kivilágító tartalma — hogy Deryck Cooke gondolatmenetével éljen. Az előbbi konkrét fogalmi filozófiai alapjai megkereshetők, az utóbbié aligha. A zene ezenkívül, ha igazán jó zene, sohasem a literáris tartalmat meséli el, hanem a történetnek bizonyos reflexiójává válik. Nagyon valószínűnek látszik, hogy ez a tartalom éppen az érzelmi reflexiót foglalja magába.

Nem lenne oktalán próbálkozás, ha valaki pl. Bach h-moll miséjének szövegét eltörölve adná elő a művet: vagy akár úgy, hogy a kórust megfelelő hangszerezés igénybevételével helyettesítene. Maradjunk mégis az első változatnál, ugyanis érzelmi szempontból sem mindegy, hogy az eredetileg emberi hangokra képzelt zene elveszti-e ezt a karakterét vagy sem. Az igaz zene így nem csönki, legalábbis nem annak zenei anyaga (más kérdés magának a műnek és

alapfunkciójának elkerülhetetlen roncslása, de ezzel számolnunk kell, ha akár egy fél lépéssel is előbbre szeretnénk jutni). Nos, az így kapott Bach h-moll mise most már tisztán zenei oldaláról szemlélhető. Lényegében ugyanoda jutottunk, mintha bármely másik zenekari mű tartalmát kellene megvizsgáljunk. Sőt ebben az approximációban egy mindennapi példa banalitására is ráismertünk: megannyi esetben hallgatunk olyan szöveges zenét, amelynek literáris tartalmáról fogalmunk sincs, ment a szöveget nem értjük és fordítását vagy összefoglalását sem olvastuk soha. Távol áll tőlem, hogy az ilyen eseteket analizáljam, mert ez nem a legmegfelelőbb alkalom ahhoz, de had szövezzem le, gyakorlatból tudom, hogy ilyen körülmények között is célba ér a hallgató éppen a zenének a vezetőképessege folytán. Hogy mi az, ami ilyenkor vezet? Valószínű, hogy az emocionális tartalom — ennek létezése mellett tör pácát Deryck Cooke is.

Nézzük meg, mivel jár a zene érzelmi tartalmának érzékelése, ha a megfigyelő és a megfigyelt egy síkon mozog, és mivel jár akkor, amikor a két út egymástól különbözik. Első esetben a hallgató érzelmi állapota adekvát módon változik a zenében rejlével és nagyjából ugyanazokon a folyamatokon, keresztződéseken megy át, mint a zene. Némi eltérések persze lehetségesek és szükségszerűek is, mert a zene kifejező mivolta, sem a megfigyelő nem lehet tökéletes, ugyanakkor a zeneszerző közvetítő egyéniségének hibátlan felfogását akadályozzák a papírra vetett elképzelés és az előadók hiányosságai és nem utolsósorban a befogadónak az alkalomra való felkészültsége. Erre a folyamatra azonban többé-kevésbé mégis érvényes, hogy bizonyos keretek között továbbra is

megmarad a lényegi szál az üzenet szerzője és a befogadó között.

De mi történik olyankor, amikor a két sík egymástól lényegesen eltávolodik? A művet kétségtelenül félreértjük, olyan tulajdonságokkal ruházzuk fel, amelyeket sohasem találhatunk meg benne, ha a körülmények egyszer helyes irányba változnak meg. Ez pontosan olyankor következik be, amikor beleveszünk a művel szemben támasztott elvárásainkba, amikor egy adott helyen önmagunkat fávörizálva állapunk amabból. Idővel ennek a félreértésnek misztázódnia kell, ha észreveszünk, hogy a mű egészen máshova érkezett, mint mi. Az ilyen esetekre jellemző, hogy a helytelen vonalon haladva sehova sem érkeünk, vagy ha igen, akkor egy meghatározatlan és értelmetlen állapotban rekedünk meg.

Azok, akik tagadják a művészi zene emocionális mivoltát, a formalista-strukturalista irányzat képviselői. Szerintünk a zene tartalmát maguk a hangok adják meg és ennek, a hangjegyekkel körülírt tartalomnak a megjelenési alakja maga a mű formája. Bogozhatnánk még tovább ezt a szálát, de arra a megállapításra jutnánk, hogy ez az irányzat a zenét intellektuális síkon ismeri el. Tagadja érzelmi alapját, és ha a zene hallgatása közben az valamilyen érzelmet ki is vált, azt a forma és a technika együttműködésében rejltő erőnek tulajdonítják.

És akkor tulajdonképpen már itt is vagyunk a legfontosabb kérdésnél: az előadó muzikálításának szerepénél és fontosságánál. Mivel a zene iránt érdeklődők többsége önergeből nem tud a műhöz közeledni, nem tud hangszereit játszani és nem ismeri a kottát, így a szerzeményekben rejltő tartalmat is csak az előadóművész tudja eljuttatni a hallgatósághoz. Mennyire lesz megközelítőleg azonos a megszólaltatott mű az eredetivel,

az az előadón múlik. Rajta múlik ugyanis, hogy észreveszi-e azokat az apró jelcskéket, amelyek egyetlen kottába sincsenek bejegyezve, tud-e változtatatosan, többszínűen játszani, képes-e a drámai lépítkezés formáját megvalósítani, észreveszi-e a strukturális momentumok közötti kapcsolatok milyenségét, belelát-e a mű központi mozgatóelvébe, megéri-e a dinamikai egyensúly minden változtatásában rejltő alakítótság lényegét, elveinek véghezvitelében mennyire tud következetes maradni stb. Ha ezekkel a kvalifikációkkal bizonyos túlzási határon belül tud élni, akkor muzikálisnak mondjuk. Amennyiben valóban helyesen él ezekkel a zenei tulajdonságformákkal, úgy bizonyos, hogy az előadandó művet annak emocionális oldaláról közelíti meg. Világos előtte, hogy a zene él, lélegzik, fejlődik, hogy emotív töltetű és az érzelmeik alakulásán keresztül zajlik a történet — érzelmi alapokon nyugvó történet.

A zene tehát *emotív történet*. Ezt hangoztatja Deryck Cooke is. Könyvében tekintélyes teret szentel ennek konkrét bizonyítására is. Módszere végteleenül egyszerű. A szóveges zeneművekből jellegetes dallamíveket válogat ki, amelyekre szerinte jellemző, hogy mindegyik egy konkrét emotívítást hordoz magában. A meglevő példákhoz ezután olyan, többnyire ismét csak szóveges példát keres, amelynek dallamstruktúrája és literális tartalma is hasonlóit vagy éppen megegyezik amazzal. Ezzel azt éri el, hogy egyazon emóció mellé több zenei példát tud rendelni, amelyeknek néha még ritmikái szerkezete is meglepő hasonlatosságokat mutat. Ezt az elvet végigvezetve az emóciók skáláján egy olyan zenei gyűjteményt kap, amely észrevehetően más jellegzetességeiben is egyezést mutat. Ezek a zenei szavak szerinte nem egyebek,

mint archetípusok, a zene kifejezésének archetípusai, amelyek rendszerezéssel a zenei nyelv alapszótárát alkothatják.

Minden rendben is volna, csak hogy legalább annyi ellenpélda hozható fel egy-egy típuson belül, mint ahány teljesen közömbös is. Továbbá Deryck Cooke példái túlnyomóan szöveges példák és az a kétélyem támadt, hogy a szöveges példák analógiájából válogatta ki a hangszeres példák java részét is. Tudvalevő ugyanis, hogy a zene egyedül csak azt képes igazán kifejezni, amit a tisztán hangszeres zene is ki tud fejezni. Minden egyéb szöveges zene felsőbbrendűsége az előbbivel szemben csak látszólagos előny valójában, és a szöveg rendszerint arra szolgál, hogy alkarcja a zene eredeti fogyatékoságait vagy mellékes, a zenétől távol eső asszociációkra ösztönözzön. Dehát ekkor már lényegében megkerültük magát a zenét és javarészt a szöveg hatása alá kerülünk. Éppen ilyenkor vagyunk hajlamosak a zenére új képességeket ráaggatni, amelyek sohasem voltak tartozékai és legintenzívebb törekvésünk mellett sem lesznek azok soha.

Visszatérve feltételezett szótárunk alapelemeire, zavaró körülményként jön számításba az, hogyha bármely itetszés szerint kiválasztott példánkban egy hangjegy magasságát megváltoztatjuk, az idézet zenei jelentése gyökeresen megváltozhat még akkor is, ha nem túlságosan drasztikus változtatást eszközölünk rajta. Így megesik, hogy az eredményként kapott tartalom más csoportba esik vagy egyetlen meglévőbe sem sorolható teljes egészében.

Még szembeötlőbb az az eset, amelyben teljesen azonos dallamívnek a hangjegyértékeit változtatgatjuk, ritmusát írjuk át, dinamikai korrekciókhoz folyamodunk, különbözőképpen hangszereljük, harmoni-

záljuk stb. Ily módon játszi könnyedséggel lehet legalább 9—10 egymástól teljesen eltérő hangulati tartalmat hordozó példát létrehozni, amelyekben egyetlen közös a kiinduló intervallumok egymás közti viszonya marad.

Deryck Cooke tudatában van annak, hogy könyvében felvetett néhány kérdést, feleletet azonban egyikre sem képes adni. Tanulmányában kizárólag az intervallumok hatásának vizsgálatával foglalkozott és csoportosításait is kizárólag annak alapján végezte. Ez azonban zenei szemszögből nemcsak hiányos, hanem elégtelen is. Sem a ritmika, sem a tempó, hangszín, dinamika, agogika, harmonizálás stb. szerepével és fontosságával nem foglalkozott az intervallumok vizsgálatához hasonló terjedelemben. Tény viszont, hogy a zenét meghatározó összes elemnek egyformán fontos szerepe van az auditív mondanivaló kifejezésében. Ebből adódik, hogy mindaddig semmilyen elfogadhatóbb eredményre nem is juthatunk, amíg a dolgot nem a maga összetettségében szemléljük. Könyvének terjedelme erre nem ad lehetőséget. Százszorosán megnövelt formája mellett is csak a legalapvetőbb jelenségek megvitatására jutna hely. Kérdés viszont, hogy az úgy kapott eredmények rendszerezhetőkké válnának-e vagy sem. Valószínűleg nem, mert miként már említettem, csak egyetlen dallamív intervallumainak megtartásával és a többi elem diszkontinuális változtatásával is több, egymással meg nem férő változatra bukkanunk. Persze nem szükséges éppen az intervallumok alapján osztályozni, de rövid próbálkozás után ugyancsak meglepne bennünket, hogy más elemek csoportosításánál éppúgy kihát a többi változó szerepe, mint az előbbi esetben. Zárt kör az egész, alkármerről indulunk, megoldás nem mutatkozik. Szerintem en-

nek magyarázata egyszerű: minden változat önmaga teljességét adja és mint teljesség eleve nem lehet egyik-másik parcialitás kizárólagos része.

Mint már említettem, a zenét csak a maga összetettségében elemezhetjük, még hozzá minden esetet, szerzeményt külön-külön. Általános következtetéseket is csak számtalan lábjegyzet és approximáció kíséretében vonhatunk le, amennyiben még mindig ragaszkodunk a csoportosításhoz. Ez majdnem teljesen értelmetlen munka, mert vagy elveszünk a megannyi részlet adta lehetőségben, vagy eltávolodunk a lényegtől az egyszerűsítések következtében. Egyvalamit ugyanis sohasem teveszthetünk szem előtt: a zene azért olyan, amilyen, mert minden egyes tényezőjével egyidőben váltja ki a megfelelő hatást.

Az a művelet, amellyel a zenész a mű közelébe férközik éppúgy javarészt a tudatalattinak tulajdonítható, mint az, amely a zeneszerző munkásságában fellelhető. Nem sok eredményre jutottunk volna eddig sem, ha a zenéhez kizárólag intellektuális módon közeledtünk volna. A nagy zeneszerzők és az igazán nagy előadóművészek egyéniségét, zenei karakterét a tudatalatti határozza meg, amire csak ráéptül a munka tudatos oldala. A tisztán intellektuális zene rideg, mesterkelt, szegényebb, mechanikusabb, néha nevetségesen üres próbálkozás marad. Az marad elsősorban azért, mert az

ösztönös zene, a tudatalatti zenéje sokkal igazibb, melegebb, eredetibb, közvetlenebb. A zene teljes megfejtetőségének egyik biztos akadálya, hogy kifejezési képességeit tekintve sokkal szélesebb érzelmi skálán mozog, mint a beszéd, a konkrét fogalmakat, eseményeket, kvalításokat és emóciókat kifejező nyelvezet. A fülnek mindenesetre még nagyon sokat kell tanulnia ahhoz, hogy egyelőre csak a nagyobb változásokat észre tudja venni és fel tudja fogni. A fül azonban mégsem tartozik azok közé a szervek közé, amelyek függetlenehetnek a hallgató egyéniségétől, karakterétől, lelkivilágától, emberi mivoltától. Lényegében rajta keresztül is megmutatkozik a gazda milyensége, és amennyiben az nem halál semmit, vagy csak keveset, talán másutt keresendő annak oka: mondjuk, a világhoz való viszonyában. De ez már egy új terület, amelybe itt nem bocsátkozhatunk bele.

Deryck Cooke könyve mégis tanulságos marad a maga nemében. Fenntartással mondható, hogy némi eredményt fel tudott mutatni, és ha másra nem, de legalább egy halom nehézség és kérdés jelenlétére felhívja a figyelmet. Kétségtelen, hogy emögött a munka mögött magy és lelkiismeretes tevékenység áll. Attól azonban mégsem tartok, hogy ezek a kérdések valaha is ilyen formában megoldódnak.

Cservenák Róbert

A LIKUM BEMUTATKOZÓ SZÁMÁRÓL

Miközben a képzőművészek és a kritikusok arra panaszkodnak, hogy nincs vizuális művészenél foglalkozó lapunk, a Horvát Képzőművészeti Szövetség alapított egyet. S nem is akármilyet — állapíthatjuk meg az első, pontosabban nulladik

számot böngészve. Igaz, első látásra inkább hasonlít napilapra, mint képzőművészeti folyóiratra (különlegesen hasonlít a mi egyhangú Magyar Szónokra), de mivel köztudottan stabilizálunk, a színes reprodukciók pedig drágák, még ez az

elemi fogyatékoság is megbocsájt-
ható. Különösen miután tüzeteseb-
ben áttanulmányozzuk. A Likum
legfontosabb érdeme, hogy nem csak
képzőművészeti folyóirat, vagyis
hogy a vizuális művészetet és kul-
túrát olyan tágran értelmezi, ahogy
azt manapság jobb helyeken szokás:
az első szám képeken és szobrokon
kívül olyan, részben vizuális jelen-
ségekkel is foglalkozik, mint a tele-
vízió, színház, divat, üdvözlőlap,
melyek mellé remélhetőleg hamarosan
felsorakozik a film, a képregény,
a formatervezés és az építészet is.
E tematikai sokoldalúság ellenére a
Likum mégis mindenekelőtt a horvát
képzőművészet szócsöve. A bemu-
tatalkozó szám törzsanyagát is
ilyen vonatkozású szövegek képezik.
Egyszerre két írás foglalkozik Želi-
mir Košević hevenyészenten szerve-
zett Tendenciák a modern horvát
művészetben 1919 és 1941 között
című didaktikus kiállításával, Igor
Zidic Nyitott jegyzetfűzetéből is új
horvát kiállításokról informálódha-
tunk, interjúkat olvashatunk a zágrá-
bi Fiatalok Szalonjáról visszautá-
sított művészekkel, részletes listát
kapunk a hónap fontosabb kiállítá-
sairól, sőt néhány zágrábi művészeti
pletykáról is értesülhetünk.

Külön tematikus blokkocska fog-
lalkozik a divat kérdéskörével. A
kitűnő olasz műtörténész, Gillo
Donfles tudós szeme a jövőbe ka-
landozik és megpróbálja kitalálni,
hogyan öltözködünk majd 2000 tá-
ján, Spaso Čanković divatsajtónk
dilettantizmusán kesereg, egy törté-
neti sorozat első része pedig a múlt
század közepének illír viseletéről
számol be. Hogy a divat és az öl-
tözködés egyáltalán nem mellékes
része életünknek, azt McLuhantól
tudjuk meg: „Az emberek, ha fel-
vannak öltözve, kevesebbet esznek
és jobban érdeklődnek a szex iránt”
— állapítja meg a Kanadai bölcs.

A nemzetközi vonatkozású írások
közül Dragoš Kalajić, Warhol és De
Chirico című esszéje, Roberto Sanesi
transzavantgarde-tanulmánya és Sal-
vador Dali naplórészlete érdemel
megkülönböztetett figyelmet. Külö-
nösen az utóbbi, melyben hihetetlen-
ül jó érzékkel keveredik az örület
és a zsenialitás. Egyúttal megtudhat-
juk belőle, hogyan határoolja el ma-
gát maga a művész az elmebajosok
egyre növekvő hadától: „Az egyet-
len különbség közöttem és egy örült
között — írja, hogy én nem vagyok
örült.”

Igor Mandić írásának témája a
tv-alkészíték szimbolikus jelentése.
Mandić szellemes és okos blöffjének
kiindulópontja, hogy a tv négyzet
vagy téglalap alakú, az ekrán pedig
többé-kevésbé deformált kör. Ez
Jung olvasása közben vált számára
jelentőssé, ugyanis az analitikus pszi-
chológia atyja épp egy ilyen alak-
zatnak, a „mandalának” tulajdoní-
tott archetipikus jelentőséget. A man-
dala a teljesség, a mély gondolkodás
és az önismeret szimbóluma, egyút-
tal serkentője. Mandić esszéje ez
utóbbira játszik rá, hogy ezoterikus
magyarázatot találjon arra a közis-
mert tényre, hogy naponta több
száz millió ember bámulja órákon
keresztül azt a bizonyos televízió-
nak nevezett komplikált, mégis bu-
ta dobozt. Ezek az emberek — von-
ja le a következtetést szerzőnk —
igazából nem a televíziót nézik, ha-
nem a „mandalát”, tehát jórészt
önmagukat.

Remélem, ebből a hézigos ismerte-
tőbből is kiderül, hogy érdemes oda-
figyelnünk a Likumra, mert egy izgal-
mas és hézagpótló vállalkozás ter-
mékéről van szó. A szerkesztőknek
pedig hasonlóan tartalmas és — ha
már vizuális — ikissé mutatósabb el-
ső számot kívánunk, mint amilyen
a nulladik.

Sebők Zoltán

MUNKATÁRSAINK

Lektor: Tumbász Erzsébet

A szerbhorvát nyelvű szövegeket magyarra fordították Nagy József, dr. Szöllösy Vágó László és Garai László

Angol nyelvű összefoglalók: Emih Anikó

Német nyelvű összefoglalók: Szenes György

Korrektorok: Kecskés Mária és Mladenović Márta

SZÁMUNK SZERZŐI

- Rajcsán István,* Vajdaság SZAT Képviselőházának elnöke, Újvidék
Halász Imre, a Tartományi Társadalmi Tervintézet igazgatója
dr. Móra András, a közgazdaságtudományok doktora, a Vajdasági Társult Bank igazgatója, Újvidék
dr. Rebák László, a társadalomtudományok doktora, a Szabadkai Közgazdasági Kar tanára
Szenes György, okleveles közgazdász, Szabadka
Klein Rudolf, az építészeti tudományok magisztere, az Integrál munkatársa, Szabadka
Mészáros Katalin, okleveles matematikus, a közgazdasági tudományok magisztere, a Szabadkai Közgazdasági Kar Informatikai és Szervezéstudományi Intézetének munkatársa
dr. Sepsey Csaba, a műszaki tudományok doktora, a Szabadkai Informatikai és Szervezési Intézet szakmunkatársa
Molnár S. Verona, a közgazdasági tudományok magisztere, a Szabadkai Informatikai és Szervezési Intézet tanársegéde
dr. Tóth Lajos, a politikai tudományok doktora, az újvidéki Természettudományi-Matematikai Kar tanára
Pavlovics Ilona, okleveles óvónő Ada
Tajti György, az Adai Oktatásügyi ÖÉK TMT elnöke, a Potisje dolgozója
Schumacher József, pedagógus, Ada
dr. Cseh-pál Pál, gyermekgyógyász, Ada
Nagy László, a szabadkai Foglalkoztatási ÖÉK titkára
Garai László, a Képes Ifjúság újságírója
Csvik József, a Petar Drapšin OK igazgatója, Ada
Raffai Éva, okleveles óvónő, Ada
dr. Laki László, a társadalomtudományok doktora, a Szabadkai Közgazdasági Kar docense
Lovas István, a Magyar Szó szerkesztője, Újvidék
Tóth László, külpolitikus, az Újvidéki Televízió szerkesztője
Seregély Tünde, okleveles közgazdász, a szabadkai Informatikai és Szervezési Intézet munkatársa
Cservenák Róbert, okleveles vegyész, Szabadka
Sebők Zoltán, egyetemista, Kanizsa

LÉTÜNK

— társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. — Alapító: Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének Tartományi Választmánya. — Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet, 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić utca 1. — Szerkesztőség: 24000 Subotica, Trg slobode 1/2., Tel.: 024/26-819. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. — Megjelenik kéthavonta. — Előfizethető a 65700-603-6142-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a LÉTÜNK nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 140 dinár, egyes szám ára 25, kettős szám ára 40 dinár, külföldre egy évre 280 dinár; diákok és egyetemisták csoportos előfizetése egy évre 100 dinár. — Készült a Forum Nyomdájában Újvidéken

